

Національний університет
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

ПРИКАРПАТСЬКИЙ ЮРИДИЧНИЙ ВІСНИК

збірник наукових праць

науково-практичне юридичне видання

Випуск 6 (59)

Видавничий дім
«Гельветика»
2024

У збірнику висвітлюються результати наукових досліджень проблем сучасної правової науки, зокрема актуальних питань теорії держави і права, конституційного, адміністративного, цивільного, кримінального права, процесуальних та комплексних галузей права, правозастосовної практики, правової освіти, а також інші аспекти правової політики держави.

Для наукових та науково-педагогічних працівників, докторантів, аспірантів, здобувачів, практичних працівників, студентів, курсантів та всіх зацікавлених осіб.

Головний редактор:

Цуркан-Сайфуліна Юлія Василівна – д-р юрид. наук, професор

Заступник головного редактора:

Сафончик Оксана Іванівна – д-р юрид. наук, доцент

Відповідальний секретар:

Ковальчук Сергій Олександрович – д-р юрид. наук, доцент

Редакційна колегія:

Некіт Катерина Георгіївна – канд. юрид. наук, доцент

Гавриш Наталя Степанівна – д-р юрид. наук, доцент

Латковський Павло Павлович – канд. юрид. наук, доцент

Глиняна Катерина Михайлівна – канд. юрид. наук, доцент

Мазуренко Світлана Вікторівна – канд. юрид. наук

Dr. Michael Geistlinger – професор (Австрія)

Bernd Wieser – д-р юрид. наук, професор (Австрія)

Emre Sencer – д-р, професор (США)

Відповідальний за випуск:

О.П. Головка

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet вченою радою Національного університету «Одеська юридична академія» 25.11.2024 р. (протокол № 3)

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща)

Офіційний сайт видання: www.rjv.niuoa.od.ua

Мови розповсюдження: українська, англійська, польська, німецька, французька, болгарська, румунська.

Науково-практичний журнал «Прикарпатський юридичний вісник»

zareєстровано суб'єктом у сфері друкованих медіа

Національною радою України з питань телебачення і радіомовлення (Рішення № 1414 від 25.04.2024 року. Ідентифікатор медіа R30-03384),

внесено до переліку наукових фахових видань України (категорія «Б»)

з юридичних наук відповідно до Наказу МОН України від 17.03.2020 р. № 409

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 342.72:811.111(477) (091)
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v6.2024.1>

О. В. Павлусенко
orcid.org/0000-0003-4350-0147
аспірантка кафедри теорії та історії держави і права
Університету «КРОК»,
старша викладачка англійської мови кафедри іноземних мов
Закладу вищої освіти «Національний транспортний університет»

**ВИВЧЕННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ЯК СКЛАДОВА РЕАБІЛІТАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ ДІТЕЙ
З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ В КОНТЕКСТІ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ**

Постановка проблеми. Розглядаючи дане питання варто зазначити, що система законодавства України у сфері реабілітації дітей з особливими потребами давно потребує суттєвої реформи. Адже повномасштабне вторгнення Росії, орієнтація українського суспільства на європейські демократії, є чітким вказівником на найшвидшу адаптацію українського законодавства до світового. І це питання наразі є надзвичайно актуальним.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми. Насамперед, аналізуючи останні світові тренди та українські реалії, цілком зрозумілим є той факт, що проблемі захисту дітей з особливими потребами приділяється все більше уваги. Зміни у соціально-педагогічній та соціальній роботі передбачають більш дбайливе ставлення до таких дітей, яким необхідно забезпечити не лише відповідні фінансові, матеріальні умови, гуманітарну підтримку та реабілітаційні заходи, але й потрібно приділити значну увагу у напрямі створення сприятливих умов, за яких діти зможуть розкрити свої здібності, розвинути певні особистісні якості, а також реалізувати потреби вищого порядку, такі як: соціальні, моральні та духовні. І все це потрібно зробити враховуючи те, що Україна перебуває в стані війни. А це ще більше вказує на нагальність вирішення вищезазначених питань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Підвищення інтересу до проблеми формування життєвої компетентності дітей з особливими потребами гостро відчувається в останні роки. У цьому контексті заслуговують на увагу праці Грищенко С. В., Михієнко Л. П., Л. Сохань, Т. Титаренко, В. Циби, В. Тарсун, Л. Артемової. Попри це, залишається нерозробленою проблема формування життєвої компетентності у дітей з особливими освітніми потребами в умовах війни.

Формулювання цілей статті. Метою дослідження є виявлення основних проблем та способів соціальної реабілітації та адаптації дітей

з особливими освітніми потребами; розгляд шляхів та засобів соціальної реабілітації дітей з особливими потребами в умовах війни.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розглядаючи дане питання, важливо зазначити, що «Діти – найперше, а особливості і діагнози – другорядне» [3].

Про необхідність соціальної реабілітації в Україні почали говорити в середині 90-х років ХХ ст. [4]. Позитивну роль у процесі реабілітації дітей з особливими потребами відіграло прийняття Закону України від 16 листопада 2000 року «Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю з дитинства» [5]. В даному нормативно-правовому акті вперше було порушене питання про необхідність пошуку механізмів поліпшення життя таких дітей та створення умов для їхньої безболісної інтеграції в суспільство.

У контексті вищезазначених питань, не можна не згадати про Указ Президента України «Про додаткові заходи щодо посилення соціального захисту інвалідів та проведення в Україні у 2003 році Року людей з інвалідністю» від 2 грудня 2002 року [6], який став ключовим фактором, у процесі поширення практики соціально-реабілітаційної роботи з дітьми з особливими потребами.

Варто зазначити, що вся нормативно-правова база яка регулює соціально-реабілітаційну роботу з дітьми з інвалідністю, ґрунтується на статті 23 Конвенції ООН про права дитини [7], що визначає права дітей з особливими потребами на повноцінне життя в середовищі, яке забезпечує їх гідність, сприяє формуванню впевненості в собі, а також право дитини на особливе піклування, доступ до освіти, відновлення здоров'я, соціального, культурного і духовного життя.

Важливо нагадати про те, що раніше соціальна реабілітація в Україні мала яскраво виражений медичний аспект та спрямовувалася переважно на осіб з обмеженими фізичними можливостями.

На сьогоднішній день спостерігається розвиток саме соціальної складової реабілітаційного процесу.

Отже, соціальна реабілітація – комплекс державних та суспільних заходів, спрямованих на створення і забезпечення умов для соціальної інтеграції людини особливими потребами в суспільство, відновлення його соціального статусу та здатності до самостійної суспільної і родинно-побутової діяльності шляхом орієнтації у соціальному середовищі, соціально-побутової адаптації, різноманітних видів патронажу і соціального обслуговування [8].

Серед основних принципів соціальної реабілітації варто виділити [9]:

- здійснення реабілітаційних заходів з самого початку ідентифікації проблеми;
- неперервність та постійність їх проведення;
- комплексний характер реабілітаційних програм;
- індивідуальний підхід до визначення об'єму, характеру та змісту реабілітаційних заходів.

Доцільно зазначити, що соціальна реабілітація є явищем комплексним, саме тому основними її видами є: психологічна, педагогічна, соціально-економічна, професійна, побутова, медична. Слід розглянути кожен з вищезгаданих форм.

Психологічна реабілітація, часто її ще називають соціальною реабілітацією, – комплекс заходів відновлювальної, медицини спрямованих на відновлення психічних та фізичних сил в людини, яка має психічний розлад до контрольного рівня, тобто здатності працювати [10]. Питання психологічної реабілітації надзвичайно гостро постало з початком військової агресії Росії проти України. Особливо це стосується дітей, а тим паче дітей з особливими потребами, які і до цього перебували в нестабільному психологічному стані.

Якщо ж говорити про дітей, то їхня психіка пластична, гнучка і може бути більш стійкою до травматичних подій. Для дітей важливіше, щоб поряд була мама або дорослий, якому вони довіряють, який дає дитині відчуття безпеки. У ситуації з дітьми все дуже індивідуально, але зв'язок з дорослими надзвичайно важливий.

Психологічний стан дітей дуже залежить від стану дорослих, які їх оточують. Тому так багато груп підтримки і психологічних програм, спрямованих саме на матерів, дружин військовослужбовців, адже коли йдеться про жінок, то мається на увазі їхнє оточення, зокрема діти. Важливо, аби мама розуміла, що має подбати про свій ресурс і психічну стабільність, бо вона є джерелом спокою для дитини.

Питання психологічного здоров'я населення особливо загострилося на теренах України після повномасштабного вторгнення Росії. Перша леді

України ініціювала створення Національної програми психічного здоров'я та психосоціальної підтримки. Її мета – допомогти громадянам подолати надзвичайний стрес та наслідки травм, отриманих внаслідок війни, попередити розвиток психічних розладів. Для цього потрібно систематизувати та консолідувати усі наявні у державі, громад та громадянського суспільства ресурси та напрацювання, щоб забезпечити доступ до якісних послуг із психічного здоров'я для всіх, хто їх потребує – і військових, і цивільних [11].

Програма передбачає:

1. Підвищення обізнаності людей в питаннях психічного здоров'я (як зберігати здоров'я, практики самопомоги та стрес-менеджменту, коли звертатись по допомогу, боротьба зі стигмою щодо звернення до психолога/психіатра).

2. Створення дослідницько-освітньої платформи/путівника для фахівців та отримувачів послуги. На платформі будуть зібрані методики, онлайн навчальні курси методикам та інструментам, онлайн-рішення для самопомоги і т. д.

3. Навчання сімейних лікарів, лікарів-психологів, психотерапевтів, соціальних, шкільних, військових психологів доказовим методикам допомоги людям, які пережили травматичні події.

4. Розбудова системи надання допомоги, якою зможе скористатися той, хто її потребує [12].

Розробка програми ведеться у тісному контакті з ВООЗ, яка надає необхідну підтримку та експертизу.

«Російська агресія забирає життя, калічить фізично та психологічно, змушує українців залишати домівки, розлучає сім'ї, краде дитинство. Люди опиняються в окупації, потрапляють в полон, зазнають катувань, втрачають рідних – часто на власних очах. Ми навіть не уявляємо, яка кількість громадян зазнала гендерного насильства. За три місяці війни українці, на жаль, пережили те, що здавалося неможливим у цивілізованому світі. У серці Європи. І в XXI столітті», – наголосила Олена Зеленська [13].

«Створення та впровадження Національної програми психічного здоров'я та психосоціальної підтримки має стати відповіддю на ті виклики, які стоять перед нами. Необхідно зробити доступними послуги щодо психічного здоров'я для всіх, хто їх потребує або потребуватиме в майбутньому. Потрібно допомогти людям подолати стрес і запобігти розвитку психічних порушень», – підкреслив Прем'єр-міністр України Денис Шмигаль [14].

«З кожним днем кількість людей, які відчуватимуть наслідки для свого психічного здоров'я, зростатиме. Навіть на тих, хто зміг стійко пережити перші місяці війни, чекає ментальне

виснаження, адже звикання до постійного перебування в умовах війни також може мати негативний вплив на психічне здоров'я. Перебуваючи в осередку подій, люди зазнають безпосередніх психічних травм, стаючи свідками насильства. Ті, хто покинув країну чи переїхав до більш безпечних регіонів, не здатні повністю дистанціюватися від подій, що стосуються близьких людей чи рідних домівок», – зазначив Міністр охорони здоров'я Віктор Ляшко [15]

Політична діячка Марина Лазебна підкреслила, що психологічна допомога є ключовим кроком для комплексного відновлення ментального добробуту нації. І держава має допомогти нашим людям не просто пережити досвід війни і загоїти травми, а вийти на нову якість життя, спілкування та самовідчуття. «Починати необхідно з психологічної допомоги. А далі забезпечити комплексну реабілітацію та відновлення, надати людині необхідні саме їй послуги для того, щоб вона мала всі можливості будувати життя своєї мрії. Це може бути працевлаштування або допомога у відкритті власної справи, послуги з догляду за дітьми або непрацездатними членами родини, медична реабілітація або навчання нової спеціальності. Тобто ми маємо дати людям перспективу.

Починати таку комплексну реабілітацію необхідно вже зараз, не чекаючи на закінчення війни. Наприклад, американський та ізраїльський досвід довів, що військові, які отримують психологічну допомогу прямо під час воєнних дій, в разі менше мають пост-травматичні стресові розлади, аніж військові, які отримали психологічну допомогу лише після завершення своєї участі у бойових діях», – прокоментувала Марина Лазебна [16].

Розглядаючи соціально-економічну реабілітацію, варто зазначити, що – це цілий комплекс заходів: забезпечення хворого або інваліда необхідним і зручним для нього житлом, що знаходяться поблизу місця навчання, підтримка впевненості хворого або інваліда в тому, що він є корисним членом суспільства; грошове забезпечення хворого або інваліда і його родини шляхом передбачених державою виплат, призначення пенсії і т.п. [17].

Ст. 1 ЗУ «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» визначає професійну реабілітацію як систему заходів, спрямованих на підготовку особи до професійної діяльності, відновлення чи здобуття професійної працездатності шляхом адаптації, реадaptaції, навчання, перенавчання чи перекваліфікації з можливим подальшим працевлаштуванням та необхідним соціальним супроводженням з урахуванням особистих схильностей та побажань особи [18].

Серед комплексу заходів, яка застосовуються під час побутової реабілітації основним можна

виділити надання дитині-інваліду протезів, особистих засобів пересування вдома і на вулиці (спеціальні вело- і мотоколяски) [19].

Від початку бойових дій на сході, починаючи з 2014 року, перед Україною постала необхідність розвивати протезну галузь, впроваджувати нові технології, навчати спеціалістів для надання висококваліфікованої допомоги з протезування/ортезування людей, які постраждали внаслідок бойових дій.

Такий тип реабілітації, як медична реабілітація, включає в себе систему медичних та інших заходів, спрямованих на відновлення порушених чи втрачених функцій організму особи, на виявлення та активізацію компенсаторних можливостей організму з метою створення умов для повернення особи до нормальної життєдіяльності, на профілактику ускладнень та рецидивів захворювання [21].

Даний тип реабілітації призначається після закінчення гострого періоду захворювання, в разі наявності обмежень життєдіяльності і надається відповідно до профілів медичної реабілітації.

Педагогічну реабілітацію варто визначити як систему педагогічних заходів, спрямованих на відновлення частково втрачених або ослаблених властивостей і функцій організму дитини (людини), щодо оволодіння знаннями, уміннями і навичками з метою максимально повного розвитку її індивідуальних можливостей і адаптації до навколишнього світу [22].

Війна поставила під загрозу освіту, а відтак і майбутнє дітей в Україні. Близько 5,3 мільйона з них стикаються з перешкодами в доступі до навчання, зокрема приблизно 3,6 мільйона безпосередньо постраждали від закриття шкіл. Також двоє з трьох переміщених дітей лишаться не включеними до національних систем освіти країн, що приймають біженців з України.

Через це українські діти ризикують втратити критичні для навчання та соціального розвитку роки. За даними Міністерства освіти і науки України, з початку повномасштабної війни понад 2600 шкіл було пошкоджено, а більш як 400 зруйновано вщент [23].

Основною метою педагогічної реабілітації є рання профілактика відхилень в розвитку, поведінці, діяльності та спілкуванні неповнолітніх та різностороння допомога дітям групи ризику, тобто це робота з педагогічно занедбаними дітьми.

Серед основних завдань педагогічної реабілітації варто виділити:

- створення найбільш оптимальних умов для відновлення потенціалу природного розвитку сил дитини;
- виявлення причин деформації в розвитку дітей і підлітків;

- пошук засобів і способів їх усунення;
- оптимізація умов життя, виховання та навчання;
- побудова адекватного педагогічного процесу, що сприятиме розвитку нормальної особистості;
- своєчасний вияв дітей та підлітків груп ризику;
- оздоровлення їх внутрішнього світу, подолання психологічної кризи.

Основними принципами педагогічної реабілітації є: облік регіональних особливостей, соціокультурної і економічної ситуацій в регіоні; партнерство; різносторонність реабілітаційних заходів, єдність біологічних, психосоціальних і педагогічних методів; градація; індивідуально-особовий, гуманістичний підхід.

У процесі дослідження даного питання, ми не могли не звернути увагу на те, що в умовах світової зацікавленості до вивчення іноземних мов, наскільки важливу роль вона відіграє в процесі реабілітації дітей з особливими потребами та реінтеграції їх в суспільство. І не важливо, які особливості має людина, адже, коли вона досконало володіє інструментом міжнародної комунікації – мовою, всі двері для неї відкриті. Вона може спілкуватися з будь-ким та будь-де.

Вчені з НДУ «Вища школа економіки» у рамках проведеного ними дослідження, яке мало на меті визначити вплив вивчення англійської мови на мозок людини, зробили висновок, що ефект виявився мега позитивним, інформує Ukr.Media [24].

У рамках дослідження були задіяні 57 студентів. Друга мова не була для них рідною, вони почали її вивчати у школі. Англійську учасники знали на різних рівнях. Фахівці припустили, що чим краще людина володіє нерідною для неї мовою, тим частіше використовує її. Внаслідок цього зростає і частота перемикання між рідною мовою та англійською, а ефект від поліпшення функціонування когнітивного контролю повинен бути більш вираженим. Під час дослідження спочатку перевірялося знання людиною другої мови, а потім добровольці проходили тест на уважність.

У результаті проведення вищеописаного дослідження було встановлено, що чим краще студенти знали другу мову, тим швидше вони вирішували завдання у тесті. Це підтверджує наявність зв'язку між рівнем володіння іншою мовою і властивим індивіду когнітивним контролем.

Варто також звернути увагу на ще один науковий експеримент, який провели вчені з університету Единбурга. Вони досліджували різні функції мозку та виявили, що у людей зі знанням другої мови поліпшуються навички читання, мовлення і розумові здібності загалом [25].

За результатами дослідження, ті, хто володіє двома або більше мовами, мають і більш розвинені пізнавальні здібності. Особливо це проявляється у читанні та в загальній кмітливості.

Причому це твердження однаково правильне як для тих, хто вивчив другу мову до 18 років, так і для тих, хто опанував її пізніше.

Попереднє дослідження на цю саму тему дійшло висновку, що двомовність затримує захворювання деменцією на кілька років.

Також науковці виявили дуже показову структуру мислення у випробовуваних: у них поліпшувалася увага, концентрація і побіжна мова. І це пояснюється не загальною розумовою розвиненістю, а саме вивченням другої мови.

Останнім часом все більше уваги приділяється педагогічній реабілітації, особливо в умовах того, що багато дітей стають вимушеними переселенцями, залишають рідний дім, друзів, минуле мирне життя, втрачають рідних, стають напівсиротами або сиротами. І саме педагоги стають вірними провідниками, найближчими друзями та порадиниками, інколи, навіть, замінюючи батьків.

Досліджуючи вищезазначене питання варто зазначити, що ст. 53 Конституції України гарантує кожному громадянину України право на освіту [26]. Забезпечення інклюзивної освіти є одним з пріоритетів реформ в Україні. Кожна людина є індивідуальністю, а, отже, одним з основних завдань сучасної системи освіти є створення умов для розвитку потреб і здібностей кожного та забезпечення гарантії права на освіту.

Очевидним є той факт, що кількість дітей, що мають особливі потреби через вади психофізіологічного розвитку, з кожним роком тільки зростає. А особливо, після широкомасштабного вторгнення Росії.

Отже, основним завданням усіх учасників навчального процесу є забезпечення умов для безболісної адаптації даної групи дітей. При правильному вихованні, спеціальному педагогічному підході до навчання, соціально-психологічному супроводі таких дітей, їх розвиток може бути наближений до нормального.

Дітей з особливими потребами, ні в якому разі не можна ізолювати від суспільства, як це робилося раніше. На таку групу людей не хотіли звертати уваги, їх не хотіли адаптувати та робити повноцінними членами суспільства.

Педагогічна реабілітація, а саме, забезпечення сприятливих умов в процесі навчання, вивчення іноземних мов, можливість таких дітей отримувати освіту в звичайних школах, а не в спеціалізованих школах-інтернатах, продовження навчання в фахових коледжах, подальше отримання вищої освіти є достатньо затратним для держави.

Всі ці умови потребують підготовки додаткових спеціалістів, асистентів вчителів та викладачів, психологів, корекційних педагогів, особливо, коли кількість дітей з особливими потребами зростає в геометричній прогресії. Це є наслідком бойових дій, які проходять на території України. Адже Україна стала полігоном для боротьби за незалежність та свободу всієї Європи.

Основними завданнями, які стоять перед вищезгаданими педагогічними реабілітологами, є допомога в налагодженні взаємодії дитини з особливими потребами з усіма учасниками навчально-виховного процесу, здобутті навичок для майбутньої професії, повноцінній адаптації та реалізації в суспільстві, після закінчення навчального закладу.

Спільними ознаками всіх діток з особливими потребами є соціальна дезадаптованість, відсутність мотивації, через розуміння свого особливого, на їх думку, статусу, нестабільність емоційної сфери. Кількість дітей останньої категорії постійно зростає за зрозумілих для нас всіх причин та обставин.

Але, при правильній організації навчального процесу, соціально-психологічному супроводі усіх учасників, такі діти можуть досягати високих результатів в навчанні, іноді, навіть, випереджаючи своїх абсолютно здорових однолітків.

Висновки. Варто зазначити, що в країнах Європи, вже давно втілюється форма інклюзивного навчання на практиці, головним принципом якої – є освіта для всіх, без винятку. Політика даних держав направлена на вільний доступ до отримання освіти всіх людей, в тому числі з обмеженими можливостями, забезпечення рівності прав та свобод для кожного громадянина.

Вивчення іноземних мов є надзвичайно важливим фактором під час реабілітації дітей з особливими потребами. Адже вищезгаданий процес, запам'ятовування правил граматики та освоєння лексики, – складний когнітивний механізм, що охоплює функцію кількох областей мозку. В період освоєння іноземної мови, мозок пристосовується до нових звуків, засвоює нові слова та граматичні конструкції. Всі ці дії є достатньо виснажливими, але надзвичайно корисними.

Вивчення нової мови також позитивно впливає на психічне здоров'я людини. Вищезгадані дослідження показують, що білінгвізм може відкласти початок недоумства та зберегти бадьорість нашого мозку. Очевидно, що йдучи в ногу з часом, вивчаючи англійську, німецьку, французьку, іспанську чи будь-яку іншу мову, ми самі того не розуміючи, активно працюємо над порятунком нашого мозку від вікового розпаду.

Очевидним та доведеним світовими науковцями є те, що вивчення іноземних мов зберігає нашу молодість, може зменшити тривогу та

стрес, оскільки вимагає від нас концентрації та участі у діяльності, що стимулює мозок.

Підсумовуючи все вищевикладене, ми можемо зробити висновки, що людина, її права та свободи становлять у держави найвищу соціальну цінність та гарантуються Конституцією України, як основним Законом. Саме на їх найповнішу реалізацію у суспільному житті, має бути спрямована уся державна діяльність. Усі діти мають навчатися в безпечних та рівних умовах, поряд, підтримуючи один одного.

Література

1. Конституція України. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/constitution> (дата звернення: 03.10.2024)
2. «Зросла кількість дітей, поранених внаслідок російської агресії ОПКУ» URL: <https://suspilne.media/649316-zrosla-kilkist-ditej-poranenih-vnaslidok-rosijskoi-agresii-ogpu/> (дата звернення: 12.10.2024)
3. «5 найкращих статей про інклюзивну освіту». URL: <https://osvitoria.media/experience/5-najkrashhyh-statej-pro-inklyuzyvnu-osvitu/> (дата звернення: 12.11.2024)
4. Матеріали Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації»: Зб. наук. праць. Переяслав, 2021. Вип. 72. 142 с. URL: http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/23824/1/Olijnuk_Pereyslav.pdf (дата звернення: 11.11.2024)
5. Закон України «Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю з дитинства». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2109-14#Text> (дата звернення 06.11.24)
6. Указ Президента України «Про додаткові заходи щодо посилення соціального захисту інвалідів та проведення в Україні у 2003 році Року людей з інвалідністю» від 2 грудня 2002 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1112/2002#Text> (дата звернення: 10.11.2024)
7. Конвенції ООН про права дитини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text, (дата звернення: 14.11.2024)
8. Вікіпедія. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki> (дата звернення: 10.11.2023)
9. Документ про психічне здоров'я в Україні. URL: <https://vipsoft.blob.core.windows.net/contest/b42215da09f64ffa2f6855dc60c5bbca.pdf> (дата звернення: 14.11.2024)
10. Вікіпедія. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki> (дата звернення: 11.11.2024)
11. «Уряд впроваджує програму психічного здоров'я». URL: <https://www.msp.gov.ua/news/21899.html> (дата звернення: 10.11.2024)
12. «Головні підсумки реалізації національної програми психічного здоров'я та психосоціальної підтримки». URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/golovni-pidsumki-realizaciyi-nacionalnoyi-programi-psihichnogo-zdorovya-ta-psihosocialnoyi-pidtrimki> (дата звернення: 09.11.2024)
13. «В Україні запускають національну програму психічного здоров'я для подолання травм, завданих війною». URL: <https://suspilne.media/252098-v-ukraini-zapustat-nacprogramu-psihichnogo-zdorova-dla-podolannatravm-zavdanih-vijnou/> (дата звернення: 07.11.2024)

14. «Міністр освіти взяв участь у засіданні робочої групи щодо національної програми психічного здоров'я та психосоціальної підтримки, ініційованої Першою леді України». URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/ministr-osviti-vzyav-uchast-u-zasidanni-robochoyi-grupi-shodo-nacionalnoyi-programi-psihichnogo-zdorovya-ta-psihosocialnoyi-pidtrimki-inicijovanoyi-pershoyu-ledi-ukrayini> (дата звернення: 05.11.24)

15. «Психологічні наслідки війни для українців». URL: <https://izmail-rda.od.gov.ua/viktor-lyashko-ministr-ohorony-zdorovya-ukrayiny-pro-psihologichni-naslidky-vijny-dlya-ukrayinciv/> (дата звернення: 10.11.24)

16. «Психологічна допомога має бути першим кроком до відновлення ментального добробуту постраждалих від війни – Марина Лазебна». URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/psihologichna-dopomoga-maye-buti-pershim-krokom-do-vidnovlennya-mentalnogo-dobrotu-postrazhdalih-vid-vijni-marina-lazebna> (дата звернення: 09.11.24).

17. «Психічне здоров'я під час війни». URL: <https://ukrmedshop.ua/articles/a26> (дата звернення: 07.11.24)

18. Закон України про соціальний захист. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2961-15> (дата звернення: 07.11.23)

19. «Стаття про психічне здоров'я». URL: <https://ukrmedshop.ua/articles/a26> (дата звернення: 08.11.23)

20. «Забезпечення технічними та іншими засобами реабілітації спецавтотранспортом». URL: <https://www.msp.gov.ua/content/zabezpechennya-tehnicnimi-ta-inshimi-zasobami-reabilitacii-specavtotransportom.html> (дата звернення: 09.11.24)

21. Вікі – Правова допомога. URL: <https://wiki.legalaid.gov.ua/index.php> (дата звернення: 08.11.24)

22. «Психічне здоров'я в контексті сучасних поглядів». URL: <https://studfile.net/preview/5184074/page:3/> (дата звернення: 08.11.24)

23. «Дитинство в умовах війни». URL: <https://www.unicef.org/ukraine/stories/childhood-in-the-war> (дата звернення: 10.11.24)

24. Вчені виявили, як вивчення іноземних мов може впливати на людський мозок URL: <https://ukr.media/science/410657/> (дата звернення: 24.11.24)

25. Вивчення іноземної мови уповільнює старіння мозку URL: <https://www.unian.ua/health/worldnews/924789-vivchennya-inozemnoji-movi-upovilnyue-starinnya-mozku.html> (дата звернення: 11.12.24)

26. «Конституція України, Розділ II». URL: [\(дата звернення: 12.11.24\)](https://www.president.gov.ua/ua/documents/constitution/konstituciya-ukrayini-rozdil-ii#:~:text=(дата звернення: 12.11.24))

Анотація

Павлусенко О. В. Вивчення англійської мови як складова процесу реабілітації українських дітей з особливими потребами в контексті збройної агресії Росії проти України. – Стаття.

Людське життя є найвищою цінністю в сучасному світі. Стаття 3 Конституції України визначає, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю [1].

Право на життя – це право, що належить до прав першого покоління. Поряд з іншими пра-

вами цієї групи, право на життя має найбільшу цінність для людини і є передумовою всіх інших прав. В даному контексті варто зазначити, що більше ніж 1674 дитини постраждали в Україні внаслідок повномасштабної збройної агресії РФ. Станом на ранок 28 грудня, 2023 року за офіційною інформацією ювенальних прокурорів, 513 дітей загинули та понад 1161 отримали поранення різного ступеня тяжкості [2]. Ці цифри не остаточні, адже триває робота з їх встановлення в місцях ведення бойових дій, на тимчасово окупованих та звільнених територіях.

Найбільше постраждало дітей у таких областях: Донецькій – 497, Харківській – 304, Херсонській – 140, Київській – 129, Запорізькій – 100, Дніпропетровській – 98, Миколаївській – 97, Чернігівській – 72, Луганській – 67 [2].

Очевидним є той факт, що через збройну агресію Росії жодна українська дитина сьогодні не почуватися в безпеці. Особливо діти, які, на жаль, залишаються поблизу лінії фронту, в окупації чи навіть на щойно звільнених територіях. Всі маленькі українці нині потребують допомоги і уваги. На сьогодні у дітей, постраждалих від війни, виник/виникає широкий спектр проблем та потреб, які виплатою грошової компенсації чи допомоги не вирішиться. Діти потребують професійної допомоги фахівців різних галузей, які допоможуть поновити втрачені навички.

Крім того, діти важко переживають втрату/розлуку з рідними через військову агресію РФ, потребують психологічного супроводу, про що самостійно сказати не можуть. Українські діти, які наразі перебувають за кордоном, потребують українських систем освіти, – щоб не втратити українську ідентичність. Виключно грошова допомога звужує можливості допомоги кожній конкретній дитині у вирішенні її проблеми. Відновлення дитини після травм має бути комплексним та включати соціальну, психологічну, соціально-економічну, професійну, побутову, медичну, освітню, безпекову складову.

Дана стаття актуалізує питання правового статусу українських дітей з особливими потребами, в умовах військової агресії Росії проти України. У статті досліджено історіографію процесу реабілітації та реінтеграції даної групи дітей. Такі знання мають стати міцною основою для формування в суспільстві усвідомлення значення того, що є діти з особливими потребами на шляху розвитку інклюзивної освіти в Україні, стабілізації та майбутньої відбудови держави. Здійснено порівняльний аналіз з аналогічними нормами основних законів інших країн світу.

Ключові слова: англійська мова, діти, захист, особливі потреби, реабілітація, суспільство, право, Україна.

Summary

Pavlusenko O. V. Studying English as a component of rehabilitation process for Ukrainian children with special needs in the context of Russia's armed aggression against Ukraine. – Article.

Human life is the highest value in the modern world. Article 3 of the Constitution of Ukraine defines that 'Human being, their life and health, honor and dignity, inviolability and security are recognized in Ukraine as the highest social value' [1].

The right to life is a fundamental human right belonging to the first generation of rights. Alongside other rights in this group, the right to life holds

the greatest value for an individual and serves as a prerequisite for all other rights. In this context, it is worth noting that more than 1674 children have suffered in Ukraine due to the full-scale armed aggression by the Russian Federation. As of the morning of December 28, according to official information from juvenile prosecutors, 513 children have died, and over 1161 have been wounded to varying degrees [2]. These figures are not final, as work is ongoing to establish them in areas of hostility, temporarily occupied and liberated territories.

The most affected children are in the following regions: Donetsk – 497, Kharkiv – 304, Kherson – 140, Kyiv – 129, Zaporizhzhia – 100, Dnipropetrovsk – 98, Mykolaiv – 97, Chernihiv – 72, Luhansk – 67 [2].

It is evident that due to the armed aggression of Russia, no Ukrainian child today feels safe. Especially children who, unfortunately, remain near the front line, in occupation, or even in recently liberated territories. All Ukrainian children currently need assistance and attention. Children affected by the war have a wide range of problems and needs that cannot be solved solely by financial compensation or aid. Children require professional help from experts in various fields to help restore lost skills.

Furthermore, children struggle significantly with the loss/separation from their families due to

Russia's military aggression and require psychological support, as they may not express these needs themselves. Ukrainian children currently residing abroad require Ukrainian educational systems to maintain their Ukrainian identity. Solely providing financial aid limits the possibilities to help each specific child with their problem. The rehabilitation of children after trauma needs to be comprehensive, encompassing social, psychological, socio-economic, professional, domestic, medical, educational, and security aspects.

This article updates the issue of the legal status of Ukrainian children with special needs in the conditions of Russia's military aggression against Ukraine. The article examines the historiography of the rehabilitation and reintegration process for this group of children. Such knowledge should serve as a solid foundation for shaping societal awareness of the importance of addressing the needs of children with special needs in the development of inclusive education in Ukraine, stabilization, and future state rebuilding. A comparative analysis with similar norms in the basic laws of other countries worldwide has been conducted.

Key words: English language, children, protection, special needs, rehabilitation, society, rights, Ukraine.

УДК 371.315.7
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v6.2024.2>

В. О. Панкратова
orcid.org/0000-0002-4775-565X
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри фундаментальної юриспруденції та конституційного права
Сумського державного університету

ПРОЄКТНІ ТЕХНОЛОГІЇ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ КЛЮЧОВИХ КОМПЕТЕНЦІЙ ПРИ ВИКЛАДАННІ ЮРИДИЧНИХ ДИСЦИПЛІН

При підготовці майбутніх юристів, окрім ґрунтовної теоретичної бази, не менше значення має формування таких практичних навичок, як правова аргументація та аналіз, критичне мислення, навички усної та письмової адвокації, емоційний інтелект, уміння спілкуватися. Важливо вже в процесі навчання зрозуміти необхідність теоретичних знань та особливості їх застосування на практиці. При викладанні одним із методів, який дозволяє створювати реальні ситуації та знаходити шляхи вирішення проблем, які виникають на практиці, є проєктний метод, який дозволяє максимально зануритися у вивчення теми та підвищити мотивацію студентів, сприяє формуванню навичок критичного мислення та командної роботи.

Метод проєктів використовується в освіті протягом тривалого часу, але вперше був описаний у книзі «Метод проєктів» у 1918 році американського психолога та педагога Вільяма Кілпатріка. Після цього метод проєктів швидко поширився в країнах Північної та Центральної Європи. Наразі проєктний підхід активно і досить успішно використовується в закордонних університетах різного профілю: США, Великобританії, Бельгії, Ізраїлю, Фінляндії, Німеччині, Італії, Бразилії, Нідерландах та багатьох інших країнах. Сьогодні вчені називають метод проєктів технологією XXI століття, яка передбачає адаптацію до мінливих умов життя людини в сучасному суспільстві [1–4].

Наприкінці 1960-х років професор Університету штату Огайо Едгар Дейл експериментував із різними способами подачі матеріалу. Спочатку він просто розповідав щось студентам, потім показував картинки, змушував їх виголошувати промови на потрібну тему. Через два тижні він перевіряв, що саме запам'ятали студенти. Едгар Дейл дійшов висновку, що прослуховування лекцій або читання матеріалу з теми – найменш ефективний спосіб чогось навчитися. Навчання інших і застосування вивченого матеріалу в житті є найефективнішим методом навчання будь-чому [1].

Експеримент Дейла наочно показує, що навчитися чогось можна тільки якщо застосу-

вати ці знання на практиці. Діяти необхідно на етапі отримання інформації. У цьому аспекті використання методу проєктів є досить успішним при викладанні та засвоєнні матеріалу. Тому створення проєкту є гарним стимулятором інтересу студента до навчального матеріалу та дисциплін. Його використання можливе на будь-якому курсі при вивченні юридичних дисциплін, оскільки формування практичних навичок і створення умов, максимально наближених до практики, є важливими факторами формування майбутнього фахівця. При використанні даного методу також доцільно використовувати міждисциплінарний підхід. Зокрема об'єднання знань з кількох предметів дає змогу підійти до розв'язання проблеми з різних боків, дозволяючи розв'язувати їх більш ефективно.

Цінність проєктного методу полягає в тому, що він повністю орієнтований на студента, а в його основі лежить принцип «навчання через дію». На відміну від традиційної освіти, цей метод дозволяє студентам самостійно вирішувати конкретну проблему з мінімальним керівництвом викладача, який сприймається як фасилітатор, а не постачальник знань.

До переваг проєктного методу можна віднести:

- підвищення мотивації: дослідження виявили, що метод проєктів може підвищити рівень мотивації студентів до вивчення дисциплін, оскільки дозволяє їм працювати над цікавими та актуальними для них темами [2, р. 43–45];
- покращення критичного мислення: метод проєктів також може покращити навички критичного мислення, оскільки підготовка проєкту, робота над його компонентами та презентація проєкту вимагають логічного мислення та використання логічних прийомів, таких як: аналіз, синтез, дедукція, індукція [3, р. 576];
- активне залучення кожного студента до процесу засвоєння навчального матеріалу;
- розвиток практичних навичок застосування теоретичного матеріалу;
- розвиток вміння працювати в команді та успішно спілкуватися: слухати та бути почутим, будувати діалог [4, р. 140–141].

Метод проєктів набув поширення і популярності завдяки раціональному поєднанню теоретичних знань і можливостей їх практичного застосування для вирішення конкретних завдань у спільній діяльності. Все, чого я вчуся, я знаю, навіщо мені це потрібно, де і як я можу це застосувати – центральна теза сучасного розуміння методу проєктів. Суть методу полягає у розвитку особистості в процесі свідомо мотивованої індивідуальної діяльності в групі для вирішення спільного завдання.

Проєктна діяльність є багатофункціональною, оскільки спонукає студента до виявлення інтелектуальних здібностей, морально-комунікативних якостей, оволодіння знаннями та загальнонавчальними вміннями, формує здатність до самоосвіти та самоорганізації. Проєктній діяльності може передувати «мозковий штурм», під час якого виникають нові цікаві для студентів ідеї.

Реалізуючи проєкт, студенти синтезують знання, інтегрують інформацію із суміжних дисциплін, шукають ефективніші способи вирішення завдань та спілкуються один з одним.

Спільна діяльність демонструє широкі можливості співпраці, під час якої студенти ставлять мету, визначають оптимальні засоби її досягнення, розподіляють обов'язки, демонструють свою компетентність. Досить вдалим є застосування даного методу при вивченні юридичних дисциплін, оскільки він дозволяє не тільки застосувати теоретичні знання на практиці, але й сприяє формуванню необхідних для майбутнього юриста навичок – командної роботи, аналітичного мислення, ораторських здібностей та інших.

Застосування проєктного методу при викладанні передбачає ряд етапів:

1. Визначення актуальної теми, яка становить інтерес для студентів і відображає реальну проблему. Ініціатива в обранні теми має йти від здобувачів освіти.

2. Формування команди. Команди можуть формуватися різними способами. Студенти можуть об'єднуватися за власним бажанням або залежно від вибору спільної теми. Викладач знає аудиторію, тому може порадити студентам, як краще сформувати команду, які виклики стоять перед командою, мотивувати її до активної роботи, співпраці та взаємодії. Доведено, що малі команди (до 5 осіб) працюють швидше, ніж великі. Головне правило для ефективності команди – відразу розподілити командні ролі, виробити правила взаємодії та прийняття рішень.

3. Алгоритм розробки та презентації проєкту. Викладач має детально ознайомити студентів з алгоритмом виконання проєкту, визначити, які елементи повинен він мати. Можна зафіксувати

алгоритм на віртуальній дошці або на електронній платформі, на якій працюють студенти. Це дасть можливість виробити чіткий алгоритм дій, здобувачі освіти завжди знатимуть, на якому етапі вони перебувають і які кроки ще потрібно зробити.

4. Рефлексія. Рефлексія є невід'ємною частиною сучасного навчання, спонукаючи студентів переживати, думати, концептуалізувати та експериментувати. Іншими словами, рефлексія є частиною навчання, яка допомагає зрозуміти як матеріал, так і процес. Тому важливим кроком є рефлексія після презентації та оцінки проєкту [5, р. 91].

Для успішної реалізації проєкту велике значення має виявлення персональної відповідальності його учасників. Практика застосування проєктного методу показує, що чим вищий рівень персональної відповідальності учасників, тим вища якість кінцевого продукту.

Метод проєктів широко використовується при викладанні юридичних дисциплін в Сумському державному університеті. Зокрема в межах даної наукової роботи, за приклад візьмемо дисципліну «Локальна демократія: кращі європейські практики», яка спрямована на те, щоб студенти досягли сучасного, конструктивного, фундаментального мислення та системи спеціальних знань у європейських практиках місцевої демократії. Вивчивши наявні вітчизняні та європейські інструменти місцевої демократії (наприклад, петиції, партиципаторний бюджет, вибори тощо), студенти, розділені на групи, обирають конкретну проблему, яка є у їхньому місті, селі, вулиці та за допомогою інструментів місцевої демократії розробляють проєкт змін, який допоможе покращити життя громади або вирішити конкретну проблему.

Студентам пропонується наступний алгоритм виконання проєкту:

1. Визначення теми та цілей проєкту. Студенти обирають проблему, яка існує в громаді, де вони проживають (наприклад, проблеми з екологією, вивезенням сміття, відсутністю зручної інфраструктури) і розробляють проєкт змін громади. Здобувачам освіти необхідно обґрунтувати актуальність теми та чітко визначити завдання, які вони сподіваються вирішити за допомогою проєкту змін. Завдання повинні стосуватися конкретних потреб або проблем і мають бути чітко сформульовані та вимірними. Для прикладу, таке завдання, як «сприяння розвитку демократії в країні», занадто широке і не піддається розумному вимірюванню. Завдання мають бути більш обмеженими за обсягом і часом.

2. Види діяльності та терміни. На цьому етапі необхідно детально описати лише заплановані

заходи в рамках проєкту. Діяльність – це інструменти, які будуть використані для досягнення мети проєкту.

3. Очікувані результати. У цьому розділі має бути описаний план оцінки ефективності проєкту після завершення та зазначено, які зміни або результати очікуються, якщо завдання проєкту будуть досягнуті, і що буде доказом цих змін або результатів. Критерії оцінки мають бути пов'язані з завданнями проєкту.

Студенти працюють над проєктом протягом тривалого періоду – від місяця до семестру – який залучає їх до вирішення реальної проблеми, одночасно вони застосовують свої теоретичні знання та розвивають критичне мислення, командну роботу, творчі здібності та комунікативні навички.

Метод проєктів дозволяє студентам перенести теоретичні знання на практику, спрямовує на подальше використання цих засобів не тільки в навчальній меті, а й в реальному житті.

Зокрема під час вивчення дисципліни у 2022–2023 навчальному році, 2 студенти подали петиції до органів місцевого самоврядування, оскільки мали реальні проблеми в громаді й прагнули їх вирішити.

Отже, проєктна діяльність допомагає студентам включитися в активну соціальну дію та подолати суб'єктно-об'єктну педагогічну парадигму.

Значення методу проєктів полягає у розвитку життєвої компетентності студентів та має ряд переваг:

- метод дозволяє перевірити та закріпити теоретичні знання на практиці;
- забезпечує продуктивний зв'язок теорії з практикою в процесі навчання;
- результатом проєкту є продукт, а умови та інструменти його досягнення – компетентність студента;
- сприяє формуванню вмій і навичок, а також формуванню життєвих принципів і цінностей, підвищенню правосвідомості.

Участь у проєктній діяльності сприяє розвитку життєвої компетентності в цілому. Проте найбільш критичними сферами застосування методу проєктів є розвиток соціальної, інформаційної, політичної (політико-правової), культурної компетентностей.

Таким чином, сутність проєктної технології полягає в тому, щоб стимулювати інтерес студентів до конкретних проблем, які передбачають володіння певними знаннями, і через проєктну діяльність, що розв'язує одну чи цілу низку задач, показати практичне застосування набутих

знань. Від теорії до практики вони гармонійно поєднують академічну експертизу з прагматичними знаннями, зберігаючи відповідний баланс на кожному етапі навчання.

У результаті застосування методу проєктів вдалося отримати наступні результати:

1. Активізація навчання. Розробка конкретних проєктів прискорює процес набуття студентами практичних навичок вирішення реальних проблем і допомагає навчатися на практиці, сприяючи активному навчанню.

2. Підвищення мотивації до вивчення правових дисциплін. Студенти усвідомлюють важливість вивчення правових дисциплін під час вирішення практичних ситуацій та опори на теоретичні знання. Вирішити проблему та правильно застосувати правові норми можливо лише шляхом ґрунтовної теоретичної підготовки.

3. Розвиток самостійності та відповідальності. Метод проєктів орієнтований на самостійну діяльність студентів, починаючи з вибору теми і закінчуючи підбором інструменту для її розв'язання. Він сприяє розумінню важливості навчитися самостійно здобувати знання, правильно розподіляти ролі в команді, планувати час тощо. Кожен студент під час роботи над проєктом може виконувати завдання, які відповідають його можливостям та інтересам.

4. Розвиток важливих для майбутніх юристів soft-skills, серед яких комунікаційні, навички публічних виступів, робота в команді, чітке планування та розподілення часу, аналітичне мислення та інші.

Література

1. LNCS Homepage URL: <https://www.growthengineering.co.uk/what-is-edgar-dales-cone-of-experience>, last accessed 2024/10/11 (дата звернення 15.12.2024).
2. Abdulrahman Tryanti & Basalama Noni. Promoting Students' Motivation in Learning English Vocabulary through a Collaborative Video Project. *A Journal of Culture, English Language Teaching & Literature*. 2019 Vol.19. P. 41–58.
3. Dimmitt N. The power of project based learning: experiential education to develop critical thinking skills for university students. *CBU International Conference Proceedings*. 2017. Vol. 5. P. 575–579.
4. Kapp E. Improving Student Teamwork in a Collaborative Project-Based Course. *College Teaching*. 2009. № 57. P. 139–143.
5. Raelin J. A. Work-based learning: The new frontier of management development. Prentice-Hall. 2000. 281 p.
6. Popel M. V. Using Cocalc as a Training Tool for Mathematics Teachers' pre-Service Training. *Information Technologies and Learning Tools*. 2018. № 68(6), P. 251–261.

Анотація

Панкратова В. О. Проектні технології як засіб формування ключових компетенцій при викладанні юридичних дисциплін. – Стаття.

У статті розкрито особливості використання проектного методу при підготовці майбутніх юристів. Визначено, що метод проектів – одна з педагогічних технологій, яка поєднує теоретичний матеріал і практику. Цінність проектного методу полягає в тому, що він повністю орієнтований на студента, а в його основі лежить принцип «навчання через дію».

Автор наводить переваги проектного методу, до яких відносить: підвищення мотивації; покращення критичного мислення; активне залучення кожного студента до процесу засвоєння навчального матеріалу; розвиток практичних навичок застосування теоретичного матеріалу та вміння працювати в команді.

У статті наголошено на тому, що проектна діяльність є багатофункціональною, оскільки спонукає студента до виявлення інтелектуальних здібностей, морально-комунікативних якостей, оволодіння знаннями та загальнонавчальними вміннями, формує здатність до самоосвіти та самоорганізації. Зазначено, що реалізуючи проект, студенти синтезують знання, інтегрують інформацію із суміжних дисциплін, шукають ефективніші способи вирішення завдань проекту та спілкуються один з одним.

Автор визначив наступні етапи впровадження проектного методу при викладанні: визначення актуальної теми, формування команди, робота над проектом та його презентація, рефлексія. При цьому зазначено, що для успішної реалізації проекту велике значення має виявлення персональної відповідальності його учасників.

У якості прикладу у статті наведено алгоритм застосування проектних технологій при викладанні дисципліни «Локальна демократія: кращі європейські практики», де в основі проекту лежить конкретна проблема громади в якій мешкають студенти.

Резюмовано, що сутність проектною технології полягає в тому, щоб стимулювати інтерес студентів до конкретних проблем, які передбачають володіння певними знаннями, і через проектну діяльність, що розв'язує одну чи цілу низку задач, показати практичне застосування набутих знань. Від теорії до практики вони гармонійно поєднують академічну експертизу з прагматичними знаннями, зберігаючи відповідний баланс на кожному етапі навчання.

Ключові слова: проектні технології, проектний метод, освітній процес, правосвідомість, правова культура, мотивація, професійна компетентність.

Summary

Pankratova V. O. Project technologies as a means of forming key competencies in teaching legal disciplines. – Article.

The article reveals the features of using the project method in training future lawyers. It is determined that the project method is one of the pedagogical technologies that combines theoretical material and practice. The value of the project method lies in the fact that it is entirely student-oriented and is based on the principle of «learning through action.»

The author lists the advantages of the project method, which include increasing motivation, improving critical thinking, active involvement of each student in learning educational material, developing practical skills in applying theoretical material, and the ability to work in a team.

The article emphasizes that project activity is multifunctional, encouraging students to identify intellectual abilities, moral and communicative qualities, master knowledge, and general educational skills. It forms the ability to self-education and self-organization. By implementing the project, students synthesize knowledge, integrate information from related disciplines, look for more effective ways to solve project tasks, and communicate with each other.

The author identified the following stages of implementing the project method in teaching: determining the relevant topic, forming a team, working on the project and its presentation, and reflection. It is noted that for the successful implementation of the project, it is of great importance to identify the personal responsibility of its participants.

For example, the article provides an algorithm for applying project technologies in teaching the discipline «Local Democracy: Best European Practices,» where the project is based on a specific problem of the community in which the students live.

It is summarized that the essence of project technology is to stimulate students' interest in specific problems that require the possession of certain knowledge and through project activities that solve one or a whole series of tasks to show the practical application of the acquired knowledge. From theory to practice, they harmoniously combine academic expertise with pragmatic knowledge, maintaining an appropriate balance at each stage of training.

Key words: project technologies, project method, educational process, legal awareness, legal culture, motivation, professional competence.

УДК 347.963
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v6.2024.3>

М. М. Чорний
orcid.org/0009-0001-4228-4406
аспірант кафедри організації судових, правоохоронних органів та адвокатури
Національного університету «Одеська юридична академія»

ОРГАНІЗАЦІЯ І ПРОЦЕСУАЛЬНЕ КЕРІВНИЦТВО ДОСУДОВИМ РОЗСЛІДУВАННЯМ ЯК ФУНКЦІЯ ПРОКУРАТУРИ: ТЕРМІНОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ

Актуальність теми. Перелік та зміст функцій прокуратури України вже тривалий час привертають увагу науковців та практиків. Конституційна реформа 2016 р. внесла суттєві зміни у повноваження цього правоохоронного органу. Як наслідок, Основний закон держави серед функцій прокуратури виокремив організацію і процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, вирішення відповідно до закону інших питань під час кримінального провадження, нагляд за негласними та іншими слідчими і розшуковими діями органів правопорядку [1, ст. 131-1]. Заслуговує на увагу той факт, що зазначені положення Конституції України не знайшли свого подальшого відображення в положеннях профільного законодавства. До прикладу, Кримінальний процесуальний кодекс України (надалі – КПК України) містить положення лише щодо поняття «процесуальне керівництво досудовим розслідуванням», тоді як будь-які положення щодо «організації досудового розслідування» відсутні [2]. Подібна ситуація склалась і з Законом України «Про прокуратуру», в якому ст. 2 покладає на прокуратуру функцію з нагляду за додержанням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство. У подальшому, ст. 25 закону деталізує, що «прокурор здійснює нагляд за додержанням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство, користуючись при цьому правами і виконуючи обов'язки, передбачені Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність» та Кримінальним процесуальним кодексом України. Письмові вказівки прокурора органам, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання та досудове слідство, надані в межах повноважень, є обов'язковими для цих органів і підлягають негайному виконанню. Видання прокурором розпоряджень поза межами його повноважень тягне за собою відповідальність, передбачену законом». Крім того, ця стаття визначає повноваження генерального прокурора, керівників відповідних прокуратур, їх перших заступників та заступників відповідно до розподілу обов'язків координувати діяльність правоохоронних органів відповідного рівня у сфері протидії злочинності [3].

Такі термінологічні розбіжності щодо цієї функції виглядають доволі дивними, адже зміни до Конституції України щодо неї було внесено у 2016 р. У свою чергу, КПК України та Закон України «Про прокуратуру» зазнавали численних змін після 2016 р. та наразі діють у редакціях 2024 р. Проте положення щодо організації і процесуального керівництва прокуратурою досудовим розслідуванням не були узгоджені. Вищенаведена ситуація обумовлює актуальність обраної теми, необхідність дослідження співвідношення понять «процесуальне керівництво» та «нагляд за додержанням законів», окреслення небезпек таких термінологічних неточностей та пошук шляхів їх подолання.

Стан наукової розробки теми. Аналіз наукової літератури свідчить, що перелік функцій прокуратури, їх зміст та зміст функції організації і процесуального керівництва досудовим розслідуванням, досліджували у своїх працях такі вчені та практики як Гринюк В. О., Гузела М. В., Лапкін А. В., Марчук Н. В., Мірковець Д. М., Нестерчук Л. П., Руденко М. В., Сакал В. М., Слотвінська Н. Д., Христенко К. М., Чорний Д. М., Смирнов М. І. та інші.

До прикладу, заслуговує на увагу висновок М. В. Руденка щодо того, що «функція прокурорського нагляду за додержанням законів у досудовому розслідуванні реалізується здебільшого прокурором вищого рівня (керівником органу прокуратури), а функція процесуального керівництва – переважно прокурором, який здійснює повноваження прокурора у конкретному кримінальному провадженні (процесуальним керівником)» [4, с. 20–21].

Виклад основного матеріалу. Розпочинаючи безпосереднє висвітлення термінологічних проблем у визначенні функції організації і процесуального керівництва досудовим розслідуванням, вважаємо доцільне приділити увагу поняттю «термінологія». Так, під ним розуміють «сукупність термінів якоїсь галузі науки, техніки, мистецтва або всіх термінів даної мови» [5]. У свою чергу, поняття «термін» (з латинської мови слово «terminus» означає «межу» або «кордон») може бути визначено як «слово або словосполучення, що означає чітко окреслене спеціальне поняття

якої-небудь галузі науки, техніки, мистецтва, суспільного життя тощо» [5]. Можна зустріти також позицію, що «термін» це «мовний знак, що репрезентує поняття спеціальної, професійної галузі науки або техніки» [6, с. 24]. Імпонує визначення відповідно до якого термін це «слово чи словесний комплекс, що співвідноситься з поняттям певної організованої галузі пізнання (науки, техніки), що вступають у системні відносини з іншими словами та словесними комплексами й утворюють разом з ними в кожному окремому випадку та в певний час замкнену систему, яка характеризується високою інформативністю, однозначністю, точністю та експресивною нейтральністю» [7, с. 9].

Щодо юридичного терміну, то під цим поняттям розуміється «слово або словосполучення, що виражає поняття з правової сфери суспільного життя і має визначення (дефініцію) у юридичній літературі (законодавчих актах, юридичних словниках, науково-правових працях)» [8]. Можна погодитися, що юридична термінологія є історично сформованою сукупністю термінів, що виражає систему правових понять та має на меті забезпечувати специфічні потреби спілкування у сфері законодавства, юридичної науки та практики. Зважаючи на те, що загалом термінологія є неоднозначною, побудова однозначних систем термінів має надзвичайне значення. Наведене обумовлюється багатьма факторами, серед них:

- 1) зростанням обсягу знань у всіх галузях;
- 2) орієнтуванням на міжнародне законодавство та використання перекладу;
- 3) розповсюдженням комп'ютерних технологій, що привело до збільшення інтенсивності обміну, опрацювання та поширення знань [9].

Щодо орієнтування на міжнародне законодавство, то вплив цієї тенденції можна прослідкувати на прикладі термінологічних змін, що відбулись з функцією прокуратури з підтримання публічного обвинувачення у суді. До Конституційної реформи у 2016 р. ця функція мала назву підтримання державного обвинувачення. Проте окрім того, що зміни відбулись через той факт, що обвинувачує особу не лише держава в особі прокурора, а усе суспільство, варто пам'ятати, що у міжнародних документах щодо прокуратури використовується термін «public prosecutor's office», в якому слово «public» означає «публічний», а не «державний».

Отже, як було підкреслено нами на початку дослідження, ключовою термінологічною проблемою є неузгодженість викладу функцій прокуратури у Конституції України та іншому законодавстві. Звернемо увагу на зміст окремих понять.

Поняття «організація», яке винесено в Основному законі України на перше місце у визна-

ченні зазначеної функції прокуратури, згідно з тлумачним словником української мови означає: 1) створювати, засновувати що-небудь, залучаючи до цього інших, спираючись на них; 2) здійснювати певні заходи громадського значення, розробляючи їх підготовку і проведення, забезпечувати, влаштовувати що-небудь, вишукуючи для цього необхідні можливості; 3) згуртовувати, об'єднувати кого-небудь із певною метою, зосереджувати, мобілізувати, спрямовувати когось на що-небудь; 4) чітко налагоджувати, належно впорядковувати що-небудь [10].

Підтримуємо точку зору, що жодне з наведених значень не повною мірою розкриває роль прокурора у досудовому розслідуванні. У той саме час, як зазначає А. Лапкін, близькими до цього є 2–4 визначення поняття «організація», адже на їхній основі поняття «організація досудового розслідування» може бути визначено як «вжиття прокурором комплексу управлінських та процесуальних заходів щодо забезпечення проведення всебічного, повного і об'єктивного досудового розслідування у визначені законом строки шляхом об'єднання, мобілізації та спрямування зусиль органів досудового розслідування й оперативних підрозділів на виконання завдань кримінального провадження, налагодження і впорядкування їхньої діяльності» [11, с. 198]. Таким чином, покладення на прокурора завдання з організації досудового розслідування передбачає вжиття ним не лише виключно процесуальних, а й організаційних заходів.

Щодо поняття «процесуальне керівництво досудовим розслідуванням», то як зазначає Д. Мірковець, це – «передбачена кримінальним процесуальним законодавством діяльність прокурора, що здійснюється у процесуальній формі по відношенню до процесуального суб'єкта, пов'язана із організацією процесу досудового розслідування та його спрямуванням, визначенням напрямів розслідування, координацією процесуальних дій, забезпеченням дотримання у процесі розслідування вимог законодавства України» [12, с. 179]. У свою чергу, В. Гринюк та К. Христенко аналізувавши повноваження прокурора під час здійснення процесуального керівництва на початковому етапі досудового розслідування дійшли висновку, що це «передбачені нормами кримінального процесуального законодавства юридичні обов'язки, здійснюючи які за наявності передбачених законом підстав, прокурор справляє владно-розпорядчий вплив на органи досудового розслідування з метою додержання належного процесуального порядку початку кримінального провадження, а також прав і законних інтересів його учасників» [13, с. 18].

Щодо правової природи повноважень прокурора на досудовому провадженні, а також спів-

відношення прокурорського нагляду (яке саме використовується в Законі України «Про прокуратуру») і процесуального керівництва досудовим розслідуванням існує декілька позицій, зокрема:

1) процесуальне керівництво несумісне з прокурорським наглядом;

2) прокурорський нагляд і процесуальне керівництво – самостійні функції прокурора на досудовому провадженні;

3) прокурорський нагляд – основна функція, а процесуальне керівництво – додаткова функція;

4) процесуальне керівництво виступає формою реалізації прокурорського нагляду;

5) прокурорський нагляд і процесуальне керівництво – тотожні поняття [14, с. 110].

Особисто нам імпонує позиція відповідно до якої ці поняття за своїм обсягом не є тотожними. Погоджуємося, що процесуальне керівництво є однією з форм, зовнішнім проявом, прокурорського нагляду. У той саме час, оминаючи детальне висвітлення порівнянь зазначених понять, що не було безпосереднім предметом нашого дослідження, вважаємо за потрібне звернути увагу на наступне. Перш за все, наявність термінологічної неузгодженості (неузгодженість, відповідно до словника, це відсутність єдності, узгодженості дій, думок, звуків [15]) у законодавстві надає поштовх для наукових розробок задля пошуку шляхів її усунення. Крім того, науковці намагаються надати роз'яснення положень законодавства, у тому числі шляхом підготовки науково-практичних коментарів або надання науково-консультативних висновків на запити суб'єктів правозастосування. Така діяльність має на меті попередження помилок у застосуванні законодавства та є вкрай необхідною, адже наявність термінологічних недоліків створює ряд загроз. Розглянемо деякі з них:

1) відсутність правової визначеності, що у свою чергу негативно впливає на реалізацію принципу верховенства права в державі;

2) зниження рівня довіри населення до органу щодо якого наявні прогалини у законодавстві (в рамках нашого дослідження це органи прокуратури, що в сучасних надскладних умовах воєнного стану є неприпустимим);

3) виникнення потреби у черговому реформуванні законодавства, у тому числі, шляхом його порівняння із міжнародними та європейськими стандартами (може також призвести до тимчасового розбалансування роботи органів прокуратури);

4) можливість появи загроз для ефективної реалізації прокуратурою покладених на неї завдань (наведене може також знаходити прояв

у зневажливому ставленні до прокурорів з боку слідчих, детективів та інших осіб).

Висновки. Зважаючи на вищенаведене можемо дійти висновку, що вкрай необхідним є внесення змін до ст. 2 Закону України «Про прокуратуру» та викладення переліку функцій прокуратури ідентично до положень Основного закону. Як наслідок, потребуватимуть змін також ст. 25, яка присвячена нагляду за додержанням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство. Узгодження положень законодавства врешті усуне ситуацію, коли чинний закон не відповідає Конституції України.

Література

1. Конституція України від 28.06. 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>
2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
3. Про прокуратуру: Закон України від 14.10.2014 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text>
4. Руденко М. В. Організація і процесуальне керівництво досудовим розслідуванням як нова (конституційна) функція прокуратури України. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія: Право. 2017. Вип. 24. С. 19–23.
5. Словник української мови. URL: <https://sum.in.ua/s/standart>
6. Гуреева Л. В. Стан та перспективи дослідження міжгалузєвої термінології. *Вісник університету ім. А. Нобеля*. Серія педагогіка і психологія. Педагогічні науки. 2018. № 2 (16). С. 23–26. URL: <https://pedpsy.duan.edu.ua/images/PDF/2018/2/5.pdf>
7. Воронова З. Ю. Термінознавство першої іноземної мови (англійська): Конспект лекцій з дисципліни для здобувачів вищої освіти зі спеціальності «Філологія»/Укладач З.Ю. Воронова. Кам'янське: вид-во ДДТУ, 2017. 60 с.
8. Артикуца Н. В. Основи вчення про юридичний термін і юридичну термінологію. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/3a35a1ce-87c6-41d2-8cb9-708795424cb0/content>
9. Іленков А. Термінологія та її роль у представленні знань. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія «Проблеми української термінології». 2009. № 648. С. 24–29.
10. Великий тлумачний словник сучасної української мови. URL: <https://vtssum.wdbk.org/o/organizovuvati>
11. Лапкін А. В. Прокурор як менеджер досудового розслідування. *Правовий часопис Донбасу*. 2018. № 1 (62). С. 197–202.
12. Мірковець Д. М. Поняття, мета, завдання та принципи процесуального керівництва досудовим розслідуванням. *Юридична наука*. 2020. № 1 (5(107)). С. 178–189.
13. Гринюк В. О., Христенко К. М. Здійснення прокурором процесуального керівництва на початковому етапі досудового розслідування. *Вісник кримінального судочинства*. 2019. № 2. С. 15–26.
14. Смирнов М. Правова природа та особливості нагляду прокурора у формі процесуального керівни-

цтва досудовим розслідуванням. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 4. С. 108–112.

15. Онлайн-бібліотека «Горох». URL: <https://goroh.pp.ua>

Анотація

Чорний М. М. Організація і процесуальне керівництво досудовим розслідуванням як функція прокуратури: термінологічні проблеми. – Стаття.

Стаття присвячена термінологічній неузгодженості у визначенні функції прокуратури з організації і процесуального керівництва досудовим розслідуванням. Обґрунтовано актуальність обраної теми. Звернуто увагу, що Конституційна реформа 2016 р., яка внесла зміни у цю та інші функції прокуратури, відбулась вісім років тому, а зміни до КПК України та Закону України «Про прокуратуру» задля узгодження профільного законодавства з Основним законом так і не було внесено.

Приділено увагу змісту та співвідношенню таких понять як «процесуальне керівництво» та «нагляд за додержанням законів». Висловлено точку зору щодо ролі науковців у вирішенні прогалин (неточностей, неоднозначностей) у законодавстві. Окреслено коло небезпек термінологічних неузгодженостей у законодавстві та їх вплив на правову систему загалом та прокуратуру зокрема.

Серед небезпек, до яких можуть призвести термінологічні неузгодженості виокремлено: 1) відсутність правової визначеності, яка у свою чергу негативно впливає на реалізацію принципу верховенства права в державі; 2) зниження рівня довіри населення до органу щодо якого наявні прогалини у законодавстві (в рамках нашого дослідження це органи прокуратури, що в сучасних надскладних умовах воєнного стану є неприпустимим); 3) виникнення потреби у черговому реформуванні законодавства, у тому числі, шляхом його порівняння із міжнародними та європейськими стандартами (може також призвести до тимчасового розбалансування роботи органів прокуратури); 4) можливість появи загроз для ефективної реалізації прокуратурою покладених на неї завдань (наведене може також знаходити прояв у зневажливому ставленні до прокурорів з боку слідчих, детективів та інших осіб).

Наголошено увагу на необхідності узгодження положень профільного законодавства з Конституцією України у частині щодо функцій прокуратури.

Ключові слова: прокуратура, функції прокуратури, процесуальне керівництво, нагляд за додержанням законів, досудове розслідування.

Summary

Chornyi M. M. Organization and procedural guidance of pre-trial investigation as a function of the prosecutor's office: terminological issues. – Article.

The article is devoted to terminological inconsistencies in defining the function of the prosecutor's office in organization and procedural guidance of pre-trial investigations. The relevance of the chosen topic is substantiated. Attention is drawn to the fact that the 2016 Constitutional Reform, which amended this and other functions of the prosecutor's office, occurred eight years ago, yet amendments to the Criminal Procedure Code of Ukraine and the Law of Ukraine "On the Prosecutor's Office" to align sectoral legislation with the Constitution have not been made.

The article focuses on the content and correlation of such concepts as "procedural guidance" and "supervision of observance of laws". It presents a perspective on the role of scholars in addressing gaps (inaccuracies, ambiguities) in legislation. The dangers of terminological inconsistencies in legislation and their impact on the legal system as a whole and on the prosecutor's office in particular are outlined.

The identified dangers of terminological inconsistencies include: lack of legal certainty, which negatively affects the implementation of the principle of the rule of law in the state; reducing public trust in the body affected by legislative gaps (in this study, the prosecutor's office, which is inadmissible under the current complex conditions of martial law); the need for yet another reform of the legislation, including its comparison with international and European standards (this may also temporarily destabilize the work of the prosecutor's office); potential threats to the effective fulfillment of tasks assigned to the prosecutor's office (this may manifest in disrespectful attitudes towards prosecutors from investigators, detectives, and other individuals).

The necessity of aligning the provisions of sectoral legislation with the Constitution of Ukraine regarding the functions of the prosecutor's office is emphasized.

Key words: prosecutor's office, functions of the prosecutor's office, procedural guidance, supervision of observance of laws, pre-trial investigation.

КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 342.571

DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v6.2024.4>

А. В. Хлопов

orcid.org/0009-0004-9269-2477

аспірант кафедри державного будівництва

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ПРО ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ФОРМ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА ГРОМАДЯН НА УЧАСТЬ У МІСЦЕВОМУ САМОВРЯДУВАННІ В УКРАЇНІ

Ухвалення Конституції 1996 р. та Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» (1997 р.) стало відправним етапом становлення інституту місцевого самоврядування в Україні відповідно до стандартів Ради Європи. Разом з тим, останні законодавчі новели в сфері партисипативної демократії демонструють продовження активних пошуків оптимальної моделі правового регулювання організаційних форм участі громадян у місцевому самоврядуванні. Так, тільки протягом останнього року Верховна Рада України ухвалила низку законів, зокрема, Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» та інших законодавчих актів України щодо народовладдя на рівні місцевого самоврядування» та Закон України «Про публічні консультації». Вивчення змісту вказаних законодавчих актів дає підставу стверджувати про відкриття нової сторінки в розвитку правового регулювання безпосередньої участі територіальної громади в місцевому самоврядуванні.

Безумовно, законотворчість є тривалим і складним процесом, протягом якого аналізуються й узагальнюються як кращі зарубіжні досягнення, так і вітчизняний досвід правової регламентації певних суспільних відносин. За нашою думкою, ретроспективний погляд на особливості розвитку правової основи організаційних форм участі громадян у місцевому самоврядуванні надає можливості усвідомити існуючі правові проблеми, обґрунтувати шляхи їх подолання й визначити основні напрямки вдосконалення правового регулювання залучення громадян до участі у здійсненні місцевого самоврядування в Україні. Варто зазначити, що українська доктрина конституційного і муніципального права збагачена комплексними дослідженнями еволюції окремих інститутів локальної демократії. Зокрема, це наукові праці Н.В. Мішиної, О.С. Орловським, О.Г. Остапенко, А.П. Ставнійчук, В.Ф. Погорілко [1; 2; 3; 4; 5]. Ці напрацювання є фундаментальною базою для вивчення розвитку правової основи форм участі

громадян у місцевому самоврядуванні в Україні в умовах муніципальної реформи.

З огляду на вище викладене, метою статті є висвітлення впливу генези права територіальної громади вирішувати питання місцевого значення на правову регламентацію форм реалізації права громадян на участь у місцевому самоврядуванні та виокремлення варіантів динаміки розвитку їх правового регулювання на певних історичних етапах.

Насамперед, слід навести загальновизнану точку зору про те, що право громадян на участь у місцевому самоврядуванні може бути реалізовано через відповідні форми. Виходячи із етимології терміну «форма» (від лат. *forma* — зовнішність, устрій, означає вид, будь-який зовнішній вияв певного змісту та розуміння реалізації правових норм як правомірну поведінку учасників суспільних відносин, зумовлену правовими приписами [6, с. 405], можна надати наступне визначення форми реалізації права громадян на участь у місцевому самоврядуванні. Форми реалізації права громадян на участь у місцевому самоврядуванні – це зовнішнє вираження правомочностей члена територіальної громади щодо здійснення безпосереднього впливу на хід ведення місцевих справ. Більшість вчених виділяють такі форми реалізації права громадян на участь у місцевому самоврядуванні, як колективні – місцеві вибори, місцевий референдум, загальні збори громадян за місцем проживання, громадські слухання, місцеві ініціативи, органи самоорганізації населення, колективне звернення, та індивідуальні – індивідуальне звернення і службу в органах місцевого самоврядування [7; 8, с. 125].

Вважаємо, що доцільно виділити два етапи генези місцевого самоврядування в сучасній Україні. Перший етап 1990 р. – 1996 р., так би мовити, «пошук оптимальної моделі місцевого самоврядування», і другий, що починає відлік з дати прийняття в 1996 р. Конституції України і триває досі – етап «вдосконалення української концепції місцевого самоврядування». Досліджуючи історичні аспекти правового регу-

лювання зазначеного права громадян на кожному із цих етапів, слід відзначити доволі різну динаміку розвитку його правової регламентації. Думаємо, що особливості відповідної динаміки зумовлюють і проблеми реалізації права громадян на участь у місцевому самоврядуванні. На наш погляд, можна виділити наступні варіанти розвитку правової регламентації форм реалізації права громадян на участь в місцевому самоврядуванні.

Перший варіант розвитку правової регламентації характеризується браком належного законодавчого регулювання на першому і другому етапі генези місцевого самоврядування таких колективних форм реалізації права громадян на участь у місцевому самоврядуванні, як загальні збори громадян за місцем проживання, місцеві ініціативи та громадські слухання, а також на другому етапі – місцевого референдуму.

Перший місцевий референдум в Україні пройшов на підставі ст. 80 Конституції УРСР 1978 р., в якій проголошувалось, що найважливіші питання республіканського і місцевого значення вирішуються на сесіях Верховної Ради України, Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих Рад народних депутатів або виносяться ними на референдуми [9]. Так, Одеська міська рада затвердила Тимчасове положення про міський референдум, на основі якого 16 грудня 1990 р. було проведено голосування по двох питаннях – про закриття екологічно небезпечного виробництва Припортового заводу і про утворення в Одесі вільної економічної зони» [10].

Крім того, ще до ухвалення Постановою Верховної Ради України Акту проголошення незалежності 24 серпня 1991 р., 3 липня 1991 р. український парламент прийняв Закон України «Про всеукраїнський та місцеві референдуми» [11]. Загальновідомо, що вказаний Закон діяв до грудня 2012 р. і втратив чинність у зв'язку зі вступом в силу нового Закону України «Про всеукраїнський референдум». Вітчизняні науковці доволі критично ставилися до змісту Закону України «Про всеукраїнський і місцеві референдуми». Приміром, А.П. Ставнійчук підкреслює таку характерну особливість правового регулювання інституту місцевого референдуму в Україні як, застарілість і неповноту його норм, а також відсутність чіткого визначення шляхів імплементації рішень місцевих референдумів [5, с. 36]. Утім, незважаючи на недосконалість Закону України «Про всеукраїнський і місцеві референдуми», впродовж 1991 по 2012 р. було зареєстровано 178 ініціатив щодо проведення місцевих референдумів [12]. Впродовж більше 10 років у політичних і наукових колах активно обговорюються зміст чисельних законопроектів про місцеві референдуми. Останній законопро-

ект був зареєстрований у Верховній Раді України у вересні 2019 р. (реєстраційний № 5512). Як зазначено в пояснювальній записці до нього, у процесі роботи над законопроектом бралися до уваги концепції проектів законів про місцевий референдум, зареєстровані у Верховній Раді України попередніх скликань, відповідні правові позиції Конституційного суду України, положення Європейської хартії місцевого самоврядування, а також міжнародні стандарти та рекомендації міжнародних інституцій [13].

Щодо проведення загальних зборів громадян, то поки що порядок їх проведення регламентовано Положенням про загальні збори громадян за місцем проживання в Україні, затвердженим Постановою Верховної Ради України від 17 грудня 1993 року [14]. Хоча положення зазначеної Постанови діють виключно в тій частині, що не суперечать Конституції України, існуючий рівень правової регламентації унеможливає повну реалізацію прав членів територіальної громади на участь у вирішенні питань місцевого значення. Як слушно зауважує П.М. Любченко, відповідно до положень п. 1 ч. 1 ст. 92 Конституції України виключно законами України визначаються права і свободи людини і громадянина та гарантії цих прав і свобод. А тому Положення про загальні збори громадян за місцем проживання в Україні від 17.12.93 р. не повинно застосовуватися для регулювання порядку проведення загальних зборів громадян [15, с. 181]. Крім того, брак належної законодавчої регламентації порядку проведення загальних зборів ставить під загрозу легітимність створення та існування органів самоорганізації населення, адже відповідно до Закону України «Про органи самоорганізації населення» саме на загальних зборах висуваються ініціативи про створення органу самоорганізації населення (ч. 1 ст. 8) [1, с. 280]. Неможна не відміти, що неодноразово до Верховної Ради України вносилися проекти законів, які мали заповнити цю законодавчу прогалину. Наприклад, в 2015 р. у Верховній Раді України був зареєстрований проект Закону України «Про загальні збори (конференції) членів територіальної громади за місцем проживання» (реєстраційний № 2467 від 24.03.2015 р.). Даний законопроект отримав схвальну оцінку щодо відповідності європейським стандартам у даній сфері з боку департаменту демократичних інститутів та врядування Генерального директорату з питань демократії [16].

Із загальними зборами громадян нерозривно пов'язані такі колективні форми реалізації права громадян на участь у місцевому самоврядуванні як місцеві ініціативи та громадські слухання. Рівень їх правової регламентації також у наукових і політичних колах викликає критику.

Зокрема, це положення ч. 2 ст. 9 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», де встановлено, що порядок внесення місцевої ініціативи на розгляд ради визначається представницьким органом місцевого самоврядування або статутом територіальної громади з урахуванням вимог Закону України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності». Як слушно зауважує І. Абрамюк, Закон України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» поширюється на органи, що ухвалюють регуляторні акти, а не на громадян, які ініціюють ухвалення певного акту. Якщо такий акт відноситься до категорії регуляторних, місцева влада має взяти ініціативу до свого розгляду і провести підготовчий цикл аж до ухвалення відповідно до регуляторних процедур, встановлених законом [17].

Для другого варіанту розвитку правової регламентації форм реалізації права громадян на участь у місцевому самоврядуванні властива, так би мовити, стабільність їх законодавчого регулювання на першому і другому етапі генези місцевого самоврядування. За нашою думкою, до другого варіанту можна віднести регулювання звернень громадян на рівні Закону України «Про звернення громадян» (1996 р.), органів самоорганізації населення – Закону «Про органи самоорганізації населення» (2001 р.) і служби в органах місцевого самоврядування – Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування» (2001 р.).

Щодо такої індивідуальної форми реалізації права громадян на участь в місцевому самоврядуванні як служби в органах місцевого самоврядування, то варто зазначити, що на першому етапі генези місцевого самоврядування згідно із п. 2 Постанови Верховної Ради України «Про введення в дію Закону України «Про державну службу» від 16 грудня 1993 р. на працівників органів місцевого та регіонального самоврядування було поширено дію даного Закону і вони були прирівняні до відповідних категорій посад державних службовців [18]. Надалі Положення цієї Постанови були розвинуті в Указі Президента України від 16 березня 1994 р. № 88/94 «Про присвоєння рангів державних службовців представникам Президента України в районах і працівникам органів місцевого самоврядування» та в Постанові Кабінету Міністрів України від 18 квітня 1994 р. №239 «Про віднесення посад працівників місцевих Рад народних депутатів та їх виконавчих комітетів до відповідних категорій посад державних службовців і присвоєння їм рангів державних службовців» [19; 20]. У 2001 р. Верховна Рада України ухвалила Закон України «Про службу в органах місцевого

самоврядування», який регулює правові, організаційні, матеріальні та соціальні умови реалізації громадянами України права на службу в органах місцевого самоврядування [21]. Разом з тим, вітчизняні науковці підкреслюють, що введення в дію Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування» не зняло всі суперечності і проблеми, пов'язані, зокрема, із організацією підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів для служби в органах місцевого самоврядування, і тому на часі є підготовка нового закону про службу в органах місцевого самоврядування [22, с. 52].

Третій варіант розвитку правової регламентації форм реалізації права громадян на участь у місцевому самоврядуванні відрізняється високою динамікою на першому і другому етапі генези місцевого самоврядування. Безперечно, прикладом цього варіанту є інститут місцевих виборів. Так, ще в Законі УРСР «Про місцеві Ради народних депутатів та місцеве і регіональне самоврядування» (1990 р.) одним із основних принципів місцевого та регіонального самоврядування визнавався принцип виборності Рад народних депутатів, органів територіальної самоорганізації громадян, їх підконтрольності, підзвітності і відповідальності перед населенням (ст. 3) [23]. У Законах України «Про формування місцевих органів влади і самоврядування» (1994 р.) і «Про вибори депутатів і голів сільських, селищних, районних, міських, районних у містах, обласних Рад» (1994 р.) встановлювалося, що вибори депутатів і голів місцевих Рад (крім голів районних у містах Рад) є вільними і проводяться на принципах загального, рівного і прямого виборчого права при таємному голосуванні, а вибори голови Ради проводяться виборцями, які проживають на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці, по єдиному одномандатному виборчому округу [24; 25]. На відміну від попередніх законів, в (ч. 1 ст. 2) Закону України «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» (2004 р.) закріплювалося надання суб'єктивного виборчого права громадянам України, які належать до відповідної територіальної громади [26].

У 2010 р. набув чинності Закон України «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» новий закон, який регламентував місцеві вибори. За оцінкою Т.В. Стещенко, зазначений Закон суттєво оновив склад суб'єктів виборчого процесу, якісно нового характеру набули правові процедури виборів, відчутно змінився обсяг повноважень виборчих комісій та демократизовано порядок їх формування. Водночас, недоліком даного Закону вчена

вважає недосконалість запровадженої системи місцевих виборів, яка не враховує інтереси місцевих громад [27, с. 34–35]. У наступному Законі України «Про місцеві вибори» (2015 р.) новелою стало запровадження трьох виборчих систем, застосування яких залежало від виду органів і посадових осіб місцевого самоврядування, що обиралися [28]. Місцеві вибори 2020 р. відбулися вже на основі Книги четвертої Виборчого кодексу України (2019 р.) [29]. Варто зазначити, що оцінка цього законодавчого акту і виборів, які пройшли на його основі, неоднозначна. З одного боку, вибори були конкурентними і загалом відповідали виборчому законодавству, а з іншого, за думкою експертів, це виборче законодавство – найгірше за всю історію незалежності, адже ідею «відкритих списків» було повністю дискредитовано. На практиці, замість відкритих списків, утворилась ускладнена пропорційна система, оскільки виборець обирає політичну силу, а не кандидатів, тому мандати отримали передусім кандидати, які мали прохідні місця у єдиному виборчому списку [30].

Поводячи підсумки дослідження особливості розвитку правової регламентації форм реалізації права громадян на участь у місцевому самоврядуванні, варто відзначити, що на двох етапах генези місцевого самоврядування спостерігалася різноманітна динаміка розвитку їх правового регулювання. Протягом більше тридцяти років незалежності України проблеми реалізації цього права мають системний характер і зумовлені як, браком належної законодавчої регламентації форм реалізації права громадян на участь у місцевому самоврядуванні, так і надзвичайною активністю законодавця, зокрема, щодо регламентації такої колективної форми реалізації права на участь як вибори під конкретні політичні сили. Тому, варто наголосити на необхідності вироблення комплексної і сталої стратегії формування правової основи колективних і індивідуальних форм реалізації права громадян на участь у місцевому самоврядуванні.

Література

1. Мішина Н.В. Органи самоорганізації населення: порівняльно-правове дослідження: дис... д. юрид. наук: 12.00.02 / Одеська національна юридична академія, Одеса. 2009. 595 с.
2. Орловський О. С. Правовий статус органів самоорганізації населення: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / Одеська національна юридична академія. Одеса, 2004. 39 с.
3. Остапенко О. Г. Правовий статус та організація діяльності органів самоорганізації населення в Україні: автореф. дис. ... к. юрид. наук: 12.00.02. Національна юрид. акад. ім. Я. Мудрого. Харків, 2008. 22 с.
4. Погорілко В. Ф., Федоренко В. Л. Референдуми в Україні: історія та сучасність. За ред. акад. Ю.С. Шемшученка. Монографія. Київ: Ін-т держави і права НАН України, 2000. 248 с.
5. Ставнійчук А.П. Місцевий референдум як форма безпосереднього здійснення муніципальної влади територіальною громадою: дис... канд..юрид. наук: 12.00.02. / Київський національний університет ім.Тараса Шевченка. Київ, 2017. 240 с.
6. Загальна теорія держави і права: підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів. / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; За ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О. В. Петришина. Харків: Право, 2009. 584 с.
7. Кравченко Т.А. Інноваційні демократичні інструменти реалізації громадянами права на участь у місцевому самоврядуванні в Україні. *Публічне адміністрування: теорія та практика*. 2015. Вип. 2(14). URL: [http://dridu.dp.ua/zbirnik/2015-02\(14\)/index.html](http://dridu.dp.ua/zbirnik/2015-02(14)/index.html). (дата звернення: 06.11.2024)
8. Любченко П.М. Проблеми реалізації права громадян на участь у місцевому самоврядуванні *Вісник Академії правових наук України*. 2009 р. № 1(56). С. 124–133.
9. Конституція (Основний Закон) України, прийнята на позачерговій сьомій сесії Верховної Ради Української РСР дев'ятого скликання 20 квітня 1978 року. *Верховна Рада України*. офіційн. сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/888-09#Text> (дата звернення 07.11.2024).
10. Навіщо Україні місцеві референдуми. URL: <https://uplan.org.ua/analytics/navishcho-ukraini-mistsevi-referendumu/> (дата звернення 08.11.2024).
11. Про всеукраїнський та місцеві референдуми: Закон України від 3 липня 1991 р. 1286-XII *Верховна Рада України*. офіційн. сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1286-12#Text> (дата звернення 05.11.2024).
12. Досвід застосування місцевого референдуму в Україні як складової місцевої демократії: Доповідь підготовлено Лабораторією законодавчих ініціатив в рамках Програми USAID “РАДА: відповідальність, підзвітність, демократичне парламентське представництво”, що виконується Фондом Східна Європа. Київ, 2016 URL: <http://parlament.org.ua/wp-content/uploads/2017/10/pdfjoinder.pdf> (дата звернення 05.11.2024).
13. Бойко О. Місцеві референдуми? Чому закладати основи локальної демократії завжди на часі. URL: <https://pravo.org.ua/blogs/mistsevi-referendumu-chomu-zakladaty-osnovy-lokalnoyi-demokratiyi-zavzhdy-na-chasi/> (дата звернення 09.11.2024).
14. Положенням про загальні збори громадян за місцем проживання в Україні: Постанова ВРУ від 17.12.1993 *Верховна Рада України*. офіц.. сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3748-12#Text> (дата звернення 10.11.2024).
15. Любченко П.М. Муніципальне право України: навч. посіб. Харків: Видавництво “ФІНН”, 2012. 496 с.
16. Аналіз проекту Закону України «Про загальні збори (конференції) членів територіальної громади» URL: http://www.slg-coe.org.ua/wp-content/uploads/2016/10/CELGR_LEX_2016_7_uk.pdf (дата звернення 10.11.2024).
17. Абрам'юк І. Демократія участі: механізми громадської участі на місцевому, регіональному та наці-

ональному рівнях с. 35. *Всеукраїнська мережа фахівців та практиків з регіонального і місцевого розвитку* URL: http://regionet.org.ua/files/07_PartDemocracy_Abramyuk_Materials_v.122.07.14.pdf (дата звернення 10.11.2024).

18. Про державну службу: Закон України від 16.12.1993 р. N 3723-XII. *Верховна Рада України*: офіц. сайт URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3723-12#Text> (дата звернення 11.11.2024).

19. Про присвоєння рангів державних службовців представникам Президента України в районах і працівникам органів місцевого самоврядування: Указ Президента України від 16.03. 1994 р. N 88/94. *Верховна Рада України*. офіц. сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/88/94#Text> (дата звернення 11.11.2024).

20. Про віднесення посад працівників місцевих Рад народних депутатів та їх виконавчих комітетів до відповідних категорій посад державних службовців і присвоєння їм рангів державних службовців: Постанова Кабінету Міністрів України від 18 квітня 1994 р. № 239. *Верховна Рада України*. офіц. сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/239-94-%D0%BF#Text> (дата звернення 12.11.2024).

21. Про службу в органах місцевого самоврядування Верховна Рада України; Закон від 07.06.2001 № 2493-III ВР *Верховна Рада України* офіц. сайт. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2493-14> (дата звернення 12.11.2024).

22. Калиновський Б.Б. Шляхи удосконалення законодавчого регулювання служби в органах місцевого самоврядування України. *Юридичний вісник*. 2012. 1(22). С. 50–54.

23. Про вибори депутатів місцевих Рад народних депутатів Української РСР Верховна Рада УРСР; Закон від 27.10.1989 № 8305-XI *Верховна Рада України* офіц. сайт. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/8305-11> (дата звернення 14.11.2024).

24. Про формування місцевих органів влади і самоврядування Верховна Рада України; Закон від 03.02.1994 № 3917-XII *Верховна Рада України* офіц. сайт. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3917-12> (дата звернення 14.11.2024).

25. Про вибори депутатів і голів сільських, селищних, районних, міських, районних у містах, обласних Рад Верховна Рада України; Закон від 24.02.1994 № 3996-XII *Верховна Рада України*. офіц. сайт. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3996-12> (дата звернення 15.11.2024).

26. Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів Верховна Рада України; Закон від 06.04.2004 № 1667-IV. *Верховна Рада України*. офіц. сайт. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1667-15> (дата звернення 15.11.2024).

27. Стешенко Т. В. Актуальні проблеми вдосконалення законодавства України про місцеві вибори в інтересах жителів територіальних громад *Проблеми законності*. 2011. Вип. 113. С. 34–39.

28. Про місцеві вибори: Закон від 14.07.2015 № 595-VIII *Верховна Рада України* офіц. сайт. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/595-19> (дата звернення 15.11.2024).

29. Вибірчий кодекс України: Закон від 19.12.2019. № № 396-IX *Верховна Рада України*. офіц. сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text> (дата звернення 15.11.2024).

30. Місцеві вибори-2020: підсумки, тенденції та що буде далі. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric> (дата звернення 15.11.2024).

Анотація

Хлопов А. В. Про деякі особливості розвитку правового регулювання форм реалізації права громадян на участь у місцевому самоврядуванні в Україні. – Стаття.

У статті виділено два етапи генези права територіальної громади на вирішення питань місцевого значення в сучасній Україні: перший етап (1990 р. – 1996 р.) – «пошук оптимальної моделі місцевого самоврядування»; другий етап (з 1996 р. і триває досі) – «вдосконалення української концепції місцевого самоврядування». З'ясовано специфіку різноманітності динаміки розвитку правового регулювання форм реалізації права громадян на участь у місцевому самоврядуванні. Підкреслено особливості впливу відповідної динаміки на виникнення проблем реалізації права громадян на участь у місцевому самоврядуванні. Виділено три варіанти розвитку правової регламентації організаційних форм участі громадян в місцевому самоврядуванні.

Перший варіант розвитку правової регламентації характеризується браком належного законодавчого регулювання на першому і другому етапі генези місцевого самоврядування таких колективних форм реалізації права громадян на участь у місцевому самоврядуванні, як загальні збори громадян за місцем проживання, місцеві ініціативи та громадські слухання, а також на другому етапі – місцевого референдуму.

Для другого варіанту розвитку правової регламентації форм реалізації права громадян на участь у місцевому самоврядуванні властива стабільність законодавчого регулювання на першому і другому етапі генези місцевого самоврядування. Це регулювання таких форми, як звернення громадян, органи самоорганізації населення і служба в органах місцевого самоврядування.

Третій варіант розвитку правової регламентації форм реалізації права громадян на участь у місцевому самоврядуванні відрізняється високою динамікою на першому і другому етапі генези місцевого самоврядування. Прикладом цього варіанту є місцеві вибори, законодавча регламентація якого змінювалась сім разів.

Протягом тридцяти років незалежності України проблеми реалізації цього права мають системний характер і зумовлені як, браком належної законодавчої регламентації форм реалізації права громадян на участь у місцевому самоврядуванні, так і надзвичайною активністю законодавця, зокрема, щодо регламентації такої колективної форми реалізації права на участь як вибори під конкретні політичні сили. Тому, варто наголосити на необхідності вироблення комплексної і сталої стратегії формування правової основи колективних і індивідуальних форм реалізації права громадян на участь у місцевому самоврядуванні.

Ключові слова: два етапи генези місцевого самоврядування, динаміка розвитку правового регулювання, право громадян на участь у місцевому самоврядуванні, право територіальної громади на вирішення питань місцевого значення, форми реалізації.

Summary

Khlopov A. V. About some features of the development of legal regulation of forms of realization of the right of citizens to participate in local self-government in Ukraine. – Article.

The article highlights two stages of the genesis of the territorial community's right to resolve issues of local importance in modern Ukraine: the first stage (1990 – 1996) – “search for the optimal model of local self-government”; the second stage (since 1996 and still ongoing) is “improvement of the Ukrainian concept of local self-government”. The specificity of the diversity dynamic's of the development of legal regulation of the forms of realization of the right of citizens to participate in local self-government has been clarified. The specifics of the impact of the relevant dynamics on the emergence of problems in the implementation of the right of citizens to participate in local self-government has been emphasized. Three variant for the development of legal regulation of organizational forms of citizen participation in local self-government have been identified.

The first variant of the development of legal regulation is characterized by a lack of proper legislative regulation at the first and second stages of the genesis of local self-government, collective forms of realization the right of citizens to participate in local self-government, such as: general meetings of citizens at their place of residence, local initiatives and public hearings and at the second stage – local referendum.

The second variant of the development of legal regulation of forms of realization of citizens' right to participation in local self-government is characterized by stability of legislative regulation at the first and second stages of genesis of local self-government. This is regulation of such forms as citizens' petition, bodies of self-organization of the population and service in local self-government bodies.

The third variant for the development of legal regulation of forms realization of the right of citizens to participate in local self-government is characterized by high dynamics at the first and second stages of the genesis of local self-government. An example of this option is local elections, the legislative regulation of which has changed seven times.

Over the thirty years of Ukraine's independence, the problems realization of this right have been systemic and are caused by both the lack of proper legislative regulation of the forms of realization the right of citizens to participate in local self-government, and the extraordinary activity of the legislator, in particular, regarding the regulation of such a collective form of realization the right to participate as elections for specific political forces. Therefore, it is worth emphasizing the need to develop a comprehensive and sustainable strategy for forming the legal basis of collective and individual forms of realization the right of citizens to participate in local self-government.

Over the thirty years of Ukraine's independence, the problems realization of this right have been systemic and are caused by both the lack of proper legislative regulation of the forms of realization the right of citizens to participate in local self-government, and the extraordinary activity of the legislator, in particular, regarding the regulation of such a collective form of realization the right to participate as elections for the sake of of specific political forces. Therefore, it is worth emphasizing the need to develop a comprehensive and sustainable strategy for forming the legal basis of collective and individual forms of realization the right of citizens to participate in local self-government.

Key words: dynamics of the development of legal regulation, forms of realization, right of citizens to participate in local self-government, right of the territorial community to resolve issues of local importance, two stages of the genesis of local self-government.

УДК 352

DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v6.2024.5>**І. С. Яковець***orcid.org/0000-0002-1022-3115*

*доктор юридичних наук, старший науковий співробітник,
керівник центру правового забезпечення розвитку науки і технологій
Науково-дослідного інституту інтелектуальної власності
Національної академії правових наук України*

ЩОДО СТВОРЕННЯ ПРАВОВИХ ПЕРЕДУМОВ ТА ОСНОВ ДЛЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ МІСЦЕВИХ ДЕРЖАВНИХ АДМІНІСТРАЦІЙ ПРЕФЕКТУРНОГО ТИПУ

Постановка проблеми. Реформу місцевого самоврядування та територіальної організації влади можна вважати однією з успішних реформ сучасної України. У 2020 році розпочався другий етап реформи, в результаті якого у державі було утворено 1469 спроможних територіальних громад, крім того функціонує територіальна громада столиці України – міста Києва, яка має особливий конституційно-правовий статус. У 2020 році Верховна Рада України прийняла Постанову № 807-ІХ «Про утворення та ліквідацію районів», реорганізувавши адміністративно-територіальний устрій субрегіонального рівня та утворивши 136 укрупнених районів, завдяки чому забезпечується організація та діяльність органів державної влади на місцях. Подальшим кроком є необхідність реорганізації районних державних адміністрацій, створення правових передумов та основ для функціонування місцевих державних адміністрацій префектурного типу до внесення відповідних змін до Конституції України та приведення законодавства про місцеві державні адміністрації у відповідність із сучасними викликами. Аналіз законопроекту № 4298 від 30.10.2020 р. «Про внесення змін до Закону України «Про місцеві державні адміністрації» та деяких інших законодавчих актів України щодо реформування територіальної організації виконавчої влади в Україні» дозволяє сформулювати деякі пропозиції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різноманітні аспекти публічного управління розкривають у наукових роботах: М. Баймуратов, А. Батанов, В. Борденюк, В. Воротін, І. Грицьак, А. Коваленко, І. Кресіна, В. Куйбіда, І. Куян, І. Лопушинський, А. Мацюк, І. Мищак, Н. Оніщенко, С. Пінчук, С. Попов, Л. Приходченко, С. Серьогін, О. Скрипнюк, Л. Сорокіна, В. Толкованов, В. Цветков, О. Ярмиш та інші вчені.

Метою дослідження є: аналіз законопроекту № 4298 від 30.10.2020 р. «Про внесення змін до Закону України «Про місцеві державні адміністрації» та деяких інших законодавчих актів України щодо реформування територіальної

організації виконавчої влади в Україні» та формулювання деяких пропозицій.

Виклад основного матеріалу. До початку повномасштабного вторгнення РФ в Україні були створені умови для якісно нового місцевого самоврядування на рівні громад [1; 2]. Держава передала більшість повноважень від місцевої виконавчої влади громадам. Зміни адміністративно-територіального устрою створили умови для проведення наступного етапу реформи [3]. Цим логічним кроком мала стати зміна статусу державних адміністрацій та їх функцій, чітке розмежування повноважень між обласними та районними державними адміністраціями тощо.

У пояснювальній записці до законопроекту № 4298 від 30.10.2020 р. (правовий статус: 28.06.2024 р. надано порівняльну таблицю (друге читання)) [4] зазначено, що його ухвалення має забезпечити створення правових передумов та основ для функціонування місцевих державних адміністрацій до внесення відповідних змін до Конституції України (щодо децентралізації влади) та приведення законодавства про місцеві державні адміністрації у відповідність із сучасними викликами. Аналіз проекту дозволяє виділити основні новели, які пропонують автори: передбачається створення місцевих державних адміністрацій префектурного типу з трьома основними функціями: координація діяльності територіальних підрозділів центральних органів виконавчої влади; забезпечення законності на території; здійснення функції виконавчого органу обласних та районних рад.

Аналіз законопроекту свідчить про низку правових неузгодженостей з Конституцією України; Законами України: «Про центральні органи виконавчої влади»; «Про місцеве самоврядування в Україні» [5]; «Про державну службу» [6]; «Про правовий режим воєнного стану»; «Про зайнятість населення»; «Про громадянство України», «Про громадські об'єднання»; з Господарським кодексом України; Цивільним кодексом України; Кодексом законів про працю України; Кодексом України про

адміністративні правопорушення; Кодексом адміністративного судочинства тощо.

Завершення реформи з децентралізації, на нашу думку, потребує в першу чергу ухвалення змін до Конституції [7], а наступним кроком – внесення змін до законів. Законопроект містить ризики, які створять правові колізії з Конституцією та вищезазначеними актами, ускладнить: здійснення нагляду за додержанням Конституції та законів України; координацію діяльності територіальних органів ЦОВВ; запровадження функцій контролю місцевих державних адміністрацій за виконанням Конституції та законів України сільськими, селищними, міськими, районними в місті радами, їх виконавчими органами, сільськими, селищними, міськими головами, обласними, районними радами тощо.

За відсутності конституційного розмежування повноважень виконавчої влади та місцевого самоврядування існують ризики для перевищення владних повноважень місцевими державними адміністраціями. Беручи до уваги незавершеність реформування судової системи, існуватимуть ризики ускладнення діяльності органів місцевого самоврядування, здійснення повноважень, які гарантовані Конституцією та чинним законодавством України у випадках перевищення повноважень місцевими державними адміністраціями.

Отже, для того щоб запобігти ускладненню діяльності системи публічної влади на місцях законопроект № 4298 від 30.10.2020 р. «Про внесення змін до Закону України «Про місцеві державні адміністрації» та деяких інших законодавчих актів України щодо реформування територіальної організації виконавчої влади в Україні» потребує подальшого доопрацювання та широкого громадського обговорення.

Аналіз законопроекту дозволяє сформулювати і деякі пропозиції. Отже, до внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади):

– забезпечення координації діяльності територіальних підрозділів ЦОВВ залишити в межах норм чинного законодавства;

– забезпечення законності на території залишити за органами прокуратури, поліції, антикорупційними, іншими органами та інституціями ГС;

– внести зміни до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», посиливши повноваження органів місцевого самоврядування щодо утворення структур з виконавчими функціями;

– постановою Кабінету Міністрів України оптимізувати структуру та чисельність обласних та районних державних адміністрацій відповідно до сучасних потреб.

Висновок. Підсумовуючи вищевикладене необхідно зазначити, що створення правових передумов та основ для функціонування місцевих державних адміністрацій префектурного типу до внесення відповідних змін до Конституції України та приведення законодавства про місцеві державні адміністрації у відповідність із сучасними викликами – важливий подальший крок реформування публічної влади. Аналіз законопроекту № 4298 від 30.10.2020 р. «Про внесення змін до Закону України «Про місцеві державні адміністрації» та деяких інших законодавчих актів України щодо реформування територіальної організації виконавчої влади в Україні» дозволяє зазначити його важливість, разом із тим сформулювати і деякі пропозиції. Зокрема, до внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади): забезпечення координації діяльності територіальних підрозділів ЦОВВ залишити в межах чинного законодавства; забезпечення законності на території залишити за органами прокуратури, поліції, антикорупційними, іншими органами; посилити повноваження органів місцевого самоврядування щодо утворення структур з виконавчими функціями; постановами Кабміну забезпечити оптимізацію структури та чисельності обласних та районних державних адміністрацій відповідно до потреб.

Література

1. Про реформу: Державна політика, законодавчі напрацювання, проміжні результати першого етапу децентралізації влади в Україні. URL: <http://decentralization.gov.ua/about>
2. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2014 р. № 333-р. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/rada/show/333-2014-%D1%80>
3. Про утворення та ліквідацію районів: Постанова Верховної Ради України від 17 липня 2020 року № 807-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/807-20#Text>
4. Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про місцеві державні адміністрації» та деяких інших законодавчих актів України щодо реформування територіальної організації виконавчої влади в Україні. Реєстр. № 4298 від 30 жовтня 2020 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70293
5. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/rada/show/280/97-%D0%B2%D1%80/page6>
6. Про державну службу : Закон України від 10 грудня 2015 р. № 889-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19>
7. Конституція України: станом на 3 верес. 2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>
8. Про місцеві державні адміністрації : Закон України від 9 квітня 1999 р. № 586-XIV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-14>

Анотація

Яковець І. С. Щодо створення правових передумов та основ для функціонування місцевих державних адміністрацій префектурного типу. – Стаття.

У статті досліджуються деякі результати реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади, яка вважається однією з успішних в сучасній Україні. У 2020 році розпочався другий етап реформи, в результаті якого у державі було утворено 1469 спроможних територіальних громад, крім того функціонує територіальна громада столиці України – міста Києва, яка має особливий конституційно-правовий статус. У 2020 році Верховна Рада України прийняла Постанову № 807-IX «Про утворення та ліквідацію районів», реорганізувавши адміністративно-територіальний устрій субрегіонального рівня та утворивши 136 укрупнених районів, завдяки чому забезпечується організація та діяльність органів державної влади на місцях. Подальшим кроком є необхідність реорганізації районних державних адміністрацій, створення правових передумов та основ для функціонування місцевих державних адміністрацій префектурного типу до внесення відповідних змін до Конституції України та приведення законодавства про місцеві державні адміністрації у відповідність із сучасними викликами. Метою статті є аналіз законопроекту № 4298 від 30.10.2020 р. «Про внесення змін до Закону України «Про місцеві державні адміністрації» та деяких інших законодавчих актів України щодо реформування територіальної організації виконавчої влади в Україні». Наукова новизна статті полягає у формулюванні деяких пропозицій щодо реформування організації виконавчої влади в Україні.

Аналіз законодавчих ініціатив, дозволив узагальнити декілька потенційних ризиків та сформулювати пропозиції для врахування, зокрема, до внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади): забезпечення координації діяльності територіальних підрозділів ЦОВВ залишити в межах чинного законодавства; забезпечення законності на території залишити за органами прокуратури, поліції, антикорупційними, іншими органами; посилити повноваження органів місцевого самоврядування щодо утворення структур з виконавчими функціями; постановами Кабміну забезпечити оптимізацію структури та чисельності обласних та районних державних адміністрацій відповідно до потреб.

Результати дослідження автор підсумовує висновком, що створення правових передумов та основ для функціонування місцевих державних адміністрацій префектурного типу до внесення відповідних змін до Конституції України та приведення законодавства про місцеві державні адміністрації у відповідність із сучасними викликами є важливим подальшим кроком реформування публічної влади.

Ключові слова: муніципальне право, місцеве самоврядування, органи державної влади, органи місцевого самоврядування, префектури, громадськість.

Summary

Yakovets I. S. Regarding the creation of legal prerequisites and foundations for the functioning of local state administrations of the prefecture type. – Article.

The article examines some results of the reform of local self-government and territorial organization of power, which is considered one of the most successful in modern Ukraine. In 2020, the second stage of the reform began, as a result of which 1469 competent territorial communities were formed in the state, in addition, the territorial community of the capital of Ukraine, the city of Kyiv, which has a special constitutional and legal status, is functioning. In 2020, the Verkhovna Rada of Ukraine adopted Resolution No. 807-IX «On the formation and liquidation of districts», reorganizing the administrative-territorial system of the sub-regional level and forming 136 consolidated districts, thanks to which the organization and activity of local state authorities is ensured. The next step is the need to reorganize district state administrations, create legal prerequisites and foundations for the functioning of local prefecture-type state administrations before making appropriate changes to the Constitution of Ukraine and bringing the legislation on local state administrations into line with modern challenges. The purpose of the article is the analysis of draft law No. 4298 of October 30, 2020. «On Amendments to the Law of Ukraine «On Local State Administrations» and some other legislative acts of Ukraine on reforming the territorial organization of executive power in Ukraine.» The scientific novelty of the article lies in the formulation of some proposals for reforming the organization of executive power in Ukraine.

The analysis of legislative initiatives made it possible to generalize several potential risks and formulate proposals to be taken into account, in particular, before making changes to the Constitution of Ukraine (regarding the decentralization of power): ensuring the coordination of the activities of the territorial units of the central executive authorities remain within the limits of the current legislation; ensuring legality in the territory should be left to the prosecutor's office, police, anti-corruption, and other bodies; to strengthen the powers of local self-government bodies regarding the formation of structures with executive functions; Cabinet resolutions to ensure optimization of the structure and number of regional and district state administrations in accordance with needs.

The author summarizes the results of the research with the conclusion that the creation of legal prerequisites and foundations for the functioning of local state administrations of the prefecture type before the introduction of appropriate changes to the Constitution of Ukraine and bringing the legislation on local state administrations into line with modern challenges is an important further step in the reform of public power.

Key words: municipal law, local self-government, state authorities, local self-government bodies, prefectures, public.

ЦИВІЛЬНЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

УДК 346.9

DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v6.2024.6>

М. М. Войнарівський
orcid.org/0000-0002-0510-9932
кандидат юридичних наук,
суддя

Миколаївського районного суду Миколаївської області

ЩОДО ЗНАЧЕННЯ ТА ОСОБЛИВОСТЕЙ ПРИМУСОВОЇ ЛІКВІДАЦІЇ (ПРИПИНЕННЯ) СУБ'ЄКТА ГОСПОДАРЮВАННЯ ЯК АДМІНІСТРАТИВНО-ГОСПОДАРСЬКОЇ САНКЦІЇ

Постановка проблеми. Питання адміністративно-господарських санкцій є одним із найменш досліджених у сфері теоретичних робіт, присвячених правоохоронних санкцій у вітчизняному правовому просторі. Це пов'язано із значною новизною відповідної конструкції, запровадженої Господарським кодексом (далі – ГК України) у 2004 році. Хоча правове регулювання відповідальності юридичних осіб ставало предметом Конституційного розгляду ще у 2001 році (справа про відповідальність юридичних осіб) [1] і вже тоді було констатовано, що «стан регулювання притягнення юридичних осіб до відповідальності, зокрема щодо визначення строків застосування до них заходів впливу, Конституційний Суд України вважає неповним і таким, що не відповідає конституційному визначенню України як правової держави». На жаль, розвиток вчення про адміністративно-господарські санкції значною мірою «поставлено на паузу» завдяки деструктивним пропозиціям щодо скасування Господарського кодексу, запропонованих ініціаторами законопроекта 6013 [2], що ставить питання перспектив використання відповідного інституту у правовому просторі. Причому, проблема виникає не стільки з поняттям адміністративно-господарських санкцій як таких, скільки із кодифікованою основою відповідних санкцій, які при декодифікації перейдуть на рівень звичайного закону. І це при тому, що ч. 2 ст. 66 Закону України «Про правотворчу діяльність» проголошує пріоритет кодексу перед законами України при тлумаченні. Також виникає проблема подальшої систематизації адміністративно-господарських санкцій, які, як правильно зазначається в літературі, доцільно було б систематизувати саме на рівні кодифікованого акту [3, с. 52]. Однією із таких несистематизованих адміністративно-господарських санкцій є примусова ліквідація юридичних осіб.

Ця санкція, вочевидь, є однією із найбільш чутливих заходів державного примусу щодо юридичних осіб, адже впливає на юридичне життя

відповідних осіб, а тому її застосування потребує досконалих процесуальних та матеріально-правових норм, які на сьогодні розпорошені у різних законодавчих актів та не мають цілісного відображення у правовому полі, що ускладнює примусову ліквідацію юридичних осіб у практичній площині.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Більшість наукових робіт у цій сфері присвячені процедурам ліквідації у провадженні про банкрутство чи добровільній ліквідації. Зокрема, можна відмітити роботи П.О. Повар, О.В. Адамович, О.М. Скоропис, Ю.А. Попко, Д.В. Жеков, А.В. Зеліско, О.М. Стратюк та деяких інших. Але у цьому разі йдеться, здебільшого, про дослідження ліквідації юридичної особи не як санкції, а як економіко-правовий результат недостатності майна відповідної особи для розрахунків із кредиторами чи добровільного волевиявлення засновників юридичної особи. Разом із тим питання примусової ліквідації юридичних осіб має значну специфіку, обумовлену як загальною можливістю таких процедур, їх підстав, обсягу співвідношення із процедурами ліквідації при банкрутстві та добровільного припинення.

Мета роботи дослідити примусову ліквідацію юридичних осіб як адміністративно-господарську санкцію, встановити характерні особливості цього інституту юридичної відповідальності.

Основний зміст. В юридичній літературі важко знайти визначення примусової ліквідації юридичних осіб як різновиду санкції. Зазначається, що «примусова ліквідація проводиться за рішенням суду у випадках, коли діяльність юридичної особи здійснюється без відповідного дозволу (ліцензії), або така діяльність прямо заборонена законом, або пов'язана з неодноразовими або грубими порушеннями законодавства» [6, с. 126].

Проблематичною є саме сприйняття примусової ліквідації юридичної особи як юридичної санкції. Зокрема, у адміністративно-правових дослідженнях спостерігається спроба відобра-

зити відповідний інститут як певну адміністративну процедуру, а не санкцію. Так, А.П. Нікітіна, робить висновок про те, що застосування суб'єктом владних повноважень до юридичної особи примусового скасування державної реєстрації є виявом його адміністративно-правових повноважень, особливість яких полягає в тому, що державний орган застосовує ці повноваження у сфері господарських відносин у зв'язку з їх порушенням. При цьому заперечується господарсько-правовий характер адміністративно-господарських санкцій, «враховуючи, що орган виконавчої влади, який застосовує адміністративно-господарські санкції, не є суб'єктом організаційно-господарських відносин» [4, с. 151]. Правильність останнього твердження викликає сумніви з урахуванням теорії організаційно-господарських відносин, у яких відповідні суб'єкти характеризуються досить широко. Наприклад, І.М. Кравець зазначає, що суб'єкт організаційно-господарських повноважень – це суб'єкт господарських правовідносин (орган державної влади, орган місцевого самоврядування, господарська організація, громадянин, іноземець, особа без громадянства), який здійснює управління господарською діяльністю суб'єктів господарювання та/або її регулювання (складовою яких є контроль) за наявності для цього правових підстав та фактичних можливостей [5, с. 94]. Але в цілому такі суперечності показують, що в науковій площині відсутнє цілісне сприйняття адміністративно-господарських санкцій як окремої форми відповідальності, що накладає відбиток на встановленні правової природи такого її різновиду, як примусова ліквідація юридичних осіб.

Законодавчі положення щодо примусової ліквідації не лише не містять чіткого визначення відповідної процедури, алей містять цілу низку прогалин та колізій, що утруднюють праворозуміння відповідної форми відповідальності.

Звертає на себе увагу, що значною мірою положення щодо примусової ліквідації юридичних осіб закріплені в Цивільному кодексі України (далі – ЦК України). Зокрема, згідно з п. 2 ч. 1 ст. 110 ЦК України юридична особа ліквідується «за рішенням суду про ліквідацію юридичної особи через допущені при її створенні порушення, які не можна усунути, за позовом учасника юридичної особи або відповідного органу державної влади»; а згідно з п. 3 ч. 1 ст. 110 ЦК України «за рішенням суду про ліквідацію юридичної особи в інших випадках, встановлених законом, – за позовом відповідного органу державної влади». Причому, формулювання відповідних положень не дозволяють однозначно відповісти на запитання про те, за позовом якої особи, адже вказівка «за позовом відповід-

ного органу державної влади» додана до третього пункту відповідної частини статті, а вважати цю вказівку як таку, що стосується усіх пунктів не можна, адже відповідно до пункту 1 цієї частини статті 110 ЦК, у якому йдеться про добровільну ліквідацію, чітко вказано на самостійний суб'єкт ініціації ліквідації – орган юридичної особи: «за рішенням її учасників або органу юридичної особи, уповноваженого на це установчими документами, в тому числі у зв'язку із закінченням строку, на який було створено юридичну особу, досягненням мети, для якої її створено, а також в інших випадках, передбачених установчими документами». Ця термінологічна недосконалість проявляється у багатьох інших положеннях законодавства, нівелюючи у багатьох випадках регулятивну силу такої санкції.

Порядок державної реєстрації припинення юридичної особи на підставі судового рішення, що не пов'язане з банкрутством юридичної особи, було врегульовано статтею 38 Закону №755-IV в редакції від 15.05.2003 року.

Згідно з частиною другою цієї статті Закону підставами для постановлення судового рішення щодо припинення юридичної особи, що не пов'язано з банкрутством юридичної особи, зокрема, виступало:

- визнання недійсним запису про проведення державної реєстрації через порушення закону, допущені при створенні юридичної особи, які не можна усунути;
- провадження нею діяльності, що суперечить установчим документам, або такої, що заборонена законом;
- невідповідність мінімального розміру статутного фонду юридичної особи вимогам закону;
- неподання протягом року органам державної податкової служби податкових декларацій, документів фінансової звітності відповідно до закону;
- наявність в Єдиному державному реєстрі запису про відсутність юридичної особи за вказаним її місцезнаходженням.

Як видно, відповідні положення в цілому узагальнювали підстави примусової ліквідації юридичних осіб. Але згодом, при прийнятті нової редакції Закону України № 835-VIII від 26.11.2015, законодавчий порядок державної реєстрації припинення юридичних осіб був позбавлений відповідних підстав, що навіть було визнано позитивом окремими дослідниками. Наприклад, О.М. Стратюк зазначив, що нова редакція Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань», яка не містить підстав примусової ліквідації юридичної особи є правильною, оскільки спеціальні умови (підстави) мають визначатися законами залежно від

організаційно-правової форми юридичної особи і виду її діяльності та установчими документами. Адже «саме суд, а не орган державної реєстрації, приймає рішення про примусову ліквідацію юридичної особи» [6, с. 126]. Разом із тим. Із такою думкою не можна погодитися, адже рішення суду приймаються на певних законних підставах. Скасування відповідного переліку у законі без відтворення, наприклад, у ГК України чи іншому законодавчому акті, бажано кодифікованому, створює невизначеність, яка суперечить принципу верховенства права та виглядає явно непропорційною у порівнянні із іншими формами відповідальності, зокрема кримінальної, цивільної чи адміністративної, закріпленої, відповідно у Кримінальному, Цивільному кодексах, Кодексі України про адміністративні правопорушення.

На жаль, ГК України не містить відповідного переліку підстав, а посилається лише на одну із них: «ліквідація суб'єкта господарювання, діяльність якого суперечить закону чи його установчим документам» у назві статті 247. Це виглядає недостатньо системним, позаяк у змісті цієї статті, завдяки змінам, які були внесені у кодекс набуло характеру невизначеності. Зокрема, відповідно до положень цієї статті «у випадках, встановлених законом, до суб'єкта господарювання може бути застосовано адміністративно-господарську санкцію у вигляді його ліквідації за рішенням суду». У цьому випадку назва статті навіть більше пояснює підставу припинення юридичної особи – суб'єкта господарювання, ніж її зміст. Варто пригадати, що первісно ч. 1 статті 247 ГК мала більш розгорнутий зміст: «у разі здійснення суб'єктом господарювання діяльності, що суперечить закону чи установчим документам, до нього може бути застосовано адміністративно-господарську санкцію у вигляді скасування державної реєстрації цього суб'єкта та його ліквідації». Як видається, підстави примусової ліквідації юридичних осіб мали б знайти вичерпну характеристику у ГК України, а не бути декодифікованими шляхом створення ще однієї бланкетної норми.

Не можна також обійти увагою також той факт, що в абзаці дванадцятому частини першої статті 239 ГК в редакції Закону № 642-VII від 10.10.2013 р. визначена така адміністративно-господарська санкція, як «ліквідація суб'єкта господарювання». Звісно, точніше було б говорити про «ліквідацію юридичної особи – суб'єкта господарювання», позаяк суб'єктами господарювання є також фізичні особи – підприємці, а застосування термінології «ліквідація» до цих суб'єктів є недоречною в загально-правовому контексті. У цьому разі точніше було б оговорити про припинення діяльності фізичної особи-підприємця. Але режим такої санкції, очевидно, мав

би відрізнятися від режиму примусової ліквідації юридичної особи. Причому у цьому випадку хоча й на теперішній час це питання є суто теоретичним, враховуючи скасування у Кодексі із процедур банкрутства підходу, що діяв раніше відповідно до Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання якого банкрутом» про можливість примусового припинення статусу фізичної особи – підприємця та заборони займатися підприємницької діяльністю цій особі протягом 5-річного терміну, воно не позбавлене сенсу для наукового аналізу. Адже питання припинення правопорушення правил ведення підприємницької діяльності у разі систематичного чи грубого їх порушення, пов'язаного, наприклад із кримінальним правопорушенням, не може бути знято з порядку денного національної правової системи, доки існують, наприклад такі покарання у кримінальному праві, як заборона займати певні посади та займатися певним видом діяльності, що можуть бути як основним та додатковим покаранням (ст. 55 КК). Зокрема, застосування відповідного покарання можливе як основного на строк від двох до п'яти років за умови, що воно передбачене в санкції статті (частини статті) Особливої частини КК України чи якщо суд визнає необхідним застосувати більш м'яке покарання на підставі статті 69 КК України. Застосування цього покарання як додаткового – на строк від одного до трьох років (крім окремих випадків) за умови, що воно передбачене в санкції статті Особливої частини КК України; якщо воно не передбачене, але суд визнає за неможливе збереження за особою права продовжувати обіймати певні посади або займатися певною діяльністю; може бути призначене при звільненні особи від відбування покарання з випробуванням; у разі переходу до більш м'якого покарання суд може і не призначати цей вид покарання. Як зазначають фахівці у цій сфері, на користь ефективності таких санкцій свідчить те, що «певні обмеження, у позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, є суттєвими, елемент кари в цьому виді покарання присутній» [7, с. 174].

Вибір такої санкції істотно обмежений законодавством також для адміністративних стягнень. Зокрема, відповідно до ч. 5 ст. 30 Кодексу України про адміністративні правопорушення позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю призначається судом строком на один рік, коли його спеціально передбачено в санкції статті Особливої частини КУпАП. Хоча й дослідники відмічають, що №ані КУпАП, ані жодний інший нормативно-правовий акт не передбачає порядок провадження по виконанню постанови про позбавлення права обіймати певні посади чи займатись певною діяльністю»

[8, с. 119]. Попри обмеженість застосування сама наявність таких санкцій служить на користь ідеї пропорційного відображення подібних санкцій в системі АГС за умови закріплення чітких критеріїв та підстав позбавлення особи на певній період займатися підприємницькою діяльністю чи окремим її видом. Власно, позбавлення ліцензії є формою такої санкції. Тому доцільно не уникати регулювання відповідного заходу впливу на порушників правил здійснення підприємницької діяльності, а використати накопичений досвід кримінального та адміністративного регулювання у цій сфері для забезпечення правопорядку у сфері економіки.

Для прикладу, встановлення ознак фіктивного банкрутства цілком можна було б покласти в основу санкції у формі заборони на зайняття підприємницькою діяльністю особі на строк до 5 років. Тут можна пригадати, що декриміналізація відповідного явно протиправного діяння була здійснена Законом України № 4025-VI від 15.11.2011 р., яким було виключено статтю 218 з КК України. До цього закону у ст. 218 КК під фіктивним банкрутством розумілася завідомо неправдива офіційна заява громадянина – засновника (учасника) або службової особи суб'єкта господарської діяльності, а так само громадянина – підприємця про фінансову неспроможність виконання вимог з боку кредиторів і зобов'язань перед бюджетом, якщо такі дії завдали великої матеріальної шкоди кредиторам або державі. Але декриміналізація не означає, що зникли відповідні зловживання підприємців, що намагаються за допомогою процедур банкрутства ухилитися від виконання зобов'язань перед кредиторами: «шляхом застосування процедур банкрутства задовольнити власні інтереси, при тому, не завжди законними способами (фіктивне банкрутство чи доведення до банкрутства)» [9, с. 382]. Суспільство не може не реагувати на подібні зазіхання на господарський правопорядок, позаяк потурання таким порушенням означає руйнування режиму захисту права власності, погіршення інвестиційної привабливості економіки України.

Тому доречно на законодавчому рівні уточнити положення ч. 4 ст. 215 Господарського кодексу України, якими встановлено, що приховування банкрутства, фіктивне банкрутство або умисне доведення до банкрутства, а також неправомірні дії у процедурах неплатоспроможності, пов'язані з розпорядженням майном боржника, що завдали істотної шкоди інтересам кредиторів та держави, тягнуть за собою кримінальну відповідальність винних осіб відповідно до закону. З урахуванням декриміналізації фіктивного банкрутства та приховування банкрутства, потрібно не лише усунути згадку на «кримінальну форму»

відповідальності за такі порушення, але й закріпити відповідні склади у Господарському кодексі чи Кодексі України з процедур банкрутства із встановлення покарання у вигляді припинення статусу підприємця для фізичної особи на строк до 5 років. Застосування відповідної адміністративно-господарської санкції доречно покласти на органи юстиції, які за переліком повноважень, супроводжують діяльність арбітражних керуючих та процедури банкрутства, а також деталізувати порядок звернення відповідних органів до господарського суду, що порушив справу про банкрутство із відповідною заяву. В останньому випадку виникає потреба вирішити не лише матеріально-правові, але й процесуальні проблем відповідної адміністративно-господарської санкції, що потребує окремого дослідження.

Нарешті, вдосконалення порядку застосування адміністративно-господарської санкції у формі примусової ліквідації юридичної особи не можна здійснити без урахування процедурних аспектів діяльності органів, уповноважених здійснювати реєстраційні дії у цій сфері. Зокрема, має бути враховано, що на сьогодні процедура примусової ліквідації жодним чином не відділена від інших процедур реєстраційного характеру, що не мають характеру реалізації певної санкції до юридичної особи. У цьому разі порушення певних процедурних правил з боку державних реєстраторів унеможливорює застосування санкції. Тобто результативність застосування адміністративних санкцій залежить від чинників, які знаходяться за межами безпосереднього механізму реалізації публічної відповідальності, що значно ускладнює притягнення правопорушників до відповідальності.

Наприклад, Рівненський окружний адміністративний суд у справі № №460/2509/19 дійшов висновку, що здійснена відповідачем-1 реєстраційна дія «державна реєстрація припинення юридичної особи на підставі судового рішення, що не пов'язане з банкрутством юридичної особи» щодо Товариства з обмеженою відповідальністю «Екотехбуд» номер запису 16031390011000230 від 25.07.2019 підлягає скасуванню. При цьому суд послався на невиконання державним реєстратором низки дій, серед яких, зокрема, запис про проведення державним реєстратором «реєстраційної дії щодо початку проведення спрощеної процедури державної реєстрації припинення юридичної особи в результаті її ліквідації», «надіслання суб'єкту державної реєстрації, уповноваженому зберігати реєстраційні справи, документів щодо проведеної реєстраційної дії протягом трьох робочих днів» [10] тощо. Багато у чому це пов'язано із необхідністю вирішення питання універсального правонаступництва [11, с. 51]. Разом із тим, якщо подивитися на суть відпо-

відної справи, що тягнулася понад 7 років, то стає очевидним, що проведення відповідних реєстраційних процедур у належній формі багато у чому унеможлиблювалося прогалиною у законодавстві та у повноваженнях державних органів щодо подачі необхідної інформації та документів державному реєстратору. А першопричиною цьому стає зрівняння процедур проведення ліквідаційних дій, необхідних для примусової ліквідації юридичної особи, із тими процедурами, які зазвичай вживаються самим суб'єктом господарювання при добровільній ліквідації. Хоча таке зрівняння є неефективним, позаяк суб'єкт господарювання в умовах примусової ліквідації не зацікавлений проводити будь-які дії щодо своєї ліквідації та нести додаткові витрати у зв'язку із цим.

Тому до уведення в законодавстві положень про покладення на засновників юридичної особи відповідальності за витрати, які понесе держава при примусовій ліквідації юридичної особи, та створення спеціального державного органу (агенції) щодо проведення відповідних ліквідаційних процедур, реалізації законодавчих вимог щодо застосування адміністративно-господарської санкції у формі ліквідації юридичної особи, залишатиметься неефективною. Як видається, такі повноваження цілком могли б бути покладені на міністерство юстиції України із закріпленням відповідних обов'язків засновників юридичних осіб у господарському кодексі України.

У цьому контексті не можна обійти увагою право засновника юридичної особи ініціювати процедуру відповідної ліквідації.

Наприклад, у постанові Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 06 липня 2022 року у справі № 910/2396/20 [12] зроблено висновок, що «ліквідація юридичної особи – це встановлена законом процедура, результатом якої є припинення діяльності юридичної особи»; «визнання недійсним рішення установчих зборів про створення ОСББ та визнання недійсним статуту юридичної особи, яка існує тривалий час і за період свого існування набула відповідних прав і обов'язків, не призведе до поновлення прав і законних інтересів співвласника ОСББ, який звертається з таким позовом, втім свідчить про втручання суду в діяльність ОСББ, яке втрачає юридичну підставу створення та статутний документ, який визначає обсяг правил, що регулюють правовий стан юридичної особи, відносини, пов'язані з внутрішнім управлінням, стосунки з іншими організаціями чи громадянами, що свідчить про порушення інтересів як ОСББ, так і інших його співвласників, що є недопустимим; «належним способом захисту у разі допущені при створенні юридичної особи порушення, які

не можна усунути, є позов учасника юридичної особи або органу державної влади про ліквідацію юридичної особи (пункт 2 частини першої статті 110 ЦК України)». Таким чином Верховний суд фактично уможливив самостійну реалізацію засновником ініціативи щодо примусової ліквідації юридичної особи, поряд із повноваженнями державних органів. Але це не знімає проблему повноти ліквідаційних процедур навіть у разі ухвалення рішення суду про відповідну ліквідацію. Тому право засновника звертатися до суду з позовом про примусову ліквідацію юридичної особи не виключає необхідність врегулювання порядку фінансування відповідних процедур як економічної бази роботи державного органу, відповідального за проведення цих процедур у повному обсязі, включаючи архівацію відомостей про працю, закриття банківських рахунків, підготовку ліквідаційного балансу тощо.

Висновки. Примусова ліквідація юридичних осіб – суб'єктів господарювання та примусове припинення діяльності фізичних осіб – підприємців мають величезний потенціал впливу на порушників легальних правил здійснення господарської діяльності.

Подальший розвиток такої адміністративно-господарської санкції у законодавстві потребує розширення положень Господарського кодексу України та деталізації повноважень державних органів щодо підстав та напрямів її застосування. Законодавчі положення щодо примусової ліквідації не лише не містять чіткого визначення відповідної процедури, алей містять цілу низку прогалин та колізій, що утруднюють праворозуміння відповідної форми відповідальності.

Скасування переліку підстав примусової ліквідації юридичної особи за рішенням суду у законі суперечить принципу верховенства права та є непропорційним у порівнянні із іншими формами відповідальності, зокрема кримінальної, цивільної чи адміністративної, закріпленої, відповідно у Кримінальному, Цивільному кодексах, Кодексі України про адміністративні правопорушення.

З урахуванням декриміналізації фіктивного банкрутства та приховування банкрутства, потрібно не лише усунути згадку на «кримінальну форму» відповідальності за такі порушення, алей закріпити відповідні склади у Господарському кодексі чи Кодексі України з процедур банкрутства із встановлення покарання у вигляді припинення статусу підприємця для фізичної особи на строк до 5 років.

Вдосконалення порядку застосування адміністративно-господарської санкції у формі примусової ліквідації юридичної особи не можна здійснити без урахування процедурних аспектів діяльності органів, уповноважених здійснювати

реєстраційні дії у цій сфері, шляхом відділення процедур реєстрації факту примусової ліквідації від фактів добровільної ліквідації юридичної особи. Це також вимагає уведення в законодавство положень про покладення на засновників юридичної особи відповідальності за витрати, які понесе держава при примусовій ліквідації юридичної особи, та створення спеціального державного органу (агенції) щодо проведення відповідних ліквідаційних процедур, реалізації законодавчих вимог щодо застосування адміністративно-господарської санкції у формі ліквідації юридичної особи.

Література

- Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням відкритого акціонерного товариства «Всеукраїнський Акціонерний Банк» щодо офіційного тлумачення положень пункту 22 частини першої статті 92 Конституції України, частин першої, третьої статті 2, частини першої статті 38 Кодексу України про адміністративні правопорушення (справа про відповідальність юридичних осіб) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-01#Text>
- «Про особливості регулювання підприємницької діяльності окремих видів юридичних осіб та їх об'єднань у перехідний період»: законопроект реєстр. № 6013 від 09.09.2021 [електронний ресурс] URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/CardByRn?regNum=6013&conv=9>
- Подцерковний О.П. Подальша кодифікація та компактизація господарського законодавства на базі Господарського кодексу України. *Вісник Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова. Серія «Правознавство»*. 2007. Т. 12. Вип. 11. С. 42–54.
- Нікітіна А. Адміністративно – правовий характер повноважень органів виконавчої влади в сфері примусового скасування державної реєстрації юридичних осіб. *ScienceRise*. 2014. С. 148–151. [електронний ресурс] URL: <https://journals.uran.ua/sciencerrise/article/view/27258/24465>
- Кравець І. Суб'єкти організаційно-господарських повноважень у структурі господарських систем *Jurnalul juridic national: teorie și practică* 2015. 12 (2/1). с. 88–93.
- Стратюк О.М. Підстави ліквідації підприємницьких юридичних осіб *Юридичний науковий електронний журнал*. 3/2020. С. 126–129 [електронний ресурс] URL: http://www.lsej.org.ua/3_2020/31.pdf/
- Мирошніченко Н. А. Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів XXI століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень : у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 19 травня 2023 р.) / за загальною редакцією С. В. Ківалова. – Одеса : Видавництво «Юридика», 2023. Т. 2. С. 172–175.
- Левицька К.Ю. Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як вид додаткового адміністративного стягнення. Том 2 № 4 (2020): *Юридична наука*. С. 114–122. [електронний ресурс] <https://journal-nam.com.ua/index.php/journal/article/download/242/234>
- Самойленко Г.В. Ткалич М.О. Сучасний стан та перспективи удосконалення законодавства України про банкрутство [електронний ресурс]. *Юридичний науковий електронний журнал*. 9/2020 URL: http://www.lsej.org.ua/9_2021/98.pdf.
- Рішення Рівненського Окружного адміністративного суду від 31 січня 2020 року у справі №460/2509/19 [електронний ресурс] URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/87503311/>
- Будурова Г. М., Подцерковний О. П. правонаступництво прав та обов'язків управителя багатоквартирним будинком при створенні підприємства шляхом виділу. *Прикарпатський юридичний вісник*. Випуск 4 (45), 2022 С. 49–55.
- Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 06 липня 2022 року у справі № 910/2396/20 URL: <http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=105189992&red=100003f056cf7b16d9f454e25ca09122ad2b4f&d=5>

Анотація

Войнарівський М. М. Щодо значення та особливостей примусової ліквідації (припинення) суб'єкта господарювання як адміністративно-господарської санкції. – Стаття.

У статті надано теоретико-прикладну характеристику адміністративно-господарській санкції у формі примусової ліквідації (припинення) юридичної особи та припинення діяльності фізичної особи – підприємця.

Зроблено висновок, що подальший розвиток такої адміністративно-господарської санкції у законодавстві потребує розширення положень Господарського кодексу України та деталізації повноважень державних органів щодо підстав та напрямів її застосування з використанням накопиченого досвіду кримінального та адміністративного регулювання у цій сфері щодо позбавлення права займатися певною діяльністю.

Обґрунтовано, що скасування переліку підстав примусової ліквідації юридичної особи за рішенням суду у законі суперечить принципу верховенства права та є непропорційним у порівнянні із іншими формами відповідальності, зокрема кримінальної, цивільної чи адміністративної.

З урахуванням декриміналізації фіктивного банкрутства та приховування банкрутства, запропоновано не лише усунути згадку на «кримінальну форму» відповідальності за такі порушення, але й закріпити відповідні складі у Господарському кодексі чи Кодексі України з процедур банкрутства із встановлення покарання у вигляді припинення статусу підприємця для фізичної особи на строк до 5 років.

Вдосконалення порядку застосування адміністративно-господарської санкції у формі примусової ліквідації юридичної особи запропоновано здійснити з урахуванням процедурних аспектів діяльності органів, уповноважених здійснювати реєстраційні дії у цій сфері, шляхом відділення процедур реєстрації факту примусової ліквідації від фактів добровільної ліквідації юридичної особи. Це також вимагає уведення в законодавство положень про покладення на засновників юридичної особи відповідальності за витрати, які понесе держава при примусовій ліквідації юридичної особи, та створення спеціального державного органу (агенції) щодо проведення відповідних ліквідаційних процедур, реалізації законодавчих вимог щодо застосування адміні-

стративно-господарської санкції у формі ліквідації юридичної особи.

Ключові слова: адміністративно-господарські санкції, господарське законодавство, примусова ліквідація суб'єкта господарювання, припинення діяльності підприємця, державна реєстрація.

Summary

Voinariivskyi M. M. On the meaning and features of the forced liquidation (termination) of an economic entity as an administrative and economic sanction. – Article.

The article provides a theoretical and applied characteristic of an administrative and economic sanction in the form of a forced liquidation (termination) of a legal entity and the termination of the activities of an individual entrepreneur.

It is concluded that further development in the legislation of such an administrative and economic sanction requires the expansion of the provisions of the Economic Code of Ukraine and the detailing of the powers of state bodies regarding the grounds and directions of its application using the accumulated experience in criminal and administrative regulation in this area regarding the deprivation of the right to engage in certain activities.

It is substantiated that the abolition in the law of the list of grounds for the forced liquidation of a legal entity by a court decision contradicts the principle of the rule of law and is disproportionate compared to

other types of liability, in particular criminal, civil or administrative.

Taking into account the decriminalization of fictitious bankruptcy and concealment of bankruptcy, it is proposed not only to exclude the mention of the «criminal type» of liability for such violations, but also to enshrine the relevant provisions in the Commercial Code or in the Code of bankruptcy procedure of Ukraine, establishing a penalty for an individual in the form of termination of the status of an entrepreneur for a period of up to 5 years.

It is proposed to improve the procedure for applying an administrative and economic sanction in the form of forced liquidation of a legal entity, taking into account the procedural aspects of the activities of bodies authorized to carry out registration actions in this area, separate the procedures for forced liquidation of a legal entity from the procedures of voluntary liquidation of it. This also requires the introduction into the legislation of provisions on imposing liability on the founders of a legal entity for the costs incurred by the state in the event of the forced liquidation of a legal entity, and the creation of a special state body (agency) authorized to conduct the relevant liquidation procedures and to implement the requirements of the legislation on the application of administrative and economic sanctions in the form of liquidation of a legal entity.

Key words: administrative and economic sanctions, economic legislation, forced liquidation of a business entity, termination of the entrepreneur's activities, state registration.

УДК 340:061.1ЄС
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v6.2024.7>

В. В. Грицько
orcid.org/0000-0001-6213-749X

доктор філософії,
старший викладач кафедри географії та суспільних дисциплін
Мукачівського державного університету

ПРАВО ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ НА ШЛЯХУ ДО СТАНДАРТІВ СИСТЕМИ ПРАВА ЄС

Бажання України приєднатися до великої європейської сім'ї зобов'язує вітчизняні законодавчі органи адаптувати нормативну базу до законодавчих актів ЄС. Сфера права інтелектуальної власності, у контексті підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, виділяється як один з найбільш пріоритетних напрямків для реформування.

Ефективність досягнення цих цілей, а головним чином питання гармонізації національного законодавства про інтелектуальну власність зі стандартами Європейського Союзу, безпосередньо залежить від створення дієвих механізмів захисту прав і інтересів правовласників.

Зважаючи на динаміку нормотворення, можна стверджувати, що Україна вже вжила суттєвих заходів для вирішення цієї проблематики. Серед них – ухвалення Закону України «Про ефективне управління майновими правами правовласників у сфері авторського права і (або) суміжних прав» та інших важливих нормативних актів. Однак широкий спектр викликів у сфері використання майнових прав інтелектуальної власності вказує на те, що існуючі механізми гармонізації законодавства виконуються не в повному обсязі.

Відкритими залишаються питання щодо вирішення практичних проблем, серед яких:

- відсутність правового регулювання «специфічних» об'єктів авторського та суміжного права;
- існування явища «патентного троллінгу»;
- низький рівень правової культури населення в контексті правомірного використання об'єктів інтелектуальної власності.

Крім того, потребують покращення питання кодифікації законодавства про право інтелектуальної власності. Є також необхідність усунення розгалуженості та суперечливості окремих правових положень, що стосуються охорони та захисту прав на об'єкти інтелектуальної власності. Це призводить до суперечливої судової практики у питаннях захисту невизнаних або порушених прав.

У липні 2023 року Європейська агенція інтелектуальної власності (EUIPO) та новостворений Український національний офіс інтелектуальної власності та інновацій (UANIPO/IP офіс) підписали Меморандум про взаєморозуміння (MoU).

Цей меморандум знаменує початок партнерства, спрямованого на зміцнення української системи інтелектуальної власності (IP) та підвищення інституційної спроможності на користь бізнесу та громадян, як в Україні, так і в Європейському Союзі.

Нещодавно Україна стала учасником платформи Всесвітньої організації інтелектуальної власності (ВОІВ). WIPO ALERT Database – це міжнародна онлайн-платформа, на яку уповноважені представники держав-членів ВОІВ завантажують списки сайтів або застосунків, підозрюваних у порушенні авторських прав та прав на інтелектуальну власність.

Таким чином, Україна стала 15-ю країною, яка наповнюватиме міжнародну платформу WIPO ALERT переліком вебсайтів з порушеннями авторських прав, а також формуватиме та вестиме національний перелік таких ресурсів. Це важливий крок до створення безпечнішого цифрового простору в Україні, що допоможе у захисті прав інтелектуальної власності та сприятиме подальшому розвитку національної економіки.

Згідно з інформацією Міністерства економіки України, 21 березня 2024 року був ухвалений наказ, що затверджує порядок формування та ведення національного переліку веб-сайтів, які викликають занепокоєння у дотриманні прав інтелектуальної власності. Тепер, завдяки платформі WIPO ALERT, країни-учасники можуть обмінюватися інформацією про потенційні порушення прав інтелектуальної власності в міжнародному контексті. Суб'єкти авторського права та/або суміжних прав тепер можуть подавати звернення до IP офісу для включення вебсайтів, що викликають занепокоєння, у національний перелік таких ресурсів.

Особливістю права інтелектуальної власності в Україні є наявність комплексної системи законодавчого регулювання. Джерелами цієї підгалузі права є Конституція України, Цивільний кодекс України, Митний кодекс України, Кодекс України про адміністративні правопорушення та близько 110 спеціальних нормативно-правових актів [1, с. 33].

Законодавчий розвиток європейських країн невід'ємно пов'язаний із правом Європейського

Союзу, діяльність якого включає численні судові прецеденти. Для України на етапі реформування судової та законодавчої систем підхід до визнання практики Європейського суду як джерела права є цілком обґрунтованим. Ця позиція узгоджується з процесами новелізації Цивільного процесуального кодексу України (ЦПК) і загальними принципами роботи судової системи.

Згідно з ч. 4 ст. 10 ЦПК, «суд застосовує при розгляді справ Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року та протоколи до неї, які були схвалені Верховною Радою України, а також практику Європейського суду з прав людини як джерело права» [2]. Спори, що виникають у сфері інтелектуальної власності, є частиною цивільного судочинства, що дозволяє розглянути можливість визнання практики Європейського суду як джерела права в цій області. Такий підхід сприятиме наближенню українського законодавства в сфері інтелектуальної власності до європейських цінностей і стандартів.

Норма права, оцінена через призму судового прецеденту, є ефективним механізмом правового регулювання, що дозволяє оцінити її практичну дію. Це також знижує ймовірність правових колізій. Думка найвищої судової інстанції щодо правильного застосування норм права у спірних відносинах може спростити процедуру захисту прав інтелектуальної власності та вдосконалити процеси гармонізації законодавства. Використання прецедентів Європейського суду з прав людини полегшить правласникам, які часто не мають юридичних знань, пошук оптимальних способів захисту своїх прав.

Що стосується Директив Європейського Союзу, то система джерел європейського права має комплексний характер, що виявляється в поділі нормативно-правових актів на первинні та вторинні. Первинні джерела складають міжнародно-правові договори, а вторинні – директиви. Директива, як джерело комунітарного права, має обов'язкову силу лише для конкретної держави (або групи держав) і тільки щодо результату, якого їй потрібно досягти. Особливістю директив є те, що форми і способи реалізації її положень визначаються самою державою-дестинатором [3, с. 86].

Для покращення процесів євроінтеграції важливо імплементувати положення чинних директив у сфері інтелектуальної власності, приєднуючи та виконуючи їх положення. Це принесе найкращі результати лише за умови, якщо державна політика буде спрямована на розвиток суспільної та законодавчої сфери.

Важливим є ведення активної просвітницької діяльності юристами-практиками серед користувачів і правласників об'єктів інтелектуальної

власності. Основною причиною проблем із неправомірним використанням об'єктів інтелектуальної власності є недостатня обізнаність у питаннях законного використання таких об'єктів [4, с. 35].

Основні напрямки просвітницької діяльності включають:

1. Роз'яснення порядку правомірного використання об'єктів інтелектуальної власності, таких як фонограми та відеограми.

2. Інформування населення про способи захисту порушених чи невизнаних прав.

3. Оповіднення про порядок повідомлення про виявлені правопорушення стосовно об'єктів інтелектуальної власності.

Крім того, імплементация директив дозволить розширити можливості правової регламентації об'єктів інтелектуальної власності, правовий режим яких не закріплений на законодавчому рівні. У цьому контексті цікавим є Директива ЄС 2012/28/EU, що стосується певних дозволених використань сирітських творів [5]. Вона регулює статус і порядок використання творів, авторство яких невідоме або коли особа, якій належить авторське право, не може бути встановлена. Ця проблема стала особливо актуальною в умовах сучасного технологічного розвитку [6, с. 184], зокрема в літературній, музичній та кінематографічній сферах.

Директива охоплює твори, створені в Європейському Союзі, і включає: друковані праці (книги, журнали, газети), кінематографічні та аудіовізуальні твори, фонограми, а також вмонтовані чи складові частини інших творів або фонограм. Учасники сучасного електронного середовища дедалі частіше публікують літературні твори в електронних видах, оскільки це зручно для користувачів. Однією з проблем є те, що здійснення будь-яких дій з оприлюднення творів без згоди автора є неправомірним, особливо якщо терміни правової охорони не завершено.

Директива чітко регламентує вирішення цієї проблеми. Зокрема, вона зазначає, що якщо автор невідомий і зусилля видавця в його пошуку не дали результатів, опублікування такого твору є правомірним. Імплементация даної Директиви дозволить швидко вирішити вказану проблему, оскільки документ містить:

1. Вимоги до визначення так званих «сирітських творів».

2. Перелік дій для організацій, які прагнуть відцифрувати такі об'єкти.

3. Вимоги до створення реєстрів сирітських творів.

4. Регламентацию спеціальних цілей публікації сирітських творів.

Таким чином, вказана Директива є «покроковою інструкцією» для законного опублікування творів, автори яких невідомі.

Однією з основних проблем, що стримують успішну адаптацію українського законодавства в сфері інтелектуальної власності до європейських стандартів, є недосконалість функціонування судової системи у вирішенні спорів. Зокрема, спостерігається проведення розглядів спорів щодо подібних об'єктів інтелектуальної власності за різними процесуальними правилами – як адміністративними, так і господарськими.

В Україні досі немає спеціалізованого суду для розв'язання спорів у даній сфері. Ефективне вирішення таких спорів вимагає спеціальних знань, що, як правило, реалізується через судову експертизу [7].

Позитивним є досвід розробки та затвердження Національної стратегії розвитку сфери інтелектуальної власності (далі – Стратегія), яка окреслює пріоритетні напрями євроінтеграційних процесів. Пропозиції щодо вдосконалення роботи органів виконавчої влади і судової системи, а також проведення просвітницьких заходів серед населення є прогресивними. Наприклад, створення Вищого суду з питань інтелектуальної власності стане важливим кроком у подоланні існуючих труднощів; проте цей орган поки що не створено [7].

З точки зору правоінтелектуальної власності в цілому, а не лише з огляду на євроінтеграцію, варто відзначити проблему «патентного тролінгу». Це явище хоча й не передбачає вчинення неправомірних дій, але істотно ускладнює фінансове становище законних правласників. Найбільш поширене воно в контексті реєстрації й використання виключних прав на промислові зразки.

Легкість процедури реєстрації таких прав дозволяє недобросовісним правласникам отримувати винагороду з розробників чи винахідників за використання їхніх об'єктів інтелектуальної власності.

Захист прав на промислові зразки можливо здійснити двома юрисдикційними способами. Перший – превентивний, що передбачає своєчасну реєстрацію прав особою, яка має безпосереднє відношення до створення об'єкта. Другий – характерний для випадків порушення «незарєстрованого права», коли особа має достатні підстави для реєстрації, але не скористалася ними. У такому разі реалізація захисту відбувається через звернення до суду у позовному порядку. Перший спосіб запобігає можливості патентного тролінгу, тоді як другий може потягнути за собою значні часові затрати на відновлення прав на реєстрацію. Це питання також розглядається в Стратегії [7].

Отже, право інтелектуальної власності в Україні проходить значне реформування в контексті

євроінтеграційних процесів, що підтверджується прогресивними ідеями, викладеними в Стратегії. Проте детальний аналіз стану окремих інститутів цієї галузі виявляє низку проблем, які є суттєвими бар'єрами на шляху до успішної гармонізації національного законодавства з європейськими стандартами.

Література

1. Шаповал Р.В., Шпак А.П. Адаптація чинного законодавства України до вимог Європейського права щодо захисту прав інтелектуальної власності. Право та інновації. 2015. № 2 (10). С. 32–35.
2. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року № 1618-IV / База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#n9651>
3. Фоманюк В.В. Система джерел права Європейського Союзу. Правова система: теорія і практика. 2015. № 2. С. 83–88.
4. Кадетова О.В. Угода про асоціацію України з Європейським Союзом в системі джерел права інтелектуальної власності: цивільно-правовий аспект: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2018. 279 с.
5. Directive 2012/28/EU of the European Parliament and of the Council of 25 October 2012 on Certain Permitted Uses of Orphan Works. Official Journal. 2012
6. Штефан О.О. Правовий режим використання сирітських творів. Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». 2017. № 2 (24). Т. 2. С. 184–190.
7. Національна стратегія розвитку сфери інтелектуальної власності в Україні на період з 2020–2025 роки. Київ, 2019. URL: <https://ukrpatent.org/atachs/IP-Strategy-2020-25.pdf>

Анотація

Грицько В. В. Право інтелектуальної власності на шляху до стандартів системи права ЄС. – Стаття.

Стаття присвячена теоретичному дослідженню євроінтеграційних процесів у сфері права інтелектуальної власності, яка є складовою частиною особливої системи права ЄС. Поява та розвиток цього інституту тісно пов'язані з інтелектуалізацією суспільства, прогресом інформаційних технологій і культури. Створення єдиного європейського ринку вимагає гармонізації національних законодавств держав-членів ЄС, а також поліпшення системи захисту інтелектуальних прав на міждержавному рівні.

Автор виявляє ряд правових проблем адаптації законодавства в галузі інтелектуальної власності до європейських стандартів, серед яких: відсутність правової регламентації для творів, недосконалість процедури реєстрації прав на промислові зразки та низький рівень правової обізнаності користувачів і правласників.

Для вирішення цих проблем пропонуються такі механізми:

- Визнання рішень Європейського суду з прав людини як джерела права.
- Встановлення кваліфікаційної експертизи для процедури реєстрації прав на промислові зразки.
- Закріплення законодавчого статусу сирітських творів.

Угода про партнерство і співробітництво між Європейським Союзом та Україною, підписана 16 червня 1994 року,

містить спеціальні норми, які стосуються охорони та реалізації прав інтелектуальної власності. Зокрема, стаття 50 угоди передбачає, що Україна повинна вдосконалити захист прав на інтелектуальну власність, щоб до кінця п'ятого року після набуття чинності угодою досягти рівня, аналогічного тому, що існує в ЄС, включаючи ефективні механізми дотримання цих прав.

Отже, підписання угоди з ЄС зобов'язало Україну адаптувати національне законодавство в сфері інтелектуальної власності до європейських норм. Використання позитивного досвіду ЄС у цій царині забезпечить динамічніший розвиток інтеграційних процесів України в Європейський Союз.

Ключові слова: право інтелектуальної власності, європейська інтеграція, директиви ЄС, Стратегія розвитку.

Summary

Hrytsko V. V. Intellectual property law on the way to the standards of the EU legal system. – Article.

The article is devoted to a theoretical study of European integration processes in the field of intellectual property law, which is an integral part of the EU's special system of law. The emergence and development of this institution are closely linked to the intellectualization of society, the progress of information technology and culture. The creation of the single European market requires harmonization of national legislation of the EU Member States, as well as improvement of the system of intellectual property rights protection at the interstate level.

The author identifies a number of legal problems in adapting intellectual property legislation to European standards, including the lack of legal regulation for works, imperfections in the procedure for registering rights to industrial designs, and a low level of legal awareness of users and rights holders. The following mechanisms are proposed to address these problems:

– Recognition of judgments of the European Court of Human Rights as a source of law.

– Establishment of a qualification examination for the procedure of registration of rights to industrial designs.

– Securing the legal status of orphan works.

The Partnership and Cooperation Agreement between the European Union and Ukraine, signed on June 16, 1994, contains special provisions relating to the protection and enforcement of intellectual property rights. In particular, Article 50 of the agreement stipulates that Ukraine must improve the protection of intellectual property rights in order to reach a level similar to that of the EU by the end of the fifth year after the agreement enters into force, including effective mechanisms for the enforcement of these rights.

Thus, the signing of the agreement with the EU obliged Ukraine to adapt its national intellectual property legislation to European standards. The use of the EU's positive experience in this area will ensure a more dynamic development of Ukraine's integration processes into the European Union.

Key words: intellectual property law, European integration, orphan works, EU directives, Development strategy.

УДК 347.736
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v6.2024.8>

В. В. Красуцький
orcid.org/0000-0001-9050-9692
доктор філософії у галузі права (PhD),
докторант

Приватне акціонерне товариство «Вищий навчальний заклад
«Міжрегіональна Академія управління персоналом»

ВІДСТУПЛЕННЯ ПРАВА ВИМОГИ ЗА ЗОБОВ'ЯЗАННЯМИ, ЩО ВИНИКАЮТЬ ВНАСЛІДОК ПРИТЯГНЕННЯ ТРЕТІХ ОСІБ ДО СУБСИДІАРНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗОБОВ'ЯЗАННЯМИ БОРЖНИКА

У даний час можна відстежити тенденцію щодо зниження платоспроможності підприємств в Україні, що викликано безпековою і економічною ситуацією в Україні, а тому як і під час воєнного стану, так і після його закінчення можна прогнозувати появу ряду підприємств, які через знищення необоротних активів, зменшення кількості споживачів продукції, втрату господарських зв'язків не зможуть належним чином виконувати зобов'язання перед своїми кредиторами.

В свою чергу принципи господарського права та ведення підприємницької діяльності (ст. 44 Господарського кодексу України [3]), дефініція підприємництва відповідно до ч. 1 ст. 42 Господарського кодексу України [3] свідчать про те, що сутність підприємництва містить певні ризики, які в свою чергу можуть призвести до неплатоспроможності відповідного суб'єкта господарювання.

В свою чергу ліквідатор боржника, визнаного банкрутом, відповідно до положень Кодексу України з процедур банкрутства [6] (надалі – КУзПБ) зобов'язаний аналізувати фінансовий стан банкрута і складати висновок про наявність або відсутність ознак доведення до банкрутства, приховування стійкої фінансової неспроможності, незаконних дій під час провадження у справі про банкрутство за результатом його проведення, що в подальшому є підставою для звернення до субсидіарної відповідальності третіх осіб за зобов'язаннями боржника (в подальшому буде йти мова про саме таку субсидіарну відповідальність, і це не стосується субсидіарної відповідальності, що виникає на підставі ч. 5 ст. 42 КУзПБ, норми щодо якої було впроваджено у 2023 році, судова практика по якій наразі не є сформованою, і є підстави вважати, що така субсидіарна відповідальність є іншим видом відповідальності, оскільки за суб'єктним складом, розміром вимог до третіх осіб, не відповідає тій субсидіарній відповідальності, про яку йдеться в ч. 2 ст. 61 КУзПБ).

Не вдаючись до суті розгляду спору щодо покладення субсидіарної відповідальності на під-

ставі ч. 2 ст. 61 КУзПБ, що вимагає окремого наукового дослідження, видається за необхідне дослідити наслідки ухвалення господарським судом відповідної заяви, і те як це впливає на учасників провадження у справі про банкрутство, строки проведення ліквідаційної процедури банкрута тощо.

Постановка проблеми. Статтею 61 КУзПБ закріплено правову презумпцію субсидіарної відповідальності осіб, що притягуються до неї, складовими якої є недостатність майна ліквідаційної маси для задоволення вимог кредиторів та наявність ознак доведення боржника до банкрутства.

В той же час при розгляді заяви щодо покладення субсидіарної відповідальності за зобов'язаннями боржника на третіх осіб, детальному вивченню необхідно приділити обставинам виявлення ознак неплатоспроможності підприємства та ознак дій з приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства та можливості у разі наявності на те правових підстав, стягнення коштів з осіб, які відповідно до закону або договору несуть з боржником субсидіарну відповідальність.

При цьому, враховуючи законодавчу обмеженість строків проведення ліквідаційної процедури боржника у межах справи про банкрутство доцільно розглянути способи збільшення ефективності виконання рішень щодо покладення субсидіарної відповідальності на третіх осіб, в тому числі, наприклад, можливості відчуження права вимоги до осіб, які визнані такими, що несуть субсидіарну відповідальність за зобов'язаннями боржника як майнового активу з метою недопущення збільшення витрат, пов'язаних з провадженням у справі про банкрутство.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В сучасному українському праві проблематика теоретичні та практичні питання конкурсного права досліджувались такими наступними науковцями, як О. А. Беляневич [1], О. В. Васьковський [2], Л. І. Грабован [4], С. В. Жуков [5], Д. В. Мандичев [7], Б. М. Поляков [8], Р. Б. Поля-

ков [9], П. Д. Пригуза [10], який детально досліджував питання про покладення субсидіарної відповідальності за зобов'язаннями боржника на третіх осіб, та іншими.

Метою статті є встановлення механізмів збільшення ефективності виконання рішень щодо покладення субсидіарної відповідальності на третіх осіб і недопущення порушень інших учасників провадження у справі про банкрутство.

Результати. Слід зазначити, що цесія права вимоги є правочином, який оборот прав майнових опосередковує, і щодо цього можуть бути наявні певні обмеження, які встановлюються законом або договором основним, з якого і дане майнове право випливає.

Всі умови порядку заміни кредитора у зобов'язанні викладені у ст. 512, 514 ЦК України, в силу яких, кредитора може замінити інша особа тоді, коли за правочином (відступлення права вимоги) передаються іншій особі його права. До нового кредитора права первісного переходять в тому обсязі і на тих умовах, що існували на момент переходу цих прав, якщо інше не підтверджено ні договором, ні на основі закону.

У разі відступлення права вимоги за основним зобов'язанням сторонами, в силу наведених положень, здійснюється відступлення і за похідним (акцесорним), що не суперечить правовій природі забезпечувальних договорів та договору цесії.

Необхідно погодитись з Шимон С. І., яка звертає увагу, що загалом же слід відмітити, що «забезпечувальні права щодо права вимоги, які не мають самостійного характеру, наслідують долю цього головного права вимоги і є невід'ємними від нього» [20, с. 162].

Відповідно до ч. 1 ст. 619 Цивільного кодексу України [19] (надалі – ЦК України), договором або законом може бути передбачена поряд із відповідальністю боржника додаткова (субсидіарна) відповідальність іншої особи.

Таким законом, який передбачає поряд із відповідальністю боржника додаткову (субсидіарну) відповідальність іншої особи, є КУзПБ.

Відповідно до ч. 2 ст. 61 КУзПБ, під час здійснення своїх повноважень ліквідатор, кредитор має право заявити вимоги до третіх осіб, які відповідно до законодавства несуть субсидіарну відповідальність за зобов'язаннями боржника у зв'язку з доведенням його до банкрутства. Розмір зазначених вимог визначається з різниці між сумою вимог кредиторів і ліквідаційною масою. У разі банкрутства боржника з вини його засновників (учасників, акціонерів) або інших осіб, у тому числі з вини керівника боржника, які мають право давати обов'язкові для боржника вказівки чи мають змогу іншим чином визначати його дії, на засновників (учасників, акціонерів)

боржника – юридичної особи або інших осіб у разі недостатності майна боржника може бути покладена субсидіарна відповідальність за його зобов'язаннями. Стягнені суми включаються до складу ліквідаційної маси і можуть бути використані лише для задоволення вимог кредиторів у порядку черговості, встановленому КУзПБ.

При цьому до внесення змін до абзацу 1 ч. 2 ст. 61 КУзПБ (на підставі Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» № 2971-IX від 20.03.2023, що набрав чинності 15.04.2023) право заявити вимоги до третіх осіб, які відповідно до законодавства несуть субсидіарну відповідальність за зобов'язаннями боржника у зв'язку з доведенням його до банкрутства мав тільки ліквідатор боржника.

Абзацом 3 ч. 2 ст. 61 КУзПБ встановлено, що стягнені суми включаються до складу ліквідаційної маси і можуть бути використані лише для задоволення вимог кредиторів у порядку черговості, встановленому КУзПБ..

Основною метою субсидіарної відповідальності є притягнення винних осіб у доведенні до банкрутства до додаткової (субсидіарної) відповідальності і стягнення на користь кредиторів непогашених у ліквідаційній процедурі кредиторських вимог.

Крім того, іншим нормативним актом, який передбачає відповідальність за порушення законодавства про банкрутство є Господарський кодекс України (ст. 215) [3].

Зобов'язання, що виникають внаслідок заподіяння шкоди, є одним з найважливіших правових засобів захисту прав та законних інтересів суб'єктів права (ст. 1165 глави 81, ст. 1166 глави 82, ст. 1212 глави 83 ЦК України), і зобов'язання із відшкодування шкоди мають чітко виражену правозахисну (охоронну) спрямованість.

Субсидіарна відповідальність за доведення до банкрутства за своєю правовою природою є відповідальністю за зловживання суб'єктивними цивільними правами, які завдали шкоди кредиторам.

При цьому, наприклад, прийняття рішень засновниками боржника щодо взяття останнім на себе зобов'язань з майнової поруки, якщо це вчинено без комерційної вигоди, може досліджуватись як дії, що призвели до неплатоспроможності суб'єкта господарювання, і може бути підставою для звернення до субсидіарної відповідальності третіх осіб за зобов'язаннями боржника.

За загальним правилом, встановлення ознак доведення до банкрутства визначається Методичними рекомендаціями щодо виявлення ознак неплатоспроможності підприємства та ознак дій з приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства, затвер-

джених наказом Міністерства економіки України від 19.01.2006 № 14.

Слід зазначити, що згідно з абзацом 2 ч. 1 ст. 59 КУзПБ господарський суд визначає строк, протягом якого ліквідатор зобов'язаний здійснити ліквідацію боржника, і цей строк не може перевищувати 12 місяців.

Враховуючи різні об'єктивні та суб'єктивні чинники фактично у вказаний строк ліквідаційної процедури всі дії, що є необхідними для завершення такої процедури, є неможливо здійснити, і наразі по суті є практика господарських судів щодо продовження строків ліквідаційної процедури на підставі ч. 2 ст. 119 Господарського процесуального кодексу України, або суди виходять з того, що КУзПБ не передбачена можливість продовження строку ліквідаційної процедури, і до завершення ліквідаційних заходів, подання звіту та ліквідаційного балансу боржника, ліквідатор продовжує виконувати свої повноваження.

Одним з чинників можливого тривалого провадження у справі про банкрутство, є ухвалення судового рішення щодо покладення субсидіарної відповідальності на третіх осіб, у яких або відсутні в належному розмірі майнові активи, за рахунок яких можна фактично виконати рішення про стягнення, або для їх наявності необхідно здійснювати додаткові дії (наприклад, подавати позовні заяви щодо фраздаторності окремих правочинів, про витребування майна з чужого незаконного володіння тощо), тобто фактично оскільки по виконавчому провадженню стягувачем є банкрут, який отримує кошти з осіб, притягнутих до субсидіарної відповідальності, то провадження у справі про банкрутство може тривати дуже тривалий час, і весь цей час необхідно вирішувати питання щодо виплати винагороди ліквідатору і компенсації його витрат, пов'язаних з провадженням у справі про банкрутство.

Відповідно до постанови Верховного Суду від 30.01.2019 у справі № 912/2185/16(912/3192/17) [14] під час розгляду справи господарський суд та учасники справи мають керуватися принципом процесуальної економії господарського судочинства, згідно з яким суд, учасники судового процесу економно і ефективно використовують усі встановлені законом процесуальні засоби для правильного та оперативного розгляду справ з дотриманням строків.

Необхідно звернути увагу на те, що відповідно до позиції Верховного Суду у постанові від 12.08.2021 у справі № 5019/960/11 [13], у якій вказано, що процесуальні дії суду у справі про банкрутство мають вчинятися чітко у строки, встановлені законодавством про банкрутство. Необґрунтоване затягування таких строків призводить до настання ряду негативних правових наслідків (збільшення судових витрат на здійс-

нення провадження у справі про банкрутство (оплата послуг арбітражного керуючого тощо), які оплачуються кредиторами, виходячи із принципу пропорційності їх грошовим вимогам.

Отже, хоча кінцевими вигодоодержувачами є безпосередньо кредитори боржника, оскільки стягнені суми включаються до складу ліквідаційної маси і можуть бути використані лише для задоволення вимог кредиторів, не враховуючи той факт, що стягнення коштів з відповідних осіб може тривати тривалий час через відсутність ліквідних активів, необхідності окремих судових проваджень щодо визнання фраздаторними правочинів.

Окрім того, право вимоги щодо покладення на особу субсидіарної відповідальності може спричинити подання вже такою особою заяви про відкриття провадження у справі про банкрутство або неплатоспроможність.

Враховуючи наведене, і беручи до уваги те, що відповідно до ч. 1 ст. 63 КУзПБ після проведення інвентаризації та отримання згоди на продаж майна ліквідатор здійснює продаж майна банкрута на аукціоні, на практиці застосовують можливість реалізації на аукціоні права вимоги банкрута, що виникло на підставі притягнення третіх осіб до субсидіарної відповідальності, на аукціоні, що підтверджується наявною судовою практикою, так, зокрема:

1) відповідно до змісту ухвали Господарського суду Херсонської області від 18.11.2021 у справі № 923/1494/15 [17] «...з огляду на строки, згідно яких суди загальної юрисдикції розглядають справи в порядку позовного провадження, що може затягнути ліквідаційну процедуру ще на декілька років, ліквідатор вважав за доцільне комітету кредитору на засіданні ... прийняти рішення щодо продажу права вимоги субсидіарної відповідальності...»;

2) згідно з ухвалою Господарського суду Одеської області від 27.07.2022 у справі № 916/2686/16 (суддя Грабован Л. І.) [18] «... боржником був укладений договір відступлення права вимоги (цесії), п. 1.1 якого передбачено, що метою договору є оформлення результатів купівлі-продажу (відступлення) майнових прав банкрута боржника на відкритих електронних торгах (аукціоні) у відповідності до чинного законодавства України, результати якого оформлено протоколом про результати електронного аукціону, а п. 1.2 вказаного договору передбачено, що у порядку та на умовах, визначених цим договором, цедент відступає цесіонарію, а цесіонарій набуває права вимоги до осіб, які є солідарними боржниками щодо виконання грошового зобов'язання у загальному розмірі набутого цедентом та належного останньому на підставі ухвали господарського суду...»;

3) в ухвалі Господарського суду Житомирської області від 25.11.2021 у справі № 906/904/16 (суддя Костриця О. О.) [15] вказано, що: «враховуючи тривалість ліквідаційної процедури банкрута, суму стягнутих у межах виконавчих проваджень коштів ..., ліквідатором вирішено реалізувати на аукціоні дебіторську заборгованість (право вимоги ...). Комітетом кредиторів боржника на засіданні ... надано згоду на продаж майна боржника, а саме право солідарної вимоги боржника...»;

4) згідно з ухвалою Господарського суду Запорізької області від 10.01.2022 у справі № 908/688/16 (суддя Ніколаєнко Р. А.) [16] повідомлено суд про реалізацію за попереднім погодженням з комітетом кредиторів дебіторської заборгованості боржника – прав вимоги боржника на другому повторному аукціоні.

У визначальній для подальшої судової практики постанові Верховного Суду у складі суддів палати для розгляду справ про банкрутство Касаційного господарського суду від 19.06.2024 у справі № 906/1155/20 (906/1113/21) [12] вказано, що кредитори боржника можуть мати похідний інтерес у стягненні коштів з третіх осіб, винних боржнику. Цей інтерес полягає у переведенні майна боржника у вигляді його прав вимоги у більш ліквідну форму – грошову. При цьому кредитори боржника не набувають власних прав вимоги до третіх осіб, винних боржнику; похідний інтерес кредиторів полягає у стягненні коштів на користь боржника – юридичної особи, а не на користь кредиторів, учасників (акціонерів) юридичної особи – боржника. Зазначений похідний інтерес задовольняється через різні правові інститути, зокрема у справі про банкрутство через інститут субсидіарної відповідальності. Так, ліквідатор (а згідно із змінами, внесеними Законом від 20.03.2023 № 2971-IX, також і кредитор) має право вчинити дії щодо переведення вимог банкрута у ліквідну (грошову) форму.

Для цього ліквідатор і кредитор можуть звернутися до третьої особи, яка має заборгованість перед банкрутом (зокрема щодо відшкодування завданих банкруту збитків) з вимогою про сплату коштів, а ліквідатор також має альтернативу наведеному та може продати право вимоги на аукціоні з особливостями, встановленими ст. 82 КУзПБ. В обох цих випадках майно банкрута у вигляді права вимоги замінюється ліквідним майном – коштами, за рахунок яких задовольняються вимоги кредиторів у черговості, встановленій ст. 64 КУзПБ. У цих висновках Верховний Суд звернувся до правової позиції Великої Палати Верховного Суду, сформульованої в постанові від 28.09.2021 у справі № 761/45721/16-ц (провадження № 14-122цс20) [11].

При цьому, правове регулювання відступлення права вимоги до особи, яка була притягнута до субсидіарної відповідальності за зобов'язаннями банкрута, в тому числі неплатоспроможність яких обумовлене взяття банкрутом на себе зобов'язань майнової поруки, по своїй суті не має особливостей у правовому регулюванні у порівнянні з іншими суб'єктами, і відповідно не враховуються специфіка і особливості конкурсного права.

У подібних випадках відносини цесії регулюються положеннями про договір купівлі-продажу, оскільки ст. 656 ЦК України передбачено, що предметом договору купівлі-продажу може бути право вимоги, якщо така вимога особистого характеру не носить.

Аналізуючи ст. ст. 512, 1077 ЦК України, чітко відстежується різниця між правочинами, предметом яких є відступлення права вимоги, а саме: договори цесії та факторинг. Зазначені правочини не мають аналогії і вирізняються певними особливостями: за предметом договорів, за формою вчинення договорів, за метою їх укладення та за суб'єктним складом тощо.

Враховуючи наведене, з метою забезпечення справедливості, добросовісності та розумності у відносинах між кредитором, боржником, неплатоспроможність якого в тому числі виникла внаслідок взяття на себе зобов'язань з майнової поруки, з метою усунення будь-яких спорів щодо змісту положень законодавства України видається за доцільне встановити, що до компетенції комітету кредиторів належить прийняття рішення щодо можливості реалізації права вимоги банкрута до осіб, притягнутих до субсидіарної відповідальності за його зобов'язаннями, і до реалізації такого майнового активу застосовуються загальні правила як при реалізації боржником, а саме положення ст. 75–80, 82 КУзПБ.

В свою чергу у випадку відсутності такого рішення, кредитори беруть на себе зобов'язання щодо виплати винагороди ліквідатора і компенсації його витрат, що буде стимулювати кредиторів для здійснення активних дій у межах справ про банкрутство, внаслідок чого зменшаться строки проведення ліквідаційної процедури банкрутів.

Також видається, що було б доцільним законодавцю розглянути питання щодо можливості правонаступництва банкрута як стягувача до боржника-особи, на яку покладена субсидіарна відповідальність, тобто щодо переходу права вимоги до кредиторів банкрута, пропорційно їх вимогам, що відображені у реєстрі вимог кредиторів, що зумовлено тим, що абзацом 3 ч. 2 ст. 61 КУзПБ встановлено, що стягнені суми включаються до складу ліквідаційної маси і можуть бути використані лише для задоволення вимог кредиторів у порядку черговості, встановленому КУзПБ.

Висновки і перспективи. Ухвалення судового рішення щодо покладення субсидіарної відповідальності на третіх осіб, у яких або відсутні в належному розмірі майнові активи, за рахунок яких можна фактично виконати рішення про стягнення, або для їх наявності необхідно здійснювати додаткові дії, може спричинити збільшення строку ліквідаційної процедури і відповідно призвести до збільшення витрат, пов'язаних з провадженням у справі про банкрутство.

Для усунення протиріч у тлумаченні положень законодавства і формування єдиної правозастовчої практики видається за доцільне встановити, що до компетенції комітету кредиторів належить прийняття рішення щодо можливості реалізації права вимоги банкрута до осіб, притягнутих до субсидіарної відповідальності за його зобов'язаннями, і до реалізації такого майнового активу застосовуються загальні правила як при реалізації боржником, а саме положення ст. 75–80, 82 КУзПБ.

В свою чергу у випадку відсутності такого рішення, кредитори беруть на себе зобов'язання щодо виплати винагороди ліквідатора і компенсації його витрат, що буде стимулювати кредиторів для здійснення активних дій у межах справ про банкрутство, внаслідок чого зменшаться строки проведення ліквідаційної процедури банкрутів.

Також видається, що було б доцільним законодавцю розглянути питання щодо можливості правонаступництва банкрута як стягувача до боржника-особи, на яку покладена субсидіарна відповідальність, тобто щодо переходу права вимоги до кредиторів банкрута, пропорційно їх вимогам, що відображені у реєстрі вимог кредиторів, що зумовлено тим, що абзацом 3 ч. 2 ст. 61 КУзПБ встановлено, що стягнені суми включаються до складу ліквідаційної маси і можуть бути використані лише для задоволення вимог кредиторів у порядку черговості, встановленому КУзПБ.

Література

1. Беяневич О. А. Про особливості застосування норм про позовну давність у справах про банкрутство. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 10. С. 8.
2. Васьковський О. В. Судові процедури у справах щодо неплатоспроможності та банкрутства юридичних осіб: сутність. *Право України*. Київ : ТОВ «Видавничий Дім «АртЕк», 2021. № 7. С. 169–187.
3. Господарський кодекс України : Закон України № 436-IV від 16.01.2003. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=436-15> (дата звернення: 19.12.2024).
4. Грабован Л. І. Погашення вимог кредиторів у процедурі банкрутства. Теорія і практика : монографія. Одеса : Фенікс, 2018. 308 с.
5. Жуков С. В. Проблемні питання визнання недійсними правочинів боржника у справі про банкрутство. *Актуальні проблеми процедур банкрутства в Україні та міжнародний досвід врегулювання*

неплатоспроможності: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 18.10.2019). С. 51–64.

6. Кодекс України з процедур банкрутства : Закон України № 2597-VIII від 18.10.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19> (дата звернення: 19.12.2024).

7. Мандичев Д. В. Правове регулювання запобігання корупції у діяльності арбітражного керуючого. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 9. С. 98–102.

8. Поляков Б. М. Правові проблеми регулювання неспроможності (банкрутства) : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.04. Донецьк, 2003. 436 с.

9. Поляков Р. Б. Формування активу та пасиву юридичної особи – боржника у процедурі банкрутства (неспроможності) за законодавством України і Німеччини. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*. Серія : Юридичні науки. 2022. Т. 33(72), № 3. С. 14–22. URL : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/UZTNULaw202233\(72\)35](http://nbuv.gov.ua/UJRN/UZTNULaw202233(72)35).

10. Пригуза П. Д. Огляд деяких проблем застосування права банкрутства в Україні – потрібен злам парадигми. *Вісник господарського судочинства*. 2011. Вип. № 2. С. 131–138.

11. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 28.09.2021 у справі № 761/45721/16-ц (провадження № 14-122цс20) Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101473371>.

12. Постанова Верховного Суду у складі суддів палати для розгляду справ про банкрутство Касаційного господарського суду від 19.06.2024 у справі № 906/1155/20 (906/1113/21). Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120341855>.

13. Постанова Верховного Суду від 12.08.2021 у справі № 5019/960/11. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98987622>.

14. Постанова Верховного Суду від 30.01.2019 у справі № 912/2185/16(912/3192/17). Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79718989>.

15. Ухвала Господарського суду Житомирської області від 25.11.2021 у справі № 906/904/16. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101400491>.

16. Ухвала Господарського суду Запорізької області від 10.01.2022 у справі № 908/688/16. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102727205>.

17. Ухвала Господарського суду Херсонської області від 18.11.2021 у справі № 923/1494/15. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101279613>.

18. Ухвала Господарського суду Одеської області від 27.07.2022 у справі № 916/2686/16. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105493633>.

19. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 19.12.2024).

20. Шимон С. І. Законодавчі обмеження щодо цесії додаткового права вимоги. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Серія 18 : Економіка і право: зб. наук. праць. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова. 2015. Вип. 30. С. 160–166.

Анотація

Красуцький В. В. Відступлення права вимоги за зобов'язаннями, що виникають внаслідок притягнення третіх осіб до субсидіарної відповідальності за зобов'язаннями боржника. – Стаття.

У статті досліджено, що враховуючи тенденцію щодо зниження платоспроможності підприємств в Україні, що викликано безпековою і економічною ситуацією в Україні, то можна прогнозувати появу ряду підприємств, не зможуть належним чином виконувати зобов'язання перед своїми кредиторами, то детальному вивченню необхідно приділити обставинам виявлення ознак неплатоспроможності підприємства та ознак дій з приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства та можливості у разі наявності на те правових підстав, фактичного стягнення коштів з осіб, які відповідно до закону або договору несуть з боржником субсидіарну відповідальність.

Враховуючи законодавчу обмеженість строків проведення ліквідаційної процедури боржника у межах справи про банкрутство доцільно розглянути можливості відчуження права вимоги до осіб, які визнані такими, що несуть субсидіарну відповідальність за зобов'язаннями боржника як майнового активу з метою недопущення збільшення витрат, пов'язаних з провадженням у справі про банкрутство.

Встановлено відсутність чітких законодавчих механізмів фактичного виконання рішення про стягнення на користь боржника грошових коштів з осіб, які несуть субсидіарну відповідальність за зобов'язаннями боржника, хоча кінцевими вигодоодержувачами є безпосередньо кредитори боржника, оскільки стягнені суми включаються до складу ліквідаційної маси і можуть бути використані лише для задоволення вимог кредиторів, не враховуючи той факт, що стягнення коштів з відповідних осіб може тривати тривалий час через відсутність ліквідних активів, необхідності окремих судових проваджень щодо визнання фродаторними правочинів тощо.

Зроблено висновок про необхідність сформулювати способи фактичного виконання рішення про стягнення на користь боржника грошових коштів з осіб, які несуть субсидіарну відповідальність за зобов'язаннями боржника, правомірність яких підвищувала вартість такого права вимоги, в тому числі шляхом його продажу на публічних торгах, або розглянути можливість переходу права вимоги до кредиторів банкрута, пропорційно їх вимогам, що відображені у реєстрі вимог кредиторів, що дозволило повністю або частково погасити кредиторські вимоги боржника і не допустити значного порушення строків проведення ліквідаційної процедури боржника.

Ключові слова: банкрутство, кредитор, боржник, субсидіарна відповідальність, право вимоги.

Summary

Krasutskyi V. V. Assignment of the right of claim for obligations resulting from the holding of third parties to subsidiary liability for the debtor's obligations. – Article.

The article discusses the trend towards a decrease in the solvency of enterprises in Ukraine, which is caused by the security and economic situation in Ukraine. As a result, it is predicted that a number of enterprises will not be able to properly fulfill their obligations to their creditors, so identification of signs of insolvency of the enterprise and signs of actions to conceal bankruptcy, fictitious bankruptcy or bring about bankruptcy and the possibility, if there are legal grounds for this, of actually collecting debt from persons who, in accordance with the law or contract, bear subsidiary liability with the debtor, is subject to detailed study.

Signs of insolvency of an enterprise and signs of actions to conceal bankruptcy, fictitious bankruptcy or bring about bankruptcy and the possibility, if there are legal grounds for this, of actually collecting debts from persons who, in accordance with the law or contract, bear subsidiary liability with the debtor, are subject to detailed study.

It was established that there are no clear legislative mechanisms for the actual implementation of the decision to recover funds in favor of the debtor from persons who bear subsidiary liability for the debtor's obligations, although the ultimate beneficiaries are the debtor's creditors directly, since the recovered amounts are included in the liquidation estate and can only be used to satisfy creditors' claims, not taking into account the fact that the recovery of funds from the relevant persons may take a long time due to the lack of liquid assets, the need for separate legal proceedings to recognize transactions as fraudulent, etc.

It was concluded that it is necessary to formulate methods for the actual implementation of the decision to collect funds in favor of the debtor from persons who bear subsidiary liability for the debtor's obligations, the legitimacy of which increased the value of such a right of claim, including by selling it at public auction, or to consider the possibility of transferring the right of claim to the bankrupt's creditors, in proportion to their claims reflected in the register of creditors' claims, which would allow the debtor's creditor claims to be fully or partially repaid and prevent a significant violation of the deadlines for the debtor's liquidation procedure.

Key words: bankruptcy, creditor, debtor, subsidiary liability, right of claim.

УДК 347.9
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v6.2024.9>

Л. Л. Нескороджена
orcid.org/0000-0002-1484-3557
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародного, цивільного та комерційного права
Державного торговельно-економічного університету

Г. З. Лазько
orcid.org/0000-0002-9671-8951
кандидат юридичних наук, доцент,
помічник – консультант народного депутата України

ВСТАНОВЛЕННЯ ФАКТУ СМЕРТІ ОСОБИ ЧИ ОГОЛОШЕННЯ ПОМЕРЛИМ: ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

Постановка проблеми. З початком повномасштабного вторгнення росії на Україну, багато людей зникли, про їх місце знаходження невідомо. Станом на середину листопада 2024 року в Україні зниклими безвісти за особливих обставин вважалися 53 868 осіб – і військових, і цивільних. Серед них є й діти [23]. Із зникненням особи постає ряд юридичних питань, а саме: що робити з майном особи, особливо якщо у власності особи були тварини, яких потрібно годувати, утримувати, прибирати за ними; яким чином здійснювати нарахування виплат, на які особа має право (наприклад, страхове відшкодування); чи будуть сплачуватися і надалі аліментні виплати, чи можна членам сім'ї подати документи на виплату державної допомоги тощо. Крім того, на практиці не завжди зрозуміло, коли потрібно особу оголошувати померлою, а коли потрібно встановлювати факт смерті. На нашу думку показовою в цій ситуації є справа № 387/228/24, провадження № 61-11539св24 [15], а саме Постановою ВС від 24 грудня 2024 року, було відмовлено заявниці у встановленні факту смерті матері, яка виїхала з України під час повномасштабного вторгнення рф та померла на території рф. Верховний суд констатував, що оскільки свідоцтво про смерть видане на підставі законодавства іноземної держави, на території якої померла мати заявниці, підстав для встановлення факту смерті немає. Однак заявник чітко зазначила, що вона хоче отримати свідоцтво про смерть матері з метою вступу в спадщину. Але органи державної реєстрації актів цивільного стану відмовили, у зв'язку з відсутністю належним чином оформленого свідоцтва про смерть. Як видно з матеріалів справи Добровеличківського районного суду Кіровоградської області [21], як суду I інстанції по цій справі, доказами були свідоцтво про народження померлої, свідоцтво про шлюб та свідоцтво про смерть, видане Подольським Головним управлінням ЗАГС Московської

області. Водночас суд зазначив, що вказане свідоцтво роздруковане із месенджера заявниці та в оригінальному вигляді вказаний документ відсутній, тобто заявник подав документи, які не відповідають вимогам ст. 95 ЦПК України. Далі суд зазначає, що відповідно до п. 3.1 Інструкції про порядок реєстрації актів громадянського стану в дипломатичних представництвах та консульських установах України, реєстрація смерті громадян України, померлих за кордоном, провадиться консулом за останнім місцем проживання померлого, за місцем настання смерті, виявлення тіла померлого або за місцем поховання. Відповідно до пункту 3.3 свідоцтво про смерть видається близьким родичам померлого або надсилається разом з паспортним документом померлого до Міністерства закордонних справ України для передачі вищезазначеним особам. У зв'язку із набранням чинності 23 грудня 2022 року Закону України «Про зупинення дії та вихід з Конвенції про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах та Протокол до Конвенції про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах від 22 січня 1993 року» № 2783-IX від 01 грудня 2022 року, зупинено дію Конвенції у відносинах з російською федерацією та Республікою Білорусь. Тобто встановити факт смерті не можливо, бо є свідоцтво про смерть видане іноземною державою, але отримати паперове свідоцтво заявниці не може через зупинення співпраці з рф, відповідно вступити в спадщину вона також не може. На відміну від Постанови Верховного Суду від 28 лютого 2024 року у справі № 506/358/22 [12], де суд запропонував дружині звернутися до суду про оголошення особи померлою, а не про встановлення факту смерті, в справі № 387/228/24 суд нічого не радив заявниці, а просто відмовив. Тому важливим є вирішення питання, коли потрібно встановлювати факт смерті, а коли ого-

лошувати особу померлою, тому що це має не лише теоретичне, а й практичне значення.

Ступінь наукової розробленості теми. З повномасштабним вторгненням РФ до України актуалізувалося дослідження питання встановлення смерті військовослужбовців та цивільних осіб як на території України, так і на території РФ та непідконтрольних Україні територіях. Так, Н.Ю. Голубева, В.В. Гансецька, досліджували питання встановлення факту народження та смерті на тимчасово окупованих територіях [4; 3], К.А. Водяна, О. Кухарєв, В.В. Ластовка, досліджували питання про встановлення смерті військовослужбовців [2; 6; 7], Т.В. Корчак аналізувала цивільно-правові наслідки оголошення фізичної особи померлою за законодавством України [5] та інші. Разом з тим, недосконалість законодавства та неоднозначність судової практики дають поштовх для нових досліджень зазначеної теми.

Мета статті полягає у дослідженні теоретичних та практичних аспектів встановлення факту смерті особи, виявлення прогалин та недоліків у правозастосовній практиці.

Виклад основного матеріалу дослідження. Питання встановлення смерті регулюється і Цивільним кодексом України, і Цивільним процесуальним кодексом України. Підстави для оголошення особи померлою передбачені в ст. ст. 46–48 ЦК України, а саме:

– якщо про місце перебування фізичної особи у місці її постійного проживання немає відомостей протягом трьох років;

– якщо фізична особа пропала безвісти за обставин, що загрожували їй смертю або дають підставу припускати її загибель від певного нещасного випадку, – протягом шести місяців;

– якщо сталася надзвичайна ситуація техногенного та природного характеру внаслідок якої фізична особа зникла, то її оголошують померлою через місяць після завершення роботи спеціальної комісії, яка розслідувала причини надзвичайної ситуації техногенного та природного характеру;

– якщо фізична особа пропала безвісти у зв'язку з воєнними діями, збройним конфліктом, то вона може бути оголошена судом померлою після спливу двох років від дня закінчення воєнних дій. З урахуванням конкретних обставин справи суд може оголосити фізичну особу померлою і до спливу цього строку, але не раніше спливу шести місяців.

Цивільний процесуальний кодекс України регулює процесуальний порядок встановлення факту смерті, встановлення факту реєстрації смерті та оголошення особи померлою. При цьому слід мати на увазі, що встановлення зазначених підстав факту смерті відрізняється

від встановлення факту реєстрації смерті та від оголошення особи померлою. Про це неодноразово наголошувалося в судових рішеннях [11; 12; 15 та інші]. Тому ці всі факти регулюються різними статтями ЦПК України. Так, питання оголошення особи померлою вирішуються за допомогою ст. ст. 305-309 ЦПК України, а встановлення факту смерті особи в певний час у разі неможливості реєстрації органом державної реєстрації актів цивільного стану факту смерті та встановлення факту смерті особи, яка пропала безвісти за обставин, що загрожували їй смертю або дають підстави вважати її загиблою від певного нещасного випадку внаслідок надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру – за правилами статей 315-319 ЦПК України.

01.07.2022 року в Цивільний процесуальний кодекс були внесені зміни щодо встановлення факту народження або смерті особи в умовах воєнного чи надзвичайного стану та на тимчасово окупованих територіях [18] та передбачена можливість встановлення факту смерті особи, яка проживала на тимчасово окупованих територіях (ст. 317 ЦПК України).

Для кращого розуміння з практичної точки зору теми оголошення особи померлою чи встановлення факту смерті варто звернутися до судової практики, якої на даний час вже є достатньо. Наприклад, до Постанови Верховного Суду від 28 лютого 2024 року у справі № 506/358/22, яку ми вже згадували, про встановлення факту смерті чоловіка – військовослужбовця. Одним єдиним доказом по цій справі був акт про настання смерті, складений помічником командира військової частини. Верховний Суд вказав, що єдиного доказу недостатньо для встановлення факту смерті фізичної особи, у тому числі у зв'язку з воєнними діями та запропонував дружині звернутися до суду про оголошення особи померлою, а не про встановлення факту смерті [12].

В постанові від 26 лютого 2024 року у справі № 686/9938/23, Верховний Суд вказав, що існують достатні підстави, підтвержені належними доказами, для оголошення особи загиблою під час виконання військового обов'язку щодо захисту України у російсько-українській війні від дня вірогідної смерті, а саме на сайті Президента України опублікований Указ про нагородження особи орденом «За мужність» III ступеня (посмертно) та є акт про настання смерті від 04 квітня 2022 року № 364/БТГр/39, затверджений командиром військової частини [16].

Постанова Верховного Суду від 31 травня 2023 року у справі № 177/11/20 стосувалася подій 2014 року, а саме особа зникла під час виходу з оточення в районі Іловайська, тобто за обставин, що загрожували смертю, до сьогодні немає відомостей щодо місця його перебування

як за місцем постійного проживання, так і за місцем проходження служби. Верховний Суд задовольнив заяву про оголошення особи померлою на підставі таких доказів:

– відповіді Штабу Антитерористичного центру при СБУ від 12 лютого 2020 року, в якій зазначено, що ОСОБА_3 рахується безвісти зниклим в районі проведення АТО, інформації щодо його місцезнаходження немає;

– довідки Комунального підприємства «Криворізька центральна районна лікарня» Криворізької районної ради Дніпропетровської області від 25 лютого 2020 року № 367, останнє звернення ОСОБА_3 до закладу охорони здоров'я відбулося 16 лютого 2008 року, з 2014 року до 2020 року, ОСОБА_3 за медичною допомогою не звертався;

– висновку генетичної експертизи [17].

У постанові від 13 березня 2024 року у справі № 204/7924/23 Верховний Суд зазначив, що за наявності припущень про факт смерті фізичної особи, у тому числі у зв'язку з воєнними діями, без достовірних доказів, які свідчать про цей факт, правильним буде звернення до суду із заявою про оголошення судом особи померлою, а не із заявою про встановлення факту смерті цієї фізичної особи. Доказами по цій справі були витяг з Єдиного реєстру досудових розслідувань, копії процесуальних документів з матеріалів кримінального провадження та відомості щодо руху коштів на картковому рахунку [13]. Однак, як вірно зазначає Верховний Суд, заявником не надано належних та допустимих доказів, на підставі яких суд може достовірно встановити смерть осіб.

У постанові від 7 листопада 2023 року у справі № 607/159/23 КЦС ВС акцентував на тому, що в суду наявне саме право, а не обов'язок оголосити особу померлою за умови відсутності в місці її постійного проживання відомостей про місце її перебування протягом трьох років, на що прямо вказує ч. 1 ст. 46 ЦК України. При розгляді справ цієї категорії судам необхідно, крім іншого, з'ясувати, чи може бути відсутність особи умисною, тобто чи не переховується вона від правоохоронних органів з метою уникнення юридичної відповідальності. Відсутність безумовних доказів або суперечність у доказах на підтвердження обставин, що надаються заявником та/або заінтересованими особами, унеможливує оголошення особи померлою [22].

Особливості розгляду справ щодо встановлення факту смерті чи оголошення особи померлою. Перш за все варто зазначити що ця категорія справ розглядається за правилами окремого провадження, тобто неповного цивільного судочинства, в порядку якого розглядаються цивільні справи про підтвердження наявності

або відсутності юридичних фактів, що мають значення для охорони прав, свобод та інтересів особи або створення умов здійснення нею особистих немайнових чи майнових прав або підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав (ст. 293 ЦПК України). Доцільно згадати і правову позицію Верховного Суду від 18 січня 2024 р., згідно з якою чинне законодавство не передбачає іншого судового порядку підтвердження факту, що має юридичне значення, окрім як розгляд справ про встановлення факту, що має юридичне значення, в порядку цивільного судочинства (п. 107 Постанови Верховного Суду) [11]. Цивільний процесуальний кодекс вимагає дотримання правил розгляду зазначених категорій справ, а саме:

підсудність. Щодо оголошення особи померлою, то заява подається до суду за місцем проживання заявника або за останнім відомим місцем проживання (перебування) фізичної особи, місцезнаходження якої невідоме, або за місцезнаходженням її майна (ст. 305 ЦПК України). Щодо встановлення смерті особи в певний час у разі неможливості реєстрації органом державної реєстрації актів цивільного стану факту смерті чи встановлення смерті особи, яка пропала безвісти за обставин, що загрожували їй смертю або дають підстави вважати її загиблою від певного нещасного випадку внаслідок надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру – заява фізичної особи про встановлення факту, що має юридичне значення, подається до суду за місцем її проживання (ст. 316 ЦПК України). Заява про встановлення факту смерті особи на території, на якій введено воєнний чи надзвичайний стан, або на тимчасово окупованій території України, визначеній такою відповідно до законодавства, може бути подана членами сім'ї померлого, їхніми представниками або іншими заінтересованими особами (якщо встановлення факту смерті особи впливає на їхні права, обов'язки чи законні інтереси) до будь-якого місцевого суду України, що здійснює правосуддя, незалежно від місця проживання (перебування) заявника (ст. 317 ЦПК України).

зміст заяви. Щодо оголошення особи померлою, то в заяві повинно бути зазначено: для якої мети необхідно заявникові визнати фізичну особу безвісно відсутньою або оголосити її померлою; обставини, що підтверджують безвісну відсутність фізичної особи, або обставини, що загрожували смертю фізичній особі, яка пропала безвісти, або обставини, що дають підставу припускати її загибель від певного нещасного випадку (ст. 306 ЦПК України). Щодо інших справ окремого провадження, які аналізуються в цій статті – повинно бути зазначено: 1) який факт заявник просить встановити та з якою

метою; 2) причини неможливості одержання або відновлення документів, що посвідчують цей факт; 3) докази, що підтверджують факт (ст. 318 ЦПК України).

учасники справи. За результатами аналізу ст. ст. 46-48 ЦК України, ст.ст. 315-319 ЦПК України, судової практики особами, які беруть участь у справах окремого провадження щодо оголошення померлим чи встановлення факту смерті є:

– заявник та заінтересовані особи. На практиці є випадки, коли зацікавленою особою був роботодавець. Так, ТОВ «АЛЛЮ» є заінтересованою у встановленні факту смерті особи, оскільки встановлення такого факту впливає на його права, обов'язки та законні інтереси, так як підприємство не має можливості звільнити без відповідного рішення суду особу, яка зникла, та прийняти на роботу нового працівника [14]. Такі дії роботодавця не суперечать ЦПК України, адже відповідно до ст. 357 ЦПК України передбачено, що заява про встановлення факту смерті особи на території, на якій введено воєнний чи надзвичайний стан, або на тимчасово окупованій території України, визначеній такою відповідно до законодавства, може бути подана членами сім'ї померлого, їхніми представниками або іншими заінтересованими особами, якщо встановлення факту смерті особи впливає на їхні права, обов'язки чи законні інтереси);

– Міністерство оборони України або відповідні військові частини. Відповідно до правової позиції Верховного суду (постанова Верховного суду від 10 липня 2024 року у справі № 686/11198/22) вони підлягають залученню до участі у справах про оголошення військовослужбовця померлим або визнання його безвісно відсутнім під час встановлення юридичного факту смерті військовослужбовця [9].

докази по справі. Як видно з аналізу судової практики, питання встановлення факту смерті особи чи визнання її померлою виникає у зв'язку з неможливістю отримати свідоцтво про смерть, тобто основного документу на підставі якого відкривається спадщина, отримуються різні державні допомоги тощо. За загальним правилом (ст. 17 Закону України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану [19]) державна реєстрація смерті проводиться органом державної реєстрації актів цивільного стану на підставі: документа встановленої форми про смерть, виданого закладом охорони здоров'я або судово-медичною установою, якщо є в наявності тіло; рішення суду про встановлення факту смерті особи в певний час або про оголошення її померлою в разі відсутності тіла. Конкретизація документів, на підставі яких здійснюється державна реєстрація факту смерті передбачена в п. 1 розділу 5 Правил державної

реєстрації актів цивільного стану в Україні [20]. Відповідно до зазначеного нормативно-правового акту підставою для державної реєстрації смерті є: а) лікарське свідоцтво про смерть (форма № 106/о) установленої форми; б) фельдшерська довідка про смерть (форма № 106-1/о) установленої форми; в) лікарське свідоцтво про перинатальну смерть; г) рішення суду про оголошення особи померлою; г) рішення суду про встановлення факту смерті особи в певний час; д) повідомлення державного архіву або органів Служби безпеки України у разі реєстрації смерті осіб, репресованих за рішенням несудових та судових органів; е) повідомлення установи виконання покарань або слідчого ізолятора, надіслане разом з лікарським свідоцтвом про смерть. Але відсутність зазначених документів і є підставою для звернення до суду для встановлення факту смерті особи чи оголошення її померлою.

Варто погодитися з Є. Болюбаш, що можуть бути специфічні обставини смерті, наприклад:

– зникнення особи безвісти. Якщо смерть особи не була документально зафіксована через зникнення (в умовах війни, катастроф, аварій), суд може розглядати такі справи на підставі непрямих доказів і свідчень очевидців;

– обставини смерті під час бойових дій. Для підтвердження таких фактів можуть використовуватися: свідчення військових колег; документи з військових архівів; висновки експертів про місце загибелі [1, с. 404].

О. Печений зазначає, що розглядаючи справи про оголошення особи померлою, суд завжди буде виходити з певних припущень, звертаючись при цьому до непрямих доказів.

Враховуючи, що конструкція безвісної відсутності ґрунтується на припущеннях, при її застосуванні, особливо у сфері спадкування, виникають питання підтвердження або спростування цих припущень, достовірності чи недостовірності фактичних обставин і доказів, що стали підставою для оголошення особи померлою [8, с. 34]. Це підтверджується і судовою практикою. Так, Верховний Суд у справі № 591/1461/19, зазначив, що «Звертаючись до суду з даною заявою ОСОБА_1 просила встановити саме факт смерті ОСОБА_3, який зник безвісти 25 серпня 2018 року у віці 34 роки за обставин, що загрожували йому смертю. З наданих Сумським ВП ГУНП матеріалів вбачається ймовірність вживання ОСОБА_3 алкогольних напоїв разом з ОСОБА_5. Висловлювання «що робити з тілом», отримане з електронної переписки осіб, які були знайомі з ОСОБА_3, не можна сприймати як смерть останнього, оскільки сленгове значення слова «тіло» є багатозначним, зокрема так називають особу, яка знаходиться у стані алкогольного сп'яніння. Також з електронної переписки

вбачається, що ОСОБА_3 залишив квартиру» [10]. Тому в цій ситуації Судом було зазначено про неможливість встановити факт смерті.

Висновки. Беручи до уваги викладене, варто зробити такі висновки:

– особа може бути оголошена в судовому порядку померлим у разі встановлення обставин, на підставі яких суд робить вірогідне припущення про смерть громадянина. Оголошення судом громадянина померлим усуває невизначеність у правовідносинах за участю особи, яка тривалий час є відсутньою за місцем свого постійного проживання і місце перебування якої невідоме;

– за наявності припущень про факт смерті фізичної особи, у тому числі у зв'язку з воєнними діями, без достовірних доказів, які свідчать про цей факт, правильним буде звернення до суду із заявою про оголошення судом особи померлою (частина друга статті 46 ЦК України), а не із заявою про встановлення факту смерті цієї фізичної особи (пункт 8 частини першої статті 315 ЦПК України);

– розглядаючи справи про оголошення особи померлою, суд завжди буде виходити з певних припущень, звертаючись при цьому до непрямих доказів. Щодо встановлення факту смерті – то рішення суду повинно ґрунтуватись на реальних доказах, які підтверджують смерть особи;

– відповідно до норм ЦК України, ЦПК України фізична особа оголошується померлою від дня набрання законної сили рішенням суду про це, а в деяких випадках – день ймовірної загибелі особи. При встановленні ж факту смерті днем смерті вважається день фактичного її настання.

Література

1. Болюбаш Є.В. Особливості процесу доказування у справах про встановлення факту народження або смерті особи. *Наукові інновації та передові технології*. 2024. № 12 (40) Серія «Управління та адміністрування», Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Психологія», Серія «Педагогіка». С. 398–407. [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-12\(40\)-398-407](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-12(40)-398-407)
2. Водяна К.А. Окремі питання встановлення факту смерті військовослужбовця. Матеріали ХІІ-ої Міжнародної науково-практичної конференції (07 лютого 2024 року, м. Анкара (Туреччина), дистанційно). URL: <https://ir.duan.edu.ua/server/api/core/bitstreams/13cf8605-72c9-44d2-8051-2c58077dfddc/content?page=98>
3. Гансецька, В. (2023). Правовий аналіз справ щодо встановлення факту народження або смерті на тимчасово окупованих територіях України. *Молодий вчений*, 11 (123), 105–110. <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2023-11-123-9>
4. Голубева Н.Ю. Встановлення факту народження та смерті на тимчасово окупованих територіях. Проблеми цивільного права у постпандемічну добу: матер. круг. столу (м. Одеса, 26 травня 2023 р.) [Електронне видання] / укл.: І.В. Давидова, О.В. Шамота ; за ред.: Є.О. Харитонова, І.В. Давидової; Нац. ун-т «Одес. юрид. академія». Одеса, 2023. С. 19–23.
5. Корчак Т.В. Цивільно-правові наслідки оголошення фізичної особи померлою за законодавством України: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.03 / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2017. 210 с.
6. Кухарев О. Розгляд судами справ про оголошення військовослужбовців померлими або встановлення факту їх смерті: нестабільні грані. *Судово-юридична газета*. 2024. <https://sud.ua/uk/news/blog/302394-rozglyad-sudami-sprav-pro-ogoloshennya-viyskovosluzhbovtziv-pomerlimi-abo-vstanovlennya-faktu-yikh-smerti-nestabilni-grani>.
7. Ластовка В. В. Окремі аспекти провадження у справах про встановлення факту смерті військовослужбовця на тимчасово окупованій території. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 5. С. 478–481.
8. Печений О. Практичні аспекти справ окремого провадження про оголошення фізичної особи померлою. *Вісник Національної асоціації адвокатів України*. 2024. № 5. С. 33–40.
9. Постанова Верховного Суду від 10 липня 2024 року справа № 686/11198/22 провадження № 61-4913 св 24 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120313835>
10. Постанова Верховного суду від 10 червня 2021 року справа № 591/1461/19 провадження № 61-10316св20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97700359>
11. Постанова Верховного Суду від 18 січня 2024 р., справа № 560/17953/21, провадження № 11-150апн23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116512563>
12. Постанова Верховного суду від 28 лютого 2024 року у справі № 506/358/22 провадження № 61-7094св23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117624259>;
13. Постанова ВС від 13 березня 2024 року справа № 204/7924/23 провадження № 61-16728св23 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117823610>
14. Постанова ВС від 16 грудня 2024 року, справа № 204/10297/23 провадження № 61-18007св23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123841428>
15. Постанова ВС від 24 грудня 2024 року справа № 387/228/24, провадження № 61-11539св24 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124042973>
16. Постанова ВС від 26 лютого 2024 року справа № 686/9938/23 провадження № 61-15733 св 23 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117277289>
17. Постанова ВС від 31 травня 2023 року справа № 177/11/20 провадження № 61-14634св21 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111460366>
18. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи в умовах воєнного чи надзвичайного стану та на тимчасово окупованих територіях: Закон України від 1 липня 2022 року № 2345-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2345-20#Text>
19. Про державну реєстрацію актів цивільного стану: Закон України від 1 липня 2010 року № 2398-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2398-17#Text>
20. Про затвердження Правил державної реєстрації актів цивільного стану в Україні: Наказ Міністерства юстиції України від 18.10.2000 № 52/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0719-00#Text>
21. Рішення Добровеличківського районного суду Кіровоградської області ЄУН 387/228/24,

номер провадження по справі 2-о/387/19/24 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119288166>

22. Суддя ВС проаналізувала судову практику щодо оголошення фізичної особи померлою та про встановлення факту смерті особи. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1591217/>

23. Ханін С. У списках не значиться. Як під час війни в Україні шукають зниклих безвісти. URL: <https://dif.org.ua/article/u-spiskakh-ne-znachitsya-yak-pid-chas-viyni-v-ukraini-shukayut-zniklikh-bezvisti>

Анотація

Нескороджена Л. Л., Лазько Г. З. Встановлення факту смерті особи чи оголошення померлим: питання теорії та практики. – Стаття.

У статті розглянуті теоретичні та практичні аспекти оголошення особи померлою чи встановлення факту смерті. Вказано, що така категорія справ регулюється Цивільним кодексом України та Цивільним процесуальним кодексом України. Проаналізована судова практика, Постанови Верховного Суду, звернута увага на докази на підставі яких суд приймав рішення. Констатовано, що особа може бути оголошена в судовому порядку померлим у разі встановлення обставин, на підставі яких суд робить вірогідне припущення про смерть громадянина. За наявності припущень про факт смерті фізичної особи, у тому числі у зв'язку з воєнними діями, без достовірних доказів, які свідчать про цей факт, правильним буде звернення до суду із заявою про оголошення судом особи померлою (частина друга статті 46 ЦК України), а не із заявою про встановлення факту смерті цієї фізичної особи (пункт 8 частини першої статті 315 ЦПК України).

Проаналізовані особливості розгляду справ про оголошення особи померлою чи встановлення факту. Зазначено, що цивільний процесуальний кодекс вимагає дотримання правил розгляду зазначених категорій справ, а саме: правил підсудності, правильності викладення змісту заяви, належності доказів. Звернута увага та те, що Міністерство оборони України або відповідні військові частини підлягають залученню до участі у справах про оголошення військовослужбовця померлим або визнання його безвісно відсутнім під час встановлення юридичного факту смерті військовослужбовця. Наведені докази, на підставі яких суд може винести рішення в зазначеній категорії справ.

Зроблено висновки, що особа може бути оголошена в судовому порядку померлим у разі встановлення обставин, на підставі яких суд робить вірогідне припущення про смерть громадянина. За наявності припущень про факт смерті фізичної особи, у тому числі у зв'язку з воєнними діями, без достовірних доказів, які свідчать про цей факт, правильним буде звернення до суду із заявою про оголошення судом особи померлою (частина друга статті 46 ЦК України), а не із заявою про встановлення факту смерті цієї фізичної особи (пункт 8 частини першої статті 315 ЦПК України). Розглядаючи справи про оголошення особи померлою, суд завжди буде виходити з певних припущень, звертаючись при цьому до непрямих доказів. Щодо встановлення факту смерті – то рішення суду повинно ґрунтуватись на реальних доказах, які підтверджують смерть особи.

Ключові слова: окреме провадження, оголошення особи померлим, встановлення факту смерті.

Summary

Neskorodzhena L. L., Lazko G. Z. Establishing the fact of death of a person or declaring him dead: issues of theory and practice. – Article.

The article considers the theoretical and practical aspects of declaring a person dead or establishing the fact of death. It is indicated that this category of cases is regulated by the Civil Code of Ukraine and the Civil Procedure Code of Ukraine. The case law, the Resolutions of the Supreme Court are analyzed, attention is paid to the evidence on the basis of which the court made a decision. It is stated that a person may be declared dead in court if circumstances are established on the basis of which the court makes a plausible assumption about the death of a citizen. If there are assumptions about the fact of the death of an individual, including in connection with military operations, without reliable evidence indicating this fact, it will be correct to apply to the court with an application for the court to declare the person deceased (Part Two of Article 46 of the Civil Code of Ukraine), and not with an application to establish the fact of the death of this individual (Clause 8 of Part One of Article 315 of the Civil Procedure Code of Ukraine).

The features of the consideration of cases on the declaration of a person deceased or the establishment of the fact are analyzed. It is noted that the Civil Procedure Code requires compliance with the rules for considering the specified categories of cases, namely: the rules of jurisdiction, the correctness of the statement of the content of the application, the relevance of evidence. Attention is also drawn to the fact that the Ministry of Defense of Ukraine or the relevant military units are subject to involvement in cases on the declaration of a serviceman as deceased or recognition of him as missing when establishing the legal fact of the death of a serviceman. The evidence is provided on the basis of which the court may make a decision in the specified category of cases.

It was concluded that a person may be declared dead in court if circumstances are established on the basis of which the court makes a plausible assumption about the death of a citizen. If there are assumptions about the fact of the death of an individual, including in connection with military operations, without reliable evidence indicating this fact, it would be correct to apply to the court with an application for the court to declare the person dead (Part Two of Article 46 of the Civil Code of Ukraine), and not with an application to establish the fact of the death of this individual (Clause 8 of Part One of Article 315 of the Civil Procedure Code of Ukraine). When considering cases on declaring a person dead, the court will always proceed from certain assumptions, while referring to indirect evidence. As for establishing the fact of death, the court's decision must be based on real evidence confirming the death of the person.

Key words: separate proceedings, declaration of a person as deceased, establishment of the fact of death.

УДК 347.7

DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v6.2024.10>**Р. М. Поліщук***orcid.org/0000-0001-9968-5713*

доктор філософії,

докторант

Навчально-наукового інституту права

імені князя Володимира Великого Приватного акціонерного товариства
«Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом»

СИСТЕМА ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ БАНКРУТСТВА ТОВАРИСТВ З ОБМЕЖЕНОЮ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЮ ТА ЇЇ СТАНДАРТИ

Постановка проблеми. Система господарсько-правового регулювання банкрутства товариств з обмеженою відповідальністю включає у себе економічний та юридичний аспекти. Актуальність теми дослідження полягає у тому, що стабільне та стійке функціонування економіки, зокрема суб'єктів господарювання, поряд із забезпеченням відновлення платоспроможності підприємств-боржників у разі скрутного матеріального становища та погашення грошових вимог їх кредиторів у воєнний час в Україні, є надважливим та першочерговим завданням органів державної влади.

Ефективність механізму оздоровлення фінансово нестійких товариств з обмеженою відповідальністю або їх ліквідації з урахуванням інтересів кредиторів є визначальним у призмі результатів функціонування інституту банкрутства. Запровадження дієвої системи досудових та судових процедур банкрутства є основним чинником сталості динаміки розвитку сфери підприємницької діяльності в Україні.

Модель державного правового регулювання банкрутства визначається цільовою спрямованістю законодавства в даній сфері: максимальне збереження бізнесу та робочих місць неплатоспроможного боржника або максимальне повернення засобів кредиторам під час його ліквідації, що загалом дозволяє виділити дві законодавчі теорії: «продебіторську», яка пріоритетними визначає інтереси боржника, що опинився в кризовому стані та не може оплатити борги за своїми зобов'язанням та «прокредиторську», яка більшою мірою захищає інтереси кредиторів. Спрямування законодавства до формування тієї чи іншої моделі державного регулювання банкрутства на нашу думку є важливим, оскільки надання переваги ліквідаційним чи реорганізаційним процедурам, що можуть бути використані відносно неплатоспроможного боржника, з економічної точки зору має важливе значення для подальшого функціонування економічної системи в цілому. Тому, оцінка нормативно-правового регулювання в даній сфері також потре-

бує визначення типу моделі державного регулювання банкрутства [1].

Оцінка стану літератури. Дослідженням системи господарсько-правового регулювання банкрутства у загальному аспекті займалися такі провідні вітчизняні науковці, як О. Борейко, А. Бутирський, І. Вечірко, В. Джуно, С. Жуков, П. Повар, Б. Поляков, П. Пригуза, Н. Пришва, Г. Шершеневич, О. Щербанюк, натомість у контексті боржників-товариств з обмеженою відповідальністю дане питання не розглядалося.

Метою статті є теоретико-практичне дослідження системи господарсько-правового регулювання банкрутства товариств з обмеженою відповідальністю та її стандартів.

Завданням статті є дослідження різновидів систем (моделей) господарсько-правового регулювання банкрутства товариств з обмеженою відповідальністю; принципів, методів, засобів інституту неспроможності; правовідносин, які складаються між учасниками під час здійснення судових та позасудових процедур у межах справ про банкрутство товариств; нормативно-правових актів, які регулюють відповідні правовідносини; акти реалізації суб'єктами норм права неспроможності.

Виклад основного матеріалу. За допомогою спеціальних способів і прийомів правового впливу на учасників відносин неплатоспроможності необхідно поєднати всі інтереси суб'єктів (приватні, державні, групові, господарські) та створити один спільний інтерес – збереження господарюючого суб'єкта. Якщо ігнорувати приватний інтерес, то втрачають зміст відносини неплатоспроможності, й у цьому випадку держава встановлює заборону на банкрутство. Якщо дати волю приватному інтересові, то може постраждати економіка та кредиторів [2].

Для правового врегулювання відносин неплатоспроможності характерна наявність як основного – методу владних приписів, так і додаткового – методу автономних рішень. Методи правового врегулювання відносин неплатоспроможності характеризуються наявністю певних

ознак. По-перше, в основі методів лежить єдиний, загальний (публічний) інтерес, який спрямований на відновлення платоспроможності господарюючого суб'єкта. По-друге, приватний інтерес, хоч і підлеглий загальному, має відносну самостійність і враховується в прийомах і способах впливу на учасників відносин платоспроможності. По-третє, у відносинах неплатоспроможності пріоритет віддається централізованому правому врегулюванню. У той же час учасники відносин у своїх межах, наданих їм правовою нормою, можуть самостійно встановлювати свої права й обов'язки. По-четверте, до учасників відносин в основному застосовують позитивне зобов'язання як засіб правового регулювання з частковим використанням юридичного дозволу. По-п'яте, прийоми й способи правового впливу на учасників відносин неплатоспроможності здійснюються комплексно [3].

Варто зазначити, що системи (моделі) господарсько-правового регулювання банкрутства товариств з обмеженою відповідальністю можна поділити на прокредиторську, продебіторську та змішану.

Прокредиторська модель характеризується тим, що на перший план ставляться передусім інтереси кредиторів товариства-боржника, а саме задоволення їх вимог через реалізацію майна банкрута у ліквідаційній процедурі за найвищою ціною або через реалізацію плану санації та відновлення платоспроможності такого боржника. В основу даної моделі покладений принцип презумпції недобросовісності товариства з обмеженою відповідальністю-боржника, а тому всі негативні наслідки банкрутства юридичної особи покладаються на його учасників (засновників) та керівника.

Дана модель характерна для країн з жорсткою державною економічною політикою, яка направлена на поділ підприємств за ступенем їх фінансової стабільності, через що передусім враховуються інтереси саме кредиторів. Дана модель має ще назву британської.

В основу продебіторської моделі покладене прагнення передусім у фінансовій реабілітації товариства-боржника шляхом відновлення його платоспроможності через застосування санаційної процедури та збереження функціонування підприємства.

Дана модель характерна для країн із соціально орієнтованою економікою, внаслідок чого враховуються інтереси передусім боржників-товариств та населення таких держав. Дана модель має ще назву американської.

Змішана модель об'єднує у собі як інтереси боржників, так і кредиторів, не надаючи переваги жодній із сторін на шкоду одній, забезпечуючи сталий розвиток та стабільність економічної системи держави.

Варто відзначити, що в результаті еволюції господарсько-правового регулювання банкрутства товариств з обмеженою відповідальністю в Україні відбувся перехід від продебіторської до прокредиторської системи. Поряд з цим, головною метою системи господарсько-правового регулювання банкрутства є врегулювання відносин неспроможності за допомогою нормативно закріплених спеціального механізму та методів задля оздоровлення суб'єктів господарювання-боржників або виведення їх з ринку (ліквідації), що в подальшому має забезпечити якнайбільше погашення грошових вимог кредиторів.

Закон України «Про банкрутство» був введений в дію з 01.07.1992 року постановою Верховної Ради України від 14.05.1992 року № 2344-ХІІ.

Статтями 12, 13 Закону України «Про банкрутство» було визначено, що після закінчення строку, зазначеного у статті 10 цього Закону, арбітражний суд може винести ухвалу про проведення санації боржника, якщо надійшли пропозиції від бажаючих задовольнити вимоги кредиторів до боржника і виконати його зобов'язання перед бюджетом, за умови згоди зборів (комітету) кредиторів із строками виконання цих зобов'язань і на переведення боргу. Право вибору умов проведення санації шляхом реорганізації, приватизації залишається за боржником у випадку, якщо він сам звернувся до арбітражного суду з заявою про визнання його банкрутом. Арбітражний суд визнає боржника банкрутом у разі відсутності пропозицій щодо проведення санації або незгоди кредиторів з умовами проведення санації боржника [4].

Зосереджую увагу на тому, що даний нормативно-правовий акт був направлений на захист передусім прав та інтересів кредиторів товариств-боржників. При цьому, у разі звернення кредитора (кредиторів) із заявою про порушення справи про банкрутство товариств з обмеженою відповідальністю та незгодою таких кредиторів з планом санації, застосована могла бути виключно процедура ліквідації банкрута.

Варто відзначити, що механізм санації, продажу майна у ліквідаційній процедурі не були взагалі чітко регламентовані, що сприяло створенню та розвитку незаконного механізму привласнення майна підприємств-боржників третіми особами. Більш того, питання створення державного органу з питань банкрутства взагалі не було законодавчо закріпленим.

01.01.2000 року набув чинності Закон України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом», який мав же продебіторський характер.

Положення даного закону в першу чергу зосереджені були на відновленні платоспроможності

товариств з обмеженою відповідальністю-боржників за допомогою спеціально розроблених унормованих способів та методів. І тільки у разі неефективності задіяння відповідного механізму оздоровлення підприємств, відбувався перехід до ліквідаційної процедури.

Також були започатковані та створені спеціальні фінансово-господарські інструменти відновлення платоспроможності юридичних осіб-боржників: мирова угода та санаційна процедура. Наголошую на тому, що відповідні досудові та судові процедури були чітко унормовані та регламентовані у Законі України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом», визначено умови та порядок оздоровлення суб'єктів господарювання та підстави для переходу у ліквідаційну процедуру задля повного або часткового задоволення грошових вимог кредиторів, визнання боржників банкрутами, тощо.

Вперше було законодавчо закріплено створення державного органу з питань банкрутства, функції якого спочатку виконувало Міністерство економіки України (Указ Президента України від 23.10.2000 № 1159/2000), згодом – Міністерство юстиції України (Указ Президента України від 06.04.2011 № 395/2011).

На відміну від Закону України «Про банкрутство» новим нормативно-правовим актом було створено нового учасника у правовідносинах неспроможності – арбітражного керуючого (розпорядника майна, керуючого санацією, ліквідатора).

Законом України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» були запроваджені заходи щодо запобігання банкрутству товариств з обмеженою відповідальністю та позасудові процедури, такі як: покладення обов'язку на власників майна, засновників (учасників) товариств-боржників вживати заходи для запобігання банкрутству, зокрема, через надання фінансової допомоги у сумі достатній для погашення грошових вимог за всіма зобов'язаннями перед кредиторами з метою відновлення платоспроможності юридичної особи-боржника. Таким чином реалізувалась досудова санація.

Були законодавчо закріплені особливості банкрутства окремих категорій суб'єктів підприємницької діяльності, зокрема, з організаційно-правовою формою товариства з обмеженою відповідальністю: сільськогосподарських підприємств, професійних учасників ринку цінних паперів, селянського (фермерського) господарства, тощо.

Статтею 52 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» було запроваджено особливості бан-

крутства відсутнього боржника: у разі, якщо керівник боржника-юридичної особи, який фактично припинив свою діяльність, відсутній та визначити його місцезнаходження неможливо, заява про порушення справи про банкрутство відсутнього боржника може бути подана кредитором незалежно від розміру його вимог до боржника та строку виконання зобов'язань. Положення, передбачені цією статтею, застосовуються також у разі, якщо майна боржника-юридичної особи завідомо не вистачає для відшкодування судових витрат у справі про банкрутство або якщо протягом дванадцяти місяців не проводилися операції на рахунках боржника, а також за наявності інших ознак, які свідчать про відсутність підприємницької чи іншої діяльності боржника [5].

Наголошую на тому, що даною нормою закону досить часто на практиці зловживали товариства з обмеженою відповідальністю-боржники, незаконно за допомогою «дружнього» кредитора подаючи заяви до господарських судів про порушення справ про банкрутство відсутніх боржників, задля уникнення виконання своїх зобов'язань перед іншими реальними кредиторами, які не знали про існування відповідних судових проваджень.

В подальшому, стаття 52 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» була виключена у зв'язку з прийняттям нової редакції даного закону від 18.01.2013 року – Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом».

Поряд з виключенням статті 52 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» було запроваджено підвищення рівня поінформованості кредиторів товариств з обмеженою відповідальністю-боржників щодо судових процедурах шляхом розміщення в мережі інтернет на двох офіційних сайтах Міністерства юстиції України та Вищого господарського суду України повідомлень про хід проваджень у справах про банкрутство підприємств-боржників. Міністерством юстиції України було створено Єдину базу даних підприємств, щодо яких порушено провадження у справі про банкрутство, розроблено відповідне положення.

Законом України «Про внесення змін до Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» було скасовано обов'язок отримання ліцензій арбітражними керуючими для здійснення своєї професійної діяльності, натомість останні зобов'язані були в подальшому оформити свідоцтва через Міністерство юстиції України. Дана новела законодавства значно спростила арбіт-

ражними керуючим доступ до професії, як самозайнятим особам.

Частиною п'ятою статті 41 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» було запроваджено субсидіарну (додаткову) відповідальність за зобов'язаннями товариства з обмеженою відповідальністю-боржника у зв'язку з недостатністю його майна для погашення грошових вимог кредиторів (різниця між сумою вимог кредиторів і ліквідаційною масою), яка покладалася на винних третіх осіб за доведення до банкрутства ними такого суб'єкта підприємницької діяльності. Такими особами могли бути засновники (учасники), керівники та інші винні у доведенні до банкрутства особи товариств з обмеженою відповідальністю, з огляду на те, що саме вони мали право давати обов'язкові для підприємства-боржника вказівки та іншим чином визначати його дії.

Фактично законодавцем було створено додаткове джерело погашення грошових вимог кредиторів товариств з обмеженою відповідальністю.

Відповідно до статті 96 Цивільного кодексу України юридична особа самостійно відповідає за своїми зобов'язаннями. Юридична особа відповідає за своїми зобов'язаннями усім належним їй майном. Учасник (засновник) юридичної особи не відповідає за зобов'язаннями юридичної особи, а юридична особа не відповідає за зобов'язаннями її учасника (засновника), крім випадків, встановлених установчими документами та законом [6].

Отже, саме Законом України «Про внесення змін до Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» від 18.01.2013 було запроваджено такий виняток про покладення субсидіарної (додаткової) відповідальності за зобов'язаннями товариства-боржника перед кредиторами на учасників (засновників).

У постанові Верховного Суду від 16.06.2020 року по справі № 910/21232/16 зазначено, що положення частини 5 статті 41 Закону про банкрутство як спеціального закону, визначаючи такий різновид цивільної відповідальності як субсидіарна, конкретизують суб'єктний склад осіб, до яких може бути застосований цей різновид відповідальності, підставі та умови для її застосування для кожного із суб'єктів цієї відповідальності. Визначене нормами частини 5 статті 41 Закону про банкрутство правопорушення, за вчинення якого покладається такий вид цивільної відповідальності як субсидіарна, має співвідноситися із наявністю, відповідно до закону, необхідних умов (елементів), які є підставою для застосування цього виду відповідальності. Об'єктом вказаного правопорушення та захисту при покладенні субсидіарної відпо-

відальності є права кредиторів на задоволення вимог до боржника, що лишилися незадоволеними у справі про банкрутство. Суб'єктами правопорушення (субсидіарної відповідальності), що може бути покладена у справі про банкрутство за заявою ліквідатора, є засновники (учасники, акціонери) або інші особи, у тому числі керівник боржника, які мають право давати обов'язкові для боржника вказівки чи мають можливість іншим чином визначати його дії, за умови існування вини цих осіб у банкрутстві боржника, тобто вчиненні суб'єктом (суб'єктами) субсидіарної відповідальності винних дій, що призвели до банкрутства боржника. Чинне законодавство не пов'язує можливість покладення субсидіарної відповідальності в порядку частини 5 статті 41 Закону про банкрутство на третіх осіб з наявністю вироку у кримінальній справі щодо цих осіб про встановлення в їх діях (бездіяльності) кримінального правопорушення, оскільки в цьому випадку особи в силу спеціального припису Закону про банкрутство притягуються до цивільної відповідальності у формі стягнення [8].

Варто погодитися з думкою доктора юридичних наук Андрія Бутирського, який зазначав, що основними недоліками цього Закону були: складний доступ до відкриття провадження у справі про банкрутство, що пов'язано з великим розміром безспірних кредиторських вимог, необхідних для порушення провадження у справі та обов'язковість відкриття виконавчого провадження щодо боржника; значний термін ліквідаційної процедури, на що впливає можливість тривалого оскарження проміжних судових рішень у справі про банкрутство, гальмування процесу реалізації майна банкрута з боку забезпечених кредиторів та зарегульований порядок реалізації майна банкрута [9].

18.10.2019 року був прийнятий Кодекс України з процедур банкрутства, який було введено в дію 21.10.2019 року. Даний нормативно-правовий акт мав вже прокредиторський характер. Прийняття даного закону було пов'язано із широкомасштабною реформою законодавства про банкрутство та характеризує його сучасний період розвитку.

Даний кодекс направлений передусім на захист прав та інтересів кредиторів, адже останнім надано право ініціювати процедуру банкрутства товариств з обмеженою відповідальністю за наявністю будь-якої суми заборгованості та за відсутністю обмежень щодо строків невиконання боржником взятих на себе зобов'язань за правочинами, договорами, тощо.

Варто відзначити, що у порівнянні із Законом України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом», Кодекс України з процедур банкрутства спрямований

на зміну критеріїв банкрутства: спрощення процедури погашення грошових вимог кредиторів через, зокрема, пришвидшення перебігу судових та позасудових процедур банкрутства товариств поряд із забезпеченням відкритої та прозорої реалізації майна банкрута у ліквідаційній процедурі.

З прийняттям Кодексу України з процедур банкрутства були запроваджені інститути солідарної відповідальності керівників товариств-боржників, саморегульованої організації арбітражних керуючих; розширені підстави для визнання недійсними правочинів боржників у підозрілий період; зменшені та встановлені чіткі строки проведення судових процедур (розпорядження майном, санація, ліквідація); покращено процедуру відчуження майна в провадженні у справі про неплатоспроможність через започаткування системи електронного аукціону «Prozorro» («Прозоро»); виключено (скасовано) мирову угоду, як одну із колишніх судових процедур; скорочено перелік категорій товариств-боржників, відносно яких встановлені особливості проваджень у справах про банкрутство; збільшено коло третіх осіб, які підпадають під дію законодавства про банкрутство.

Основними функціями господарсько-правового регулювання банкрутства товариств з обмеженою відповідальністю є координаційна, організаційна, контролю та нагляду, прогнозування, правосуддя, тощо.

Координаційна функція полягає у забезпеченні взаємодії суб'єктів приватного права (товариств з обмеженою відповідальністю-боржників, учасників (засновників), працівників такого боржника, кредиторів, арбітражних керуючих, інших учасників справи про банкрутство, щодо прав або обов'язків яких існує спір) із суб'єктами владних повноважень (господарськими судами, державним органом з питань банкрутства, центральними органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, саморегульованою організацією арбітражних керуючих).

Відповідно до частин першої, третьої статті 4 Кодексу України з процедур банкрутства засновники (учасники, акціонери) боржника, власник майна (орган, уповноважений управляти майном) боржника, центральні органи виконавчої влади, органи Автономної Республіки Крим, органи місцевого самоврядування в межах своїх повноважень зобов'язані своєчасно вживати заходів для запобігання банкрутству боржника. Засновники (учасники, акціонери) боржника, власники майна (орган, уповноважений управляти майном) боржника, кредитори боржника, інші особи в межах заходів щодо запобігання банкрутству боржника можуть надати боржнику фінансову допомогу в розмірі, достатньому для погашення грошових зобов'язань боржника перед креди-

торами, у тому числі зобов'язань щодо сплати податків і зборів (обов'язкових платежів), страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне та інше соціальне страхування і відновлення платоспроможності боржника (санація боржника до відкриття провадження у справі про банкрутство) [10].

Організаційна функція полягає у створенні механізму задля забезпечення структурного взаємозв'язку між суб'єктами публічного та приватного права під час здійснення судових та позасудових процедур банкрутства товариств з обмеженою відповідальністю.

Згідно із положеннями статті 33 Кодексу України з процедур банкрутства Саморегульована організація арбітражних керуючих організовує перевірку оприлюдненої інформації, що принижує честь і гідність, ділову репутацію арбітражних керуючих, у разі її недостовірності вживає заходів для її спростування [10].

Організаційна функція притаманна і господарському суду, як незалежного арбітра, у справах про банкрутство товариств з обмеженою відповідальністю, адже він займає центральну роль серед усіх учасників проваджень у зв'язку з наявністю повноважень спрямовувати рух справ на власний розсуд: відкривати або відмовляти у відкритті проваджень у справах; призначати арбітражних керуючих (розпорядників майна, керуючих санацією, ліквідаторів) або припиняти їх повноваження; визнавати або відхиляти кредиторські вимоги; здійснювати перехід до наступних судових процедур; затверджувати план санації, звіт ліквідатора та ліквідаційний баланс; ліквідовувати товариство з обмеженою відповідальністю-банкрута; закривати провадження у справах; визнавати недійсними правочини боржника; тощо.

Саме у цьому проявляються дискреційні повноваження господарського суду – комплекс прав діяти на судовий розсуд через нормативно-правову закріплену правомочність, враховуючи загальні принципи законності, розумності та справедливості.

Л. Ніколенко звертає увагу на те, що реалізація дискреційних повноважень господарського суду має здійснюватися в межах законності та справедливості у разі дотримання умов доцільності, розумності та мотивованості дій господарського суду в процесі розгляду кожної конкретної справи [11].

Функція контролю та нагляду у процедурах банкрутства полягає у викритті (виявленні) і, як наслідок, усуненні (запобіганні) незаконних (неправомірних) дій/бездіяльності учасників відносин неспроможності.

Так, відповідно до частини першої статті 20 Кодексу України з процедур банкрутства кон-

троль за діяльністю арбітражних керуючих здійснюється державним органом з питань банкрутства та саморегульвною організацією арбітражних керуючих. Державний орган з питань банкрутства здійснює контроль за діяльністю арбітражних керуючих шляхом проведення планових і позапланових перевірок у встановленому ним порядку. Частиною першою статті 31 даного Кодексу встановлено, що саморегульвна організація арбітражних керуючих здійснює в порядку, передбаченому цим Кодексом, контроль за діяльністю арбітражних керуючих щодо дотримання цього Кодексу, Кодексу професійної етики арбітражного керуючого та інших нормативно-правових актів [10].

У своїй постанові від 04.10.2023 року по справі № 910/20057/16 Верховний Суд зазначив, що провадження у справах про банкрутство є самостійним видом судового провадження і характеризується особливим процесуальним порядком розгляду справ, специфічністю цілей і завдань, особливим суб'єктивним складом, тривалістю судового провадження, що істотно відрізняють це провадження від позовного. З моменту порушення стосовно боржника справи про банкрутство він перебуває в особливому правовому режимі, який змінює весь комплекс юридичних правовідносин боржника. На переконання суду, з огляду на положення процесуального закону, у справах позовного провадження господарський суд, здійснюючи правосуддя, зв'язаний принципами диспозитивності та змагальності сторін, водночас у справах про банкрутство поряд з іншими принципами правового регулювання відносин неплатоспроможності суттєве значення має принцип судового контролю у відносинах неплатоспроможності та банкрутства. Цей принцип полягає, серед іншого, у судовому контролі за дотриманням інтересів кредиторів стосовно збереження об'єктів конкурсної маси та інтересів боржника щодо обґрунтованості грошових претензій кредиторів, а також за збереженням балансу інтересів сторін, у тому числі під час продажу майна банкрута з метою реалізації за найвищу ціну та відповідно до встановленої КУзПБ процедури [12].

Згідно із усталеною практикою Верховного Суду, у взаємозв'язку положень пункту восьмого частини першої статті 20 Господарського процесуального кодексу України із статтею 7 Кодексу України з процедур банкрутства, запроваджено принцип концентрації всіх спорів, стороною яких є боржник та стосовно його майна, у межах справи про банкрутство товариства з обмеженою відповідальністю. Саме господарський суд, у провадженні якого перебуває відповідна справа, здійснює функцію контролю стосовно всіх правовідносин боржника та його майна. При цьому,

рішення товариства-боржника, третіх осіб відносно такого підприємства та його активів, мають бути під контролем господарського суду.

Як зазначила Велика Палата Верховного Суду у своїй постанові від 15.01.2020 року по справі № 607/6254/15-ц визначення юрисдикційності усіх майнових спорів господарському суду, який порушив справу про банкрутство, має на меті як усунення правової невизначеності, так і захист прав кредитора, який може, за умови своєчасного звернення, реалізувати свої права і отримати задоволення своїх вимог та дотримання прав боржника щодо визначення обсягу кредиторської заборгованості та черговості її погашення. Зі змісту вказаних норм убачається, що законодавець захищає не лише права банкрута, а й права інших осіб, які мають вимоги до банкрута. Захист таких осіб полягає у тому, що інші суди, незалежно від юрисдикції, які розглядали справи за позовами до відповідача, щодо якого відкрито провадження у справі про банкрутство після відкриття провадження в інших справах, не закривають таке провадження, а передають справу до належного суду для розгляду по суті. При цьому таким належним судом є виключно суд господарської юрисдикції, який відкрив справу про банкрутство відповідача [13].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Система господарсько-правового регулювання банкрутства товариств з обмеженою відповідальністю – це єдиний комплексний механізм права неспроможності, складовими елементами якого є принципи, методи, засоби; правовідносини, які складаються між учасниками у судових та позасудових процедурах банкрутства; норми права неспроможності та акти їх реалізації. За допомогою методів владних приписів та автономних рішень здійснюється господарсько-правове регулювання відносин неплатоспроможності товариств з обмеженою відповідальністю.

Системи (моделі) господарсько-правового регулювання банкрутства товариств з обмеженою відповідальністю можна поділити на прокредиторську, продебіторську та змішану.

Прокредиторська модель характеризується тим, що на перший план ставляться передусім інтереси кредиторів товариства-боржника, а саме задоволення їх вимог через реалізацію майна банкрута у ліквідаційній процедурі за найвищою ціною або через реалізацію плану санації та відновлення платоспроможності такого боржника. В основу продебіторської моделі покладене прагнення передусім у фінансовій реабілітації товариства-боржника шляхом відновлення його платоспроможності через застосування санаційної процедури та збереження функціонування підприємства. Змішана модель об'єднує у собі як інтереси боржників, так і кредиторів, не нада-

ючи переваги жодній із сторін на шкоду одна одній, забезпечуючи сталий розвиток та стабільність економічної системи держави.

В результаті еволюції господарсько-правового регулювання банкрутства товариств з обмеженою відповідальністю в Україні відбувся перехід від продебіторської до прокредиторської системи. Поряд з цим, головною метою системи господарсько-правового регулювання банкрутства є врегулювання відносин неспроможності за допомогою нормативно закріплених спеціального механізму та методів задля оздоровлення суб'єктів господарювання-боржників або виведення їх з ринку (ліквідації), що в подальшому має забезпечити якнайбільше погашення грошових вимог кредиторів.

Основними функціями господарсько-правового регулювання банкрутства товариств з обмеженою відповідальністю є координаційна, організаційна, контролю та нагляду, прогнозування, правосуддя, тощо.

Література

1. Минчинська В. Оцінка ефективності законодавства про банкрутство: економіко-правовий аспект. *Ефективна економіка*. 2020. № 10. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/10_2020/68.pdf.
2. Борейко О. М. Неспроможність та банкрутство у цивільному праві України (основні положення та правова природа) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / О. М. Борейко; Нац. ун.-т «Одеська юридична академія». – Одеса, 2012. – 19 с.
3. Олійник О.Б., Глаговський С.В. Правові проблеми регулювання банкрутства. URL: <https://lbku.krok.edu.ua/index.php/krok-university-law-journal/article/view/27/21> (дата звернення: 06.12.2024).
4. Про банкрутство: Закон України від 14.05.1992 № 2343-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2343-12/ed19920514#Text> (дата звернення: 08.12.2024).
5. Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом: Закон України від 14.05.1992 № 2343-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2343-12> (дата звернення: 09.12.2024).
6. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#n4601> (дата звернення: 09.12.2024).
7. Жуков С. Субсидіарна відповідальність за доведення до банкрутства: судова практика та напрямки розвитку. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Prezentatsia_Zhukov.pdf (дата звернення: 09.12.2024).
8. Постанова Касаційного господарського суду Верховного Суду від 16 червня 2020 у справі № 910/21232/16. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89910859> (дата звернення: 09.12.2024).
9. Бондарчук О. Історія розвитку банкрутства в Україні. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Bondarchuk_.pdf.
10. Кодекс України з процедур банкрутства від 18.10.2018 р. № 2597-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19> (дата звернення: 10.12.2024).
11. Ніколенко Л.М. Дискреційні повноваження господарського суду: межі та умови їх реалізації. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія : Юриспруденція. 2013. № 6–2. Т. 2. С. 32–36.
12. Постанова Касаційного господарського суду Верховного Суду від 04 жовтня 2023 у справі № 910/20057/16. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114020700> (дата звернення: 09.12.2024).
13. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 15 січня 2020 у справі № 607/6254/15-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87115553> (дата звернення: 09.12.2024).
14. Регулятор балансу інтересів, або про роль суду у банкрутстві. *Юридична газета online : вебсайт*. URL: <https://jur-gazeta.com/publications/practice/bankrutstvo-i-restrukturizaciya/regulyator-balansu-interesiv-abo-pro-rol-sudu-u-bankrutstvi.html> (дата звернення: 06.12.2024).

Анотація

Поліщук Р. М. Система господарсько-правового регулювання банкрутства товариств з обмеженою відповідальністю та її стандарти. – Стаття.

Стаття присвячена дослідженню системи господарсько-правового регулювання банкрутства товариств з обмеженою відповідальністю та її стандартів.

У статті розглядаються та встановлюється специфіка систем (моделей) господарсько-правового регулювання банкрутства товариств з обмеженою відповідальністю, які можна поділити на прокредиторську, продебіторську та змішану. Автором формується висновок про те, що в Україні відбувся перехід від продебіторської до прокредиторської системи. У цій моделі пріоритет має застосування саме ліквідаційної процедури задля захисту прав та інтересів кредиторів шляхом найбільш ефективного задоволення їх грошових вимог, що забезпечує встановлення стандартів для більш жорсткої конкуренції у господарській сфері.

Автором розглядається еволюція господарсько-правового регулювання банкрутства товариств з обмеженою відповідальністю крізь призму еволюції номативно-правових актів, починаючи від прийняття Закону України «Про банкрутство» до сучасного становлення законодавства права неспроможності у зв'язку з широкоосяжним реформуванням і введенням в дію Кодексу України з процедур банкрутства.

Здійснюється огляд судової практики Касаційного господарського суду, Великої Палати Верховного Суду щодо запровадження субсидіарної (додаткової) відповідальності третіх осіб (керівників, учасників, засновників) за зобов'язаннями товариств-боржників перед кредиторами; судового контролю за дотриманням прав кредиторів щодо охорони активів, що входять до ліквідаційної маси, та інтересів боржників щодо аргументованості грошових вимог кредиторів з метою збереження балансу інтересів сторін проваджень у справах про банкрутство; визначення юрисдикційності усіх майнових спорів господарському суду, який порушив справу про банкрутство, задля усунення правової невизначеності і захисту прав кредиторів, з одного боку, так і боржників – для встановлення загальної маси кредиторської заборгованості та черговості її задоволення.

Досліджені основні функції господарсько-правового регулювання банкрутства товариств, серед яких виділені координаційна, організаційна, контролю та нагляду, прогнозування, правосуддя.

Ключові слова: банкрутство, боржник, кредитор, ліквідаційна процедура, санація.

Summary

Polishchuk R. M. System of economic and legal regulation of bankruptcy of limited liability companies and its standards. – Article.

The article is devoted to the study of the system of economic and legal regulation of bankruptcy of limited liability companies and its standards.

The article considers and establishes the specificity of systems (models) of economic and legal regulation of bankruptcy of limited liability companies, which can be divided into pro-editorial, pre-debtor and mixed. The author forms the conclusion that in Ukraine there was a transition from the pre-library to the pro-editorial system. In this model, priority should be the application of the liquidation procedure to protect the rights and interests of creditors by the most effective satisfaction of their monetary claims, which ensures the establishment of standards for more stringent competition in the economic sphere.

The author considers the evolution of economic and legal regulation of bankruptcy of companies with limited liability through the prism of evolution of normative legal acts, from the adoption of the Law of Ukraine «On

Bankruptcy» to the modern formation of insolvency law legislation in connection with the widespread reform and enactment of the Code of Ukraine on bankruptcy procedures.

A review of the judicial practice of the Cassation Economic Court, the Grand Chamber of the Supreme Court on the introduction of subsidiary (additional) liability of third parties (managers, participants, founders) for the obligations of debtor companies to creditors; judicial control over the observance of creditors' rights regarding the protection of assets included in the liquidation mass and the interests of debtors regarding the reasonableness of creditors' monetary claims in order to maintain a balance of interests of the parties to bankruptcy proceedings; determining the jurisdictionality of all property disputes to the economic court that initiated the bankruptcy case, in order to eliminate legal uncertainty and protect the rights of creditors, on the one hand, and debtors – to establish the total mass of accounts payable and the order of its satisfaction.

The main functions of economic and legal regulation of bankruptcy of societies are investigated, among which coordination, organizational, control and supervision, forecasting, justice are allocated.

Key words: bankruptcy, debtor, creditor, liquidation procedure, rehabilitation.

ТРУДОВЕ ПРАВО, ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 349.2
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v6.2024.11>

Т. В. Водоп'ян

orcid.org/0000-0002-7482-4577

кандидат юридичних наук,

*доцент кафедри конституційного права та галузевих дисциплін
Національного університету водного господарства та природокористування*

А. С. Багатко

orcid.org/0000-0003-4673-7406

*асистент кафедри інформаційного права та юридичної журналістики
Національного університету водного господарства та природокористування*

МЕДІАЦІЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ВИРІШЕННЯ ТРУДОВИХ СПОРІВ: НЕВИЧЕРПНИЙ РЕСУРС ДЛЯ РОЗВАНТАЖЕННЯ СУДОВОЇ СИСТЕМИ

Медіація, як інноваційний інструмент вирішення конфліктів, є актуальним напрямком у сучасному правовому просторі. У контексті розвитку суспільних відносин і вирішення правових конфліктів, вона пропонує більш гнучкий та ефективний підхід, який сприяє досягненню консенсусу між сторонами. Хоча в Україні медіація поки не має такої широкої популярності, як за кордоном, вона вже демонструє свій потенціал у вирішенні правових суперечок.

Зокрема, у сфері трудових спорів медіація може виявитися особливо ефективною, сприяючи зниженню навантаження на судову систему та зменшенню конфліктності у відносинах між працівниками та роботодавцями. Важливою перевагою медіації є можливість забезпечення більш повного врахування інтересів усіх сторін та досягнення взаємовигідних рішень, що враховують специфіку конкретної ситуації.

Нереалізований потенціал медіації у сфері трудових спорів в Україні свідчить про необхідність подальшого розвитку цього напрямку. Важливо враховувати досвід зарубіжних країн та активно впроваджувати інноваційні методики в національну практику, щоб забезпечити ефективне вирішення трудових суперечок та підвищити якість правосуддя в цій сфері.

Метою цієї статті є аналіз ресурсу медіації як альтернативного способу вирішення трудових спорів.

Згідно з Конституцією України, право на захист своїх прав є однією з основних гарантій, що надаються суб'єктам трудових правовідносин. Це означає, що кожна особа має право звертатися до суду для захисту своїх прав, свобод і законних інтересів. У практичному плані, це

означає, що коли права або інтереси будь-якої особи порушуються або викликають суперечки, вона може звернутися до суду з метою отримання справедливого вирішення цієї ситуації. Суд є універсальним механізмом, який забезпечує можливість захисту прав і інтересів усіх громадян, незалежно від їхнього статусу або положення [1].

Справді, у судовому порядку вирішення трудових спорів існують деякі недоліки. Наприклад, суди часто перевантажені і не завжди можуть надати вчасний і оперативний захист порушених трудових прав. Крім того, система розгляду та розв'язання трудових спорів потребує вдосконалення для забезпечення більшої ефективності і справедливості. Отже, необхідно шукати альтернативні методи розв'язання таких конфліктів, щоб забезпечити кращий захист трудових прав учасників [2, с. 444].

В даній ситуації медіація може стати ефективним інструментом для вирішення трудових спорів. В медіації сторони мають можливість самостійно приймати рішення та досягати консенсусу за допомогою нейтрального посередника. Ця процедура забезпечує швидке та ефективне врегулювання конфлікту без необхідності довгих і складних судових процедур.

При використанні медіації вирішення трудових спорів може відбуватися швидше, адже сторони самі залучаються до пошуку рішення, що відповідає їхнім потребам і інтересам. Крім того, медіатор може допомогти сторонам знайти досягти взаємоприйняттого рішення, що сприятиме подальшому співробітництву між ними.

Такий підхід не лише зменшить навантаження на судову систему, але і забезпечить більш опе-

ративний та ефективний захист трудових прав учасників. Крім того, він сприятиме покращенню довіри між сторонами та підвищенню рівня задоволеності із результатів вирішення конфлікту.

Відсутність ефективних механізмів виконання судових рішень підриває авторитет правової системи і підриває довіру громадян до судових органів. Ця проблема, безумовно, є серйозною і вимагає негайної уваги. Коли судові рішення не може бути реалізоване на практиці через різноманітні причини, це може призвести до подальшого загострення конфлікту між сторонами та виникнення негативних наслідків для всього суспільства.

Однією з причин відмови від виконання судових рішень може бути недостатня чіткість і конкретність самого рішення, що може викликати розбіжності у тлумаченні та його виконанні. Крім того, іноді відсутність ефективних механізмів примусового виконання рішень може бути пов'язана з недостатніми ресурсами або низькою ефективністю відповідних органів, які відповідають за забезпечення виконання судових рішень.

Для вирішення цієї проблеми необхідно вдосконалити механізми виконання судових рішень, забезпечити чіткість та доступність правових норм, а також зміцнити механізми контролю за їх виконанням. Крім того, важливо залучити громадськість та суспільство до контролю за виконанням судових рішень, щоб забезпечити їхню реальну ефективність і вплив на підтримку законності та правопорядку [3, с. 221].

Медіація може виявитися вкрай ефективним ресурсом для вирішення трудових спорів, особливо тих, де сторони зацікавлені в швидкому та мирному вирішенні конфлікту. Якщо обидві сторони мають бажання знайти взаємоприйнятне рішення або просто хочуть уникнути довгих і витратних судових процесів, медіація може стати оптимальним виходом.

Альтернативні методи врегулювання спорів, такі як медіація, надають сторонам можливість самостійно домовлятися про вирішення конфлікту під керівництвом незалежного та нейтрального медіатора. Це дозволяє уникнути багатьох недоліків, які часто супроводжують судові процеси, таких як високі витрати, тривалість, складність і необхідність представництва в суді.

Медіація сприяє побудові діалогу між сторонами, пошуку взаємовигідних рішень та зменшенню конфліктності. Це може призвести до швидкого та ефективного вирішення суперечок, збереження відносин між сторонами та запобігання подальшим конфліктам [4, с. 225].

Під час судового розгляду кожна сторона спору прагне перемогти та отримати рішення на свою користь, що часто призводить до збільшення конфлікту та напруженості між ними.

У таких випадках конфлікт є невирішеним до кінця і може негативно вплинути на відносини між сторонами.

Натомість медіація, як альтернативний метод вирішення спорів, створює сприятливі умови для досягнення порозуміння між сторонами. Вона сприяє спільному пошуку рішення, яке б враховувало інтереси обох сторін і задовольняло їхні потреби. Основною метою медіації є вироблення взаємовигідного рішення, яке б задовольнило інтереси обох сторін.

Законодавство України визначає медіацію як позасудову добровільну, конфіденційну, структуровану процедуру, під час якої сторони за допомогою медіатора (медіаторів) намагаються запобігти виникненню або врегулювати конфлікт (спір) шляхом переговорів [5].

Отже, згідно з законодавством, медіація – це процедура, що відбувається поза судовим порядком, де сторони добровільно звертаються за допомогою до медіатора для вирішення конфлікту шляхом переговорів. Важливою характеристикою медіації є конфіденційність та структурованість процедури, яка сприяє виробленню взаємоприйняттого рішення між сторонами.

Це визначення медіації враховує досвід інших країн, зокрема, воно подібне до того, яке має місце в законодавстві Республіки Казахстан. Вказаний закон Казахстану також визначає медіацію як процедуру вирішення конфлікту за участю медіатора з метою досягнення взаємоприйняттого рішення, яке сторони приймають за добровільною згодою [6].

Відповідно до Закону Республіки Молдова «Про медіацію», медіація є альтернативним методом дружнього вирішення спорів, що відбувається через структурований, гнучкий та конфіденційний процес за участю одного або декількох медіаторів. У цьому процесі сторони намагаються знайти взаємоприйнятне рішення, яке відповідає їхнім потребам та інтересам, при сприянні нейтрального посередника чи посередників [7].

Отже, альтернативні методи розв'язання спорів в Україні визначені як один із п'яти ключових напрямів спільної програми Європейської Комісії та Ради Європи з метою покращення функціонування судової системи країни. Це вказує на важливість та актуальність розвитку альтернативних методів вирішення конфліктів, таких як медіація, які можуть допомогти полегшити навантаження на суди та забезпечити більш швидке та ефективне вирішення спорів [3, с. 211–212].

Зокрема, Рада Європи, враховуючи значення справедливості та встановлення істини у судових процедурах, активно підтримує ініціативи держав-членів з метою розроблення та прийняття європейських стандартів щодо впровадження

альтернативних методів вирішення конфліктів. Ці методи, такі як примирення, медіація та відновне правосуддя, спрямовані на забезпечення балансу між інтересами конфліктуючих сторін [8, с. 140].

Так, Європейський Союз у Директиві «Про деякі аспекти медіації у цивільних та комерційних справах» 2008\52\ЕС [9] рекомендував запровадження й закріплення на законодавчому рівні медіації як одного з основних методів альтернативного врегулювання спору на досудовому етапі та під час судового оскарження. Європейська Рада закликала країни створити альтернативні позасудові процедури з метою забезпечення кращого доступу до правосуддя, що зможе забезпечити економічно ефективно та швидко вирішення спорів через процеси, адаптовані до потреб сторін.

Отже, згідно з положеннями Директиви 2008\52\ЕС, країни Європейського Союзу визначили медіацію на законодавчому рівні. Наприклад, в Німеччині Законом «Про сприяння медіації та інших методів позасудового вирішення конфліктів» медіацію розглядають як конфіденційний та структурований процес, під час якого сторони добровільно та незалежно вирішують свій конфлікт за допомогою одного або кількох медіаторів [10].

Подібне визначення містить і Закон Республіки Австрія «Про медіацію» [11].

Згідно зі стандартами проведення медіації у Республіці Польща, медіація розглядається як добровільний і конфіденційний процес. Під час цього процесу незалежна та неупереджена особа, яка має фахову підготовку, за згодою сторін допомагає їм у вирішенні конфлікту [12].

Згідно із Законом Республіки Болгарія «Про медіацію», медіація визначається як добровільний та конфіденційний процес вирішення спорів поза судом, під час якого незалежні посередники допомагають сторонам у конфлікті досягти згоди [13].

Згідно з оновленим законом про медіацію Литовської Республіки, медіація визначається як процедура вирішення спору, під час якої один або кілька медіаторів допомагають сторонам знайти мирне врегулювання конфлікту [14].

Закон Іспанії «Про медіацію в цивільних і господарських справах» визначає медіацію як засіб вирішення спору, при якому дві або більше сторони вирішують конфлікт добровільно, намагаючись досягти згоди самостійно за допомогою медіатора [15].

Таким чином, визначення медіації як добровільного та позасудового процесу врегулювання спору відповідає загальним принципам медіації, які закладені у Директиві 2008/52/ЕС. Ця директива встановлює основні принципи медіації в країнах Європейського Союзу, а саме – добровільність участі сторін, конфіденційність процесу, а також принципи нейтральності та незалежності медіатора. Таке визначення сприяє розвитку медіації як ефективного та доступного засобу вирішення конфліктів, сприяє збереженню взаємовідносин та забезпечує сторонам можливість самостійно контролювати процес вирішення спору [16, с. 5314].

Так, погоджуючись з В. Тереховим, медіацію в Європейському Союзі можна визначити як структурований процес, в якому дві або більше сторін добровільно намагаються досягти домовленості щодо конфлікту за участю медіатора. Основні риси медіації, які він виділяє, включають участь трьох суб'єктів: сторін спору та нейтрального медіатора; функції медіатора, що полягають у допомозі сторонам розв'язати спір самостійно, без оцінки доказів або ухвалення рішень; гнучка та неформалізована процедура; використання переважно в приватноправових спорах; добровільність участі; та проведення медіації переважно у формі особистих зустрічей між сторонами та медіатором [17, с. 35–36].

Серйозний аналіз досягнень провідних країн світу в галузі медіації дав можливість Раді Європи запропонувати Україні реформувати її нормативно-правову базу так, щоб вона відповідала як національному законодавству, так і стандартам Європейського Союзу [3, с. 213].

Термін «медіація» походить від грецького слова «medos», що означає «нейтральний» або «незалежний від сторони», а також від латинських термінів «mediation» (посередництво) та «mediare» (бути посередником у спорі). Основна мета медіації – знайти рішення, яке задовольнить інтереси та потреби всіх учасників конфлікту. Вона ґрунтується не лише на правових позиціях, але і на реальних інтересах сторін для досягнення угоди, яка виходить за рамки судового рішення.

У юридичній літературі медіація розглядається у двох аспектах: як метод вирішення конфліктів та як спосіб вирішення спорів. За визначенням В. Я. Буряка, медіація – це метод вирішення спорів з використанням медіатора, який допомагає сторонам у конфлікті покращити комунікацію і проаналізувати ситуацію так, щоб вони самі могли обрати оптимальний шлях розв'язання [18, с. 105].

Медіація, згідно з іншими правниками, розглядається як альтернативний метод вирішення трудових спорів. Термін «конфлікт» визначається як зіткнення протилежних інтересів, що призводить до активних дій, суперечок і боротьби. Він може мати формальний прояв у вигляді спору, де сторони звинувачують одна одну в порушенні своїх прав. За визначенням І. О. Ляха, медіа-

ція – це договірна, позасудова процедура вирішення трудових спорів, що базується на принципах добровільності, рівності та неупередженості, за участі незалежного медіатора [19, с. 16].

Так, М. А. Мацько підкреслює, що медіація – це не лише метод, але й спосіб вирішення спорів. Вона наголошує, що саме спори, а не прості конфлікти, піддаються процедурам медіації. Це важлива різниця, яка вказує на те, що медіація передбачає активне розглядання та розв'язання реальних суперечок і конфліктів між сторонами, з метою досягнення взаємоприйняттого рішення [20, с. 294].

Отже, українське законодавство визначає сферу застосування медіації як приватно-правові відносини. Це означає, що медіація може застосовуватися у вирішенні спорів, що виникають у сфері приватного права, таких як сімейні, спадкові, контрактні та інші відносини між приватними особами чи підприємствами.

Щодо термінології, можна зазначити, що в закордонній практиці і літературі частіше вживається термін «альтернативне вирішення спорів» або «альтернативні способи вирішення спорів». Це відображає ідею, що медіація є альтернативою традиційним судовим процедурам, яка надає сторонам можливість вирішити свої спори в мирному порядку, без залучення суду. Така термінологія дозволяє відзначити інші методи вирішення спорів, такі як арбітраж, конфіденційна консультація та інші, які також можуть бути використані сторонами для досягнення угоди.

О. Кармаз та інші дослідники вважають, що альтернативні методи вирішення спорів є ефективним і гнучким інструментом для сторін, які бажають вирішити свої конфлікти без залучення суду. Вони підкреслюють, що ці процедури можуть замінити судові процеси, зменшуючи витрати часу, грошей та енергії. Медіація, зокрема, вважається одним з найбільш перевагою засобом вирішення трудових спорів, оскільки вона сприяє швидкому досягненню угоди, створює атмосферу співпраці та допомагає побудувати взаєморозуміння між сторонами. Такий підхід також сприяє виконанню угод, які були досягнуті, та сприяє покращенню комунікації між усіма сторонами конфлікту [21, с. 52].

Так, важливою особливістю медіаційних процедур є те, що вони спрямовані на досягнення результату, який задовольняє всіх учасників конфлікту. У медіації сторони самі активно беруть участь у пошуку рішення, яке було б прийнятним для них обох. Це відрізняє медіацію від судового процесу, де рішення приймається суддею або журі на підставі представлених доказів і аргументів. Такий підхід дозволяє сторонам відчувати, що вони брали участь у формуванні

власного рішення і приймали активну участь у процесі вирішення конфлікту.

Використання медіації у трудових спорах сприятиме зниженню витрат та створенню великих можливостей щодо збереження нейтральних відносин між сторонами трудових спорів, також медіація може частково допомогти зняти навантаження з судової системи, надати сторонам спору більш швидкий, гнучкий та конфіденційний інструмент врегулювання конфлікту.

Медіації як альтернативному способу вирішення трудових спорів притаманні такі риси:

- медіація може мати місце лише тоді, коли спір виникає з приводу прямого порушення трудового законодавства, законодавства з охорони праці, недотримання мінімальних гарантій з оплати праці та інших соціальних гарантій стосовно працівника чи певного кола працівників;

- при вирішенні трудових спорів за допомогою медіації медіатор є нейтральною третьою стороною, яка забезпечує проведення переговорів між сторонами, допомагає у визначенні ефективних способів вирішення конфлікту;

- учасники спору можуть самостійно обирати медіатора;

- сторони трудового спору добровільно беруть участь у медіації, як при прийнятті рішення про медіацію, так і в процесі її проведення та досягнення домовленостей та виконання рішень;

- одним із принципів медіації є конфіденційність інформації;

- вирішення трудового спору за допомогою медіації є більш простим і зручним для сторін способом ніж розгляд конфлікту в суді, адже це сприяє зниженню матеріальних витрат та витрат часу;

- після прийняття сторонами взаємовигідного рішення вони без затримок виконують прийняте ними рішення.

Так, О. Г. Середа вказує на одну з причин обмеженого застосування медіації в трудових спорах – це конфлікт інтересів, що виникає тоді, коли юристи, які консультують сторони у справах трудового права, також виступають у ролі медіаторів. В таких випадках юристи не можуть бути обрані медіаторами, оскільки це може створити враження про їхню неупередженість. Навіть колеги з тієї ж юридичної фірми не можуть виступати у ролі медіаторів, оскільки їх можуть сприйняти як упереджених. Такі ситуації ускладнюють можливість використання медіації в трудових спорах і потребують розробки механізмів для вирішення конфлікту інтересів [22, с. 43].

О. Г. Середа та Н. Загрія зазначають, що однією з проблем впровадження медіації вирішення трудових спорів в Україні є недостатнє розповсюдження інформації про цей метод розв'язання

конфліктів. Брак обізнаності серед широкої громадськості про можливості медіації ускладнює її використання. Для подолання цього, необхідно активно інформувати громадськість про переваги та можливості медіації, проводити освітню роботу серед роботодавців, які, у свою чергу, повинні передавати цю інформацію своїм працівникам. Такий підхід дозволить підвищити рівень обізнаності з медіацією та збільшити її застосування в українському суспільстві [23].

Незважаючи на певні позитивні аспекти медіації у вирішенні трудових спорів, існують кілька причин, які гальмують її поширення в Україні. По-перше, багато сторін трудових договорів не мають достатньої інформації про медіацію і не розуміють переваг цього методу. По-друге, в Україні поки що досить мало кваліфікованих медіаторів, що призводить до недовіри до їхньої компетентності. По-третє, реєстр медіаторів все ще формується, і центри, які надають безплатну вторинну правову допомогу, знаходяться лише на етапі розвитку. Однак з популяризацією медіації ця ситуація може змінитися, і альтернативний позасудовий метод вирішення трудових спорів стане більш популярним і широко застосовуваним.

Законодавство, що легалізує медіацію, дозволяє сторонам вирішувати трудові спори через незалежного посередника, який допомагає їм знайти найкраще рішення. Проте переваги медіації не обмежуються лише цим, оскільки вона також забезпечує конфіденційність у вирішенні спору. Ця конфіденційність іноді може бути вирішальною для роботодавця при виборі медіації як альтернативного методу розв'язання трудового конфлікту. Під конфіденційною інформацією розуміється вся інформація, що стала відома під час підготовки та проведення медіації, включаючи пропозиції та готовність сторін до участі, факти, обставини, судження та пропозиції сторін щодо вирішення конфлікту, а також зміст угоди, досягнутої після медіації [5, ст. 6].

Важливо зазначити, що медіатор не може бути допитаний у суді як свідок щодо конфіденційної інформації, яка стала йому відомою під час підготовки та проведення медіації. Це відображається в правових нормах, які забезпечують конфіденційність процесу медіації та захищають приватність сторін. Такий захист сприяє вільному обміну інформацією та допомагає сторонам відчувати себе комфортно під час процесу вирішення спору через медіацію.

Підсумовуючи, медіація є важливим і ефективним інструментом вирішення трудових спорів. Це добровільний і альтернативний метод, де сторони спору залучають третю нейтральну сторону, медіатора, для сприяння в досягненні взаємоприйняттого рішення. Цей процес ґрунтується

на переговорах та пошуку взємовигідних рішень, спрямованих на задоволення інтересів обох сторін. Медіація забезпечує конфіденційність, відкритий діалог і можливість сторонам самостійно контролювати вирішення свого конфлікту.

Література

1. Рішення Конституційного Суду України (справа про рівність сторін судового процесу) від 12.04.2012 р. № 9 рп/2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-12>
2. Вавженчук С. Я. Система захисту і охорони конституційних трудових прав працівників: монографія. Харків : Діа плюс. 2013. 510 с.
3. Тарнавська А. Н. Становлення інституту медіації в умовах євроінтеграційних процесів України. Публічне право. 2015. № 1. С. 211–218.
4. Ізарова І. О. Теоретичні засади цивільного процесу ЄС: монографія. Київ : ВД Дакор, 2015. 336 с.
5. Про медіацію: Закон України від 16.11.2021 р. № 1875-IX. Відомості Верховної Ради України. 2022. № 7. Ст. 51.
6. Медиация туралы Заңы Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 28 қаңтардағы № 401-IV URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z110000401>
7. Lege cu privire la mediere din 03-07-2015 Nr. 137 URL: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=110536&lang=ro
8. Зайчук О.В. Медіація як демократичний та ефективний спосіб вирішення спорів: європейські норми і досвід та українська перспектива. Бюлетень Міністерства юстиції України. 2010. № 12. С. 137–141.
9. Про деякі аспекти медіації у цивільних та комерційних справах. Директива № 2008/52/ЄС Європейського парламенту і Ради. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a95#Text
10. Zur Förderung der Mediation und anderer Verfahren der außergerichtlichen Konfliktbeilegung: Gesetz Bundesrepublik Deutschland vom 21.07.2012. URL: <https://www.buzer.de/gesetz/10244/index.htm>
11. Mediationsgesetz (MediationsG): Gesetz Österreich vom 21.07.2012. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/mediationsg/BJNR157710012.html>
12. Standardy prowadzenia mediacji i postepowania mediatora: uchwalone przez Spoleczną Radę do spraw Alternatywnych Metod Rozwijania Konfliktów i Sporyw przy Ministrze Sprawiedliwosci w dniu 26 czerwca 2006. URL: <http://www.krakow.so.gov.pl/container/menu-glowne/informacje-dla-interesantow/mediacje/informacja-dla-kandydatow-na-mediatorow/standardy-mediacji.pdf>.
13. За медиацията: Закон Републики България от 17 Декември 2004 г. URL: <https://lex.bg/laws/ldoc/2135496713>
14. Mediacijos: Įstatymas Lietuvos Respublikos priimtas 2017 m. birželio 29 d. Nr. XIII-534. URL: <https://www.e-tar.lt/portal/ru/legalAct/46bbc7c066fd11e7b85cfdc787069b42>
15. De mediación en asuntos civiles y mercantiles: Real Decreto-ley Espacol № 5/2012, de 5 de marzo. URL: <https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-2012-3152&p=20120707&tn=1>.
16. Шеремет А. Законодавче регулювання медіації в Україні: аналіз проекту Закону України «Про медіацію». Підприємництво, господарство і право. 2020. № 11. С. 51–56.
17. Terekhov V. Online Mediation: a Game Changer or Much Ado About Nothing? Access to Justice in

Eastern Europe. 2019. № 3 (2). P. 33 – 50. URL: http://ajee-journal.com/upload/attaches/att_1569575810.pdf

18. Бурак В. Я. Основні риси медіації як одного із альтернативних способів вирішення трудових спорів. Актуальні питання удосконалення законодавства про працю та соціального забезпечення: тез. доп. та наук. повідомл. учасн. VII Міжнар. наук.- практ. конф. (м. Харків, 29 вересня 2017 р.) / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків: Право. 2017. С. 105–108.

19. Лях І. О. Проблеми теорії і практики запровадження інституту медіації у трудовому праві: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.05. Харків, 2020. 27 с.

20. Мацько М. А. Проблеми законодавчого закріплення медіації як альтернативного способу вирішення трудових спорів. Вісник Львівського торг.-економ. ун-ту. 2017. Вип. 4. С. 292–299.

21. Гончарова Г. С. Мирова угода та медіація: загальні риси та відмінності між ними. Право та інновації. 2013. № 4. С. 79–85.

22. Середа О. Г. Медіація (посередництво) як альтернативний спосіб вирішення трудового спору. Право та інновації. 2017. № 2(18). С. 38–45.

23. Загрія Н. Медіація в трудових спорах: коли варто використовувати, а коли ні. Юридична газета. 2020. № 21(727). URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/trudove-pravo/mediaciya-v-trudovih-sporah-koli-var-to-vikoristovuvati-a-koli-ni.html>

Анотація

Водоп'ян Т. В., Багатко. А. С. До питання принципів формування інституту юридичної відповідальності. – Стаття.

У статті розглянуто медіацію як інноваційний та актуальний інструмент вирішення конфліктів у сучасному правовому просторі, зокрема у сфері трудових спорів. Досліджено поняття медіації в національному законодавстві та законодавстві зарубіжних країн, таких як Австрія, Польща, Молдова, Болгарія, Казахстан. Альтернативні методи вирішення спорів в Україні визначені одним із п'яти ключових напрямів спільної програми Європейської Комісії та Ради Європи з метою покращення функціонування судової системи країни. Проаналізовано характерні особливості медіації як альтернативного способу вирішення спорів. У статті досліджено погляди науковців на поняття, елементи медіації та її види. Визначено переваги медіації перед іншими способами вирішення спорів. Конфіденційність розглядається як один із основних принципів медіації та її переваг у вирішенні трудових спорів. Альтернативні методи врегулювання спору, такі як медіація, надають сторонам можливість самостійно домовитися про вирішення конфлікту під керівництвом незалежного та нейтрального медіатора, щоб уникнути витрат, тривалості та складності судового процесу, а також знаходити взаємовигідні рішення. У статті розглянуто медіацію як спосіб вирішення трудових спорів. Використання медіації в трудових спорах допомагає зменшити витрати та створити кращі можливості для підтримки нейтральних відносин між сторонами. Медіація може допомогти зменшити наван-

таження на судову систему, надати сторонам спору швидший, більш гнучкий і конфіденційний інструмент вирішення конфлікту.

Визначено причини, що перешкоджають поширенню медіації в Україні. Серед них недостатня поінформованість про медіацію та незрозуміння її переваг, недостатня кількість кваліфікованих медіаторів та недовіра до професії, відсутність єдиного реєстру медіаторів.

Ключові слова: медіація, інноваційний інструмент, вирішення конфліктів, трудові спори, гнучкий підхід, ефективний підхід, консенсус, судова система, зменшення тягаря, Конституція України, судовий механізм, альтернативні методи, швидке врегулювання, нейтральний медіатор.

Summary

Vodopian T. V., Bahatko A. S. Mediation as a tool for the resolution of labor disputes: an inexhaustible resource for reducing the burden on the court system. – Article.

The article presents mediation as an innovative and relevant tool for resolving conflicts in the modern legal space, in particular in the field of labor disputes. The concept of mediation in the national legislation and the legislation of foreign countries, in particular Austria, Poland, Moldova, Bulgaria, Kazakhstan, was studied. Alternative methods of dispute resolution in Ukraine are defined as one of the five key directions of the joint program of the European Commission and the Council of Europe with the aim of improving the functioning of the country's judicial system. The characteristic features of mediation as an alternative way of resolving disputes are analyzed. The article examines the views of scientists on the concepts, elements of mediation, and its types. The advantages of mediation over other methods of dispute resolution have been determined. Confidentiality is considered as one of the main principles of mediation and its advantages in resolving labor disputes. Alternative methods of dispute settlement, such as mediation, provide the parties with the opportunity to independently agree on the resolution of the conflict under the guidance of an independent and neutral mediator, to avoid the costs, duration, and complexity of the court process, and to find mutually beneficial solutions. Mediation as the method of employment disputes was discussed in the article. The use of mediation in labor disputes helps to reduce costs and create better opportunities for maintaining neutral relations between the parties. Mediation can help relieve the burden on the court system, provide the parties to the dispute with a faster, more flexible and confidential tool for conflict resolution.

The reasons preventing the spread of mediation in Ukraine have been determined. Among them, insufficient awareness of mediation and misunderstanding of its benefits, insufficient number of qualified mediators and lack of trust in the profession, absence of a unified register of mediators.

Key words: mediation, innovative tool, conflict resolution, labor disputes, flexible approach, effective approach, consensus, judicial system, burden reduction, Constitution of Ukraine, judicial mechanism, alternative methods, quick settlement, neutral mediator.

УДК 349.3

DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v6.2024.12>**В. П. Мельник***orcid.org/0000-0001-8965-9810**доктор юридичних наук, доцент,**професор кафедри конституційного, міжнародного права та публічно-правових дисциплін
Київського університету інтелектуальної власності права
Національного університету «Одеська юридична академія»*

ЩОДО ПИТАННЯ МОНІТОРИНГУ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ КОНВЕНЦІЇ ООН ПРО ПРАВА ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ В УКРАЇНІ: 15 РОКІВ ПОСПІЛЬ, ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Постановка проблеми. Утвердження в Україні сучасної моделі соціального захисту передбачає за необхідне вироблення концептуально новітнього механізму імплементації міжнародних (європейських) соціальних стандартів у процесі формування та розвитку національного законодавства у цій царині. Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю це основоположний міжнародний договір з питань правового статусу людей з інвалідністю. Здійснення постійного моніторингу за процесом імплементації Конвенції та дотримання прав людей з інвалідністю є одним із основних завдань держави та інститутів громадянського суспільства. В умовах становлення в Україні громадянського суспільства, подолання наслідків системної кризи та відновлення України в післявоєнний період, такий моніторинг є важливою умовою дотримання прав людей з інвалідністю. Варто зауважити, що фундаментальною основою формування сучасних правових відносин між особою, суспільством і державою є права і свободи людини. Аналіз міжнародного досвіду свідчить, що суспільство і держава можуть ефективно розвиватися тільки за умови врахування потреб та інтересів, кожного члена суспільства, гарантуючи при цьому належний рівень реалізації і захист прав і свобод. Слід підкреслити, що відповідні засади розвитку суспільства і держави визначені у нормах Конституції України [1], за змістом яких: людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю; права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави (ст. 3); усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах, права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними (ст. 21); права і свободи людини і громадянина, закріплені цією Конституцією, не є вичерпними (ст. 22). Сьогодні актуальність теми обумовлена тим що в умовах воєнного стану питання щодо гарантування прав та свобод осіб з інвалідністю стає дуже гострим та чутливим, оскільки вони не завжди на належному рівні можуть конкурувати на ринку праці та в інших

сферах суспільного життя. За оцінками ВООЗ у світі проживає понад мільярд осіб з інвалідністю, що складає близько 15% населення земної кулі. І тільки близько 5% з них мають вроджену інвалідність [2]. В Україні чисельність осіб з інвалідністю складає понад 3 млн. осіб. Доречно підкреслити, що в силу, військових, економічних, соціальних та інших факторів, у світі і в Україні спостерігається тенденція до суттєвого зростання чисельності таких осіб.

Стан опрацювання цієї проблематики. З огляду на вищезазначене, в умовах сьогодення виникає потреба науково-теоретичного дослідження проблем імплементації норм Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю в умовах соціальної та правової держави. У юридичній літературі зазначена проблематика у тій чи іншій мірі досліджувалась у працях таких вчених-юристів як: В.М. Андріїв, Н.Б. Болотіна, В.С. Венедіктов, С.В. Венедіктов, С.Я. Вавженчук, С.В. Вишновецька, Ю.М. Гришина, М.І. Іншин, О.Л. Кучма, В.Л. Костюк, С.С. Лукаш, А.Р. Мацюк, Н.О. Мельничук, Р.О. Павлюков, П.Д. Пилипенко, С.В. Попов, С.М. Прилипко, О.І. Процевський, В.О. Процевський, О.М. Обушенко Л.М. Сіньова, С.М. Синчук, О.В. Тищенко, Н.М. Хуторян, Г.І. Чанишева, В.І. Щербина, О.М. Ярошенко та ін. Незважаючи на вагомий вклад наукових здобутків цих та інших науковців порушена проблематика потребує науково-теоретичного та законодавчого розв'язання, виходячи із умов подальшого розвитку в Україні соціальної та правової держави, особливо в післявоєнний період відновлення.

Мета статті полягає у науково-теоретичному дослідженні проблем імплементації правових норм Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю в системі національного законодавства.

Виклад основного матеріалу. Згідно ст. Закону України про «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» [3] соціальний захист осіб з інвалідністю є складовою діяльності держави щодо забезпечення прав і можливостей таких осіб нарівні з іншими

громадянами на полягає у наданні пенсій, державної соціальної допомоги, компенсаційних та інших виплат, пільг, соціальних послуг, реалізації реабілітаційних заходів, тощо. У системі конституційних прав людини право на соціальний захист (забезпечення) є найбільш системне та фундаментальне. За своєю суттю право на соціальне забезпечення – це визнане Конституцією України, міжнародними договорами та гарантоване державою Україна право людини на отримання соціальної допомоги та підтримки, задоволення фізіологічних, соціальних і духовних потреб в обсязі, необхідному для гідного життя, у тих випадках, якщо у зв'язку з впливом соціального ризику громадянин з незалежних від нього причин немає джерел та засобів існування [4, с. 9]. За змістом Основного Закону України (ч. 1 ст. 46) громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках передбачених законом. Доречно наголосити що держава сьогодні в умовах воєнного стану залишається важливим та ключовим суб'єктом, який має забезпечувати соціальний захист осіб з інвалідністю в першу чергу через створення новітньої моделі соціального захисту. Варто зауважити що у юридичній літературі підкреслюється, що національне законодавство про соціальний захист осіб з інвалідністю в цілому відповідає міжнародним та європейським стандартам, однак характеризується розпорошеністю нормативного матеріалу, тобто норми, що регулюють це питання містяться у великій кількості нормативно-правових актів різного (понад 500 нормативно-правових актів) [5, с. 9–10]. Важко не погодитись з таким висновком науковця Павлюкова, оскільки чинне законодавство про соціальний захист осіб з інвалідністю характеризується такими особливостями: а) невідповідність стану розвитку суспільства і держави, міжнародним і європейським стандартам; рамковий характер законодавчих актів; відсутність механізмів імплементації та адаптації міжнародних та європейських стандартів; домінуюча роль підзаконних нормативно-правових актів; відсутність належного державного нагляду і громадського контролю [6, с. 278]. На нашу думку, саме норми Конвенції мають виступити правовим базисом формування та розвитку такої моделі, що дозволить забезпечити соціальний захист осіб з інвалідністю як найбільш вразливої частини населення. Вкрай необхідно щоб складовою сучасних реформ, які постійно декларуються в Україні, були якісні зусилля спрямовані на професійну адаптацію міжнародного досвіду. Адже міжнародне співтовариство вже сформу-

вало концептуальні підходи щодо розвитку законодавства у сфері соціального забезпечення та напрацювало напрями посилення гарантування та правової охорони прав окремих вразливих категорій населення. Як приклад напрацювання міжнародної спільноти у цій сфері, з метою необхідності покращення соціально-правового становища осіб з інвалідністю та потреби якісного нормативного визнання та закріплення їхніх прав, Генеральна Асамблея ООН 13 грудня 2006 року ухвалила Конвенцію про права осіб з інвалідністю (далі по тексту Конвенція). На нашу думку, саме норми Конвенції мають виступити правовим базисом формування та розвитку сучасної моделі, що дозволить забезпечити соціальний захист осіб з інвалідністю як найбільш вразливої частини населення. Сьогодні Конвенція служить своєрідним камертоном на рівні національних законодавств щодо правового регулювання прав осіб з інвалідністю. Так, Україна долучившись до міжнародного співтовариства, 24 вересня 2008 року підписала Конвенцію про права осіб з інвалідністю [7], та факультативний протокол [8] до неї, а вже через рік 16 грудня 2009 року Верховною Радою України ці два акти було ратифіковано. Ухвалення парламентом закону про ратифікацію Конвенції та факультативного протоколу до неї зумовило набрання чинності Конвенції на території України та взяття Україною зобов'язань які випливають із змісту цього міжнародного договору. З цього часу імплементація Конвенції стає одним із пріоритетних завдань виконавчої влади України. Так відповідно до взятих Україною зобов'язань на сьогодні однією із стратегічних цілей державної політики у сфері захисту прав осіб з інвалідністю є створення суспільного середовища рівних можливостей для таких осіб та їх інтеграція у суспільне життя, переосмислення поточних соціальних послуг для створення системи підтримки, що забезпечить суспільну активність та незалежність людей з інвалідністю. В реальності лише через 2,5 роки на виконання вимог Конвенції постановою Кабінету Міністрів України від 01.08.2012 № 706 була затверджена Державна цільова програма «Національний план дій щодо реалізації Конвенції про права осіб з інвалідністю на період до 2020 року» [9]. Майже через 6 років після ратифікації Конвенції, з метою забезпечення додержання та реалізації прав і свобод осіб з інвалідністю відповідно до вимог Конвенції про права осіб з інвалідністю було підписано Указ Президента України № 553/2016 «Про заходи, спрямовані на забезпечення додержання прав осіб з інвалідністю» [10]. Слід зауважити, що вищезазначені документи носять лише декларативний зміст, який спрямований на заохочення, захист і забезпечення повного й рівного здійснення особами

з інвалідністю всіх прав людини та основоположних свобод в усіх сферах суспільного життя з урахуванням положень Конвенції, а також вжиття заходів щодо поважного ставлення до притаманної їм гідності. Власне їх декларативність проявилась в наступному. На виконання вимог статті 35 Конвенції, у 2012 році уряд України вперше подав національний звіт до Комітету ООН з прав людей з інвалідністю [11], щодо інформації про досягнутий прогрес з часу ратифікації Конвенції та перешкоди, з якими держава стикається в реалізації своїх зобов'язань. Оскільки звіт уряду не був публічно представлений для обговорення широкому колу громадськості та людям з інвалідністю, то громадські об'єднання осіб з інвалідністю подали на розгляд Комітету ООН альтернативний звіт громадських організацій щодо виконання Конвенції ООН про права людей з інвалідністю [12]. Насправді при порівнянні змістовного наповнення цих двох звітів можна виявити те що уряд висвітлив стан виконання Конвенції за минулий період як задовільний формально обґрунтувавши «правильними» нормами чинного національного законодавства. Натомість за своїм змістом альтернативний звіт громадських організацій показав максимально реальний стан виконання положень Конвенції з конкретними прикладами порушень прав осіб з інвалідністю. Звичайно не є завданням цієї публікації проводити порівняльний аналіз цих двох звітів, тому зупинимось лише на окремих правових аспектах щодо практичного забезпечення Україною реалізації права на працю осіб з інвалідністю. Відповідно до звіту Уряду особи з інвалідністю в Україні володіють усією повнотою прав і свобод людини, закріплених Конституцією України та іншими нормативно-правовими актами. Положення національного законодавства зобов'язують державу забезпечити соціальний захист і повну інтеграцію осіб з інвалідністю в економічне і суспільне життя, насамперед через реалізацію ними свого конституційного права на працю. Нині діюча державна політика щодо працевлаштування осіб з інвалідністю декларує на папері включення їх у вільний ринок праці. В реальному житті на жаль їх права на працевлаштування та зайнятість продовжують порушуватися і особи з інвалідністю зазнають дискримінації на ринку праці. Автори альтернативного звіту слушно зауважують, що чинна на сьогодні система може забезпечити працевлаштування та зайнятість на відкритому ринку праці переважно тих осіб з інвалідністю, яким не потрібно спеціальних умов для організації праці та додаткової підтримки при працевлаштуванні у подальшій роботі. Це значна частка від усього числа осіб з інвалідністю, але у такий спосіб не вирішується основна проблема – усунення

обмежень у навчанні та працевлаштуванні, соціальне включення та подолання бідності серед цієї соціальної групи населення в Україні, які не можуть самостійно, або у звичайний спосіб вирішити дані проблеми [12]. Варто зауважити, що національне законодавство гарантує державну підтримку особам з інвалідністю шляхом їх працевлаштування у межах встановленого законом чотирьох відсоткового нормативу робочих місць. Але представники громадськості в своєму звіті висловлюють занепокоєння щодо наявного «фіктивного» працевлаштування осіб з інвалідністю тобто коли працівник рахується на підприємстві, і йому нараховується законодавчо встановлена мінімальна заробітна плата, але фактичної участі в робочому процесі він не бере. При такому підході «фіктивно» виконується законодавство, а особи з інвалідністю продовжують залишатися виключеними з життя суспільства. На нашу думку відсутній державний дієвий механізм контролю за реальним створенням робочих місць для працевлаштування осіб з інвалідністю. Окреме зауваження альтернативного звіту вказує на те, що переважна більшість осіб з інвалідністю другої та третьої групи працюють в умовах звичайних робочих місць та не завжди повідомляють про свою групу інвалідності через упережене ставлення роботодавців до працівників з інвалідністю. Тому чинне законодавство потребує суттєвого удосконалення в частині запровадження дієвих санкцій за «фіктивне» створення робочого місця для працевлаштування особи з інвалідністю.

З метою подальшої імплементації Конвенції в Україні, Комітет розглянувши подані Україною звіти, надав заключні зауваження стосовно первинної доповіді України про стан реалізації Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю. Варто зауважити що при всій толерантності до України змісту зазначеного документу та присутності в ньому позитивних напрацювань нашої держави, щодо імплементації положень Конвенції в ньому також містяться слушні зауваження щодо неналежного виконання Україною своїх зобов'язань згідно Конвенції. Зупинимось на деяких із них.

Аналізуючи загальні принципи та зобов'язання (статті 1–4 Конвенції) Комітет зробив категоричний висновок стосовно термінології на позначення людей з інвалідністю та неприпустимості використання терміну «інвалід». Відповідно Комітет закликав прибрати такий термін з усіх законодавчих та програмних документів та в подальшому використати термінологію, що відповідає Конвенції. Також Комітет зробив акцент в своїх зауваженнях на те, що в діяльності державних органів та інститутів громадянського суспільства переважає медичний підхід до

інвалідності. Така практика є результатом відсутності розуміння у державних службовців та фахівців інститутів громадянського суспільства розуміння щодо прав та реальних проблем людей з інвалідністю. З метою виправлення такої ситуації Комітет рекомендує застосувати підхід, заснований на правах людини, щодо питань інвалідності в усіх законах, рішеннях державних органів, тощо. При аналізі конкретних прав, а саме виконання ст. 33 Конвенції про національне виконання та моніторинг Комітет ООН вимушено вказує на відсутність незалежного механізму здійснення моніторингу імплементації прав людей з інвалідністю та рекомендує Україні створити незалежний орган з повноваженнями здійснювати незалежний національний моніторинг відповідно до пункту 2, ст. 33 Конвенції. Комітет також настійливо рекомендує забезпечити юридичну участь організації людей з інвалідністю та інших інститутів громадянського суспільства у всіх законодавчих, фінансових та політичних рішеннях, які можуть мати вплив на людей з інвалідністю. Щодо виконання Україною ст. 27 про працю та зайнятість Комітет занепокоєний тим, що вимога стосовно квоти працевлаштування не виконується належним чином, і що більшість людей з інвалідністю залишаються безробітними. Відповідно Комітет закликає Україну на майбутнє посилювати стимулювання бізнесу та державного сектору для працевлаштування людей з інвалідністю. Варто зауважити, що на виконання рекомендацій, викладених у заключних зауваженнях Комітету ООН Верховною Радою України було прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» від 19.12.2017 № 2249, згідно з якими у відповідності до офіційного перекладу Конвенції про права осіб з інвалідністю та Факультативного протоколу до неї, було внесено зміни до 44 законодавчих актів, що стосувалися заміни слова «інвалід», «дитина-інвалід», «інвалід з дитинства» та «інвалід війни» словами «особа з інвалідністю», «дитина з інвалідністю», «особа з інвалідністю з дитинства» та «особа з інвалідністю внаслідок війни». Крім того, на виконання рекомендацій Комітету розпорядженням Кабінету Міністрів України від 28.12.2016 № 1073-р затверджено План заходів з виконання рекомендацій, викладених у заключних зауваженнях, наданих Комітетом ООН з прав осіб з інвалідністю до першої періодичної доповіді України про виконання Конвенції про права осіб з інвалідністю, на період до 2020 року [13]. Відповідно до статті 35 Конвенції про права осіб з інвалідністю та заключних зауважень стосовно першої доповіді України строк подачі наступної доповіді про виконання Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю був визначений до 20 вересня

2020 року. За один рік до встановленого терміну подання Комітетом було підготовлено та передано Україні перелік питань на які варто звернути увагу при підготовці наступної доповіді. Варто зауважити що у зазначеному переліку питань Комітет ООН в черговий раз повторив питання, які в свій час були включені в зміст заключних зауважень до першої доповіді. Уряд України 05 жовтня 2020 року подав об'єднану другу та третю доповідь про виконання Конвенції за період з 2015 по 2019 рр. Аналізуючи зміст цієї доповіді Уряду з жalem мусимо констатувати, що реального прогресу в процесі імплементації Конвенції Україна не досягнула. Уряд в черговий раз висвітлив стан виконання Конвенції за минулий період як задовільний. А факт подання громадськими організаціями чергового альтернативного звіту свідчить про інший реальний стан виконання Конвенції в Україні. Слід зауважити, що швидкість виконавчої влади в процесі імплементації норм Конвенції бажає бути кращою. До прикладу лише через три роки після внесених парламентом України відповідних змін у 44 законодавчі акти, щодо правильної термінології згідно Конвенції уряд у лютому 2020 року прийняв постанову №132, якою вніс аналогічні відповідні зміни до 40 підзаконних нормативно правових актів. Комітет ООН в серпні 2024 року розглянув об'єднану другу та третю доповіді України і за результатами сформував відповідні заключні зауваження. В цілому Комітет задоволений формальним змістом доповіді та наданими додатковими матеріалами, але в черговий раз вказує на суттєві недоліки щодо захисту прав осіб з інвалідністю. Важливо звернути увагу на наступні: термінологія в Україні досі не відповідає вимогам Конвенції, що відповідно призводить до дискримінаційного звертання в суспільстві до осіб з інвалідністю. В Україні продовжується політика по відношенню до осіб з інвалідністю з позицій медичної моделі інвалідності, що свідчить про відсутність професійної підготовки та розуміння прав осіб з інвалідністю серед державних службовців та спеціалістів.

Аналізуючи виконання Україною ст. 27 Праця та зайнятість Комітет в черговий раз висловлює тривогу щодо низького рівня працевлаштування осіб з інвалідністю та збереження істотних перепон при працевлаштуванні. На сьогодні Україна виконуючи свої міжнародні зобов'язання щодо виконання Конвенції керується Національним планом дій з реалізації Конвенції про права осіб з інвалідністю на період до 2025 року, який затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 07.04.2021 № 285-р [14].

Висновок. Отже, враховуючи викладене доречно підсумувати, що Конвенція про права осіб з інвалідністю виступає міжнародно – право-

вим базисом для розроблення і закріплення найбільш важливих та фундаментальних прав осіб з інвалідністю у національному законодавстві України; виступає ключовим міжнародним договором, що покликаний регулювати відносини соціального забезпечення за участі осіб з інвалідністю. На нашу думку науково справедливим є висновок, згідно з яким, Конвенція потребує більш глибокої та адекватної імплементації у національному законодавстві України шляхом розробки Кодексу про права осіб з інвалідністю, його громадського обговорення, як результату поєднання зусиль інститутів громадянського суспільства та держави та подальше його ухвалення. Для цього потрібно провести максимально широкий аналіз нормативної бази по правам осіб з інвалідністю з метою повного приведення її термінології та змісту у відповідність до Конвенції. На виконання зауважень комітету ООН нагальним питанням є створення в Україні незалежного органу з повноваженнями здійснювати національний моніторинг та запровадження в межах його компетенції незалежного постійного моніторингу за дотриманням прав осіб з інвалідністю. Слушною та об'єктивно обґрунтованою є думка, згідно з якою першочерговим завданням України є термінове припинення використання медичної моделі інвалідності та оперативне формування дієвої і доступної правозахисної моделі інвалідності керуючись міжнародними соціальними стандартами, зарубіжним та національним досвідом. Також національне законодавство потребує практичних, а не формальних змін задля створення повноцінного та дієвого механізму реалізації працівникам з інвалідністю права на працю гарантованого як Конституцією України так і міжнародно-правовими актами.

Література

1. Конституція України Відомості Верховної Ради України. – 1996 – № 30. Ст. 141.
2. Всесвітня організація охорони здоров'я, «Обмежені можливості та здоров'я, інформаційний лист № 352», 2011 рік. URL: www.who.int/mediacentre/factsheets/fs352/en/index.html
3. Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні: Закон України від 21 березня 1991 року № 875-ХІІ / Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 21. – Ст. 252. 10.
4. Прилипко С.М. Предмет права соціального забезпечення: Автореф. дис... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.05 «Трудове право; право соціального забезпечення»/ С.М. Прилипко; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Х., 2007. 47 с.
5. Павлюков Р. О. Соціально-правовий захист інвалідів в Україні: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.05 / Р. О. Павлюков; Схід-ноукр. нац. ун-т ім. В. Даля. – Луганськ, 2009. – 20 с.
6. Соціальний захист осіб з інвалідністю: теоретико-правові проблеми: монографія. Мельник В. П.

Київ: Вид-во «ПВГОІ «Видавництво «Людмила», 2018. 420 с.

7. Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю: Конвенція ООН від 13.12.2006р. Офіційний вісник України від 19.03.2010 р., № 17, стор. 93.

8. Про ратифікацію Конвенції про права осіб з інвалідністю і Факультативного протоколу до неї: Закон України від 16 грудня 2016 року №767-VI / Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 9. – Ст. 77.

9. Державна цільова програма «Національний план дій з реалізації Конвенції про права осіб з інвалідністю» на період до 2020 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/706-2012-p#Text>

10. Указ Президента України №553/2016 «Про заходи, спрямовані на забезпечення додержання прав осіб з інвалідністю» URL: <https://www.president.gov.ua/documents/5532016-20914>

11. Перша періодична доповідь про реалізацію положень Конвенції про права осіб з інвалідністю URL: <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/g14/212/26/pdf/g1421226.pdf?OpenElement>

12. Альтернативний звіт громадських організацій щодо виконання Конвенції ООН про права людей з інвалідністю. URL: https://ud.org.ua/images/pdf/zagubleni_prava.pdf

13. План заходів з виконання рекомендацій, викладених у заключних зауваженнях, наданих Комітетом ООН з прав осіб з інвалідністю до першої періодичної доповіді України про виконання Конвенції про права осіб з інвалідністю, на період до 2020 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1073-2016-p#Text>

14. Національний план дій з реалізації Конвенції про права осіб з інвалідністю на період до 2025 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/285-2021-p#Text>

Анотація

Мельник В. П. Щодо питання моніторингу імплементації Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю в Україні: 15 років поспіль, проблеми та перспективи. – Стаття.

Стаття присвячена питанням моніторингу імплементації Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю в Україні. Особливо заострюється увага на необхідності більш глибокої та адекватної імплементації норм Конвенції у національному законодавстві України. Автор підтримує ідею розробки Кодексу про права осіб з інвалідністю, його громадського обговорення та подальшого його ухвалення Верховною Радою України. Наголошується, що прийняття такого важливого нормативно-правового акту стало б фундаментальним результатом поєднання зусиль інститутів громадянського суспільства та держави у сфері соціального захисту осіб з інвалідністю. Для цього потрібно провести максимально широкий аналіз нормативної бази по правам осіб з інвалідністю з метою повного приведення її термінології та змісту у відповідність до Конвенції. Доводиться, що норми Конвенції виступають міжнародно – правовим базисом для розроблення і закріплення найбільш важливих та фундаментальних прав осіб з інвалідністю у національному законодавстві України. Зроблено акцент, що Конвенція є ключовим міжнародним договором, що покликаний регулювати відносини соціального забезпечення за участі осіб з інвалідністю. Обґрунтовується необхід-

ність створення в Україні незалежного органу з повноваженнями здійснювати національний моніторинг та запровадження в межах його компетенції незалежного постійного моніторингу за дотриманням прав осіб з інвалідністю. Підтримується думка щодо необхідності припинення використання медичної моделі інвалідності в Україні та розпочати формувати дієву та доступну правозахисну модель інвалідності. Акцентовується увага на необхідності створення повноцінного та дієвого механізму реалізації працівникам з інвалідністю права на працю гарантованого як Конституцією України так і міжнародно-правовими актами.

Ключові слова: соціальний захист, конвенція ООН про права осіб з інвалідністю, імплементація, правозахисна модель інвалідності, особа з інвалідністю.

Summary

Melnyk V. P. On the issue of monitoring the implementation of the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities in Ukraine: 15 years in a row, problems and prospects. – Article.

The article is devoted to the issue of monitoring the implementation of the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities in Ukraine. Separate attention is drawn to the need for a more in-depth and adequate implementation of the Convention's norms in the national legislation of Ukraine. The author supports the idea of developing a Code on the Rights of Persons with Disabilities, its public discussion and its subsequent adoption by the Verkhovna Rada of Ukraine.

It is emphasized that the adoption of such an important regulatory legal act would be a fundamental result of the combined efforts of civil society institutions and the state in the field of social protection of persons with disabilities. For this, it is necessary to conduct the broadest possible analysis of the regulatory framework on the rights of persons with disabilities in order to fully bring its terminology and content into line with the Convention. It is proved that the norms of the Convention serve as an international legal basis for the development and consolidation of the most important and fundamental rights of persons with disabilities in the national legislation of Ukraine. It is emphasized that the Convention is a key international treaty designed to regulate social security relations with the participation of persons with disabilities. The need to create an independent body in Ukraine with the authority to carry out national monitoring and to introduce, within its competence, independent permanent monitoring of compliance with the rights of persons with disabilities is substantiated. The opinion is supported on the need to stop using the medical model of disability in Ukraine and to begin to form an effective and accessible human rights model of disability. The emphasis is on the need to create a full-fledged and effective mechanism for the implementation of the right to work by employees with disabilities, guaranteed by both the Constitution of Ukraine and international legal acts.

Key words: social protection, UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities, implementation, human rights model of disability, person with disability.

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС, ФІНАНСОВЕ ПРАВО, ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 351.824.11.07(045)
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v6.2024.13>

С. І. Бевз

orcid.org/0000-0003-1331-3930

доктор юридичних наук, професор,

*завідувачка кафедри інформаційного, господарського та адміністративного права
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»*

Н. М. Самарін

orcid.org/0009-0002-2255-7048

*студент II курсу магістратури факультету соціології та права
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»*

НАЦІОНАЛЬНА КОМІСІЯ, ЩО ЗДІЙСНЮЄ ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ У СФЕРАХ ЕНЕРГЕТИКИ ТА КОМУНАЛЬНИХ ПОСЛУГ ЯК СПЕЦІАЛЬНИЙ ОРГАН ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ У СФЕРІ ЕНЕРГЕТИКИ

Постановка проблеми. Зміни в енергетичній сфері, що відбуваються в Україні з урахуванням триваючого повномасштабного вторгнення РФ, потребують ефективного державного регулювання для забезпечення стабільності, прозорості та розвитку ринку енергетичних послуг. На фоні глобальних викликів, таких як ракетно-дронові удари по об'єктах енергетичної інфраструктури, зростання цін на енергоносії, необхідність переходу до сталого енергетичного розвитку та інтеграція в європейський енергетичний ринок, роль Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг (далі – НКРЕКП), є надзвичайно важливою.

Актуальність теми зумовлена тим, що ефективність роботи НКРЕКП безпосередньо впливає на функціонування енергетичного ринку, забезпечення доступу споживачів до енергоносіїв, інтеграцію України в європейське середовище, а також на стабільність енергетичної системи нашої держави в цілому. Таким чином, сьогодні вкрай важливо об'єктивно розуміти можливі засоби та інструменти впливу НКРЕКП на ринок, його учасників та стан нормативно-правового забезпечення діяльності цього органу.

Оцінка стану літератури. Питанню здійснення державного регулювання у сфері енергетики присвячено чимало робіт відомих вчених, серед таких можна виокремити напрацювання Битяка О.Ю. [15], Пляцко С.Р. [16], Романюка Р.В. [17]. Привертають увагу дослідження цієї теми та дотичних до неї на рівні наукових статей та дисер-

тацій. Зокрема, Федоренко С.Є. «Державний контроль у сфері енергетики в Україні: поняття та особливості» [9], Новицький А.М. «Організаційно-правові засади державного управління у паливно-енергетичному комплексі України» [10], Раїмов, Р.І. «Адміністративно-правове регулювання діяльності суб'єктів природних монополій у сферах енергетики та комунальних послуг» [11], Ващенко Ю.В. «Державне регулювання у сфері енергетики України: адміністративно-правовий аспект» [12], Губрієнко О.М. «Організаційно-правові засади державного управління в галузі електроенергетики в Україні» [13], Скорейко Н.І. «Державний контроль в галузі електроенергетики: адміністративно-правові засади» [14] та інші. Утім з огляду на важливість електроенергетики та її якісного державного регулювання як для життя кожного громадянина, так і здійснення державою своїх функцій в цілому, з урахуванням змін законодавства та функціонування як держави, так і сфери енергетики в умовах воєнного стану потребує додаткового аналізу діяльності НКРЕКП з огляду на виклики сьогодення.

Мета. Мета дослідження полягає у характеристиці НКРЕКП як спеціального органу державного регулювання у сфері енергетики та формулюванні пропозицій щодо вдосконалення її діяльності.

Завдання. З'ясувати коло суб'єктів владних повноважень у сфері енергетики. Проаналізувати основні нормативно-правові акти, що регулюють енергетичний комплекс, на предмет місця

НКРЕКП серед органів державного регулювання в сфері енергетики. Зробити аналіз нормативно-правових актів щодо визначення способів державного регулювання у сфері енергетики, які використовує НКРЕКП. Сформулювати пропозиції щодо вдосконалення діяльності НКРЕКП в контексті призначення даного органу.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Серед усієї системи державних органів, які наділені повноваженнями у сфері енергетики, особливе місце в здійсненні її державного регулювання займає НКРЕКП, що обумовлюється її спеціальним статусом. Існуюча нормативно-правова база забезпечує основи діяльності та визначення правового статусу НКРЕКП, однак потребує додаткового дослідження з метою усунення неоднозначних положень та прогалин. Вказані засоби державного регулювання, зокрема ліцензування, нормотворча діяльність, ціноутворення та контроль за діяльністю учасників енергетичного ринку визначені в Законі про НКРЕКП та мають подальшу регламентацію в нормативних актах самого Регулятора та адаптуються під умови воєнного стану. Недоцільним є, на нашу думку, закріплення положення про «інші засоби», що фактично передбачені серед повноважень Регулятора. В той же час, враховуючи основне призначення НКРЕКП та сучасні виклики в сфері енергетики потребує активізації взаємодія між суб'єктами господарювання та Регулятором для швидкої реакції на надзвичайні ситуації, розуміння поточних проблем та тенденцій, що, в свою чергу, зумовлює актуальність подальших досліджень та розвитку нормативно-правового регулювання.

Вклад основного матеріалу дослідження. Електроенергетика – це важлива складова сучасного життя, яка забезпечує стабільне функціонування багатьох сфер діяльності, від побутових потреб до виробничих процесів. Енергетична галузь є ключовою для забезпечення стабільності та економічного розвитку будь-якої країни. Наслідки руйнування об'єктів енергетики країною агресором демонструють залежність як суспільства та держави в цілому, так і окремих осіб від надійного та ефективного функціонування енергетичного комплексу. Як слушно зазначається в літературі, «Енергетична безпека держави в умовах неспровокованої агресії з боку російської федерації стала одним із ключових викликів перед якими постала наша держава. Справа не тільки в системних та жорстоких обстрілах об'єктів енергетичної інфраструктури, що здійснюються ворожою державою, але і у порушеннях енергетичного законодавства учасниками енергетичного ринку (як споживачами, так і надавачами послуг)» [9, с. 520]. Внаслідок впровадження ринкових відносин у функціону-

вання енергетичного комплексу, забезпечення надійного та безпечного постачання електричної енергії стало інтересом суб'єктів господарювання. Проте, забезпечення стійкості вказаного комплексу та його безпеки залежить не лише від технічних показників та добросовісної діяльності суб'єктів господарювання, але й від належної реалізації повноважень державних органів в цій сфері.

Варто констатувати, що державні органи, які наділені повноваженнями в електроенергетичній галузі визначені в окремих нормативно-правових актах.

По-перше, в частині 2 статті 5 Закону України «Про ринок електричної енергії» [1] зазначається, що «формування та реалізацію державної політики в електроенергетиці здійснюють Кабінет Міністрів України, центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної політики в електроенергетичному комплексі, центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері нагляду (контролю) в галузі електроенергетики, та інші органи державної влади відповідно до законодавства». В той же час частиною 1 статті 6 вказаного Закону передбачено, що «державне регулювання ринку електричної енергії здійснює Регулятор у межах повноважень, визначених цим Законом та іншими актами законодавства», а п. 72 частини 1 статті 1 вказаного Закону визначає, що таким Регулятором є НКРЕКП. З зазначеного можна зробити висновок, що Закон України «Про ринок електричної енергії» визначає такі органи:

- Кабінет Міністрів України;
- Міністерство енергетики України, яке забезпечує формування та реалізацію державної політики в електроенергетичному комплексі;
- Державна інспекція енергетичного нагляду України, яка реалізує державну політику у сфері нагляду (контролю) в галузі електроенергетики;
- Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг;
- та інші органи державної влади.

По-друге, проаналізувавши статтю 4 Закону України «Про енергетичну ефективність» [2] та положення про окремі центральні органи виконавчої влади [18, 19, 20, 21] можемо констатувати, що відповідальність за здійснення регулювання та адміністрування у секторі енергетичної ефективності покладається на:

- Кабінет Міністрів України;
- Міністерство енергетики України;
- Міністерство економіки України;
- Державне агентство з енергоефективності та енергозбереження України;
- НКРЕКП;

- інші органи виконавчої влади;
- органи місцевого самоврядування.

Таким чином, центральними органами виконавчої влади, які визначені обома законами, фактично є Міністерство енергетики України та НКРЕКП. При цьому НКРЕКП привертає особливу увагу як державний орган, що визначено Регулятором на ринку електричної енергії та діяльність якого врегульована в окремому законі.

НКРЕКП було утворено Указом Президента від 27 серпня 2014 року [22], правовий статус комісії фактично визначено в однойменному Законі України від 22 вересня 2016 року [4]. Звернемо увагу, що створення нової інституції було обумовлене потребою відповідності європейським стандартам в частині забезпечення прозорості, конкурентоспроможності ринку та запобігання монополіям у сфері енергетики та комунальних послуг; зосередити функції державного регулювання у сфері енергетики в одному незалежному органі; демонстрації прогресу в реформах енергетичного сектору та вдосконаленні регулювання ринків; забезпечення ефективного управління ресурсами та стабільності енергетичної безпеки України.

Акцентуємо, що окремі положення Закону України «Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг» (далі – Закону про НКРЕКП) було визнано неконституційними [23]. Утім вказаний Закон не втратив своєї регулятивної функції і залишається законодавчою основою для діяльності НКРЕКП, визначаючи повноваження, завдання, мету діяльності та місце НКРЕКП в здійсненні державного регулювання в електроенергетичному секторі.

Так, зокрема, відповідно до ст. 1 Закону про НКРЕКП [4] НКРЕКП є постійно діючим центральним органом виконавчої влади зі спеціальним статусом, який утворюється Кабінетом Міністрів України, та згідно зі статті 3 [4] здійснює державне регулювання шляхом:

- 1) нормативно-правового регулювання;
- 2) ліцензування;
- 3) формування цінової і тарифної політики у сферах енергетики та комунальних послуг та реалізації відповідної політики, у випадках коли такі повноваження надані законом;
- 4) державного контролю та застосування заходів впливу;
- 5) використання інших засобів, передбачених законом.

Аналіз нормативно-правових актів [1, 2, 3, 5, 6, 7] і особливо Закону про НКРЕКП дає підстави констатувати, що визначені засоби державного регулювання знайшли подальшу регламентацію.

Так, нормотворчій діяльності в основному присвячені ст. 14–16 Закону про НКРЕКП,

а в ст. 17 вказаного Закону визначено, які, зокрема, нормативно-правові акти розробляє і затверджує Регулятор. Одним з таких є ліцензійні умови провадження господарської діяльності у сферах енергетики та комунальних послуг, тоді як ліцензування у вказаних сферах визначено також серед функцій та повноважень Регулятора.

Звернемо увагу, що в умовах воєнного стану, з метою адаптації до викликів повномасштабного вторгнення, нормативно-правове забезпечення діяльності НКРЕКП зазнавало певних змін. Зокрема, 26 березня 2022 року НКРЕКП прийняла постанову «Про особливості ліцензування у сферах енергетики та комунальних послуг у період дії в Україні воєнного стану» [24], яка втратила чинність 13 листопада 2024 року [25].

Щодо формування цінової і тарифної політики у сферах енергетики та комунальних послуг та реалізації відповідної політики, у випадках коли такі повноваження надані законом, як заходу державного регулювання, звернемо увагу, що реалізація відповідної політики є серед завдань Регулятора, тоді як питання, у яких випадках НКРЕКП формує цінову і тарифну політику потребує додаткового дослідження, оскільки «випадки, коли такі повноваження надані законом» в Законі про НКРЕКП не визначені систематизовано. Питанням здійснення державного контролю на ринках у сферах енергетики та комунальних послуг та застосування заходів впливу фактично присвячено Розділ III вказаного Закону. В той же час дискусійним є визначення серед засобів державного регулювання «інших засобів, передбачених законом».

Частина 2 статті 19 Конституції України встановлює: «органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України» [8]. Тож застосування нових, дієвих та актуальних засобів, які б відповідали п. 5 ч. 2 ст. 3 Закону про НКРЕКП на виконання покладених на НКРЕКП завдань, може бути лише в межах повноважень, що передбачені Законом. Тому, на нашу думку, передбачати серед засобів державного регулювання «інші засоби», які фактично передбачені як повноваження даного органу, є недоцільним та вносить неоднозначність в розуміння напрямів, за якими здійснюється державне регулювання НКРЕКП.

В той же час, враховуючи встановлену Законом про НКРЕКП мету діяльності Регулятора, як «досягнення балансу інтересів споживачів, суб'єктів господарювання, що провадять діяльність у сферах енергетики та комунальних послуг, і держави, забезпечення енергетичної безпеки, європейської інтеграції ринків електричної енер-

гії та природного газу України» [4, ст. 3], вважаємо за доцільне передбачити обов'язковість залучення до діяльності НКРЕКП не лише громадян (які формують Громадську раду при НКРЕКП), а й юридичних осіб приватного права, які здійснюють господарську діяльність в сфері енергетики. Більш активне залучення суб'єктів господарювання до діяльності Регулятора обумовлено не лише важливістю енергетичного комплексу для нормального функціонування суспільства, але й ризиками, пов'язаними з можливими аварійними ситуаціями в енергозабезпеченні, які можуть виникнути через відсутність такої взаємодії. Це надасть можливість Регулятору отримувати від суб'єктів господарювання актуальну інформацію про стан ринку електричної енергії, можливості та технології, які застосовуються учасниками ринку, що в свою чергу сприятиме гнучкості та ефективності реагування на сучасні виклики, забезпечуючи належне функціонування електричної мережі, гарантування якості електропостачання, права споживачів, енергетичну безпеку держави та ефективне функціонування ринку в цілому.

Отже, виходячи з вищевикладеного, можемо підсумувати, що серед усієї системи державних органів, які наділені повноваженнями у галузі енергетики, особливе місце в здійсненні її державного регулювання займає НКРЕКП, що обумовлюється її спеціальним статусом. Існуюча нормативно-правова база забезпечує основи діяльності та визначення правового статусу НКРЕКП, однак потребує додаткового дослідження з метою усунення неоднозначних положень та прогалин. Вказані засоби державного регулювання, зокрема ліцензування, нормотворча діяльність, ціноутворення та контроль за діяльністю учасників енергетичного ринку визначені в Законі про НКРЕКП, мають подальшу регламентацію в нормативних актах самого Регулятора та адаптується під умови воєнного стану. Недоцільним, на нашу думку, є закріплення положення про «інші засоби», що фактично передбачені серед повноважень Регулятора. В той же час, враховуючи основне призначення НКРЕКП та сучасні виклики в сфері енергетики потребує активізації взаємодія між суб'єктами господарювання та Регулятором для швидкої реакції на надзвичайні ситуації, розуміння поточних проблем та тенденцій, що, в свою чергу, зумовлює актуальність подальших досліджень та розвитку нормативно-правового регулювання.

Література

1. Про ринок електричної енергії: Закон України від 13 квітня 2017 року № 2019-VIII // *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 27-28, ст. 312.

2. Про енергетичну ефективність: Закон України від 21.10.2021 року № 1818-IX // *Відомості Верховної Ради України*. 2022, № 2, ст. 8.

3. Про затвердження Правил ринку: Постанова від 14 березня 2018 року № 307. Дата звернення: 26 грудня 2024 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0307874-18>

4. Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг: Закон України від 22 вересня 2016 року № 1540-VIII // *Відомості Верховної Ради України*. 2016, № 51, ст. 833.

5. Про затвердження Правил роздрібного ринку електричної енергії: Постанова від 14 березня 2018 року № 312. Дата звернення: 26 грудня 2024 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0312874-18>.

6. Про затвердження Порядку ліцензування видів господарської діяльності, державне регулювання яких здійснюється Національною комісією, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг: Постанова від 03 березня 2020 року № 548. Дата звернення: 26 грудня 2024 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0548874-20>.

7. Про затвердження Порядку контролю за дотриманням ліцензіатами, що провадять діяльність у сферах енергетики та комунальних послуг, законодавства у відповідних сферах та ліцензійних умов: Постанова від 14 червня 2018 року № 428. Дата звернення: 26 грудня 2024 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0428874-18>.

8. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. // *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30, ст. 141.

9. Федоренко С.В. Державний контроль у сфері енергетики в Україні: поняття та особливості: наукова стаття, *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 6. С. 519–523.

10. Новицький А.М. Організаційно-правові засади державного управління у паливно-енергетичному комплексі України: дисертація, канд. юрид. наук: 12.00.07. Ірпінь, 2005. 204 с.

11. Раїмов, Р.І. Адміністративно-правове регулювання діяльності суб'єктів природних монополій у сферах енергетики та комунальних послуг [Текст]: автореферат ... канд. юрид. наук, спец.: 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право / Р.І. Раїмов. – Суми: СумДУ, 2020. – 20 с.

12. Ващенко Ю.В. Державне регулювання у сфері енергетики України: адміністративно-правовий аспект: дис. ...докт. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2015. 488 с.

13. Організаційно-правові засади державного управління в галузі електроенергетики в Україні [Текст]: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Губрієнко Олена Миколаївна; Національна академія держ. податкової служби України. – Ірпінь, 2006. – 20 с.

14. Скорейко Н.І. Державний контроль в галузі електроенергетики: адміністративно-правові засади: дисертація, канд. юрид. наук: 12.00.07. Ірпінь, 2014. 243 с.

15. Битяк О.Ю. Правове регулювання електроенергетики – актуальне питання законодавчої політики. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2007. Вип. 13. С. 138–145.

16. Пляцко С.Р. Пріоритетні напрями державного регулювання ринку електроенергії України в контексті євроінтеграції [Електронний ресурс]. *Актуальні*

проблеми економіки та управління : збірник наукових праць молодих вчених. – Електронні текстові дані (1 файл: 379 Кбайт). – 2017. – Вип. 11. – Назва з екрана. Дата звернення: 23 грудня 2024 року. URL: <https://ela.kpi.ua/items/7228c83d-ba75-4de1-bc4b-9bad332cb7d3>

17. Романюк Р.В. Еволюція поглядів на становлення електроенергетичного ринку. *Вісник ХНАУ. Серія «Економічні науки»* : зб. наук. пр. 2020. № 3. С. 435–444.

18. Про затвердження Положення про Міністерство енергетики України: Постанова від 17 червня 2020 р. № 507. Дата звернення: 25 грудня 2024 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/507-2020-%D0%BF>

19. Деякі питання Державної інспекції енергетичного нагляду України: Постанова від 14 лютого 2018 р. № 77. Дата звернення: 25 грудня 2024 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/77-2018-%D0%BF>

20. Про затвердження Положення про Державне агентство з енергоефективності та енергозбереження України: Постанова від 26 листопада 2014 р. № 676. Дата звернення: 25 грудня 2024 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/676-2014-%D0%BF>

21. Питання Міністерства економіки: Постанова від 20 серпня 2014 р. № 459. Дата звернення: 25 грудня 2024 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/459-2014-%D0%BF#n10>

22. Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг: Указ Президента від 27 серпня 2014 р. №694/2014. Дата звернення: 26 грудня 2024 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/694/2014>

23. Рішення Конституційного суду України від 13 червня 2019 року, судова справа № 1-17/2018(5133/16). Дата звернення: 26 грудня 2024 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-19>

24. Про особливості ліцензування у сферах енергетики та комунальних послуг у період дії в Україні воєнного стану: Постанова від 26 березня 2022 року № 350. Дата звернення: 26 грудня 2024 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0350874-22>

25. Про визнання такою, що втратила чинність, постанови Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг, від 26 березня 2022 року № 350: Постанова від 13 листопада 2024 р. № 1914. Дата звернення: 26 грудня 2024 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1914874-24#n5>.

Анотації

Бевз С. І., Самарін Н. М. Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг як спеціальний орган державного регулювання у сфері енергетики. – Стаття.

У статті на підставі використаних джерел та власних спостережень аналізовано роль Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг, як ключового органу державного регулювання в енергетичному секторі України в умовах викликів сьогодення, спричинених повномасштабним вторгненням РФ. Увага акцентується на важливості забезпечення стабільності, прозорості та розвитку ринку енергетичних послуг через ефективну діяльність НКРЕКП, особливо в умовах воєнного стану.

Підкреслено, що актуальність дослідження зумовлена необхідністю адаптації енергетичного регулювання до нових реалій, включаючи ракетно-дронові атаки на енергетичну інфраструктуру, зростання цін на енергоносії та інтеграцію України в європейське середовище. Проведено огляд літератури, присвячених державному регулюванню в енергетичній сфері, і виявлено, що діяльність НКРЕКП потребує додаткового аналізу з огляду на сучасні виклики та зміни законодавства.

У статті визначаються суб'єкти владних повноважень у сфері енергетики, аналізуються нормативно-правових актів у частині визначення функцій, повноважень, завдань та місця НКРЕКП у системі державного регулювання. Розкрито інструменти державного регулювання, якими НКРЕКП, як орган зі спеціальним статусом, здійснює державне регулювання, а саме: через нормотворчу діяльність, ліцензування, формування цінової та тарифної політики, контроль та інші засоби, передбачені законодавством – здійснюється їх оцінка, а також надаються конкретні рекомендації для підвищення ефективності діяльності Регулятора.

Водночас акцентовано увагу на недоцільності передбачення статтею 3 Закону про НКРЕКП положень щодо «інших засобів, передбачених законом» через створення неоднозначності в розумінні напрямів, за якими здійснюється державне регулювання НКРЕКП. Автори пропонують удосконалити нормативно-правову базу, активізувати взаємодію між НКРЕКП та суб'єктами господарювання для оперативного реагування на виклики, а також залучати до діяльності Регулятора юридичних осіб приватного права.

У роботі зроблено висновок, що НКРЕКП займає ключову роль у системі державного регулювання енергетичного сектору України, а існуюча нормативно-правова база забезпечує основи діяльності НКРЕКП, однак потребує вдосконалення для усунення прогалин і неоднозначностей. При цьому подальші дослідження мають бути спрямовані на розвиток нормативного регулювання, забезпечення ефективної взаємодії між учасниками ринку та адаптацію регуляторної діяльності до умов воєнного стану.

Ключові слова: НКРЕКП, державне регулювання, енергетика, ринок електроенергії, учасники ринку електроенергії.

Summary

Bevz S. I., Samarin N. M. The National Energy and Utilities Regulatory Commission as a special state regulatory body in the energy sector. – Article.

The article, based on the utilized sources and personal observations, analyzes the role of The National Energy and Utilities Regulatory Commission as a key regulatory body in Ukraine's energy sector amidst the current challenges posed by Russia's full-scale invasion. The focus is placed on the importance of ensuring stability, transparency, and the development of the energy services market through the effective functioning of the NEURC, particularly under martial law conditions.

The relevance of the study is emphasized by the necessity to adapt energy regulation to new realities, including missile and drone attacks on energy infrastructure, rising energy prices, and Ukraine's integration into the European environment. A review of literature on state regulation in the energy sector

reveals that the activities of the NEURC require additional analysis in light of contemporary challenges and legislative changes.

The article identifies the entities with governmental powers in the energy sector and analyzes the regulatory acts defining the functions, powers, tasks, and position of the NEURC within the system of state regulation. It examines the regulatory tools employed by the NEURC, as a body with special status, to implement state regulation, including legislative activities, licensing, price and tariff policy formation, oversight, and other measures provided by law. These tools are evaluated, and specific recommendations are offered to enhance the Regulator's effectiveness.

Attention is also drawn to the impracticality of Article 3 of the Law on the NEURC, which includes provisions regarding "other measures, provided by law"

as it creates ambiguity in understanding the directions of state regulation by the NEURC. The authors propose improving the regulatory framework, strengthening interaction between the NEURC and business entities for prompt response to challenges, and involving private legal entities in the Regulator's activities.

The article concludes that the NEURC plays a key role in the state regulation system of Ukraine's energy sector, and while the existing regulatory framework provides a foundation for its activities, it requires refinement to eliminate gaps and ambiguities. Further research should focus on developing regulatory frameworks, ensuring effective interaction among market participants, and adapting regulatory activities to the conditions of martial law.

Key words: NEURC, state regulation, energy sector, electricity market, energy market participants.

УДК 347.9
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v6.2024.14>

Ю. А. Безкровний
orcid.org/0009-0007-2201-9190
аспірант кафедри державно-правових дисциплін
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

РОЛЬ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРОЦЕДУР У СФЕРІ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Вища освіта є і залишатиметься цінним ресурсом соціально-економічного, культурного і духовного розвитку суспільства, підвищення добробуту населення, забезпечення національних інтересів, зміцнення міжнародного авторитету та формування позитивного іміджу держави, а також створення доступних умов для самореалізації кожної особистості, а тому є однією з найважливіших сфер.

Це пов'язано з тим, що ефективність реформування національної системи вищої освіти залежить не лише від створення та закріплення чіткої системи адміністративних норм, а й від зміни ставлення до процедурних аспектів функціонування адміністративних органів, які потребують відповідних процесуальних форм у здійсненні своїх повноважень.

Освіта – це цілеспрямований процес набуття систематичних знань і навичок для всебічного розвитку розумових і фізичних здібностей кваліфікованими фахівцями. Без адміністративно-правового регулювання здобуття громадянами освіти є практично нереальним, оскільки воно є процесом, що тісно пов'язаний з відносинами держава – громадянин, тобто з адміністративно-правовими відносинами, що врегульовують суспільні відносини у сфері надання освіти [1]. Розглядаючи освіту як предмета адміністративного регулювання, слід зазначити, що норми адміністративного права відіграють важливу роль у регулюванні освіти.

У свою чергу, адміністративні процедури мають за мету створювати умови, які б дозволять вчасно виявляти проблеми, які потребують вирішення, гарантувати повноту, всебічність і об'єктивність аналізу інформації, а також прийняття відповідних управлінських рішень.

В умовах демократизації суспільних відносин та децентралізації публічної влади в Україні значно зросла роль і значення адміністративних процедур. Основним завданням адміністративної процедури є раціоналізація діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їхніх працівників, посадових і службових осіб та інших суб'єктів адміністративно-правових відносин, що є одним із головних чинників підвищення ефективності та якості державного управління, забезпечення належного виконання його завдань і функцій

Прийняття закону України «Про адміністративні процедури» є на часі. Цей Закон – є Конституцією для влади, що вказує на його важливість та потребу.

На сучасному етапі модернізації освітньої системи України, її інтеграції до загальноєвропейського освітнього простору першочергового значення набуває розгляд сутності і ролі адміністративних процедур у сфері вищої освіти та визначення основних принципів їх реалізації.

Адміністративна процедура, як адміністративний критерій, означає сукупність правил для прийняття рішень, які надають права, накладають обов'язки або змінюють правовий статус приватних осіб. Ці правила сформувалися в результаті майже столітньої законотворчої діяльності в усьому світі. Перший закон про адміністративну процедуру прийнято в Австрії у 1925 році. Відтоді ідея адміністративної процедури розвинулася і поширилася не лише на прийняття адміністративних (індивідуальних) актів, а й на адміністративну нормотворчість та процес пошуку оптимальних рішень у публічно-приватних відносинах, на над національному рівні тощо [2]. Такі трансформації адміністративної процедури детально описані Дж. Барнсом і названі її фазами [3, с. 300]

З основних систем адміністративного права адміністративна процедура є найбільш підпорядкованою, але найбільш ретельно врегульованою в адміністративному праві. Вона детально регламентує адміністративну діяльність адміністративних органів. В мовах прийняття першого в історії вітчизняного адміністративного права Закону України «Про адміністративну процедуру» вимагають критичної перебудови, усі без винятку адміністративні процедури, що підпадають під його дію [4]. Не є виключенням із цього й адміністративна процедура публічного адміністрування у сфері вищої освіти.

Виходячи із характерних особливостей, адміністративна процедура – це нормативно встановлений порядок послідовно здійснюваних дій органами публічної адміністрації, що спрямовані на прийняття управлінських рішень і реалізацію повноважень, що не пов'язані із розглядом спорів або застосуванням заходів примусу. Згідно із законом України «Про адміністративну процедуру», адміністративна процедура – є визна-

чений законом порядок розгляду та вирішення справи [5].

Основними ознаками, що характеризують сутність адміністративної процедури у сфері вищої освіти, можна виокреслити наступні:

– здійснюється в публічній сфері, безпосередньо пов'язана з діяльністю органів публічної адміністрації та використанням ними відповідних владних повноважень – тобто носить публічний характер;

– рішення, що прийняте по справі стосується конкретних фізичних або юридичних осіб, що вступають у правовідносини з органами публічної адміністрації – тобто носить індивідуальний характер;

– врегульована адміністративно-процесуальними нормами, які чітко регламентують діяльність органів влади та їх посадових осіб – тобто носить нормативний характер;

– реалізація відповідних дій у їх певній послідовності – тобто носить формалізований характер;

– спрямована на забезпечення ефективної реалізації прав і обов'язків суб'єктів адміністративних правовідносин у сфері вищої освіти – тобто має спрямованість;

– має обов'язкового суб'єкта, що наділений державно-владними повноваженнями;

– має особливий предмет процедури – індивідуальні адміністративні справи безспірного характеру;

– має цільове призначення, що буде відображатися у прийнятті адміністративного акта.

Крім основних ознак, що притаманні здійсненню адміністративній процедурі у сфері вищої освіти, важливим питанням є принципи адміністративної процедури. Систему принципів адміністративних процедур становлять дві групи: 1) загальні принципи, які мають фундаментальне значення для закріплення і регулювання усієї процесуальної діяльності в державі та 2) спеціальні принципи адміністративно-процедурної діяльності.

До загальних принципів належать принцип верховенства права, принцип пріоритету прав і свобод людини і громадянина, принцип гуманізму в діяльності адміністративних органів, принцип законності, принцип рівності перед законом учасників адміністративного провадження, принцип гласності та відкритості, принцип об'єктивності та принцип захисту інтересів особи та держави.

До групи спеціальних принципів адміністративної процедури належать принципи ефективності, своєчасності, результативності та економічності; принципи добросовісності та розсудливості; принцип використання повноважень за призначенням; принципи об'єктивності

та неупередженості адміністративних органів; принцип пропорційності; принцип розумності; принцип презумпції правомірності дій та вимог особи; принципи «мовчазної згоди» та «єдиного вікна гарантії прав особи на участь в адміністративному провадженні; принципи, закріплені в Конституції України.

Особливістю відносин між державою та громадянами, так склалося, що залишається авторитетність публічних над приватними інтересами, конфліктність яких, призвів до розвитку та удосконалення процесу захисту прав людини як у законодавстві та і на практиці. Державна влада зважає на публічний інтерес як втілення найважливіших для суспільства принципів і цінностей і може посягати на права і свободи особи для їх забезпечення. Адміністративна ж процедура, на думку вчених, це інструмент захисту основних прав людини в державних відносинах [6].

Основними складовими елементами адміністративних процедур є їх стадії – самостійні частини адміністративно-процедурної діяльності, що визначають структуру й відображають послідовність вчинення дій під час вирішення конкретних адміністративних справ. Виходячи з того, що кількість стадій адміністративної процедури безпосередньо залежить від конкретних обставин, поділяти стадії адміністративної процедури на обов'язкові й факультативні. В сучасному адміністративному праві виділяють чотири основні (обов'язкові й факультативні) [7, с. 488; 8, с. 280] стадії адміністративного процесу, які в узагальненому вигляді можна визначити таким чином:

1) стадія аналізу ситуації та порушення адміністративної справи, під час якої збирається й фіксується інформація про фактичний стан справ, реальні факти, оцінюється перспектива подальшого руху справи, ухвалюється рішення про необхідність такого руху;

2) стадія прийняття (ухвалення) рішення в справі – є центральною стадією будь-якої адміністративної процедури, під час якої дається юридична оцінка зібраної інформації; усебічно досліджуються матеріали справи з метою встановлення об'єктивної істини й ухвалюється конкретне рішення;

3) стадія оскарження рішення в справі має факультативний характер, тобто може не використовуватись у деяких видах адміністративних процедур;

4) стадія виконання ухваленого рішення є заключною стадією адміністративної процедури, що полягає в кінцевій реалізації винесеного в справі рішення.

Кожна стадія являє собою відносно самостійну і завершену частину конкретної адміністративної

процедури, що залежить від адміністративного статусу суб'єкта адміністративної процедури та адаптована до конкретних цілей і завдань. Будь-яка стадія адміністративної процедури в свою чергу складається з окремих етапів, кожен з яких являє собою низку процедурних дій, спрямованих на реалізацію відповідних проміжних цілей та вирішення питань даної стадії адміністративної процедури, що здійснюються компетентними органами, їх посадовими та службовими особами [9].

Можна виділити наступні основні ознаки:

- наявність специфічного завдання;
- особливе коло суб'єктів;
- наявність певної кількості послідовних процесуальних дій, об'єднаних у відповідні етапи;
- здійснення юридичних процесуальних дій у певній логічній послідовності та у відповідних часових межах;
- оформлення результатів здійснених дій у юридичних документах;
- наявність зв'язку між попередніми й наступними стадіями, який забезпечує необхідну послідовність розвитку адміністративного провадження та надає можливість перевірки здійснення окремих стадій [9, с. 14].

На основі адміністративної процедури здійснюється втілення принципів належного адміністрування. Адміністративна процедура спрямована на ствердження раціональності публічного адміністрування, в тому числі шляхом втілення принципів належного урядування. Адміністративні процедури є основним інструментом вироблення та реалізації державної політики. Слід підкреслити, що адміністративні процедури є проявом європейської конвергенції. Прагнення України до європейської інтеграції спонукає до гармонізації національного законодавства з європейським правом.

Адміністративна процедура є головним інструментом для створення та реалізації державної політики. Потрібно наголосити, що адміністративна процедура є проявом європейської конвергенції. Прагнення України до європейської інтеграції змушує її гармонізувати національне законодавство з європейським.

Отже, можна зазначити, що будь-яка адміністративна процедура має свою внутрішню структуру, яка складається з певного набору окремих елементів. Основними складовими адміністративної процедури є стадії, за якими слідує етапи та окремі дії, виконання яких визначається логікою адміністративно-процедурної діяльності. Саме ці елементи визначають структуру і послідовність дій при розгляді та вирішенні конкретних адміністративних справ. Обов'язковим елементом здійснення адміністративної процедури, а тим паче, у сфері вищої

освіти, є дотримання принципів адміністративної процедури, що впливає на якість та термін прийняття рішення органом публічної організації у сфері вищої освіти.

Література

1. Ярош А.О., Освіта як об'єкт адміністративно-правового регулювання. URL: <https://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc6-1-1/58.pdf>.
2. Бойко І., Роль і значення адміністративної процедури у публічному адмініструванні. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/254762/251900>.
3. Barnes J. Three generations of administrative procedures. *Comparative Administrative Law* / S. Rose-Ackerman et al. (eds.). Cheltenham ; Northampton : Edward Elgar Publishing, 2017. P. 300.25.
4. Галуцько В. В. Адміністративна процедура в публічному адмініструванні академічної доброчесності вищої освіти. URL: <http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2023/1/32.pdf>.
5. Закон України «Про адміністративну процедуру». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text>.
6. Tina Sever, Iztok Rakar, Polonca Kovač. Protecting Human Rights Through Fundamental Principles of Administrative Procedures in Eastern Europe. *January 2015 Danube* 5(4).
7. Адміністративне право України. Академічний курс: [підручник]: у 2 т. / ред. колегія: В. Авер'янов (голова). К.: Юрид. думка, 2000. Т. 1: Загальна частина. 2004. 584 с.
8. Колпаков В. Адміністративне право України: [підручник] / В. Колпаков, О. Кузьменко. К.: Юрінком Інтер, 2003. 544 с.
9. Губерська Н.Л. Стадії адміністративних процедур: поняття та види. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/4638/1/%D0%A1%D0%A2%D0%90%D0%94%D0%86%D0%87%20%D0%90%D0%94%D0%9C%D0%86%D0%9D%D0%86%D0%A1%D0%A2%D0%A0%D0%90%D0%A2%D0%98%D0%92%D0%9D%D0%98%D0%A5%20%D0%9F%D0%A0%D0%9E%D0%A6%D0%95%D0%94%D0%A3%D0%A0%20%D0%9F%D0%9E%D0%9D%D0%AF%D0%A2%D0%A2%D0%AF%20%D0%A2%D0%90%20%D0%92%D0%98%D0%94%D0%98.pdf>

Анотація

Безкровний Ю. А. Роль адміністративних процедур у сфері вищої освіти. – Стаття.

Розбудова української державності за принципами демократії об'єктивно викликала переосмислення публічного адміністрування, пошук удосконаленого варіанту моделі організації публічної влади, яка б відповідала сучасним світовим і європейським стандартам, була спрямована на забезпечення прав, свобод і законних інтересів людини. Вирішення цієї проблеми пов'язане з реалізацією положень Концепції адміністративної реформи у напрямку нормативної регламентації юридичних гарантій захисту прав і свобод громадян у відносинах з органами публічної влади та передбачає оновлення доктрини адміністративного права, особливо у процесуальній її частині.

Стаття присвячена визначенню ролі адміністративних процедур у сфері вищої освіти. Характеризуються особливості вищої освіти як об'єкта адміністративно-правового регулювання, виділяються принципи

організації та реалізації адміністративних процедур у сфері вищої освіти, розкриваються поняття та види стадій адміністративних процедур у сфері вищої освіти.

Наголошується, що адміністративна процедура як сукупність правил, придатних для прийняття адміністративних актів слугує нормативною підставою для здійснення діяльності органами публічної адміністрації, основним завданням якої є забезпечення реалізації та захист прав приватної особи. У статті зазначається, що на основі адміністративної процедури здійснюється втілення принципів належного адміністрування у сфері вищої освіти. Адміністративна процедура спрямована на ствердження раціональності публічного адміністрування, в тому числі шляхом втілення принципів належного урядування. Основними складовими елементами адміністративних процедур є їх стадії – самостійні частини адміністративно-процедурної діяльності, що визначають структуру й відображають послідовність вчинення дій під час вирішення конкретних адміністративних справ.

Адміністративна процедура є головним інструментом для створення та реалізації державної політики. Потрібно наголосити, що адміністративна процедура є проявом європейської конвергенції. Євроінтеграційні прагнення України спонукають до узгодження національного законодавства з європейським.

Ключові слова: вища освіта, адміністративно-правове регулювання, адміністративний акт, принципи адміністративної процедури, публічне адміністрування.

Summary

Bezkrivnyy Yu. A. The role of administrative procedures in the field of higher education. – Article.

The development of Ukrainian statehood according to the principles of democracy objectively caused a rethinking of public administration, the search for an improved model of the organization of public power, which would meet modern world and European standards, was aimed at ensuring human rights,

freedoms and legitimate interests. Solving this problem is related to the implementation of the provisions of the Concept of Administrative Reform in the direction of normative regulation of legal guarantees of protection of the rights and freedoms of citizens in relations with public authorities and involves updating the doctrine of administrative law, especially in its procedural part.

The article is devoted to determining the role of administrative procedures in the field of higher education. The peculiarities of higher education as an object of administrative and legal regulation are characterized, the principles of organization and implementation of administrative procedures in the field of higher education are highlighted, the concepts and types of stages of administrative procedures in the field of higher education are revealed.

It is emphasized that the administrative procedure as a set of rules suitable for the adoption of administrative acts serves as a normative basis for the implementation of activities by public administration bodies, the main task of which is to ensure the implementation and protection of the rights of a private person. The article states that the principles of proper administration in the field of higher education are implemented on the basis of the administrative procedure. The administrative procedure is aimed at affirming the rationality of public administration, including by implementing the principles of good governance. The main constituent elements of administrative procedures are their stages – independent parts of administrative-procedural activity that determine the structure and reflect the sequence of actions during the resolution of specific administrative cases.

Administrative procedure is the main tool for creating and implementing state policy. It should be emphasized that the administrative procedure is a manifestation of European convergence. Ukraine's European integration aspirations encourage the harmonization of national legislation with European legislation.

Key words: higher education, administrative and legal regulation, administrative act, principles of administrative procedure, public administration.

УДК:342.9:347.77/78

DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v6.2024.15>

Д. Ю. Михальський

orcid.org/0009-0008-3810-5947

аспірант кафедри цивільного та господарського права

Національного університету біоресурсів і природокористування України

ПРИНЦИПИ ПУБЛІЧНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ: ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ

Публічно-правова охорона інтелектуальної власності базується на низці принципів, які закріплено в Конституції та Законах України «Про інноваційну діяльність» та «Про наукову і науково-технічну діяльність». Водночас жоден із спеціальних законодавчих актів у сфері охорони об'єктів права інтелектуальної власності не містить основних засад діяльності органів держави у сфері охорони інтелектуальної власності. Зважаючи на те, що вплив держави на діяльність державних органів охоплює широкий комплекс відносин, дослідження принципів публічно-правової охорони інтелектуальної власності, є потребує сьогодні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що окремі питання про принципи права, їх впливу та зв'язків з дією принципів адміністративного права в регулюванні відносин у сфері охорони інтелектуальної власності досліджували Л. Бошицький, Т. Гарбуз, І. Голосніченко, О. Кульчицька, С. Ковальова, О. Коротун, А. Кудін, О. Михальський, С. Слюсаренко, О. Світличний та ін. Однак брак інформації щодо діяльності окремих суб'єктів публічного управління, діяльність яких має відношення до охорони інтелектуальної власності, обумовлює актуальність цієї статті.

Метою статті є дослідження принципів публічно-правової охорони інтелектуальної власності,

У сучасних умовах у правовій площині проявляється багатогранність певних методів і принципів правового регулювання, забезпечення балансу приватних та публічних інтересів як одного з основних завдань права на сучасному етапі. Сфера інтелектуальної власності в цьому аспекті є надзвичайно актуальною, оскільки притаманна їй творча діяльність характеризується інтеграцією приватних та публічних інтересів [1, с. 214].

З огляду на те, що публічно-правова охорона інтелектуальної власності здійснюється за допомогою норм публічного права, які складається із системи правових норм, важливу роль у цьому процесі відіграють принципи діяльності державних органів у сфері інтелектуальної власності, які санкціонується державою із урахуванням вироблених практикою загальних принципів права.

Принципи права як керівні юридичні вимоги відображають особливості та специфіку юридичного права, мають нормативний, регулятивний характер, визначають і скеровують правомірну поведінку людей [2, с. 115]. Принципи права можуть відображати й певну галузь. З точки зору юридичної науки принципи права – це основні засади, які закріплені в правових нормах і відображають закономірності розвитку відносин суспільства, а також розкривають та відображають закономірності певної галузі права. У них розкриваються особливості певної галузі права, які зумовлюють її галузеву суть і відображаються в галузевих принципах права [3, с. 84].

Загальні принципи права закріплені в Конституції України і мають вагомий вплив на всі галузеві принципи права, в тому числі на принципи адміністративного права. Під принципами адміністративного права В. Авер'янов розумів засадничі (основні) ідеї, положення, вимоги що характеризують зміст адміністративного права, відображають закономірності його розвитку і визначають напрями і механізми адміністративно-правового регулювання суспільних відносин, вони визначають характер механізму адміністративно-правового регулювання суспільних відносин, природу зв'язків, які формуються в процесі цього регулювання [4, с. 95–96].

Аналіз інших наукових публікацій свідчить, що однією із важливих характеристик сучасного адміністративного права є його принципи, що характеризують саму галузь. Безпосередній вплив на принципи адміністративного права, отже на публічно-правову охорону інтелектуальної власності мають вплив загальні принципи права закріплені в Конституції України, а також принципи закріплені в окремих законодавчих актах, які визначають механізм державного регулювання відносин у сфері охорони інтелектуальної власності.

Кажучи про загальні принципи права, слід констатувати, що вони є характерними для галузі публічного права та всіх органів державної влади в Україні. Аналіз публікацій науковців, що досліджували у своїх працях принципи охорони інтелектуальної власності, вказує на те, що найбільш узагальнено і виявлено принципи,

що безпосередньо стосуються інтелектуальної власності, ми знаходимо у дисертаційній роботі О. Коротун, де вчена поділяє їх на загальні та спеціальні принципи-обов'язки діяльності публічної адміністрації. До загальних зараховує принципи: відповідальності держави перед людиною за свою діяльність; забезпечення прав і свобод людини; забезпечення права кожного на вільний розвиток своєї особистості; забезпечення захисту прав усіх суб'єктів права власності і господарювання; сприяння розвитку науки; встановлення наукових зв'язків України зі світовим співтовариством; гарантування кожному права на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, їхніх посадових і службових осіб. До спеціальних принципів-обов'язків: забезпечення права кожному володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності; гарантування громадянам свободи літературної, художньої, наукової і технічної творчості; гарантування громадянам захисту інтелектуальної власності, їхніх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у наслідок різних видів інтелектуальної діяльності; гарантування захисту інтелектуальної власності суб'єктам господарської діяльності; заборони використовувати або поширювати результати інтелектуальної, творчої діяльності без згоди правовласника, за винятками, встановленими законом; гарантування надання суб'єктами публічної адміністрації якісних адміністративних послуг у сфері інтелектуальної власності; принцип забезпечення європейських і міжнародних стандартів у роботі публічної адміністрації у сфері інтелектуальної діяльності [5, с. 20–21].

Аналіз законодавчих актів у сфері охорони інтелектуальної власності вказує, що чинне законодавство містить основні засади (принципи) адміністративного, господарського, кримінального та цивільного судочинства. У цих процесуальних законах містяться принципи, що покликані забезпечити права та законні інтереси учасників судочинства, в тому числі й у разі порушення права інтелектуальної власності. Вагоме значення для всього судочинства набуває значення принцип виконання судових рішень, що носить загальнообов'язковий характер для всіх її учасників, є однією із основних засад судочинства. Згідно положень ст. 129-1 Конституції України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР, держава забезпечує виконання судового рішення у визначеному законом порядку, контроль за виконанням судового рішення здійснює суд. Ці норми Конституції України знайшли своє відображення не тільки у процесуальних законах, але і в Законі України «Про виконавче провадження» від 02.06.2016 р. № 1404-VIII, згідно

ст. 5 цього закону примусове виконання рішень покладається на органи державної виконавчої служби (державних виконавців) та приватних виконавців.

З огляду на зазначене принцип примусового виконання рішень має безпосереднє відношення до принципу публічно-правової охорони інтелектуальної власності. Це підтверджується п. 1 ч. 1 ст. 10 Закону України «Про виконавче провадження», відповідно до якого заходами примусового виконання рішень є звернення стягнення на майнові права інтелектуальної власності, об'єкти інтелектуальної, творчої діяльності, інше майно (майнові права) боржника, у тому числі якщо вони перебувають в інших осіб або належать боржникові від інших осіб, або боржник володіє ними спільно з іншими особами.

Принцип примусового виконання судових рішень і рішень інших уповноважених органів влади у сфері публічно-правової охорони інтелектуальної власності – це визначений законом комплекс адміністративних дій, що вчиняються державними чи приватними виконавцями в межах визначених повноважень, з метою захисту особливих майнових прав правовласників об'єктів права інтелектуальної власності.

Керівні (основні) принципи діяльності органів публічної влади ми знаходимо в Законі України «Про інноваційну діяльність» від 04.07.2002 р. № 40-IV, згідно абз. 2 ст. 1 якого, інноваційна діяльність – це діяльність, що спрямована на використання і комерціалізацію результатів наукових досліджень та розробок і зумовлює випуск на ринок нових конкурентоздатних товарів і послуг. Ст. 2 Закону визначає принципи державної інноваційної політики.

Аналіз принципів державної інноваційної політики свідчить, що визначальним чинником прогресу будь-якого суспільства, благополуччя громадян, їх духовного та інтелектуального зростання, є науковий рівень діяльності держави, де принципи державного управління та регулювання впливають на процес публічно-правової охорони інтелектуальної власності, де, на думку І. Голосніченка, об'єктом управління у науковій сфері є наукова і науково-технічна діяльність, а також заклади науки, інші наукові та освітні установи, щодо яких держава в особі органів виконавчої влади приймає певні регулюючі рішення [6, с. 165].

Принципи здійснення державного управління та регулювання у сфері наукової і науково-технічної діяльності визначені ч. 1 ст. 46 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» від 26.11.2015 р. № 848-VIII, який визначає правові, організаційні та фінансові засади функціонування і розвитку у сфері наукової і науково-технічної діяльності, створює умови

для провадження наукової і науково-технічної діяльності, задоволення потреб суспільства і держави у технологічному розвитку шляхом взаємодії освіти, науки, бізнесу та влади.

Аналіз норм Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» дає підставу надати авторське визначення «принцип державного управління та регулювання у сфері наукової і науково-технічної діяльності».

Під принципом здійснення державного управління та регулювання у сфері наукової і науково-технічної діяльності слід розуміти беззаперечні та об'єктивні вимоги, що ставляться до суб'єктів уповноважених на здійснення управління та регулювання відносин у науковій і науково-технічній сфері.

Введення режиму воєнного стану в Україні внаслідок повномасштабної російської агресії проти України висуває на перший план забезпечити національну безпеку держави. Однією важливих функцій держави у сфері науково-технічної діяльності є процес практичної реалізації принципу публічно-правової охорони інтелектуальної власності. Його реалізація здійснюється шляхом практичного втілення принципу державного замовлення на науково-технічні (експериментальні) розробки та науково-технічну продукцію військового призначення.

Практична реалізація цього принципу дозволить забезпечити публічно-правову охорону інтелектуальної власності, що має вагомий вплив на складову безпеки держави. Забезпечення національної безпеки є однією з найважливіших функцій держави, де у комплексі різних складових національної безпеки особливе місце займає інтелектуальна власність, яку В. Белевцева ототожнює з інтелектуальною безпекою, яка визначається перш за все його науковим потенціалом і науковими ресурсами. Окрім того інтелектуальна безпека є складовою режиму інтелектуальної власності, а також важливим елементом в системі національної безпеки України, яка в своїй основі має інтелектуальні інтереси, інтелектуальні загрози та інтелектуальний захист [7, с. 46–52].

Насамперед, необхідно відмітити, що дана думка має відношення до наказу МОН України «Про затвердження пріоритетної тематики, за яким здійснюється державне замовлення на науково-технічні (експериментальні) розробки та науково-технічну продукцію у 2024–2025 роках» від 06.06.2024 р. № 807, відповідно до якого пріоритетною тематикою, що охоплює тематику нашого дослідження є: розроблення допоміжного програмного забезпечення для системи керування БПЛА; розроблення технології виготовлення композитних матеріалів для ракетних двигунів; розроблення системи розпізнавання та класифі-

кації цілей на основі штучного інтелекту; розроблення системи визначення повітряних цілей на низьких висотах; розроблення пристрою для безпечного знешкодження мін та снарядів на місці їх виявлення [8] тощо, вказують, що суб'єктами замовлення виступають: Адміністрація Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, Міністерство цифрової трансформації України, Міністерство оборони України, Міністерство внутрішніх справ України, охоплюється публічно-правовою охороною інтелектуальної власності, що відповідає принципу пріоритетного державного замовлення на науково-технічну розробку та науково-технічну продукцію та принципу забезпечення пріоритетних державних потреб.

Оскільки державне замовлення на науково-технічні (експериментальні) розробки та науково-технічну продукцію передбачає вирішення практичних питань взаємодії кожного із вказаних суб'єктів державного замовлення із МОН України, практичні наслідки таких дій потребують дотримання між вказаними державними органами принципу взаємодії стосовно сприянню виконання державного замовлення на науково-технічні (експериментальні) розробки та науково-технічну продукцію, а також сприянню їх правовій охороні.

Державне замовлення на науково-технічні розробки та науково-технічну продукцію, передбачає взаємодію між різними державними органами, їхніми посадовими особами з метою виконання завдань держави, що сприяє діяльності державного управління, ефективному використанню фінансових і матеріальних ресурсів, що в цілому відповідає принципу публічно-правової охорони інтелектуальної власності.

Своєю чергою, значення принципу взаємодії між різними державними органами в державному управлінні зростає в умовах виконання складних завдань, в яких зараз перебуває наша держава.

Отже, принцип взаємодії між різними державними органами, їхніми посадовими особами при державному замовленні на науково-технічні розробки та науково-технічну продукцію сприяє виконання завдань держави, підвищенню ефективності діяльності державного управління, ефективному використанню кадрових, фінансових і матеріальних ресурсів держави.

Кажучи про державне замовлення на науково-технічні (експериментальні) розробки та науково-технічну продукцію, не можна не торкатися положень Закону України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» від 08.09.

2011 р. № 3715-VI, ст. 4 якого визначає, що стратегічними пріоритетними напрямами до при-

пинення або скасування воєнного стану в Україні, зокрема, є технологічне оновлення та розвиток сфер національної безпеки і оборони [27] та норм Закону України «Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій» від 14.09.2006 р. № 143-V, п. 12 ч. 1 ст. 1 якого визначає технології подвійного призначення як технології, які, крім цивільного призначення, можуть бути використані для розроблення, виробництва або використання озброєння, військової чи спеціальної техніки. Ці норми вказують на публічно-правову охорону інновацій та технологій.

Обов'язковою умовою ефективної реалізації публічно-правової охорони інтелектуальної власності, є втілення вимог норм адміністративного права в практичну діяльність державних органів, з метою реалізації принципу пріоритетного державного замовлення на науково-технічні (експериментальні) розробки та науково-технічну продукцію військового призначення.

Зауважимо, що дослідження принципів публічно-правової охорони інтелектуальної власності має об'єктивний характер, що зумовлюється сучасним станом суспільних відносин, визначаються цілями і завданнями органів публічної влади, покликаних забезпечити належну охорону інтелектуальної власності.

Аналіз нормативного матеріалу, вказує, що при реалізації положень наказу МОН України від 06.06.2024 р. №807, вказаних вище законів та інших нормативно-правових актів доводиться вирішувати проблему охорони державної таємниці у сфері оборони. Закон України «Про державну таємницю» від 21.01.1994 р. № 3855-XII, визначає державну таємницю як секретну та таємну інформацію, що охоплює відомості у сфері оборони, економіки, науки і техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку, розголошення яких може завдати шкоди національній безпеці України та які визнані у порядку, встановленому цим Законом, державною таємницею і підлягають охороні державою.

Це означає, що у разі державного замовлення на науково-технічну розробку та науково-технічну продукцію у сфері оборони, МОН України, Адміністрація Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, Міністерство цифрової трансформації України, Міністерство оборони України, Міністерство внутрішніх справ України, інші підприємства, установи і організації, повинні забезпечити охорону та захист державної таємниці.

Відомості, що становлять державну таємницю ми знаходимо у Звіді відомостей, що становлять державну таємницю, який затверджено наказом Центрального управління Служби безпеки України від 23.12.2020 р. № 383, зокрема, це:

відомості за окремими показниками про мету, напрями, науково-технічні ідеї, результати, можливість застосування (реалізації) фундаментальних, пошукових прикладних наукових досліджень, спрямованих на підвищення обороноздатності держави; відомості за окремими показниками про відкриття, винаходи, науково-технічні рішення, які можуть бути використані для потреб оборони держави і мають принципове значення для розробки нових видів озброєння чи військової техніки; відомості за окремими показниками про досягнення науки і техніки, напрями дослідження, результати науково-дослідних або дослідно-конструкторських робіт, що дають змогу вдосконалювати озброєння чи військову техніку для потреб оборони [9].

Наведений перелік відомостей, що становлять державну таємницю, також пов'язано із охороною об'єктів інтелектуальної власності. На це вказує ст. 8 Закону України «Про державну таємницю», який, зокрема, до державної таємниці відносить інформація у сфері оборони про винаходи, дослідження і розробку нових зразків озброєння в інтересах забезпечення національної безпеки і оборони та про результати таких досліджень і розробок.

Абзац 2 частини третьої ст. 12 Закону України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» від 15.12.1993 р. № 3687-XII, вказує, якщо винахід (корисну модель) створено з використанням інформації, зареєстрованої у Звіді відомостей, що становлять державну таємницю України, чи цей винахід (корисна модель) згідно із Законом України «Про державну таємницю» може бути віднесений до державної таємниці. Закон України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі», визнає, що «секретний винахід (секретна корисна модель) – винахід (корисна модель), що містить інформацію, віднесена до державної таємниці, права на який засвідчуються патентом на секретний винахід (секретну корисну модель)».

Секретний винахід виступає одним із різновидів винаходу, на який одночасно поширюється дія права інтелектуальної власності та режим державної таємниці. Об'єктом охорони у такому випадку стає інформація про нове рішення у сфері технологій, яка з точки зору патентного законодавства має бути оприлюднена в обмін на отримання патенту, натомість з точки зору законодавства про державну таємницю – збережена у секретності для недопущення її використання на шкоду державним інтересам [33, с. 108].

Відповідно, секретний винахід (секретна корисна модель) – винахід (корисна модель), є інтелектуальним продуктом, який потребує не тільки практичного використання, але й охорони з боку держави. Визнаючи секретний винахід

(секретна корисна модель) – винахід (корисна модель), об'єктом – державної таємниці, необхідно врахувати наявність певних обмежень щодо використання такого об'єкта інтелектуальної власності, що передбачає впорядкований комплекс різноманітних управлінських, організаційних, правових, економічних, інженерно-технічних та інших заходів, спрямованих на забезпечення охорони секретної інформації. Відповідно ступінь впливу держави та її роль у забезпеченні охорони секретних винаходів є вирішальною, що потребує дотримання принципу публічно-правової охорони інтелектуальної власності.

Висновки. Таким чином, здійснене дослідження вказує, що принципи публічно-правової охорони інтелектуальної власності повинні відігравати провідну роль в діяльності органів державної влади у сфері охорони інтелектуальної власності, під яким ми розуміємо основні керувані ідеї органів державної влади, які визначають основу для формування та виконання завдань і функцій цих органів у сфері охорони та захисту інтелектуальної власності. Спеціальними принципами публічно-правової охорони інтелектуальної власності, є: принцип здійснення державного управління та регулювання у сфері наукової і науково-технічної діяльності; принцип пріоритетного державного замовлення на науково-технічні (експериментальні) розробки та науково-технічну продукцію військового призначення; принцип взаємодії між різними державними органами, їхніми посадовими особами при державному замовленні на науково-технічні розробки та науково-технічну продукцію; принцип примусового виконання судових рішень і рішень інших органів влади у сфері публічно-правової охорони інтелектуальної власності.

Дотримання принципів публічно-правової охорони інтелектуальної власності дозволить забезпечити практичну реалізацію уповноваженими суб'єктами своїх повноважень, вирішувати принципові питання пов'язані із реалізацією всіх інших складових охорони інтелектуальної власності.

Література

1. Бошицький Л. Ю. Інтелектуальна власність в сучасній Україні – актуальні питання модернізації та правового регулювання. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 1. С. 213–217.
2. Правознавство: Підручник / А.І. Берлач, Д.О. Карпенко, В.С. Ковальський, А.М. Колодій та ін. За ред. Копейчикова, А.М. Колодія. К.: Юрінком Інтер, 2005. 752 с.
3. Світличний О.П. Адміністративні правовідносини у сфері земельних ресурсів України: проблеми теорії та практики правозастосування: монографія. Донецьк: Державне видавництво «Донбас», 2011. 410 с.

4. Адміністративне право України. Академічний курс: підручник. У двох томах: Том 1 Загальна частина/ Ред. колегія: В.Б. Авер'янов (голова) та ін. К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2007. 592 с.

5. Коротун О.М. Адміністративно-правове забезпечення захисту інтелектуальної власності в Україні: автореф. дис. ... докт. юрид. наук. К., 2021. 32 с.

6. Голосніченко І.П. Адміністративне право України: основні поняття: навчальний посібник / І.П. Голосніченко, М.Ф. Стахурський, Н.І. Золотарьова; за заг. ред. д.ю.н., професора І.П. Голосніченка. К.: ГАН, 2005. 232 с.

7. Белєвцева В. Адміністративно-правові аспекти режиму інтелектуальної власності: захист та безпека. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2010. № 6. С. 46–53.

8. Про затвердження пріоритетної тематики, за яким здійснюється державне замовлення на науково-технічні (експериментальні) розробки та науково-технічну продукцію у 2024–2025 роках: наказ Міністерства освіти України від 06.06.2024 р. № 807. URL: https://nauka.gov.ua/docs/42/Наказ_МОН_807_Про_затвердження_пріоритетної_тематики.PDF

9. Звід відомостей, що становлять державну таємницю: наказ Центрального управління Служби безпеки України від 23.12.2020 р. № 383. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0052-21#n13>

10. Остапенко Г.З., Чомахашвілі О.Ш. Актуальність правової охорони секретних винаходів в Україні в умовах війни. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. Серія «Право». 2022. Вип. 74. Ч. 1. С. 107–112.

Анотація

Михальський Д. Ю. Принципи публічно-правової охорони інтелектуальної власності: теоретичні аспекти. – Стаття.

У статті розглянуто принципи публічно-правової охорони інтелектуальної власності. Підкреслюється, що принципи правової системи поряд з нормами права складають один з найважливіших елементів змісту права, а загальні принципи українського адміністративного права закріплені в Конституції України, вони мають фундаментальне значення для всієї галузі адміністративного права. Схарактеризовано значення і роль загальних принципів права правовій системі, їх вплив на принципи адміністративного права, з'ясовано роль принципів адміністративного права в публічно-правовій охороні інтелектуальної власності, визначено їх правову природу, систему фундаментальних цінностей. Наголошено, що в сучасних умовах діяльності органів держави проявляється багатогранність певних методів і принципів правового регулювання, забезпечення балансу приватних та публічних інтересів як одного з основних завдань держави у сфері охорони інтелектуальної власності. Аналізуються праці теоретиків права, вчених-правознавців, а також тих дослідників хто проявив значний інтерес до наукових принципів та принципів управління у сфері охорони інтелектуальної власності. З'ясовано, що в діяльності посадових осіб органів державного управління провідну роль повинні відігравати сучасні принципи адміністративного права. З метою окреслення принципів публічно-правової охорони інтелектуальної власності, організації та діяльності окремих державних органів, проаналізовано окремі нормативно-правові акти, що регулюють відносини публічно-правової охорони інтелектуальної

власності. Акцентовано увагу на дослідженні принципів публічно-правової охорони інтелектуальної власності, що дало можливість надати авторське визначення поняття «принцип публічно-правової охорони інтелектуальної власності» та сформулювати спеціальні принципи публічно-правової охорони інтелектуальної власності. Зроблено висновок, що дотримання сформованих принципів публічно-правової охорони інтелектуальної власності дозволяє забезпечити практичну реалізацію уповноваженими суб'єктами своїх повноважень, вирішувати принципові питання пов'язані із реалізацією всіх інших складових у сфері охорони інтелектуальної власності.

Ключові слова: принципи, інтелектуальна власність, публічне управління.

Summary

Mykhalskyi D. Yu. Principles of public-legal protection of intellectual property: theoretical aspects. – Article.

The article examines the principles of public-legal protection of intellectual property. It is emphasized that the principles of the legal system, along with the norms of law, constitute one of the most important elements of the content of law, and the general principles of Ukrainian administrative law are enshrined in the Constitution of Ukraine, they are of fundamental importance for the entire field of administrative law. The significance and role of general principles of law in the legal system, their influence on the principles of administrative law are characterized, the role of administrative law principles in public-legal protection of intellectual

property is clarified, their legal nature, and the system of fundamental values are determined. It is emphasized that in modern conditions of the activities of state bodies, the versatility of certain methods and principles of legal regulation is manifested, ensuring the balance of private and public interests as one of the main tasks of the state in the field of intellectual property protection. The works of legal theorists, legal scholars, as well as those researchers who have shown significant interest in scientific principles and principles of management in the field of intellectual property protection are analyzed. It was found that in the activities of officials of state administration bodies, modern principles of administrative law should play a leading role. In order to outline the principles of public legal protection of intellectual property, the organization and activities of individual state bodies, individual regulatory legal acts regulating the relations of public legal protection of intellectual property were analyzed. Attention was focused on the study of the principles of public legal protection of intellectual property, which made it possible to provide an author's definition of the concept of «principle of public legal protection of intellectual property» and to form special principles of public legal protection of intellectual property. It was concluded that compliance with the established principles of public legal protection of intellectual property allows authorized entities to ensure the practical implementation of their powers and to resolve fundamental issues related to the implementation of all other components in the field of intellectual property protection.

Key words: principles, intellectual property, public administration.

УДК 34

DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v6.2024.16>*М. І. Шаульський**orcid.org/0000-0003-4495-3180**аспірант**Науково-дослідного інституту інтелектуальної власності
Національної академії правових наук України*

ВІДКРИТІ ІННОВАЦІЇ: ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Постановка проблеми. Глобалізація разом із стрімким розвитком інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) є основною причиною значних структурних змін в економіці, вдосконалення сучасних бізнес-моделей підприємств та впровадження інноваційних підходів для підвищення ефективності їхньої діяльності [1].

Вважається, що сучасний етап розвитку людства розглядається як етап переходу від традиційної закритої моделі інновацій до нової парадигми відкритих інновацій. У межах закритого підходу компанії покладаються виключно на внутрішні ресурси — дослідницькі підрозділи, професійні навички своїх працівників, а також прагнуть максимально захищати свої розробки через права інтелектуальної власності. Натомість відкритий підхід до інновацій передбачає активне використання зовнішніх ідей, співпрацю з партнерами у проведенні досліджень і розробці нових ідей, а також стратегічне управління правами на інтелектуальну власність.

Проектування та управління інноваційними системами, які б відповідали викликам часу є особливим об'єктом інтересу сучасних вчених та підприємців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теорія відкритих інновацій, а також окремі аспекти її реалізації на практиці розглядаються в роботах таких зарубіжних дослідників, як: Г. Чесбро, М. Богерса, В. Ванхавербеке, Дж. Веста, О. Гасманна, Дж. Джонга, Е. Енклея, Т. Калвета, А. Кроутера та інших. Проблематику досліджують такі вітчизняні науковці, як: Г. Андрощук [3], Ю. Бистрова [14], О. Василенко [2], Л. Сафронова [2], А. Ярмолук [1]. Незважаючи на широке коло наукових розробок, питання формування державної політики нової якості, яка враховувала б зміни у природі інноваційного процесу, потребують подальших розробок.

Мета і задачі дослідження. Мета статті полягає у дослідженні відкритих інновацій в контексті викликів, які вони несуть державній інноваційній політиці на сучасному етапі розвитку економіки. Досягнення мети передбачає: 1) розкриття теоретичних та практичних передумов використання моделі відкритих інновацій; 2) дослідження змін у зовнішньому середовищі

компаній, які спонукають їх приймати відкриті інноваційні стратегії; 3) окреслення загальних рекомендацій щодо формування державної інноваційної політики, враховуючи виклики та можливість, що несуть відкриті інновації.

Виклад основного матеріалу. Австрійський та американський економіст, соціолог і історик економічної думки Й. Шумпетер увів у науковий обіг термін «інновація», який, за його визначенням, означає практичне застосування наукового відкриття або технічного винаходу у вигляді нової технології чи продукту. Шумпетер пов'язував інновацію з підприємницькою діяльністю, розглядаючи її як нову функцію виробництва або як комбінацію існуючих ресурсів у новий спосіб.

Нині термін «інновація» найчастіше трактується як кінцевий результат інноваційного процесу, який реалізується у вигляді нового продукту, технологічного рішення або організаційного підходу. Відкриті інноваційні процеси, які є характерними для сучасної економіки, передбачають добровільну взаємодію незалежних учасників — як окремих осіб, так і організацій. Ці процеси набули поширення в умовах розвинених ринкових відносин завдяки таким чинникам, як зростаюча мобільність досвідчених фахівців, збільшення обсягів приватного венчурного капіталу, що підтримує стартапи, а також скорочення життєвого циклу інновацій [2].

Передовий досвід управління великими міжнародними компаніями «Силіконової долини» підтверджує актуальність і ефективність концепції відкритих інновацій. Так, сучасні компанії активно використовують відкриті інновації, створюючи комунікаційні платформи, зокрема портали чи веб-сайти, які виконують роль зовнішнього інтерфейсу для постійної взаємодії з джерелами нових ідей та наукових знань. Це дозволяє здійснювати моніторинг і відбір перспективних ідей, що сприятимуть розширенню бізнесу, а автори ідей отримують відповідну винагороду. Інші компанії підходять до відкритих інновацій ширше, пропонуючи потенційним інноваторам доступ до своїх кампусів або лабораторій. Отже, важливо розуміти, як саме учасник інноваційного процесу трактує участь у відкритих інноваціях.

Серед основних завдань відкритих інноваційних систем виділяють три ключові: мотивація, інтеграція, ефективне використання інновацій.

За визначенням Г. Андрощука, існують чотири основні стратегії відкритих інновацій: 1. Організація процесу досліджень і розробок через створення спільного фонду. 2. Розробка окремих компонентів інноваційного продукту різними компаніями. 3. Вільна реалізація розробок універсального призначення, які можна використовувати для створення різних інноваційних продуктів. 4. Значне скорочення бюрократичних процедур у процесі прийняття рішень щодо інноваційної діяльності у великих компаніях [3].

Модель відкритих інновацій базується на тому, що компанії можуть залучати знання з різноманітних джерел для підвищення своєї інноваційної активності та створення додаткової цінності для споживачів. Замість того, щоб самотійно розробляти всі ідеї, компанія орієнтується на оптимальне використання як внутрішніх, так і зовнішніх ідей, що дозволяє ефективніше управляти витратами, мінімізувати ризики та прискорювати впровадження нових технологій. До джерел знань найчастіше належать постачальники, наукові інститути, університети, клієнти, конкуренти та компанії, які пропонують додаткові знання.

Окрім того, завдяки сучасним підходам, таким як краудсорсинг, компанії можуть співпрацювати з великою кількістю інноваторів незалежно від їхнього місця розташування. Краудсорсинг передбачає звернення до широкого зовнішнього джерела для виконання завдання, яке раніше виконувалося власними працівниками. Це може бути звернення до великої та невизначеної групи людей чи спільноти через відкритий запит. Основною метою такого підходу є отримання нового знання або створення «відкритої» інновації [4].

Отже, підприємство може залучати нові ідеї і виходити на ринок з новим продуктом не тільки завдяки власним розробкам, але також завдяки застосуванню інноваційних пропозицій від інших організацій за бізнес-моделлю «відкритих інновацій». Це є процес отримання інформації з зовнішніх джерел для одержання вигоди з бізнесу, що дозволяє передавати знання між організаціями.

Нові процеси та продукти з'являються на ринку завдяки співпраці між різними учасниками. Наприклад, компанія «Procter & Gamble» через свою програму «Connect & Develop» («Взаємодій та розвивайся») запровадила відкритий інноваційний підхід, але водночас залишала результати своїх розробок закритими [7, с. 54–55]. Компанія використовувала зов-

нішні ідеї, але зберігала контроль над комерціалізацією створених продуктів.

Більшість компаній зазвичай поєднують відкриті інновації з внутрішніми дослідженнями та розробками. Дослідження свідчать, що великі корпорації можуть отримувати значні переваги від співпраці з малими та середніми підприємствами, зокрема зі спіноффами. Наприклад, провідні фармацевтичні компанії, незважаючи на свої значні бюджети на дослідження і розробки (близько 20% від виручки), дедалі більше покладаються на зовнішні джерела знань, залучаючи нішевих партнерів до своїх інноваційних процесів.

Основними мотивами для співпраці між компаніями є створення нових бізнес-можливостей, розподіл ризиків, об'єднання ресурсів і досягнення синергії. Відкриті інновації визнаються стратегічним інструментом, який дозволяє компаніям скористатися новими перспективними можливостями з меншими ризиками. Зовнішні джерела технологій забезпечують гнучкість і швидкість впровадження інновацій без значних витрат.

Для успішного впровадження моделі відкритих інновацій важливо створювати партнерства для спільних досліджень і розробок. Це дозволяє зменшити витрати на науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи (НДДКР), збільшити масштаби виробництва й освоювати нові ринки інноваційної продукції.

У сучасних умовах глобалізації та вільного обміну інформацією компанії з різних галузей дедалі активніше інтегрують зовнішні технології до своєї внутрішньої бази технічних знань. Інновації все частіше є результатом тісної співпраці між підприємствами та взаємодії з іншими учасниками екосистеми, у якій вони функціонують. Підхід став основою для сучасної альтернативи традиційному закритому підходу – відкритого управління інноваціями (open innovations).

Провідні компанії часто отримують нові ідеї й технології через поглинання інших підприємств, стратегічне партнерство, укладання ліцензійних угод і аналіз діяльності конкурентів. Більшість нових ідей вони знаходять завдяки використанню соціальних мереж та аналізу великих обсягів даних. Здатність знаходити, адаптувати і інтегрувати зовнішні ідеї та технології в бізнес- і виробничі процеси сьогодні є ключовим фактором успішного розвитку інновацій у компаніях.

Останніми роками зовнішнє середовище інновацій зазнало суттєвих змін, що вплинуло на діяльність компаній у більшості секторів. До ключових факторів, які стимулюють новаторів переходити до відкритих інноваційних стратегій, належать: прискорення глобалізації, зростання

складності продукції, галузева конвергенція, розвиток інформаційно-комунікаційних технологій і збільшення обсягів венчурного капіталу.

Глобалізація, як процес інтеграції національних економік, зменшує бар'єри для міжнародної співпраці та сприяє входженню іноземних конкурентів на нові ринки. Це створює переваги для компаній, які впроваджують інновації швидкими темпами та гнучко реагують на нові можливості. Разом із тим, глобалізація підвищує мобільність кваліфікованих кадрів, сприяючи обміну знаннями на міжнародному рівні. Компанії отримують доступ до світового досвіду і знань, працюючи з провідними вченими, фахівцями й підприємцями незалежно від їхнього місця розташування.

Складність продукції зростає настільки, що навіть найбільші корпорації не можуть дозволити собі вести всі розробки самостійно. Наприклад, в автомобільній галузі близько 80% інновацій припадає на програмне забезпечення та електроніку. Одночасно зростаючий конкурентний тиск змушує компанії фокусуватися на ключових компетенціях і передавати іншим партнерам ресурси та знання, необхідні для успішної конкуренції.

Галузева конвергенція, яка стирає технічні та регуляторні межі між секторами економіки, сприяє створенню нових міжгалузевих сегментів. Для успішної конкуренції в таких сегментах компанії повинні інтегрувати знання з різних сфер. Наприклад, поєднання харчової промисловості та фармацевтичного сектора дало поштовх до розвитку сегмента нутрицевтиків і функціональних продуктів харчування.

Досягнення в сфері інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) фактично усувають бар'єри, пов'язані з відстанню між учасниками, що сприяє інтеграції нових партнерів у процес розробки продуктів або послуг. Завдяки ІКТ-рішенням стає простішим знаходити відповідних партнерів та встановлювати співпрацю, долаючи організаційні й національні кордони. Це дозволяє компаніям створювати нові, більш ефективні форми залучення учасників, зокрема через краудсорсинг і інноваційні змагання.

Розширення доступу до венчурного капіталу спрощує створення стартапів, що стимулює людей засновувати нові підприємства для комерціалізації розробок, які виникають у компаніях чи науково-дослідних установах. Малі підприємства, щоб подолати виклики, пов'язані з їхнім масштабом, активно використовують відкриті інноваційні моделі й розвивають партнерські відносини, особливо на стадії комерціалізації. Одним із ключових чинників їхнього успіху є здатність швидко виходити на міжнародні ринки та ефективно застосовувати свої

інтелектуальні активи для побудови вигідних партнерств.

Багато елементів державної інноваційної політики, які сьогодні реалізуються урядами різних країн, мають витоки з епохи закритих інновацій. Ці політики були створені на основі підходів, спрямованих на розвиток великих національних і регіональних ринків, захист внутрішніх компаній, обмеження прав іноземних фахівців і студентів, а також субсидування великих місцевих фірм для підтримки їхньої інноваційної активності. Такий підхід відповідає умовам економічної автаркії, коли національні економіки функціонують переважно ізольовано.

Проте, щоб країна могла зберегти або зміцнити свої конкурентні позиції в майбутньому, державна інноваційна політика повинна бути комплексною та враховувати імперативи відкритих інновацій. Основні аспекти такого підходу розглядаються в науковій праці «Політика в області відкритих інновацій: теорія, рамки та кейси», авторами якої є В. Ванхавербеке, Г. Чесбро та інші [8].

Згідно з цим дослідженням, державна політика має бути орієнтована на створення загальноекономічного інституційного середовища, яке сприятиме підтримці та розвитку відкритих інновацій. Хоча традиційні механізми прямого впливу, такі як державна фінансова допомога через гранти, кредити, субсидії, податкові пільги чи державне підприємництво, все ще залишаються важливими, їх значення поступово знижується. Це особливо помітно в умовах «розкриття» інноваційних процесів, розвитку науки і формування відкритого суспільства, де їхня ефективність для інноваційних компаній та економіки загалом зменшується. Крім того, можливості державного фінансування мають свої обмеження.

За останні роки ці фактори спонукали не лише новаторів до впровадження відкритих інноваційних стратегій, а й до переосмислення ситуації на державному та національному рівнях. Це призвело до необхідності розробки та впровадження нової концепції «Відкриті інновації-2» (далі – VI-2), яка охоплює три форми відкритого інноваційного процесу (за Гасманном О. та Енкель Е.), а також акцентує увагу на користувачах і екосистемах.

– Екосистема: Добре функціонуюча інноваційна екосистема стає ключовим елементом відкритих інновацій. Вона є складною, динамічною мережею економічних агентів та їхніх взаємодій, спрямованих на створення, поширення і трансформацію знань у соціально-економічній цінності. До таких агентів належать державний і фінансовий сектори, інноваційні компанії, університети, науково-дослідні організації та

користувачі. Успішність або невдача компаній все більше залежить від екосистем, у яких вони функціонують. Конкуренція зміщується з рівня організацій до рівня екосистем.

– Користувачі: У центрі уваги концепції знаходиться користувач. Винахід стає інновацією лише тоді, коли користувачі активно залучені до створення вартості. Вони формують попит на інноваційні продукти та послуги, фінансують проекти, стають джерелом знань і нових ідей. Користувачі та їхні спільноти здатні ідентифікувати свої потреби, формулювати проблеми й пропонувати інноваційні рішення, тим самим підвищуючи шанси на успіх інновацій. У результаті інновація інтегрує потреби користувача та технологічні можливості.

Таким чином, концепція відкритих інновацій постійно еволюціонує, переходячи від лінійних і двосторонніх моделей співпраці до мережових, багатосторонніх інноваційних екосистем. Сьогодні інновація більше не сприймається як результат ізольованої діяльності, а розглядається як складний процес співтворчості, який залучає знання з усього соціально-економічного середовища. Така співтворчість вимагає обміну знаннями та високої здатності до їх засвоєння з боку всіх учасників – бізнесу, наукових установ, фінансових організацій, держави і громадян.

У рамках концепції «ВІ-2» уряди провідних країн світу активно розробляють і впроваджують стратегії підтримки відкритих інновацій. Яскравим прикладом є «Національна стратегія відкритих інновацій Австрії», розроблена за участю Федерального міністерства науки, досліджень та економіки, а також Федерального міністерства транспорту, інновацій і технологій. Основні цілі цієї стратегії:

– Розширення дослідницької та інноваційної системи шляхом зміцнення мережових можливостей і розвитку нових джерел інновацій.

– Підвищення участі громадян у створенні інновацій.

– Збільшення ефективності та орієнтації австрійської інноваційної системи на результати через інноваційні форми передачі знань і врахування потреб суспільства, бізнесу й державного управління.

Для досягнення цих цілей визначено напрями дій: 1. Формування культури відкритих інновацій та навчання населення навичкам у цій сфері. 2. Розвиток відкритих інноваційних мереж і партнерств у різних секторах. 3. Мобілізація ресурсів і створення сприятливих умов для відкритих інновацій.

Загалом стратегія містить 14 політичних заходів. Особливу увагу приділено культурним змінам, які є складним, але необхідним завданням. Наголошено, що обмін інноваційними знаннями

та співпраця між галузями й організаціями ще недостатньо інтегровані в національну культуру. Пропонується впроваджувати принципи відкритих інновацій у програми дитячих садків, шкіл і дорослої освіти, забезпечуючи навчання конкретним навичкам і методологіям.

Стратегія також передбачає створення базової інфраструктури для підтримки нових інноваційних партнерств. Зокрема, планується впровадження цифрової карти знань і технологій Австрії, яка стане платформою для розв'язання соціальних проблем через методи відкритих інновацій. Особливу увагу приділено підтримці малих і середніх підприємств у доступі до відкритих інновацій.

У документі підкреслено важливість управління інтелектуальною власністю для відкритих інновацій. Пропонується активніше використовувати стратегії відкритого доступу та відкритих даних у проектах, що фінансуються державою, якщо це не заважає комерціалізації. Це сприятиме інтенсифікації передачі знань.

Окремий акцент зроблено на розробці моделей справедливого розподілу та компенсації за краудворк, адже участь спільнот у відкритих інноваційних процесах зростає.

Ефективне функціонування моделі відкритих інновацій потребує створення партнерств для спільних досліджень і розробок. Це знижує витрати на НДДКР, збільшує обсяги виробництва і відкриває нові ринки. Для оптимізації такого співробітництва підприємствам рекомендується: 1. Чітко визначати цілі бізнес-процесів і ролі кожного партнера. 2. Аналізувати науково-дослідні можливості всіх учасників. 3. Узгоджувати цінності та бізнес-моделі компаній-партнерів.

Успішне впровадження нових технологій і принципів відкритого доступу сприятиме розвитку економіки спільної участі (Sharing Economy), яка базується на спільному використанні людських і матеріальних ресурсів.

Висновки. Підсумовуючи наведене, можна зробити такі висновки:

1. Швидкість інноваційного розвитку. У сучасних умовах складного та конкурентного світового ринку компанії прискорюють впровадження інновацій та створення комерційно життєздатних продуктів і послуг. Зростання витрат на дослідження і розробки стимулює підприємства шукати нові підходи до інноваційних стратегій, орієнтованих на концепцію відкритих інновацій. Ця концепція передбачає активне використання зовнішніх знань для посилення внутрішніх інноваційних процесів, а також співпрацю з партнерами для прискорення виходу нових продуктів або послуг на ринок. На цей процес впливають такі ключові чинники, як людський капітал,

наявний запас знань та сприятлива інноваційна інфраструктура. Ці аспекти потребують узгодження між суб'єктами інноваційного середовища та врахування у політичних рішеннях. Розробка державної політики має враховувати виклики відкритих інновацій, що вимагає уваги як науковців, так і урядовців.

2. Адаптація державної політики. Держави змушені реагувати на зміни в інноваційних стратегіях компаній, оскільки традиційні підходи та політичні інструменти втрачають свою ефективність. Сьогодні уряди активно переглядають політику у сферах досліджень і розробок, науки, освіти, підприємництва, конкуренції та взаємодії. У рамках концепції «ВІ-2» провідні країни світу спрямовують свої зусилля на створення сприятливого інституційного середовища, яке включає культурні, соціальні, мережеві та інші зміни.

3. Перспективи України. За умов ефективної розробки та реалізації відповідної стратегії, Україна має потенціал стати міжнародним зразком у сфері проектування та управління відкритими інноваційними системами в епоху цифрових технологій. Це дозволить країні здобути репутацію держави, яка динамічно розвиває наукові інновації та впроваджує сучасні підходи у сфері відкритих інновацій.

Література

1. Ярмолюк А. А. Охорона прав інтелектуальної власності в умовах використання концепції відкритих інновацій: дис. д-ра с.-г. наук: 10.11.2022. Київ. 2022. 260 с.
2. Василенко О., Сафронова Л. Проблеми процесу комерціалізації результатів наукової діяльності на стадіях з інноваційним лагом. *Інтелектуальна власність*. 2019. № 10. С. 39–47. (дата звернення: 12.11.2024).
3. Андрощук Г. О. «Модель відкритих інновацій» в інноваційних системах: аспекти інтелектуальної власності. *Проблеми науки*. 2015. № 9/10. С. 63–71. (дата звернення: 12.11.2024).
4. Howe J. Crowdsourcing: a definition. *Blog. Crowd-sourcing*. June 2, 2006. URL: http://crowdsourcing.typepad.com/cs/2006/06/crowdsourcing_a.html. (дата звернення: 12.11.2024).
5. Gassmann O., Enkel E. Towards a theory of open innovation: three core process archetypes. *Paper presented at R&D Management Conference, 2004* Lisbon, Portugal, July 6–9. URL: <https://pdfs.semanticscholar.org/c4d6/21005d40f0ac9a4d29bc148d3235a707881c.pdf>. (дата звернення: 12.11.2024).
6. Chesbrough H., Crowther A. Beyond high-tech: early adopters of open innovation in other industries. *R&D Management*. 2006. № 36. P. 229–236.
7. The Most Innovative Companies 2016. Getting past «not invented here». URL: <https://media-publications.bcg.com/MIC/BCG-The-Most-Innovative-Companies.-2016-Jan-2017.pdf>. (дата звернення: 12.11.2024).

8. De Jong J. P. J. Policies for Open Innovation: Theory, Framework and Cases. / J. P. J. De Jong, W. Vanhaverberke, T. Kalvet, H. Chesbrough. Research Project Funded by VISION Era-Net. Helsinki, Finland, 2008. 172 p.

9. Open Innovation, Open Science, Open to the World – a vision for Europe. *European Commission-Luxembourg: Publications Office of the European Union*, 2016. 108 p.

10. Open Innovation Strategy for Austria. Goals, Measures & Methods.

11. Open innovation and state policy at the current stage of economic development. K.L. Netudyhata. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewBy-FileId/388398.pdf>

12. ІКТ open science – нова парадигма відкритих інновацій. Бистрова Ю.В. URL: https://ndipzir.org.ua/wpcontent/uploads/2019/05.04.19/05_04_2019-29-36.pdf

Анотація

Шаульський М. І. Відкриті інновації: перспективи розвитку. – Стаття.

Відкриті інновації стали домінуючою моделлю інноваційного двадцять першого століття, а також зміни зовнішнього середовища спонукають інноваційні компанії до співпраці. У статті описано теоретичні та практичні передумови виникнення та використання моделі відкритих інновацій. Досліджено зміни зовнішнього середовища компаній, які спонукають їх до стратегії відкритих інновацій. Серед них виділяється прискорення глобалізації, ускладнення продуктів, конвергенція галузей, розвиток інформаційних і комунікаційних технологій і зростання венчурного капіталу. Окреслено загальні орієнтири стану інноваційної політики. Держави змушені пристосовуватися до змін у стратегіях інноваційних компаній. Ці традиційні підходи та інструменти політики недостатньо ефективні. Держави повинні активно змінювати політику в галузі досліджень і розробок, науки, освіти, кооперації, підприємництва та конкуренції. Розглянуто зарубіжний досвід формування національної стратегії відкритих інновацій. З розширенням цифрової інфраструктури економік географічні межі співпраці поступово втрачають чіткість, а нові глобальні знання стають доступними завдяки цифровим технологіям майже миттєво. У рамках концепції «ВІ-2» уряди провідних країн активно впроваджують стратегії, спрямовані на створення сприятливого інституційного середовища, яке охоплює культурні, соціальні, мережеві та інші трансформації. Реалізація такої стратегії в Україні відкриває можливості для становлення її як міжнародного зразка у сфері проектування та управління відкритими інноваційними системами в умовах цифровізації, що зміцнить репутацію країни як лідера в наукових дослідженнях та інноваціях. Наукова новизна статті полягає у формулюванні загальних рекомендацій щодо формування державної інноваційної політики з огляду на виклики та можливості, що несуть відкриті інновації. Зроблено висновок, що Україна цілком може стати міжнародною ролевою моделлю для проектування та управління відкритими інноваційними системами в епоху цифрових технологій, отримати репутацію держави, яка динамічно розвиває наукові новації.

Ключові слова: відкриті інновації, дослідження та розробки; інноваційні стратегії, інноваційний процес, «Відкриті інновації – 2», державна інноваційна політика.

Summary

Shaulskiy M. I. Open innovation: prospects for development. – Article.

Open innovation has become the dominant model of the innovative twenty-first century, as well as changes in the external environment lead innovative companies to cooperate. The paper describes theoretical and practical prerequisites for the emergence and use of the open innovation model. The changes in the external environment of companies that encourage them to take open innovation strategy are investigated. Among them is highlighted the acceleration of globalization, the complexity of products, industry convergence, the development of information and communication technologies, and the growth of venture capital. The general guidelines on the state of innovation policy are outlined. States are forced to adapt to changes in the strategies of innovative companies. These traditional approaches and policy tools are not effective enough. States must actively change R&D, science, education, cooperation, entrepreneurship, and competition policy. With the expansion of the digital infrastructure of economies, geographical boundaries are gradually losing clarity, and new global knowledge

is becoming accessible to digital technologies as soon as possible. Within the framework of the “OI-2” concept, the authorities of leading countries are actively promoting strategies to create a responsive institutional environment that nurtures cultural, social, political and other interests. transformation. The implementation of such a strategy in Ukraine opens up the possibility of establishing an international system in the design and management of critical innovative systems in digitalization, which enhances the country’s reputation as a leader in scientific research and innovation. Foreign experience in the formation of a national strategy of open innovation was considered. The scientific novelty of the article lies in the formulation of general recommendations for the formation of the state innovation policy in view of the challenges and opportunities that open innovation brings. Ukraine may well become an international role model for the design and management of open innovation systems in the era of digital technologies, gain the reputation of a state that dynamically develops scientific innovations.

Key words: open innovation, research and development, innovation strategy, innovation process, «Open innovations – 2», state innovation policy.

УДК 342.9
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v6.2024.17>

В. В. Ярема
orcid.org/0000-0003-1401-0077
викладач кафедри соціально-гуманітарних та правових дисциплін
Київського інституту Національної гвардії України

УДОСКОНАЛЕННЯ ФОРМУВАННЯ ПРАВОВИХ ЦІННОСТЕЙ ТА СОЦІАЛЬНО-ЦІННІСНИХ ПОТРЕБ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Значення правових цінностей як орієнтира розвитку українського суспільства в умовах правового режиму воєнного стану набуло особливої значущості. Нині перед державою та її громадянами, Збройними Силами України (далі – ЗСУ) та іншими військовими формуваннями постала необхідність максимальної консолідації зусиль для відсічі повномасштабній збройній агресії російської федерації. Це вимагає певних змін у сталому порядку функціонування суб'єктів правовідносин, у тому числі тих, що пов'язані з обмеженнями прав і свобод громадян. Перед військовослужбовцями ЗСУ, виконуючими свій конституційний обов'язок щодо захисту Батьківщини, щодня постають важкі завдання, а рішення, які вони приймають, визначають майбутнє нашої держави. Такий високий рівень відповідальності потребує адекватної правової підтримки, що стає особливо актуальним в умовах існування у суспільстві тенденцій правового нігілізму, що проявляються як ухилення від військової служби, спроби незаконного перетину державного кордону, а також збільшення випадків самовільного залишення частин військовослужбовцями. У сукупності ці фактори свідчать про необхідність приділення уваги процесам формування правових цінностей у військовозобов'язаних і військовослужбовців та слугує підтвердженням актуальності теми цієї статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми, пов'язані із формуванням та зміцненням правових цінностей, розглянув у своїх роботах професор Р. Калюжний, який визначив, що для характеристики правової цінності необхідно, перш за все, звернути увагу на позиції, що характеризують право як невід'ємну ознаку і складову частину людської цивілізації. Право являє собою не лише соціальний регулятор, але і соціальну цінність. Правові цінності як основоположні характеристики правової системи здійснюють вплив на механізми правового регулювання. В свою чергу, модернізація правової системи і її окремих елементів відображаються, зокрема і на ціннісних орієнтирах конкретного суспільства [1, с. 77]. Ми повністю поділяємо позицію науковця щодо існування системного

зв'язку між правовими цінностями і функціонуванням правового механізму, які підтримують та взаємно збагачують одне одного.

Професор Н. Камінська, досліджуючи правові цінності ЄС, які справляють значний вплив на національні правопорядки, особливо в контексті європейської інтеграції та модернізації національного законодавства, підкреслює стабільність і універсальність, взаємозалежність і взаємодоповнюваність таких цінностей: мир, свобода, рівність, безпека, справедливість, правовий порядок, права людини, демократія, верховенство права, суверенітет, територіальна цілісність, національна ідентичність, загальний добробут і т. д., а також їхній вплив на правопорядки, активізацію правотворчої і правозастосовної діяльності на різних рівнях [2, с. 76]. Той факт, що на першому місці в означеному переліку стоїть така цінність, як мир, свідчить, на нашу думку, про тісний зв'язок, який існує між функціонуванням ЗСУ та інших військових формувань і ступенем реалізації найважливіших для всього суспільства цінностей.

Професор С. Гладкий обґрунтовує, що, з погляду конституційних засад державного і суспільного ладу, характер фундаментальної цінності має людина, а також її життя, здоров'я, честь, гідність і, відповідно, інші природжені права людини. Спеціальний характер стосовно права, на думку науковця, мають такі цінності, як безпека, законність, правопорядок, право власності, свобода думки, слова, віросповідання тощо [3, с. 11]. Людиноцентричний характер правового регулювання у сучасних правових державах, на нашу думку, дозволяє практично реалізовувати закріплені у конституціях високі демократичні стандарти.

Водночас слід зауважити, що питання формування та удосконалення правових цінностей військовослужбовців не привертало багато уваги вчених, і в їх висвітленні міститься ще багато прогалин. Вказане обумовлює доцільність подальших наукових розвідок.

Постановка завдання. Мета статті полягає у визначенні напрямів удосконалення формування правових цінностей та соціально-ціннісних потреб військовослужбовця ЗСУ.

Основний матеріал дослідження. Ст. 11 Закону України «Про Збройні Сили України» визначає, що це військове формування провадить свою діяльність на засадах: вірності конституційному обов'язку та військовій присязі; верховенства права, законності та гуманності, поваги до людини, її конституційних прав і свобод; гласності, відкритості для демократичного цивільного контролю; поєднання єдиноначальності і колегіального розроблення найбільш важливих рішень; комплектування шляхом призову громадян на військову службу та прийняття на військову службу за контрактом; постійної бойової та мобілізаційної готовності; збереження державної таємниці; виховання військовослужбовців на патріотичних, бойових традиціях Українського народу, додержання військової дисципліни; забезпечення державного соціально-економічного та соціально-правового захисту громадян, які перебувають на службі у ЗСУ, а також членів їх сімей; заборони створення і діяльності організаційних структур політичних партій [4]. У вказаному переліку поєднані доволі різнопланові категорії – принципи, вимоги, гарантії та заборони. Їх еклектичність не дає змоги віднести їх до однієї з означених вище категорій, разом з тим такі феномени, як верховенство права, законність, гуманність, повага до людини, її прав і свобод; гласність та відкритість [4] однозначно можна віднести до правових цінностей в їх традиційному розумінні у правових дослідженнях.

Правові цінності у широкому розумінні трактують як найважливіші й засадничі принципи взаємодії індивіда і суспільства [5, с. 78]. Нам більш імпонує вузький підхід, відповідно до якого правові цінності – це такі культурні духовні цінності, які використовують суб'єкти правової культури в їх правовій діяльності з метою підтримання й утілення в життя моральних та інших соціальних цінностей через правовий порядок, що орієнтується на вказані цінності [6, с. 14]. Разом з тим ототожнення правових цінностей з культурними викликає питання про розмежування між цими категоріями. Безумовно, правова поведінка, обумовлена рівнем правової культури індивіда, безпосередньо пов'язана з його цінностями. Ієрархічний зв'язок цих феноменів виглядає наступним чином: правові цінності знаходяться на верхньому рівні ієрархії і детермінують рівень правової культури індивіда. Правова культура обумовлює безпосередню правову поведінку індивіда. При цьому вплив правової культури на правову поведінку є предметом рефлексії і відображається на рівні правової свідомості.

Ми поділяємо думку І. Шопіної щодо того, що правова культура військовослужбовця – це

сукупність правових цінностей, правових знань, вмінь та навичок, які у сукупності детермінують його правову поведінку. Правова культура військовослужбовців має наступні ознаки: а) це різновид загальної культури особистості військовослужбовця, яка починає формуватися під час сімейного виховання та початкової соціалізації у системі загальної середньої освіти; б) має багаторівневий характер і складається із правової культури громадянина, яка включає правову культуру військовослужбовця, яка, у свою чергу, має своїми складовими правову культуру курсанта, осіб офіцерського складу, осіб сержантського та старшинського складу, осіб рядового складу тощо; в) впливає на як на поведінку військовослужбовця, так і на існуючий в військових колективах загальний рівень правової культури [7, с. 48]. Залежність правової культури військовослужбовця від багатьох соціальних факторів свідчить про глибокий зв'язок між правовою культурою та соціальними цінностями, які поділяють члени того чи іншого суспільства.

Вказане вище дає змогу сформулювати поняття правових цінностей військовослужбовця ЗСУ як властивостей правових явищ задовольняти духовні, моральні, інтелектуальні, матеріальні та інші потреби особистості для досягнення максимальної реалізації її прагнень щодо професійної реалізованості під час проходження військової служби та ефективного виконання завдань, пов'язаних із обороною України, захистом її суверенітету, відсіччю збройній агресії російської федерації.

Зв'язок між правовими цінностями і соціально-ціннісними потребами полягає у наступному. Соціально-ціннісні потреби є одним із видів потреб особистості, при цьому, на відміну від інших потреб (матеріальних, фізичних, фізіологічних тощо) вони вважаються потребами більш високого рівня, безпосередньо детермінованими станом етичного розвитку особистості. Велика роль серед означених потреб належить альтруїзму як системі ціннісних орієнтацій особистості, при якій центральним мотивом і критерієм моральної оцінки є інтереси іншої людини, чи соціальної спільності [8, с. 146]. Соціально-ціннісні потреби військовослужбовця ЗСУ можна визначити як його стан, що виражає необхідність та залежність від соціальних факторів, до яких належать відчуття своєї соціальної корисності, схвалення поведінки військовослужбовця його референтною групою (командиром, підлеглими, членами військового колективу, родиною, друзями, іншими особами) та усвідомлення відповідності його системи цінностей інтересам держави і громадянського суспільства. Тобто, на відміну від правових цінностей, які є відносно усталеною категорією, соціально-ціннісні потреби є більш

змінюваними. Водночас їх безпосередній вплив на правову поведінку є визначальним, саме потреба виступає спонукальним імпульсом для здійснення правової дії.

Отже, удосконалення формування правових цінностей та соціально-ціннісних потреб військовослужбовця ЗСУ має здійснюватися у системному зв'язку, який враховує відмінності між цими явищами, і, водночас, їх спорідненість. Вплив на формування правових цінностей має розглядатися у перспективному аспекті і розпочинатися під час первинної соціалізації дітей у системі дошкільної, а згодом – шкільної освіти. Оскільки формування цінностей людини є тривалим процесом, результати якого не можуть оцінюватися у короткочасній перспективі, уявляється важливим надання йому цілеспрямованого характеру та розуміння його цілей всіма учасниками виховних впливів, до яких належать як педагоги, так і найближче родинне коло дитини. Цей перший етап формування правових цінностей є найбільш важливим, оскільки коригування усталених систем цінностей протягом подальшого розвитку особистості буде постійно ускладнюватися внаслідок вже сформованих ціннісно-мотиваційних структур.

Важливим етапом правової соціалізації військовослужбовців, який впливає на зміцнення в них правових цінностей та відпрацювання сталих алгоритмів реалізації соціально-ціннісних потреб є навчання у вищих військових навчальних закладах, військових навчальних підрозділах закладів вищої освіти та інших військово-освітніх установах. Під час освітнього процесу військовослужбовець отримує змогу підвищити рівень своєї ціннісно-професійної рефлексії, яка базується не тільки на інтуїтивному відчутті цінності його соціально-відповідальної позиції, а й на когнітивній складовій, яка базується на пізнанні цінності права як універсального регулятора, особливостей нормативно-правового регулювання військової служби, інтеріоризації критеріїв оцінки професійної поведінки залежно від ступеня її нормативності.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Удосконалення формування правових цінностей та соціально-ціннісних потреб військовослужбовця ЗСУ у сучасних умовах виступає важливим чинником підвищення готовності громадян до військової служби в умовах повномасштабної збройної агресії російської федерації. Двоєдиний характер формування правових цінностей та соціально-ціннісних потреб обумовлює використання засобів впливу як у тривалій, так і у короткочасній перспективі. Правові цінності формуються протягом всього періоду життєдіяльності особистості, що детермінує поступовий характер здійснюваних змін. Натомість, реалі-

зація соціально-ціннісних потреб здійснюється більш оперативно, що вимагає від суб'єктів виховних впливів оперативного підкріплення бажаної поведінки індивіда шляхом вибору оптимальних методів стимулювання.

Перспективи подальших досліджень мають включати визначення методів, які доцільно використовувати для закріплення алгоритмів правової поведінки у військовослужбовців ЗСУ та внесення змін до правових актів, які регламентують роботу з персоналом військових частин.

Література

1. Калюжний Р.А. Правові цінності як основа модернізації сучасної правової системи України. *Правова парадигма відновлення України: проблеми та перспективи*: матеріали XIV Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 23 лютого 2024 р.). Київ, 2024. С. 75–79.
2. Камінська Н. Правові цінності Європейського Союзу та їхній вплив на національні правопорядки. *Право України*. 2024. № 7. С. 56–77.
3. Гладкий С. О. Правові цінності як практична проблема правового життя українського суспільства. *Традиції та інновації розвитку приватного права в Україні*: матеріали VIII Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Полтава, 7 червня 2019 р.). Полтава, 2019. С. 10–13.
4. Про Збройні Сили України: Закон України від 6 грудня 1991 року № 1934-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1934-12#Text>
5. Поліщук П. В. Поняття правових цінностей та методологічні підходи до розуміння їх сутності. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2013. № 1-2. С. 75–81.
6. Макаренко Л. Методологічні підходи до визначення поняття й сутності правових цінностей. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2018. № 33 (5). С. 10–15.
7. Шопіна І., Воловик В. Поняття, ознаки та структура правової культури військовослужбовців. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Військово-спеціальні науки*. 2020. № 2. С. 47–49. DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2217.2020.44.47-49>
8. Прохоров А. С. Психологічні особливості прояву альтруїзму-егоїзму особистості. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій*. 2012. № 6. С. 146–149.

Анотація

Ярема В. В. Удосконалення формування правових цінностей та соціально-ціннісних потреб військовослужбовця Збройних Сил України. – Стаття.

Сформульовано поняття правових цінностей військовослужбовця Збройних Сил України як властивостей правових явищ задовольняти духовні, моральні, інтелектуальні, матеріальні та інші потреби особистості для досягнення максимальної реалізації її прагнень щодо професійної реалізованості під час проходження військової служби та ефективного виконання завдань, пов'язаних із обороною України, захистом її суверенітету, відсіччю збройній агресії російської федерації.

Соціально-ціннісні потреби військовослужбовця Збройних Сил України визначено як його стан, що

виражає необхідність та залежність від соціальних факторів, до яких належать відчуття своєї соціальної користності, схвалення поведінки військовослужбовця його референтною групою та усвідомлення відповідності його системи цінностей інтересам держави і громадянського суспільства. Обґрунтовано, що на відміну від правових цінностей, які є відносно усталеною категорією, соціально-ціннісні потреби є більш змінюваними. Водночас їх безпосередній вплив на правове поведінку є визначальним, саме потреба виступає спонукальним імпульсом для здійснення правової дії.

Акцентовано увагу на тому, що удосконалення формування правових цінностей та соціально-ціннісних потреб військовослужбовця Збройних Сил України має здійснюватися у системному зв'язку, який враховує відмінності між цими явищами, і, водночас, їх спорідненість.

Зроблено висновок, що удосконалення формування правових цінностей та соціально-ціннісних потреб військовослужбовця Збройних Сил України у сучасних умовах виступає важливим чинником підвищення готовності громадян до військової служби в умовах повномасштабної збройної агресії російської федерації. Двоєдиний характер формування правових цінностей та соціально-ціннісних потреб обумовлює використання засобів впливу як у тривалій, так і у короткочасній перспективі. Правові цінності формуються протягом всього періоду життєдіяльності особистості, що детермінує поступовий характер здійснюваних змін. Натомість, реалізація соціально-ціннісних потреб здійснюється більш оперативно, що вимагає від суб'єктів виховних впливів оперативного підкріплення бажаної поведінки індивіда шляхом вибору оптимальних методів стимулювання.

Ключові слова: правові цінності, соціально-ціннісні потреби, військовослужбовці, Збройні Сили України, правова поведінка.

Summary

Yarema V. V. Improving the formation of legal values and social and value needs of a serviceman of the Armed Forces of Ukraine. – Article.

The article formulates the concept of legal values of a serviceman of the Armed Forces of Ukraine as

properties of legal phenomena to satisfy spiritual, moral, intellectual, material and other needs of a personality to achieve maximum realization of his/her aspirations for professional fulfillment during military service and effective performance of tasks related to the defense of Ukraine, protection of its sovereignty, and repulsion of the armed aggression of the Russian Federation.

The socio-value needs of a serviceman of the Armed Forces of Ukraine are defined as his/her state which expresses the need for and dependence on social factors, including a sense of social usefulness, approval of the serviceman's behavior by his/her reference group and awareness of the conformity of his/her value system with the interests of the State and civil society. It is substantiated that, unlike legal values, which are a relatively well-established category, social and value needs are more variable. At the same time, their direct impact on legal behavior is decisive, and it is the need that acts as a motivating impulse for legal action.

The author emphasizes that improvement of the formation of legal values and social and value needs of a serviceman of the Armed Forces of Ukraine should be carried out in a systematic manner which takes into account the differences between these phenomena and, at the same time, their affinity.

It is concluded that improving the formation of legal values and social and value needs of a serviceman of the Armed Forces of Ukraine in modern conditions is an important factor in increasing the readiness of citizens for military service in the context of full-scale armed aggression of the Russian Federation. The dual nature of the formation of legal values and social and value needs determines the use of means of influence in both the long and short term. Legal values are formed throughout the entire period of a person's life, which determines the gradual nature of the changes made. On the other hand, the realization of social and value needs is carried out more quickly, which requires the subjects of educational influences to promptly reinforce the desired behavior of an individual by choosing the optimal methods of stimulation.

Key words: legal values, social and value needs, military personnel, the Armed Forces of Ukraine, legal behavior.

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ

УДК 343.15

DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v6.2024.18>

М. Г. Кузнєцов
orcid.org/0009-0009-7068-3138
кандидат юридичних наук,
адвокат

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИБОРЧИХ ПРАВ: ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ТА КОРУПЦІЙНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

Постановка проблеми. Корупція у виборчому процесі є однією з найсерйозніших загроз для функціонування демократії і правопорядку. Вона негативно впливає на справедливість виборів, легітимність політичних інститутів і довіру громадськості до політичної системи. На жаль, корупційні практики виявляються в різних формах, від підкупу виборців до фальсифікації результатів голосування, що суттєво спотворює демократичний процес і порушує основоположні принципи справедливих виборів. Незважаючи на численні спроби реформування виборчих процедур, корупція продовжує залишатися нагальною проблемою, що обумовлено кількома факторами. По-перше, існує недостатність прозорості і відкритості у виборчих процесах, що створює сприятливе середовище для маніпуляцій та зловживань. По-друге, проблеми із законодавчою та інституційною базою, включаючи нерегульоване фінансування виборчих кампаній і слабкість контролю, дозволяють виникати корупційним практикам. По-третє, недостатній рівень правової свідомості громадян і недемократичні аспекти виборчої системи також сприяють розповсюдженню корупції. Оскільки корупція у виборчому процесі є складним і багатогранним явищем, яке постійно адаптується до змін в законодавстві та політичному контексті, необхідно систематично і всебічно вивчати ці аспекти. Важливо ідентифікувати конкретні фактори, що сприяють виникненню корупції, та розробити ефективні стратегії для її запобігання та подолання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз сучасних досліджень у сфері порушень виборчих прав в Україні показує значний обсяг наукових праць, що зосереджуються на різних аспектах корупції та кримінальних правопорушень у виборчому процесі. Дослідження фокусуються на класифікації злочинів проти виборчих прав, зокрема, на різних формах порушень та їх юридичній кваліфікації. Вчені підкреслюють необхідність удосконалення правозастосування, враховуючи нові виклики, такі як розвиток

інформаційних технологій та зростання числа кібератак на виборчі системи. Останні публікації підкреслюють потребу в ретельному аналізі ефективності кримінально-правових норм, що стосуються виборчих прав, зокрема статей Кримінального кодексу України. Відзначено проблеми з доказовою базою під час розслідування таких злочинів і недостатню практичну реалізацію відповідних норм у судовій практиці. Серед інших важливих досліджень можна відзначити роботи В.М. Трепака, що зосереджуються на теоретико-прикладних аспектах запобігання та протидії корупції в Україні. В.В. Побережний розглядає сутність та причини корупції в системі органів державної влади, а М.В. Фоміна і В.В. Кузьменко аналізують форми і класифікацію корупційних відносин. І. Тимошенко досліджує зв'язок між виборами та корупцією, а також заходи запобігання. Н. Лесько фокусується на типології корупційних проявів у поліції, а Л.І. Каленіченко і Д.В. Слинько вивчають поняття, ознаки та види корупції. Корчак Н. і Корчак Я. розглядають правовий аспект запобігання політичній корупції, а Жовнір О. аналізує функції державного управління у боротьбі з корупційними проявами. Ці публікації забезпечують глибоке розуміння природи корупції у виборчому процесі, а також окреслюють основні проблеми та можливі шляхи їх вирішення, що є важливими для розробки ефективних стратегій боротьби з корупцією у виборчих процесах.

Метою є комплексний аналіз корупції та проблем кримінальної відповідальності у виборчому процесі з акцентом на виявлення її основних причин, форм і наслідків.

Виклад основного матеріалу. Етимологічний аналіз терміну «корупція» виявляє його складне та різноманітне походження. Згідно з деякими дослідниками, цей термін походить від латинського слова «*corruptio*», що перекладається як «підкуп» або «продажність» і зазвичай відноситься до осіб, що мають владні повноваження. Інші науковці вважають, що слово має корені у давньоримських термінах «*correi*» (група осіб,

що виконують обов'язки) та «gumpere» (знищувати, порушувати, купувати), що разом формують конструкцію «corgumpere», яка описує дії групи осіб, що порушують соціальний порядок. Ці інтерпретації формують основу для розуміння та визначення поняття «корупція» [1].

Юридичний словник визначає корупцію як зловживання владою, яке включає в себе підкуп посадових осіб та недотримання ними своїх обов'язків з метою особистого збагачення через отримання підкупу або надання хабарів [2].

З етимологічного аналізу терміну «корупція» можна виділити такі ключові характеристики цього явища:

- Дії вчиняються особою зі спеціальним правовим статусом, зазвичай посадовою особою;
- Операції здійснюються в межах службового становища, пов'язаного з використанням посадовою особою своїх повноважень;
- Представляє собою форму зловживання владою;
- Метою є особисте збагачення [3].

Корупційні прояви можуть виявлятися в усіх сферах суспільства, але особливо важливими є їх прояви в виборчому процесі. Багато дослідників, зокрема І. Тимошенко, розглядають корупцію у виборчому процесі як специфічну форму політичної корупції. Це включає дії, спрямовані на купівлю або продаж владних повноважень, коли кандидати на посади отримують ці повноваження, а їхні підтримувачі намагаються вплинути на майбутні рішення через лобіювання, протекціоналізм та інші методи [4].

Корупція у виборчому процесі є зловживанням владою, яке включає незаконні або неетичні дії, що мають на меті маніпулювання виборчим процесом для отримання неправомірних переваг чи вигод. Це може проявлятися у купівлі голосів, фальсифікації результатів виборів, тиску на виборців або кандидатів, використанні адміністративних ресурсів для підтримки певних кандидатів та нечесному фінансуванні виборчих кампаній.

Протягом виборчого процесу можуть виникати різні корупційні ризики. І. Кушнар'єв зазначає, що ці ризики виявляються у спробах народного депутата неправомірно використовувати свої повноваження для отримання ресурсів з державного бюджету для підкупу чи маніпуляцій з виборцями з метою подальшого переобрання. Вчений наводить кілька прикладів проявів політичної корупції в діяльності народного обранця:

- Завищення вартості рішень;
- Конфлікт інтересів;
- Тіньове або непрозоре лобіювання;
- Лобіювання, пов'язане з переходом до іншої фракції для отримання фінансування на об'єкти, розташовані в його виборчому окрузі;

– Лобіювання без переходу до іншої фракції – «правильне» голосування незважаючи на рішення фракції та обіцянки виборцям для отримання подальшого фінансування на об'єкти в виборчому окрузі;

– Ігнорування та бездіяльність щодо проблем, що включені до суспільного порядку денного [5].

Узагальнюючи, варто відзначити, що корупція у виборчому процесі є динамічним явищем, яке адаптується до змін у законодавстві, суспільстві та політичному контексті, проте залишається негативним і шкідливим. Тому для протидії корупції необхідно виявити її негативні наслідки та розробити ефективні стратегії запобігання і боротьби. Запобігання є ключовим аспектом у боротьбі з будь-якими порушеннями закону, тому у протистоянні корупції важливо акцентувати увагу на її попередженні.

Корупційні явища часто спричиняються численними процедурами, що стосуються видачі дозволів, обмеженням та відсутністю адекватних механізмів і правових гарантій для захисту інтересів громадян у взаємодії з державними органами. Організаційні аспекти корупції включають дисбаланс між правами і обов'язками державних службовців, нестабільність їх службового статусу та низький рівень оплати праці.

Серед основних чинників, що ведуть до корупції, варто зазначити слабкість громадянського суспільства та його віддаленість від органів влади. Демократичні держави здатні ефективно вирішувати проблеми завдяки активній участі громадських інститутів. Корупція, як в Україні, так і в інших країнах, проникає на всі рівні суспільства, охоплюючи представників влади, політиків, підприємців та громадські організації.

Негативні наслідки корупції впливають як на суспільство, так і на державу в цілому. Вона представляє серйозну загрозу економічній безпеці країни. Крім того, корупція порушує конкурентні механізми ринку, оскільки часто прибуток отримується не завдяки конкурентоспроможності, а через неправомірні переваги. Це веде до зниження ефективності ринку та дискредитації ринкової конкуренції [6].

Причини корупції у виборчому процесі обумовлені рядом факторів, що сприяють виникненню та поширенню корупційних явищ у цій сфері. Серед них:

1. Недостатній рівень прозорості та відкритості виборчих процедур, що створює сприятливі умови для зловживань і маніпуляцій.

2. Недемократичні аспекти у виборчих системах, які ускладнюють участь громадян у виборах і створюють можливості для підкупу та впливу.

3. Неefективний контроль за фінансуванням виборчих кампаній, що дозволяє використання

неправомірних фінансових ресурсів і вплив великих корпорацій на політичний процес.

4. Низький рівень освіченості та свідомості виборців, що робить їх більш вразливими до маніпуляцій і підкупу.

5. Відсутність ефективних механізмів розслідування та покарання корупційних порушень, що призводить до безкарності та сприяє новим порушенням [7].

Причини корупції у виборчому процесі тісно пов'язані з недостатньою регуляцією фінансування виборчих кампаній, відсутністю прозорості та відкритості виборчих процедур, а також недемократичними аспектами виборчих систем. Ці фактори створюють умови для зловживань і маніпуляцій, порушуючи принципи демократії та підриваючи легітимність політичного волевиявлення.

Корупція у виборчому процесі має численні причини та фактори, що сприяють її поширенню. Однією з основних причин є недостатня регуляція фінансування виборчих кампаній, що створює можливості для неправомірного впливу бізнес-структур та індивідуальних донорів на політичні процеси через підкуп виборців або політиків. Недостатня прозорість та відкритість виборчих процедур також є суттєвими факторами, оскільки вони сприяють зловживанням і маніпуляціям, таким як підробка голосів чи втручання в підрахунок голосів.

Низький рівень інформованості серед виборців також сприяє поширенню корупції, оскільки це робить їх вразливими до маніпуляцій і підкупу з боку політичних сил. Недемократичні аспекти виборчої системи, такі як система голосування або привілеї, надані певним політичним силам, можуть створювати нерівні умови для учасників виборчого процесу та сприяти корупційним практикам.

Ці причини часто взаємодіють, формуючи складну і вразливу систему, яка стимулює корупційні дії і порушує демократичні принципи виборчого процесу. Розуміння цих причин є ключовим для розробки ефективних стратегій і заходів для запобігання та боротьби з корупцією у виборчих процесах, що є важливим для забезпечення інтегритету і легітимності демократичних виборів.

Загалом, причини корупції у виборчому процесі різноманітні і включають недостатню регуляцію фінансування виборчих кампаній, недемократичні практики у виборчій системі, недостатню прозорість і відкритість у виборчих процедурах, а також низький рівень політичної культури громадян. Ці фактори створюють умови для зловживань і маніпуляцій, підриваючи довіру до політичної системи і загрожуючи її легітимності. Для ефективної боротьби

з корупцією у виборчих процесах необхідний комплексний підхід, що включає зміцнення законодавства, підвищення прозорості і відкритості виборчих процедур, а також активну участь громадян у політичному житті і контроль за владними структурами.

Л.В. Гапоненко акцентує на критичній проблемі корупції у сфері виборчого права. Зокрема, він зазначає, що значна частина кандидатів на політичні посади вдається до корупційних практик під час виборчих кампаній, намагаючись вплинути на основні принципи виборчого процесу. Одним з найпоширеніших способів корупційних маніпуляцій є купівля голосів виборців. Історія українських виборів містить численні випадки таких практик: роздача продуктових наборів, надання грошової «допомоги» та інші подібні дії [8].

Маніпуляції та фальсифікація виборів стали серйозною і поширеною проблемою у сучасному виборчому процесі в Україні. Впроваджуються нові та вдосконалені методи для унеможливлення чесних та прозорих виборів. Наприклад, одна з форм фальсифікації – це «голосування мертвих душ», коли використовується голосування громадян, які вже померли або не мешкають в Україні. Також відзначаються різні механізми під час підрахунку голосів, включаючи використання «фейкових» виборчих бюлетенів. Сучасні методи фальсифікації також включають включення технічних кандидатів до списків виборців, де прізвища або ініціали кандидатів збігаються, що викликає плутанину серед виборців. Крім того, використання канцелярських товарів зі зникаючими чорнилами є поширеним методом фальсифікації та псування виборчих бюлетенів [9].

Подолання корупції у виборчому процесі можливе шляхом реалізації кількох стратегічних заходів. По-перше, необхідно зміцнити правову основу, зокрема, удосконаливши виборче законодавство та забезпечивши ефективну правову відповідальність за корупційні порушення в контексті виборчих процесів. По-друге, слід підвищити рівень прозорості та відкритості у виборчих процедурах, зокрема, через публікацію інформації про фінансування політичних партій та кампаній, а також забезпечення доступу до інформації про виборчі процеси для громадськості та міжнародних спостерігачів. По-третє, важливо розвивати механізми контролю та нагляду за виборчими процесами, залучаючи громадські організації та незалежних спостерігачів, а також забезпечуючи незалежність і ефективність виборчих комісій [10].

Запровадження електронного голосування може стати значним кроком у боротьбі з корупцією у виборчому процесі. Така технологія може

зменшити ймовірність маніпуляцій з голосуванням і фальсифікації результатів. Електронне голосування забезпечує більшу прозорість і безпеку виборчого процесу, оскільки кожен голос автоматично фіксується і не може бути змінений без сліду. Крім того, електронне голосування може сприяти залученню більшої кількості виборців до участі у виборах, оскільки воно є більш зручним і швидким способом голосування. Збільшення участі громадян може зменшити можливість корупційного впливу на результати виборів, оскільки більша кількість голосів робить спроби фальсифікації менш ефективними.

Проте електронне голосування також має свої виклики і ризики, такі як питання безпеки і захисту даних, а також доступність для всіх груп населення. Однак, за умови належного впровадження та врахування зазначених аспектів, електронне голосування може стати важливим інструментом у боротьбі з корупцією у виборчих процесах [11].

Узагальнюючи, один з можливих підходів до вирішення цих проблем може включати: гармонізацію українського законодавства з європейськими стандартами та сучасними вимогами; підвищення правової свідомості серед громадян; зміни в економічній сфері країни; посилення юридичної відповідальності за порушення під час виборчого процесу тощо. Важливо зауважити, що ці заходи можуть бути ефективними лише при їх комплексному застосуванні.

Висновки. Корупція у виборчих процесах становить серйозну загрозу для демократії, правопорядку та суспільного розвитку. Ця проблема вимагає комплексного підходу та термінових заходів для її подолання. Ключовими аспектами є зміцнення законодавчої бази, забезпечення прозорості та відкритості виборчих процедур, активна участь громадян у політичному житті та вдосконалення механізмів контролю за виборчими процесами. Лише спільні зусилля громадян, політичних сил, громадських організацій і державних інститутів можуть призвести до суттєвого зменшення корупції у виборчих процесах та гарантувати демократичний і справедливий виборчий процес.

Корупція у цій сфері є складною і багатогранною проблемою, що вимагає детального аналізу та глибокого розуміння. Ознаки корупції у виборчих процедурах охоплюють різноманітні форми зловживання владою, спрямовані на отримання особистої вигоди чи маніпулювання результатами виборів.

Аналіз причин корупції у виборчих процесах свідчить про її комплексність і багатогранність. Виявлення цих причин є важливим етапом для розуміння та боротьби з даною проблемою. Фак-

тори, такі як слабкість інституцій, економічна нестабільність, недостатній рівень правової свідомості громадян та інші, формують середовище, яке сприяє розповсюдженню корупції у виборчих процедурах. Розуміння цих причин є ключовим для розробки ефективних стратегій запобігання та протидії корупції у виборчих процесах.

Підсумовуючи, ідентифікація та дослідження можливих шляхів подолання корупції у виборчих процесах є критично важливими для покращення демократичних процесів та забезпечення прозорості і легітимності виборів. Впровадження електронного голосування, підвищення рівня правової культури, зміцнення юридичної відповідальності та співпраця з міжнародними організаціями можуть стати ефективними інструментами у боротьбі з корупцією під час виборчих процесів. Реалізація комплексного набору таких заходів сприятиме створенню більш справедливого, демократичного та довірчого виборчого середовища, яке відповідатиме вимогам сучасного суспільства.

Література

1. Трепак В. М. Теоретико-прикладні проблеми запобігання та протидії корупції в Україні : дис. на здобут. наук. ступеня докт. юрид. наук: 12.00.08. Л., 2020. 481 с.
2. Побережний В.В. Сутність та причини корупції в системі органів державної влади. URL: <http://www.academy.gov.ua/ej/ej12/txts/10pwodv.pdf>.
3. Фоміна М.В., Кузьменко В.В. Сутність, форми і класифікація корупційних відносин. Економічний вісник університету. 2013. Вип. 21(1). С. 182–186. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/escvu201321\(1\)31](http://nbuv.gov.ua/UJRN/escvu201321(1)31).
4. Тимошенко І. Вибори та корупція: сутність, причини, заходи запобігання. Правовий вісник Української академії банківської справи. 2014. № 2(11). С. 7–11.
5. Лесько Н. Типологія корупційних проявів у поліції. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки. 2020. Т. 7, № 3. С. 146–152.
6. Каленіченко Л. І., Слинко Д. В. Поняття, ознаки та види корупції. Право і безпека. 2022. № 1. С. 39–46.
7. Корчак Н., Корчак Я. Запобігання та протидія політичній корупції: правовий аспект. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Державне управління. 2021. Вип. 1. С. 34–44.
8. Жовнір О. З. Дослідження протидії корупційним проявам через аналіз окремих функцій державного управління. Держава і право: de lege praeterita, instante, futura: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Миколаїв, 27–28 листопада 2009 р.). Одес. нац. юрид. акад. Миколаїв: Іліон, 2009. С. 159–160.
9. Захарчук О. З. Використання досвіду органів влади зарубіжних країн у боротьбі з корупційними правопорушеннями в Україні: адміністративно-правовий аспект: дис. канд. юрид. наук : 12.00.07. Львів, 2012. 218 с.
10. Мисишин О. С. Політична корупція як система протиправних дій: варіативність аспектів. Вісник

Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія Питання політології. 2021. № 38.

11. Яцків І. І. Механізм, причини та заходи протидії корупції: загальна характеристика. Держава і закон: теорія, практика, методика : зб. наук. пр. Івано-Франківськ. 2018. № 3. С. 155–163.

12. Тертишник В. М. Права і свободи людини: підручник. Київ: Алерта, 2022. 432 с. ISBN 978-617-566-725-5

Анотація

Кузнєцов М. Г. Правове забезпечення виборчих прав: проблеми кримінальної відповідальності та корупційних правопорушень. – Стаття.

У статті розглянуто проблему корупції та кримінальної відповідальності у виборчих процесах, яка є серйозною загрозою для демократії, правопорядку та суспільного розвитку. Основна увага зосереджена на складності і багатогранності цього явища, яке вимагає комплексного підходу для подолання. Аналізу підлягають різноманітні форми корупційних проявів, включаючи купівлю голосів виборців, маніпуляції під час підрахунку голосів та фальсифікацію виборчих результатів. Досліджено основні причини корупції у виборчому процесі, серед яких відзначено слабкість інституцій, економічну нестабільність, недостатній рівень правової свідомості громадян та інші фактори, що сприяють виникненню корупційних практик. Виявлення цих причин є критично важливим для розроблення ефективних стратегій запобігання та протидії корупції у виборчих процедурах. Стаття також акцентує увагу на необхідності зміцнення законодавчої бази, забезпечення прозорості та відкритості виборчих процесів, активізації участі громадян у політичному житті та вдосконалення механізмів контролю. Розглянуто можливості впровадження електронного голосування як одного з інструментів для боротьби з корупцією, зокрема, його потенціал у зменшенні маніпуляцій та фальсифікацій. У висновках наголошується, що вирішення проблеми корупції у виборчих процесах потребує комплексного підходу, що включає зміцнення законодавства, підвищення правової культури, і співпрацю з міжнародними організаціями. Лише за допомогою зусиль громадян, політичних сил, громадських організацій та державних інститутів можна досягти значного зменшення корупції та забезпечити демократичний і справедливий виборчий процес. Стаття спрямована на підвищення обізнаності про корупційні ризики у виборчих

процесах та надання рекомендацій щодо покращення виборчих систем для досягнення більшої прозорості і справедливості в демократичних виборах.

Ключові слова: виборчі права, кримінальна відповідальність, Кримінальний кодекс України, корупція, корупційні злочини, виборчий процес.

Summary

Kuznietsov M. H. Legal support of electoral rights: problems of criminal liability and corruption offenses. – Article.

The article deals with the problem of corruption and criminal liability in electoral processes, which is a serious threat to democracy, law and order and social development. The main focus is on the complexity and multifaceted nature of this phenomenon, which requires a comprehensive approach to overcome. Various forms of corruption are analyzed, including vote buying, manipulation of the vote count and falsification of election results. The main causes of corruption in the electoral process are investigated, including the weakness of institutions, economic instability, insufficient legal awareness of citizens and other factors that contribute to the emergence of corrupt practices. Identifying these causes is critical for developing effective strategies to prevent and combat corruption in electoral procedures. The article also emphasizes the need to strengthen the legislative framework, ensure transparency and openness of electoral processes, enhance citizen participation in political life, and improve control mechanisms. The author considers the possibilities of introducing electronic voting as one of the tools for fighting corruption, in particular, its potential to reduce manipulation and fraud. The conclusions emphasize that solving the problem of corruption in electoral processes requires a comprehensive approach, including strengthening legislation, improving legal culture, and cooperation with international organizations. Only through the efforts of citizens, political forces, civil society organizations and state institutions can a significant reduction in corruption be achieved and a democratic and fair electoral process be ensured. The article aims to raise awareness of corruption risks in electoral processes and provide recommendations for improving electoral systems to achieve greater transparency and fairness in democratic elections.

Key words: electoral rights, criminal liability, Criminal Code of Ukraine, corruption, corruption crimes, electoral process.

УДК 343.1:351.745
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v6.2024.19>

О. В. Хорошун
orcid.org/0009-0003-8221-0713
кандидат юридичних наук,
директор

*Дніпровського інституту Приватного акціонерного товариства
«Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом»*

ПРИНЦИПИ ЗАКОННОСТІ, СПРАВЕДЛИВОСТІ ТА НЕУПЕРЕДЖЕНОСТІ В ДІЯЛЬНОСТІ ДБР

Постановка проблеми. У сучасних умовах реформування правоохоронних органів України забезпечення високих етичних та правових стандартів у діяльності Державного бюро розслідувань (ДБР) є вкрай важливим. Одним із ключових напрямів є впровадження основоположних принципів законності, справедливості та неупередженості у щоденну діяльність ДБР, що гарантує законність, ефективність та прозорість розслідувань. На практиці реалізація цих принципів стикається з низкою викликів, таких як дотримання верховенства права у складних правових ситуаціях, уникнення конфліктів інтересів, забезпечення прозорості діяльності та балансування між правовими вимогами і суспільними очікуваннями. Ці виклики ставлять питання про шляхи ефективного застосування цих принципів у рамках діяльності ДБР, що є актуальним завданням для правового середовища України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні наукові публікації значну увагу приділяють правовим та етичним аспектам діяльності правоохоронних органів, зокрема Державного бюро розслідувань. У працях таких дослідників, як О. Ковальчук, В. Тертишник та Л. Шевченко, принцип законності аналізується як один з основоположних регуляторів діяльності правоохоронних органів, що гарантує дотримання верховенства права та послідовності в роботі державних службовців. Дослідники наголошують на важливості побудови чіткої ієрархії правових актів, що дозволяє уникати суперечностей і знижує ризик правопорушень з боку працівників ДБР.

У роботах І. Жукової та П. Романова принцип справедливості розглядається як етичний орієнтир у правоохоронній діяльності, що забезпечує відповідність між злочином і покаранням та врахування суспільних інтересів під час розслідувань. Дослідники підкреслюють роль цього принципу у випадках, коли законодавство має прогалини, наголошуючи на необхідності врахування морально-етичних стандартів і добросовісності при застосуванні аналогії права. Актуальність принципу неупередженості в діяльності ДБР висвітлено у працях С. Васильєва та О. Марченко, які відзначають важливість дотримання

незалежності працівників Бюро від зовнішніх впливів. Вони наголошують на необхідності мінімізації конфліктів інтересів, уникненні особистої зацікавленості у результатах розслідувань і дотриманні стандартів об'єктивності та незаангажованості. Науковці підкреслюють, що реалізація принципу неупередженості є однією з основних умов для збереження довіри громадськості до ДБР.

Таким чином, аналіз останніх досліджень свідчить про високий інтерес до етичних і правових стандартів у діяльності ДБР. Проте, незважаючи на значну кількість теоретичних напрацювань, на практиці ще залишаються нерозв'язаними питання інтеграції принципів законності, справедливості та неупередженості в роботу ДБР, що робить це дослідження актуальним та необхідним для подальшого розвитку правоохоронної системи України.

Метою статті є дослідження змісту та ролі принципів законності, справедливості та неупередженості в діяльності Державного бюро розслідувань України, а також виявлення можливих шляхів їх удосконалення для підвищення ефективності, прозорості та етичних стандартів роботи Бюро. На основі аналізу чинного законодавства, практики застосування права та існуючих наукових підходів стаття спрямована на формулювання практичних рекомендацій щодо впровадження зазначених принципів у щоденну діяльність працівників ДБР.

Виклад основного матеріалу. *Засади (принципи) права* – інтегративні основоположні морально-правові фундаментальні ідеї, які в силу свого змісту і цінності є фундаментом правничої стратегії, визначають доктринальну цінність правової системи, гармонізують всю систему правових норм, виступають першоджерелом окремих інститутів і норм права (є генетичною підвалиною, хромосомним набором системи права), надають глибокої єдності і системності регулятивним механізмам права, дають юридичну базу для тлумачення права в умовах конкуренції законодавчих норм, сприяють правильному пізнанню та застосуванню норм права, вносять упорядкованість у розв'язанні питань, відносно

яких є прогалини в праві, служать основою й вихідним положенням для подальшого розвитку правничої доктрини, юридичної визначеності окремих інститутів права [6, с. 24].

Принципи діяльності будь-якого державного органу не можуть існувати ізольовано, адже вони формують єдину організовану систему взаємопов'язаних елементів, орієнтованих на реалізацію спільних цілей та завдань.

Державне бюро розслідувань (ДБР) є частиною такої системи, і його основні принципи визначено в статті 3 Закону України «Про Державне бюро розслідувань». До них належать: верховенство права, законність, справедливість, неупередженість, незалежність і відповідальність кожного працівника, відкритість і прозорість діяльності, політична нейтральність, а також єдиноначальність у реалізації повноважень.

Кожен з цих принципів розкриває окремий аспект діяльності ДБР. Одним із ключових принципів є верховенство права, яке займає фундаментальне місце в діяльності органів державної влади. Верховенство права офіційно закріплено в Конституції України, зокрема в статті 8, яка встановлює його як один з основоположних принципів. Деякі науковці, наприклад, Ф.В. Бортняк, зазначають, що повторне закріплення цього принципу в законі є зайвим, оскільки Конституція має найвищу юридичну силу [1, с. 14]. Водночас відсутність конкретного визначення верховенства права в Конституції вимагає його деталізації в інших законодавчих актах.

Законодавець у ст. 3 Закону розкриває зміст принципу верховенства права, наголошуючи, що людина, її права та свободи є найвищою соціальною цінністю, що визначає напрям діяльності держави [2, с. 442]. Однак це визначення не повністю відображає глибину принципу. Судова практика, наприклад, у рішенні Конституційного Суду України від 02.11.2004 року, трактує верховенство права ширше, підкреслюючи, що право включає не тільки законодавчі норми, а й інші соціальні регулятори: норми моралі, традиції та звичаї, легітимовані суспільством. Це означає, що «право» варто розуміти не тільки як сукупність законодавчих норм, а як утілення справедливості.

У контексті діяльності ДБР принцип верховенства права вимагає від працівників неупереджено та справедливо застосовувати закон. Крім того, сучасні підходи в юридичній літературі трактують цей принцип як систему засад, що ґрунтуються на природних правах особи та її автономності від держави. Це підтверджується рішеннями Європейського суду з прав людини, який у своїх постановках керується європейською Конвенцією про захист прав людини та основних свобод [5, с. 11].

Отже, принцип верховенства права створює передумови для того, щоб працівники ДБР застосовували закон творчо, враховуючи вимоги інших соціальних регуляторів. Однак таке застосування не має призводити до зловживань чи порушення прав і свобод громадян.

Принцип законності є природним продовженням принципу верховенства права та означає, що всі працівники ДБР зобов'язані діяти відповідно до закону, у встановлених ним межах і відповідно до передбачених цілей. Як і принцип верховенства права, законність закріплена в Конституції України, зокрема у частині 2 статті 19, яка визначає, що органи державної влади, місцевого самоврядування та їх посадові особи мають діяти виключно на основі, в межах повноважень і способами, передбаченими Конституцією та законами України. Однак, на відміну від верховенства права, принцип законності в статті 3 Закону про ДБР не деталізується. Аналіз інших положень Закону дає змогу виділити два основні аспекти реалізації цього принципу в діяльності ДБР: перший – працівники повинні суворо дотримуватись законодавства; другий – забезпечення виконання вимог закону іншими суб'єктами права. Аналізуючи принцип законності в діяльності ДБР, слід враховувати також систему нормативно-правових актів та її ієрархічну структуру. Якщо положення нормативно-правового акта не відповідають Конституції України, закону, міжнародному договору, затвердженому Верховною Радою України, або іншому акту з вищою юридичною силою, працівник ДБР повинен застосувати акт з вищим статусом. Відповідно до частини 3 статті 8 Конституції, найвищу юридичну силу має сама Конституція, норми якої є прямодіючими [3, с. 305]. На другому рівні в ієрархії – міжнародні договори, затверджені Верховною Радою України; на третьому – закони; на четвертому – підзаконні нормативно-правові акти.

Крім загальних положень, принцип законності організації та діяльності ДБР вимагає дотримання наступних аспектів:

1) працівники ДБР повинні діяти лише в межах своїх повноважень, дотримуючись передбаченого законом порядку, термінів проведення процесуальних дій та їх юридичного оформлення;

2) працівники не мають права виконувати явно незаконні накази або розпорядження, за виконання яких вони можуть бути притягнуті до юридичної відповідальності;

3) жодна службова чи політична доцільність не може виправдати порушення принципу законності працівниками ДБР;

4) заборонено незаконне втручання працівників ДБР у діяльність інших суб'єктів права,

а будь-які незаконні дії з боку ДБР можуть бути оскаржені;

5) порушення законів чи нормативно-правових актів з боку працівників ДБР призводить до визнання вчинених дій та прийнятих рішень незаконними;

6) діяльність і структура ДБР мають бути чітко врегульованими, прозорими та відкритими для контролю як з боку уповноважених наглядових суб'єктів, так і з боку громадськості.

Принцип справедливості є ще одним базовим принципом, який визначає організацію та функціонування ДБР. В загальному значенні справедливість розуміється як «міра морально-правової рівноваги між вкладом та отриманим у всіх сферах суспільного життя, а також забезпечення цього балансу на правовому рівні». Справедливість передбачає відповідність між суспільною роллю різних груп і їхнім соціальним статусом, правами та обов'язками, а також між скоєним злочином і покаранням, заслугами та їх суспільним визнанням [4, с. 128]. Отже, справедливість зазвичай розглядається як одна з характеристик права, що виражається через однакові вимоги до поведінки та пропорційність відповідальності за правопорушення.

У ДБР принцип справедливості має соціальне значення: працівники Бюро повинні виконувати свої обов'язки об'єктивно і неупереджено, враховувати інтереси всіх учасників процесу, без впливу особистих мотивів та уподобань. Важливо, щоб працівники мали високі моральні якості, були професійно компетентними та дотримувалися неупередженості. Хоча Конституція України не містить прямої згадки про принцип справедливості, інші її положення вказують на його важливість. Він тісно пов'язаний з принципом верховенства права, що зобов'язує працівників ДБР діяти справедливо і неупереджено, враховуючи не лише юридичні норми, а й інші соціальні регулятори. Принцип справедливості також перегукується із принципом законності, який передбачає, що закони повинні бути правомірними та справедливими. Принцип справедливості включає також принцип формальної рівності, який зобов'язує працівників ДБР ставитися однаково до всіх учасників процесу незалежно від статі, раси, національності, віросповідання, політичних уподобань чи інших характеристик. Цей принцип особливо важливий у випадках, коли виникають прогалини або суперечності в законодавстві, оскільки справедливість виступає критерієм для чесного вирішення таких ситуацій.

Принцип неупередженості, що є тісно пов'язаним із принципом справедливості, означає відсутність особистої зацікавленості працівників ДБР у результатах своїх дій. Працівники мають уникати будь-яких дій, що можуть викликати

сумніви у їхній об'єктивності та незалежності. Це передбачає відсутність стороннього впливу на їхні рішення та здатність приймати рішення вільно від особистих уподобань або емоцій. Працівники повинні уникати конфліктів інтересів, інформувати керівництво про будь-які спроби незаконного тиску на них та дотримуватися високих етичних стандартів, зберігаючи нейтралітет.

Зазначені принципи справедливості та неупередженості в діяльності ДБР мають два основні аспекти: об'єктивний, який передбачає захист від зовнішнього впливу, та суб'єктивний, що вимагає особистої безсторонності працівників. Ці аспекти взаємодіють і забезпечують комплексне дотримання вимог професійної етики та справедливості у діяльності Бюро.

Висновки. Отже, ці принципи взаємодіють, доповнюючи один одного, та створюють нормативно-етичну основу для ефективного, прозорого та об'єктивного функціонування Бюро:

1. Принцип законності є базовим регулятором у діяльності ДБР і вимагає, щоб усі дії працівників Бюро здійснювалися винятково в межах законодавства, відповідно до його положень, порядку та цілей. Відповідно до цього принципу, працівники ДБР не лише зобов'язані дотримуватися чинних норм, але й мають забезпечувати їх виконання іншими суб'єктами правовідносин. Принцип законності також включає ієрархічну структуру нормативно-правових актів, яка визначає пріоритети у разі суперечностей між правовими нормами, що підсилює правову визначеність та послідовність у діяльності Бюро.

2. Принцип справедливості відіграє ключову роль у забезпеченні морально-етичної відповідності діяльності ДБР суспільним очікуванням. Він визначає необхідність відповідності між правами, обов'язками та відповідальністю працівників і суб'єктів правовідносин, підкреслюючи баланс між злочином і покаранням, заслугами та визнанням. Цей принцип має особливе значення у випадках, коли законодавство містить прогалини або суперечності, оскільки справедливість виступає еталоном для чесного та неупередженого вирішення таких питань. Реалізація цього принципу забезпечує об'єктивність і соціальну легітимність рішень, прийнятих ДБР.

3. Принцип неупередженості є фундаментальним для забезпечення незалежності й об'єктивності в діяльності ДБР, оскільки він вимагає від працівників уникати будь-якої зацікавленості або упередженості в процесі виконання своїх обов'язків. Працівники Бюро мають залишатися незалежними від зовнішніх впливів та відмовлятися від особистих інтересів, які можуть вплинути на результат розслідування. Цей принцип передбачає, що службовці ДБР повинні негайно повідомляти про потенційні чи реальні кон-

флікти інтересів, уникати ситуацій, що можуть поставити під сумнів їхню неупередженість, і залишатися вільними від зовнішнього тиску під час прийняття рішень. Важливість неупередженості також підкреслюється в умовах, коли працівники стикаються із суспільним та внутрішнім тиском, зберігаючи нейтральну позицію та не піддаючись впливу сторонніх факторів.

4. Взаємозалежність принципів законності, справедливості та неупередженості створює єдину морально-етичну та правову систему, яка спрямована на забезпечення верховенства права в діяльності ДБР. Законність регулює формальну сторону діяльності, визначаючи рамки дотримання закону, справедливість виступає основою для моральної обґрунтованості рішень, а неупередженість забезпечує об'єктивність і незаангажованість у їх реалізації. Разом ці принципи формують комплексну правову культуру, що підвищує ефективність та легітимність діяльності ДБР, посилюючи суспільну довіру до цього органу.

5. Практичне значення впровадження зазначених принципів у діяльності ДБР полягає в їх здатності сприяти підвищенню рівня професіоналізму працівників та покращенню якості розслідувань. Використання цих принципів допомагає уникнути зловживань, забезпечує прозорість і відкритість роботи Бюро та робить процес прийняття рішень обґрунтованим і зрозумілим для громадськості. Це, у свою чергу, зміцнює правову систему України та посилює захист прав і свобод громадян.

Узагальнюючи викладене, можна стверджувати, що інтеграція принципів законності, справедливості та неупередженості у діяльність ДБР є необхідною для формування правової держави, де кожен громадянин має гарантії справедливого та неупередженого розгляду його справи. Удосконалення цих принципів та їхнє послідовне впровадження є пріоритетними напрямками розвитку ДБР, спрямованими на підвищення рівня правопорядку та захисту національних інтересів України.

Література

1. Бортняк Ф.В. *Форми та методи діяльності державної виконавчої служби: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07.* Київ, 2008. 18 с.
2. Коломоець Т. О. *Адміністративне право України: підручник.* Вид. 2-ге, змін. і допов. Київ: Істина, 2012. 528 с. 17. Петров В.Г. *Форми адміністративно-правової діяльності правоохоронних органів.* Наукові праці НУ Одеської юридичної академії. 2015. С. 442–447.
3. Малиновський В.Я. *Державне управління: навч. посіб. 3-тє вид. переробл. та допов.* Київ: Атіка, 2009. 608 с.

4. Примаков К.Ю. *Адміністративно-правовий статус Державного бюро розслідувань: проблемні питання.* Правова держава: історія, сучасність та перспективи формування: матеріали Все-укр. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 22 лютого 2019 р.): у 2 ч. Ч. 2. Актуальні проблеми державотворення та правотворення. Дніпро: Видавець Біла К. О. 2019. С. 127–129.

5. Прокопенко О.Ю. *Поняття організаційних форм діяльності органів внутрішніх справ як суб'єкта забезпечення правопорядку в регіоні.* Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2015. Вип. 35. Ч. I. Т. 3. С. 10–13.

6. Тертишник В.М. *Кримінальний процесуальний кодекс України.* Науково-практичний коментар. Вид. 20-те, доповн. і перероб. Київ: Алерта, 2023. 1120 с. ISBN 978-617-566-755-2

Анотація

Хорошун О. В. Принципи законності, справедливості та неупередженості в діяльності ДБР. – Стаття.

У статті досліджено основоположні принципи діяльності Державного бюро розслідувань України (ДБР), зокрема принципи законності, справедливості та неупередженості, які виступають наріжними елементами правового регулювання роботи цього органу. У процесі дослідження підкреслюється значення кожного з цих принципів для ефективного функціонування ДБР, їх взаємозв'язок, що разом створюють етичну та правову основу діяльності Бюро. Принцип законності, закріплений у Конституції України, встановлює обов'язок для працівників ДБР діяти винятково в межах чинного законодавства, дотримуючись визначеного правового порядку. У статті підкреслюється роль цього принципу в забезпеченні правової визначеності та послідовності в діяльності ДБР, що знижує ризик правопорушень з боку його працівників.

Принцип справедливості розглядається як важливий елемент, що забезпечує морально-етичну відповідність діяльності ДБР суспільним очікуванням. Цей принцип вимагає від працівників об'єктивного підходу до кожного випадку, врахування прав та інтересів всіх сторін та забезпечення адекватного співвідношення між злочином і покаранням. Принцип неупередженості є одним з ключових чинників для забезпечення об'єктивності та незалежності працівників ДБР. У статті зазначається, що реалізація цього принципу включає запобігання будь-яким формам конфлікту інтересів, а також уникнення особистих уподобань чи емоцій у процесі виконання службових обов'язків. Неупередженість є важливою передумовою для формування довіри суспільства до роботи ДБР і забезпечення високих етичних стандартів у правоохоронній діяльності. Послідовне дотримання принципів законності, справедливості та неупередженості у діяльності ДБР є необхідною умовою для досягнення об'єктивності, ефективності та прозорості в роботі цього органу. Ці принципи, разом з іншими регуляторами правового середовища, формують комплексну етичну та правову основу, яка підвищує професійний рівень працівників Бюро та зміцнює суспільну довіру до їх діяльності.

Ключові слова: Державне бюро розслідувань, принцип законності, принцип справедливості, принцип неупередженості, правове регулювання, етика правоохоронної діяльності, професійна етика.

Summary

Khoroshun O. V. Principles of legality, fairness and impartiality in the SBI's activities. – Article.

The article examines the fundamental principles of the State Bureau of Investigation of Ukraine (SBI), in particular, the principles of legality, fairness and impartiality, which are the cornerstone elements of legal regulation of this body. The study emphasizes the importance of each of these principles for the effective functioning of the SBI and their interconnection, which together create the ethical and legal basis for the Bureau's activities. The principle of legality, enshrined in the Constitution of Ukraine, establishes the obligation for SBI employees to act exclusively within the framework of the current legislation, following a certain legal order. The article emphasizes the role of this principle in ensuring legal certainty and consistency in the SBI's activities, which reduces the risk of misconduct by its employees. The principle of fairness is seen as an important element ensuring that the SBI's activities are morally and ethically consistent with public expectations. This principle requires employees to take an objective approach to

each case, take into account the rights and interests of all parties and ensure an adequate correlation between crime and punishment. The principle of impartiality is one of the key factors for ensuring the objectivity and independence of SBI employees. The article notes that the implementation of this principle includes the prevention of any form of conflict of interest, as well as the avoidance of personal preferences or emotions in the performance of official duties. Impartiality is an important prerequisite for building public trust in the work of the SBI and ensuring high ethical standards in law enforcement. Consistent adherence to the principles of legality, fairness and impartiality in the SBI's activities is a prerequisite for achieving objectivity, efficiency and transparency in the work of this body. These principles, along with other regulators of the legal environment, form a comprehensive ethical and legal framework that enhances the professionalism of the Bureau's employees and strengthens public confidence in their activities.

Key words: State Bureau of Investigation, principle of legality, principle of fairness, principle of impartiality, legal regulation, law enforcement ethics, professional ethics.

УДК 343.98

DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v6.2024.20>**І. М. Човган***orcid.org/0009-0006-4797-9318**аспірант кафедри адміністративного права, інтелектуальної власності та цивільно-правових дисциплін**Київського університету інтелектуальної власності та права
Національного університету «Одеська юридична академія»***ОБ'ЄКТ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 361-1 КК УКРАЇНИ**

Постановка проблеми. Різним аспектам кримінально-правової характеристики, кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку, що передбачені статтями 361–363-1 КК України, присвячено чимало наукових праць. Актуальність дослідження цих питань обумовлена тим, що особливості формулювання кримінально-правових норм щодо даних злочинів певною мірою ускладнюють, а в деяких випадках практично унеможливають їх застосування, зумовлюють неоднозначне їх розуміння працівниками правоохоронних органів і судів, виникнення помилок під час кваліфікації злочинів тощо.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. До дослідження об'єкта кримінальних правопорушень звертаються Д.С. Азаров, П.П. Андрушко, В.І. Борисов, В.К. Грищук, О.О. Дудоров, М.В. Карчевський, Н.С. Козак, С.Я. Лихова, В.О. Навроцький, М.І. Панов, Д.О. Ричка, М.І. Хавронюк та інші вітчизняні науковці. Незважаючи на значну кількість праць, присвячених об'єкту кримінальних правопорушень, питання про те, що саме необхідно під ним розуміти, є одним із найбільш дискусійних у кримінально-правовій доктрині. Розроблено чимало концепцій об'єкта кримінальних правопорушень, у межах яких цей об'єкт позначається по-різному: як життєвий інтерес, охоронюваний правом; соціальна цінність; законний інтерес; правове благо; соціальна безпека; права та свободи людини і громадянина; соціальна оболонка; система цінностей, належних суб'єктам правового обороту; правовідносини; правопорядок; суспільні відносини; людина тощо [1, с. 262–267]. Різноманітні концепції об'єкта кримінальних правопорушень ґрунтовно проаналізовані у вітчизняній кримінально-правовій літературі. Складність і багатогранність розглядуваного поняття вочевидь унеможливує створення універсальної концепції, придатної для точного визначення об'єкта будь-якого кримінальних правопорушень. Тому слушною є думка, згідно з якою раціональне зерно можна відшу-

кати у кожній з існуючих концепцій, і жодну з них не варто визнавати однозначно непринятною і, тим більш, помилковою [2, с. 58–111; 3, с. 280–289; 4, с. 17–79; 5, с. 9–63; 6, с. 16–27]. У зв'язку з цим об'єкт кримінального правопорушення підлягає поглибленому дослідженню стосовно кожного складу, передбаченого нормами Особливої частини КК України.

Метою статті є розкриття об'єкта кримінального правопорушення, передбаченого ст. 361-1 КК України.

Виклад основного матеріалу. Об'єктом будь-якого кримінального правопорушення виступають об'єктивно існуючі в суспільстві відносини між людьми, які охороняються на законодавчому рівні, адже їх наслідки можуть завдати шкоду найбільш значущим суспільним відносинам. Встановлення кримінального правопорушення з ряду суспільних відносин здійснюється шляхом виділення тих суспільних відносин, які несуть найбільшу соціальну цінність та відіграють найважливішу роль у всій системі суспільних відносин. Соціальна обумовленість кримінально-правової заборони визначається, головним чином, соціальною цінністю суспільних відносин і необхідністю забезпечити їх повну і всебічну охорону [7, с. 150; 8, с. 72]. Таким чином, об'єктом кримінального правопорушення пропонуємо визнавати ті охоронювані кримінальним законом правовідносини, на які посягають кримінально протиправні діяння та яким в результаті цього заподіюється шкода.

Відповідно до існуючого у науці кримінального права підходу, об'єкт злочину «по вертикалі» поділяють на: загальний, родовий (видовий) та безпосередній. Деякі автори зазначають про поділ об'єкта по «горизонталі» на основний, додатковий та факультативний [9, с. 44; 10, с. 41–42].

До загального об'єкта злочинів, передбачених ст. 361-1 КК України, відносять сукупність суспільних відносин як цілісну систему, що охороняється кримінальним законодавством.

Побутує думка, що глобалізаційні процеси, пов'язані з розвитком новітніх інформаційних технологій, досить суттєво вплинули на розви-

ток суспільних відносин, навіть породили їх нові форми. І це правильно. Поява комп'ютерних технологій зорієнтувала суспільство на перехід від постіндустріального розвитку до вищої фази людського буття – інформаційного. Характерною рисою переходу до нової фази стало збільшення частки «внесків» у ВВП сфери інформаційних послуг (виробництво засобів створення інформаційних продуктів, створення власно інформаційних продуктів та надання їх користувачам тощо) [11, с. 64].

Відповідно до Закону України «Про інформацію» інформаційні відносини виникають у всіх сферах життя і діяльності суспільства й держави при одержанні, використанні, поширенні та зберіганні інформації [12]. Можна погодитися із думкою О.І. Мотлях з приводу того, що інформаційне суспільство – це необхідність, продиктована часом. Таким чином, інформаційні відносини та інформаційна безпека мають досить важливе значення сукупності суспільних відносин сучасного типу держави. А тому розгляд загального об'єкта злочину закономірно визначає сукупність суспільних відносин, пов'язаних з забезпеченням інформаційної безпеки особи, суспільства та держави [13, с. 27; 14, с. 155].

Отже, загальним об'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 361-1 КК України за створення з метою протиправного використання, розповсюдження або збуту шкідливих програмних чи технічних засобів, а також їх розповсюдження або збут виступають охоронювані кримінальним законом суспільні відносини, що посягають на інформаційні відносини, пов'язані із застосуванням спеціальних програмних чи технічних засобів.

Родовий об'єкт даних злочинів науковці визначають, зокрема, як врегульовані законом суспільні відносини автоматизованої обробки інформації (зокрема, забезпечення безпеки її обробки) [15, с. 21; 16, с. 579]; інформаційні відносини, засобом забезпечення яких є комп'ютери, комп'ютерні системи і мережі, мережі електрозв'язку [17, с. 28]; інформаційна безпека [18, с. 458]; відносини громадської безпеки [8, с. 73–75]; суспільні відносини у сфері комп'ютерної інформації, зміст яких полягає у здійсненні суб'єктом відносин правомірної інформаційної діяльності щодо предмета цих відносин та обов'язків інших учасників цьому не перешкоджати [9, с. 266; 10, с. 194].

У цілому можна погодитися із зазначеним, оскільки родовим об'єктом мають бути саме інформаційні відносини у сфері комп'ютерної інформації із передбаченням захисту інтересів осіб, а не будь-які інформаційні відносини.

У літературі триває активна дискусія з приводу безпосереднього об'єкта злочинів, передба-

чених статтями 361–363-1 КК України. Стверджується, зокрема, що основним безпосереднім об'єктом є: нормальна робота електронно-обчислювальних машин (ЕОМ), автоматизованих систем (АС), комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку, встановлений порядок їх використання (ст. 361 КК України); нормальна робота зазначеного обладнання (статті 361-1, 363-1 КК України); встановлений порядок експлуатації ЕОМ, АС, комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку (ст. 363 КК України); право власності на комп'ютерну інформацію (ст. 361-2 КК України) [9, с. 47, 52]. Так, Т.В. Михайліна зазначає, що безпосереднім об'єктом злочину, встановленого ст. 361-1 КК України, логічно вважати окремі суспільні відносини щодо встановленого порядку функціонування ЕОМ, автоматизованих систем чи комп'ютерних мереж, оскільки порушення таких правил завжди спричиняє шкоду інформаційним відносинам. І навпаки, спричинення шкоди суспільним відносинам, предметом яких є машинна інформація, у будь-якому разі тісно пов'язане з порушенням правил роботи ЕОМ, автоматизованих систем чи комп'ютерних мереж, тобто комплексу тих програмно-технічних засобів, за допомогою яких створюється, зберігається, передається чи знищується машинна інформація [19, с. 66].

Інші дослідники основний акцент зосереджують на праві власності на комп'ютерну інформацію, оскільки головним чинником суспільної небезпечності такого злочину є значущість інформації; шкода при вчиненні несанкціонованого втручання складається не з приводу комп'ютерної техніки, безпеки або порядку її використання чи безпеки використання мереж електрозв'язку, а з приводу інформації, яка опрацьовується ЕОМ, системами, комп'ютерними мережами, та інформації, яка отримується або передається з використанням мереж електрозв'язку [17, с. 54, 127; 20, с. 10]. Така думка є слушною.

Заслуговує на увагу позиція, що відносини у сфері комп'ютерної інформації значно ширші за відносини власності щодо неї; дані злочини перешкоджають реалізації права на здійснення правомірної інформаційної діяльності не лише власника, а й інших осіб (авторизованих користувачів), які мають право, наприклад, на ознайомлення з інформацією, на її отримання, збирання, використання тощо [10, с. 53–59; 21, с. 225]. З чим не можна не погодитись. Безпосередній об'єкт цих злочинів поділяють на: а) основний – окремо взяті суспільні відносини у сфері комп'ютерної інформації, що виникли та існують з приводу здійснення певною особою (особами) інформаційної діяльності щодо комп'ютерної інформації, та яким завдано істотної шкоди конкретним злочиним або які поставлені ним

під загрозу заподіяння такої шкоди; б) додатковий – відносини власності щодо комп'ютерної інформації; в) факультативний – ті суспільні відносини, у сфері яких здійснюється інформаційна діяльність щодо комп'ютерної інформації [14, с. 155–156].

Під безпосереднім об'єктом злочину, передбаченого ст. 361-1 КК України, необхідно розуміти інформаційні відносини, що виникають у зв'язку із використанням, розповсюдженням або збутом шкідливих програмних чи технічних засобів.

До речі, додатковим об'єктом злочину, передбаченого ст. 361-1 КК України, можуть бути суспільні відносини, пов'язані із забезпеченням власності на комп'ютерну інформацію, та відносини надання й отримання послуг електров'язку, виключно санкціонованого доступу до програмного і технічного забезпечення, комп'ютерної інформації, засобів мереж електров'язку, тобто право користувачів на доступ до зазначеної інформації та користування нею.

Невід'ємною складовою зазначених право-відносин є: 1) право власника (користувача) на безпеку конфіденційного чи таємного користування програмним і технічним забезпеченням, комп'ютерною інформацією, засобами мереж електров'язку; 2) обов'язок осіб утримуватися від несанкціонованого втручання в роботу цих елементів. Право конфіденційності чи таємності в користуванні програмним і технічним забезпеченням, комп'ютерною інформацією, а також засобами мереж електров'язку є похідним від права власника (користувача) контролювати доступ до наявної інформації шляхом встановлення певного режиму, передбаченого ст. 28 Закону України «Про інформацію» [22, с. 36].

Потрібно зазначити, що специфіка механізму заподіяння шкоди цим суспільним відносинам у результаті вчинення означеного злочину полягає в тому, що через створення, розповсюдження або збут шкідливих програмних чи технічних засобів створюється реальна загроза порушення суспільних відносин власності на інформацію або відносин надання послуг електров'язку [23, с. 4–5; 24, с. 34].

Висновки. Виходячи з існуючої структури об'єкта злочину, загальним об'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 361-1 КК України, є охоронювані кримінальним законом суспільні відносини, що посягають на інформаційні відносини, пов'язані із застосуванням спеціальних програмних чи технічних засобів. Родовим об'єктом мають бути саме інформаційні відносини у сфері комп'ютерної інформації із передбаченням захисту інтересів осіб. Безпосереднім об'єктом виступають інформаційні відносини, що виникають

у зв'язку із використанням, розповсюдженням або збутом шкідливих програмних чи технічних засобів.

Література

1. Панов М.І. Вибрані праці з проблем правознавства. Харків: Право, 2020. 1160 с.
2. Андрушко П.П. Злочини проти виборчих прав громадян та їх права брати участь у референдумі: монографія. Київ: КНТ, 2007. 328 с.
3. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник / за ред. А.С. Беніцького, В.С. Гуславського, О.О. Дудорова, Б.Г. Розовського. Київ: Істина, 2011. 1121 с.
4. Лихова С.Я. Злочини у сфері реалізації громадянських, політичних та соціальних прав і свобод людини і громадянина (розділ V Особливої частини КК України): монографія. Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2006. 573 с.
5. Музика А.А., Лашук Є.В. Предмет злочину: теоретичні основи пізнання: монографія. Київ: Паливода А. В., 2011. 192 с.
6. Калмиков Д.О. Кримінальна відповідальність за експлуатацію дітей: монографія / наук. ред. М.І. Хавронюк. Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2012. 560 с.
7. Дудоров О.О., Хавронюк М.І. Кримінальне право: Навчальний посібник / За заг. ред. М.І. Хавронюка. К.: Ваіте, 2014. 944 с.
8. Ричка Д.О. Особливості кримінально-правової кваліфікації злочинів у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електров'язку: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. Ірпінь, 2019. 212 с.
9. Азаров Д.С. Злочини у сфері комп'ютерної інформації (кримінально-правове дослідження): монографія. Київ: Атіка, 2007. 304 с.
10. Азаров Д.С. Кримінальна відповідальність за злочини у сфері комп'ютерної інформації: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. Київ, 2002. 228 с.
11. Баранов О. Кримінологічні проблеми комп'ютерної злочинності. *Інформаційні технології та захист інформації*. Запоріжжя: Юридичний інститут МВС України, 1998. Вип. 2. С. 64–69.
12. Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 р. № 2657-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>.
13. Мотлях О. І. Питання методики розслідування злочинів у сфері інформаційних технологій: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза. Київ: Академія праці і соціальних відносин Федерації профспілок України, 2005. 221 с.
14. Козак Н.С. Кримінально-правова характеристика злочинів у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електров'язку. *Збірник наукових праць Ірпінської фінансово-юридичної академії (економіка, право)*. 2013. Вип. 2. С. 154–159.
15. Бутузов В.М., Кузьмін С.А., Шеломенцев В.П. Розділ XVI. Злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електров'язку: наук.-практ. ком. Київ: Паливода А.В., 2010. 152 с.

16. Замахін А.Л. Об'єкт та предмет кримінальних правопорушень у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 6. С. 576–581.

17. Карчевський М.В. Злочини у сфері використання комп'ютерної техніки: навчальний посібник. Київ: Атіка, 2010. 168 с.

18. Кримінальне право України: загальна частина: підручник / за ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. 4-те вид., переробл. і допов. Харків: Право, 2010. 608 с.

19. Міхайліна Т. В. Кримінальна відповідальність за створення з метою використання, розповсюдження або збуту шкідливих програмних чи технічних засобів, а також їх розповсюдження або збут: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. Київ, 2011. 240 с.

20. Кримінально-правова характеристика злочинів у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку у схемах: посібник для підрозділів Національної поліції / Т.І. Созанський, С.Я. Бурда, А.Я. Скиба. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2019. 20 с.

21. Бельський Ю.А. Особливості визначення родового об'єкта розділу XVI Кримінального кодексу України «Злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку». *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. Вип. 4. С. 222–225.

22. Ковальова О.В. Протидія злочинам, пов'язаним із несанкціонованим втручанням у державні реєстри: науково-практичні рекомендації. Київ: ВД «Дакор», 2022. 164 с.

23. Розслідування злочинів, учинених з використанням шкідливих програмних чи технічних засобів: метод. рек. / О.Ф. Вакуленко, О.М. Стрільців, О.С. Тарасенко та ін. Київ, 2016. 55 с.

24. Протидія злочинам у сфері використання інформаційних технологій: інтегрований навчально-практичний посібник / за ред. М.В. Карчевського. Северодонецьк: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2019. 187 с.

Анотація

Човган І. М. Об'єкт кримінального правопорушення, передбаченого ст. 361-1 КК України. – Стаття.

Актуальність теми статті зумовлена тим, що незважаючи на значну кількість праць, присвячених об'єкту кримінальних правопорушень, питання про те, що саме необхідно під ним розуміти, є одним із найбільш дискусійних у кримінально-правовій доктрині. Це зумовило постановку як мети статті дослідження розкриття об'єкта кримінального правопорушення, передбаченого ст. 361-1 КК України.

Наведено поняття об'єкта кримінального правопорушення та, з його урахуванням, запропоновано його авторську дефініцію. Розкрито існуючий у науці кримінального права підхід до поділу об'єкта злочину «по вертикалі» на загальний, родовий (видовий) та безпосередній.

Досліджено наукові підходи до визначення загального об'єкта злочинів, передбачених ст. 361-1 КК України. Встановлено, що загальним об'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 361-1 КК України за створення з метою протиправного

використання, розповсюдження або збуту шкідливих програмних чи технічних засобів, а також їх розповсюдження або збут, є охоронювані кримінальним законом суспільні відносини, що посягають на інформаційні відносини, пов'язані із застосуванням спеціальних програмних чи технічних засобів.

Розкрито доктринальні підходи до встановлення родового об'єкта цих злочинів та на їх основі констатовано, що родовим об'єктом мають бути саме інформаційні відносини у сфері комп'ютерної інформації із передбаченням захисту інтересів осіб, а не будь-які інформаційні відносини.

Досліджено наукові підходи до визначення безпосереднього об'єкта злочинів, передбачених ст. 361-1 КК України. Обґрунтовано, що безпосереднім об'єктом виступають інформаційні відносини, що виникають у зв'язку із використанням, розповсюдженням або збутом шкідливих програмних чи технічних засобів.

Встановлено, що додатковим об'єктом злочину, передбаченого ст. 361-1 КК України, можуть бути суспільні відносини, пов'язані із забезпеченням власності на комп'ютерну інформацію, та відносини надання й отримання послуг електрозв'язку, виключно санкціонованого доступу до програмного і технічного забезпечення, комп'ютерної інформації, засобів мереж електрозв'язку, тобто право користування на доступ до зазначеної інформації та користування нею.

Ключові слова: об'єкт кримінального правопорушення, загальний об'єкт, родовий об'єкт, безпосередній об'єкт, створення, розповсюдження та збут шкідливих програмних чи технічних засобів.

Summary

Chovgan I. M. The object of a criminal offense under Article 361-1 of the Criminal Code of Ukraine. – Article.

The relevance of the topic of the article is due to the fact that despite a significant number of works devoted to the object of criminal offenses, the issue of what exactly should be understood by it is one of the most controversial in criminal law doctrine. This has led to setting as the purpose of the article the study of disclosure of the object of a criminal offense under Article 361-1 of the Criminal Code of Ukraine.

The author defines the concept of the object of a criminal offense and, with this in mind, offers its own definition. The author reveals the approach to the division of the object of a crime «vertically» into general, generic (species) and direct ones which exists in the science of criminal law.

The author examines the scientific approaches to determining the general object of crimes under Article 361-1 of the Criminal Code of Ukraine. It is established that the general object of the criminal offense under Article 361-1 of the Criminal Code of Ukraine for creation with the purpose of unlawful use, distribution or sale of malicious software or hardware, as well as their distribution or sale, is the social relations protected by criminal law which encroach on information relations related to the use of special software or hardware.

The author reveals the doctrinal approaches to establishing the generic object of these crimes and, on their basis, states that the generic object should be information relations in the field of computer information with the provision for protection of the interests of individuals, and not any information relations.

The author studies the scientific approaches to determining the direct object of crimes under Article 361-1 of the Criminal Code of Ukraine. It is substantiated that the direct object is information relations arising in connection with the use, distribution or sale of malicious software or hardware.

The author establishes that an additional object of the crime under Article 361-1 of the Criminal Code of Ukraine may be social relations related to the ownership

of computer information and the relations of providing and receiving telecommunication services, exclusively authorized access to software and hardware, computer information, and telecommunication network facilities, i.e. the right of users to access and use the said information.

Key words: object of a criminal offense, general object, generic object, direct object, creation, distribution and sale of malicious software or hardware.

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС, КРИМІНАЛІСТИКА

УДК 343.982

DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v6.2024.21>**В. С. Бондар***orcid.org/0000-0003-1552-4555**кандидат юридичних наук, професор,
завідувач кафедри кримінального процесу та криміналістики
Навчально-наукового гуманітарного інституту
Національної академії Служби безпеки України***Р. О. Гузіков***orcid.org/0009-0003-5547-1264**завідувач сектору досліджень зброї відділу криміналістичних видів досліджень
Луганського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру
Міністерства внутрішніх справ України*

ОСОБЛИВОСТІ ОГЛЯДУ МІСЦЯ ПОДІЇ ЗА ФАКТАМИ ЗАСТОСУВАННЯ НАРІЗНОЇ ВОГНЕПАЛЬНОЇ ЗБРОЇ

Постановка проблеми. Потенціал судової експертизи зброї, ситуаційних обставин пострілу, судово-медичної експертизи містить суттєвий обсяг теоретичних знань й практичних напрацювань, які стосуються особливостей пошкоджень, котрі завдаються з різних видів, моделей та систем нарізної вогнепальної зброї. Сторони кримінального провадження та суд цікавлять питання, пов'язані з дослідженням слідів пострілу, які залишаються на самій зброї, компонентах спорядження патронів, на різних перешкодах, об'єктах речової обстановки на місці події, а також на тілі, одязі осіб, які проводили постріл (постріли). Розповсюдженням питанням, що виноситься на експертизу є встановлення можливості проведення пострілу в тих або інших умовах (наприклад, чи міг постраждалий сам провести постріл, тобто мало місце вбивство чи самогубство).

Розв'язання цих питань дозволяє слідству відтворити подію, яка відбулася на місці події та порівняти дані, отримані експертним шляхом.

Результативність вирішення питань, сформульованих у рамках ідентифікаційних, діагностичних та ситуаційних завдань, пов'язаних із дослідженням слідів пострілу на перешкодах в області вогнепальних ушкоджень значною мірою залежить від повноти об'єктів та матеріалів, котрі надають на експертизу (комплексну експертизу). Більшість питань вирішуються при дослідженні першого шару перешкоди, це може бути верхній шар одягу, шкіра, кістки, а також будь-які предмети, скрізь які снаряд пройшов до того, як було завдано пошкодження, наприклад, мембрана глушника зброї (пристрою зниження

рівня звуку пострілу), яка здійснює екранування надходження продуктів пострілу та обтюрацію їх з поверхні снаряду.

В судовій практиці балістичних досліджень вогнепальної зброї, слідів її застосування, котрі проводяться в рамках кримінальних проваджень найбільш розповсюдженими об'єктами досліджень є автомати АК-74 калібром 5,45x39 мм, автомати АКМ калібром 7,62x39 мм та їх модифікації, котрі самостійно обладнані нештатними полум'ягасниками, пристроями безшумної та безполум'яної стрільби комбінованого типу¹ (наприклад, ПБС-1 для автоматів АКМ та АКМС, ПБС-4, ПЗРЗП-132Г-5,45 для 5,45-мм автомата АК-74, АКС-74У (та його модифікації: АКС-74УБ з ПБС-3; АКС-74УН), АК-102, АК-104, АК-105 та ін.), а також окремі зразки іноземної зброї типу М4, М-16 тощо, зразки мисливської нарізної вогнепальної зброї.

Результати аналізу слідчої та експертної практики в контексті частоти зустрічі ознак вогнепальних ушкоджень, які характеризують напрямок та дистанцію пострілу встановлено наступне:

- серед усіх випадків переважають одиничні пошкодження (68,5%);
- переважну більшість загиблих складали чоловіки (93,7%);
- більша частина пострілів була проведена з нарізної зброї (57,9%);
- снарядом у більшості випадків були кулі штатних бойових патронів (57,3%);

¹ У даному випадку визначається як дульний пристрій. Відомо, що для зменшення при пострілі дульного полум'я у склад пороху можуть вводитися полум'ягасники: сульфат калію – K_2SO_4 , карбона калію – K_2CO_3 .

– перевагу мали вхідні (57,3%) та вихідні (60,3%) пошкодження відкритих ділянок тіла постраждалих;

– вхідні рани частіше локалізувалися на голові постраждалих (36,2%);

– питання сторін кримінального провадження/суду (які носили загальний, у тому числі ситуаційний, конкретний або альтернативний характер), які стосувалися встановлення напрямку пострілу, були поставлені в 75,1% судових експертиз, дистанції пострілу – в 25,8% експертиз.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Сьогодні накопичені достатні теоретико-практичні дані, які стосуються загальної методології проведення різних ситуаційних експертиз, встановлення окремих особливостей ситуаційного моделювання та реконструкції можливого механізму утворення вогнепальних ушкоджень за особливостями речової обстановки місця події та характером ушкоджень на тілі та одязі постраждалого. Це, зокрема наукові доробки представників таких галузей науки і техніки, як кримінальний процес, криміналістика, судова експертологія, судова медицина, технічна механіка, зокрема: В.В. Арешонкова [1, с. 30–43], Д.С. Афоніна, В.Є. Бергера, Г.А. Білецької [2, с. 93–96], В.І. Богайчука, М.С. Бокариуса, І.В. Виноградова, Д.Ю. Гамова [5; 6], П.В. Гіверца, В.І. Голоботовського [1, с. 30–43], І.В. Гори, Г.Л. Грановського, А.В. Грищенко, Б.М. Єрмоленка, А.В. Іценка, Н.І. Клименко, О.В. Коломійцева, Б.М. Комаринця, Н.О. Коновалова, А.В. Кофанова, С.Д. Кустановича, В.Н. Крюкова, С.А. Матвієнка, І.Ю. Макарова, В.І. Молчанова, Ю.О. Пілюкова, Г.О. Полякова, В.І. Прозоровського, Г.В. Прохорова-Лукина, В.Л. Попова, О.В. Пчеліної [7, с. 250–254], Е.О. Разумова, Е.Б. Сімакової-Єфремян, О.С. Соколова [9, с. 7–19], Є.І. Сташенка, О.Ф. Суляви, А.Б. Шадимова, В.Ю. Шепітька, О.Ф. Ягодіна [10, с. 320–326], В.О. Яремчук, Ю.Ю. Ярослава та ін. [2; 3, с. 81–91; 4, с. 1–7; 8].

Проведений аналіз літератури свідчить про те, що на сьогодні:

– накопичений достатній теоретико-практичний досвід, який дозволяє діагностувати вогнепальні пошкодження тіла та одягу людини з різних типів, моделей та систем нарізної вогнепальної зброї;

– наявна різнобічність зразків вогнепальної зброї, а також слідів її уражувачої дії, створює великі складнощі під час експертизи вогнепальних ушкоджень тіла та одягу людини, особливо зі зброї, подібної за калібром, потужності, боеприпасам та іншим параметрам;

– криміналістичні та судово-медичні особливості пошкоджень, які завдаються з окремих зразків нарізної вогнепальної зброї, оснащеної чи не оснащеної пристроями зниження рівня

звучу пострілу, дульними гальмами-компенсаторами, насадками, особливо нештатними досліджені недостатньо, а частина з них майже не досліджена.

З нашого погляду, наведене призводить до зниження результативності техніко-криміналістичного та судово-експертного забезпечення кримінальних проваджень окремих категорій, потребує виокремлення особливостей огляду місця події за фактами застосування нарізної вогнепальної зброї.

Метою статті є виокремлення особливостей огляду місця події за фактами застосування нарізної вогнепальної зброї та формулювання відповідних криміналістичних рекомендацій.

Виклад основного матеріалу. Серед завдань, які вирішуються під час проведення огляду місця події за фактами застосування нарізної вогнепальної зброї можна виокремити:

– встановлення характеру події: чи має вона кримінально-протиправний характер (випадкове вбивство) чи має місце самогубство (наприклад, чи міг потерпілий сам провести постріл зі зброї, в результаті якого йому було завдано вогнепального поранення) або вбивство, замасковане під самогубство;

– з'ясування адміністративно-територіальних та географічних координат місця події, встановлення меж ділянки місцевості або приміщення, на якій проведено постріли/відбувся вогневий контакт;

– огляд трупа з фіксуванням вогнепальних поранень та пошкоджень, а також обстановки місця події, що в подальшому дозволяє: а) зафіксувати картину місця події, котра може зазнати змін (наприклад, транспортують труп, ушкоджені предмети, транспортні засоби); б) отримати документ, який точно відтворює обстановку; в) реконструювати обстановку на місці події при проведенні слідчого експерименту, розв'язанні ситуаційних завдань під час проведення судових експертиз; г) учасникам судового провадження скласти об'єктивне уявлення про обстановку на місці події;

– вилучення та фіксування пошкоджень, які нагадують вогнепальні, вилучення предметів-слідодоносіїв або їх фрагментів з подібними пошкодженнями;

– встановлення відповідності місця застосування вогнепальної зброї місцю огляду;

– встановлення часу вчинення події та тривалості знаходження правопорушників на місці злочину;

– виявлення, фіксування та вилучення вогнепальної зброї, патронів, елементів їх спорядження або предметів, подібних до них;

– висунення попередніх версій щодо цілей та мотивів даної події;

– встановлення можливих свідків-очевидців події [3].

Для розв'язання позначених завдань слідчий та спеціалісти відповідного профілю та спеціалізації мають проаналізувати зв'язок таких обставин та елементів події як: система та модель зброї, локалізація пошкоджень на тілі та одязі, розташування ран та напрямок ранових каналів, відстань та напрямок пострілу, антропометричні характеристики постраждалого, параметри та особливості місця події (чи міг постраждалий сидіти, стояти, зафіксувати приклад зброї тощо).

В науковій літературі зазначається [1, с. 30–43; 2, с. 93–96; 9; 10, с. 7–19], що джерелами походження слідів пострілу можуть бути:

– згоряння капсульного складу в заключній фазі пострілу (в країні-агресорі широко використовуються капсулі-запалювачі з ржавливим та нержавливим складами ініціюючої вибухової речовини; при цьому вибухове розкладення ржавливого складу відбувається за такою схемою: $3\text{Hg}(\text{OCN})_2 + 5\text{KClO}_3 + \text{Sb}_2\text{S}_3 \rightarrow 3\text{Hg} + 3\text{N}_2 + 5\text{KCl} + 6\text{CO}_2 + \text{Sb}_2\text{O}_3 + 3\text{SO}_3$; нержавливий капсульний складають тринітрорезорцінат свинцю (ТНРС) – $\text{C}_6\text{H}(\text{NO}_2)_3\text{PbO}_2$ (29–35%), тетразен – $\text{C}_2\text{H}_8\text{N}_4$ (2–4%), азотнокислий барій – $\text{Ba}(\text{NO}_3)_2$ (39–45%), двоокис свинцю – PbO_2 (3–7%), шелак – $\text{C}_{16}\text{H}_{24}\text{O}_5$ (0,09–0,11%), а також антимоній і алюмінієва пудра – $\text{Sb}_2\text{S}_3 + \text{Al}$ (6–8%). В продуктах пострілу будуть міститися BaO (на повітрі карбонізується), а також в значно меншій кількості PbO , Al_2O_3 і Sb_2O_3 ;

– згоряння заряду пороху (механічні суміші та порохи колоїдного типу);

– контакт снаряду з каналом стволу (тертя кулі о стінки стволу зброї тощо). При тому використання трасуючих або запалювальних куль призводить до появи у складі продуктів пострілу додаткових елементів. Зокрема, трасуючі склади утворюють: окиснювач-фарбник, металеве пальне (найчастіше Mg) й цементатор (ідітол, шелак, каніфоль або резинат кальцію; склади вогнів трасеру: білий вогонь – $\text{Ba}(\text{NO}_3)_2$ (55%), Mg (35%), смола (10%); червоний вогонь – $\text{Sr}(\text{NO}_3)_2$ (60%), Mg (30%); резинат кальцію (10%); жовтий вогонь – суміш білого вогню та солі натрію. Запальники до цих складів: BaO (80%), Mg (18%), цементатор (2%); $\text{Ba}(\text{NO}_3)_2$ (48%), BaO (30%), Mg (13%), ідітол (9%). Запалювальні склади, котрі застосовуються в кулях до стрілецької зброї виробляються в двох видах: на основі $\text{Ba}(\text{NO}_3)_2$, KClO_3 та металевого пального (Mg , Al , сплав Mg-Al 1:1) або на основі самозапалювальних речовин (наприклад, білий фосфор);

– вплив газопорохового струменю.

Постріл з вогнепальної зброї є складним фізико-хімічним процесом, у результаті якого формуються всі його уражуючі фактори.

Під час пострілу різко зростає температура (до 2000–3500 °C) й тиск порохових газів: до 500–600 атм. (50–60 МПа) – у короткоствольної зброї; до 1000–5000 атм. (100–500 МПа) – у середньоствольної та довгоствольної зброї. Вогнепальний снаряд є основним фактором пострілу, який здійснює механічний вплив. Основними факторами, що впливають на формування вогнепального пошкодження є: власно, властивості снаряду, зумовлені його формою, масою, калібром, характером переміщення в повітряному середовищі, а також властивості частини тіла, котра піддається ураженню, які, своєю чергою залежать від щільності тканин, наявності/відсутності близько розташованої кісткової підкладки, можливого чергування анатомічних структур різної щільності. При взаємодії снаряда з тканими тіла відбувається формування комплексу руйнування, який залежить від розміру енергії, що поглинається, експозиції контакту, траєкторії руху снаряду в тканих людини, розміру та тривалості тимчасової пульсуючої порожнини, наявності та відсутності вторинних снарядів (наприклад уламків кісткової тканини), розміру поперечного навантаження снаряду.

Все інше, що вилітає з каналу стволу, називається додатковими факторами пострілу або його продуктами [2, с. 93–96].

Механічний вплив на об'єкт (тіло) відбувається ще до дії порохових газів. Під час пострілу снаряд, що рухається по каналу ствола, виштовхує перед собою повітря, яке заповнювало ствол, тобто виникає ударна хвиля, яка перша впливає на об'єкт (тіло), відразу за ударною хвилею в контакт з перешкодою вступає снаряд, який і спричиняє найбільші пошкодження. При стрільбі з нарізної зброї в момент вильоту з каналу стволу куля має настільки значну кінетичну енергію, що в поєднанні з її невеликими розмірами при зіткненні з перешкодою вона діє як пробійник. Через це у механічній дії порохових газів виокремлюють: а) пробивну дію, котра має прояв у локальному руйнуванні біологічних та небіологічних тканин потужним струменем газів, які знаходяться під великим тиском та мають у ствола зброї властивості тупого твердого предмета, а також характеризуються формуванням дефекту тканин, котрий за розмірами перевищує калібр зброї; б) розривну дію, яка має вираз в утворенні радіальних розривів та відшаруванні країв вхідного пошкодження тканини; в) контузійну дію газів, яка має прояв в утворенні крововиливів тощо.

Відстань, у межах якої на перешкоду дії не тільки вогнепальний снаряд, але й додаткові фактори пострілу, котрі долітають до неї самостійно, відносять до близької дистанції пострілу. В межах близької дистанції розрізняють три

зони відкладення додаткових факторів пострілу: переважно механічного впливу порохових газів; відкладення кіптяви пострілу; відкладення часток пороху, гомогенного металу тощо. Протяжність вказаних зон відповідає граничним відстаням розповсюдження продуктів пострілу й для різних видів стрілецької вогнепальної зброї є різною.

Термодинамічний вплив порохових газів має прояв при їх змішуванні з киснем повітря – виникає полум'я пострілу. Тобто полум'я при пострілі утворюється головним чином завдяки догорянню в кисні повітря горючих газів CO, H₂ та CH₄, котрі містять в газовій хмарі. Він діє на відстані до 20–30 см, і може викликати опіки, опалення волосся, згоряння, тління одягу, зміну ворсу/волокон тканин одягу, прогоряння матеріалу перешкоди. При термічному впливі на синтетичні тканини відбувається оплавлення нитей, спотворення форми та розмірів вхідного отвору.

Термічний та хімічний вплив виникає у зв'язку з тим, що порохові гази, які виходять з каналу ствола після вильоту снаряда, вдаряються у об'єкт (тіло), частина яких потрапляє усередину каналу пошкодження (отвору). Кіптява відкладається здебільшого тільки на краях вхідної рани у досить невеликому радіусі. Основна маса кіптяви потрапляє у рановий канал. Хімічному впливу порохових газів притаманно: утворення в пошкоджених тканинах по краях вхідної рани та в початковій частині ранового каналу різних з'єднань гемоглобіну та міоглобіну з хімічно активними продуктами згоряння пороху, з утворенням карбоксигемоглобіна, сульфгемоглобіна, знебарвлення поверхні тканин одягу по краях вхідних вогнепальних ушкоджень.

Відсутність додаткових слідів може бути викликана пострілом через перешкоду, що може ввести в оману у разі визначення дистанції пострілу. Наявність перешкоди на шляху вогнепального снаряда зумовлює такі морфологічні ознаки, як: 1) наявність навколо вхідної рани і в її глибині відкладень сторонніх часток (фрагментів перешкоди); 2) наявність ознак деформації і фрагментації вогнепального снаряда; 3) довгаста форма вхідної рани (що нагадує бічний профіль кулі) або множинний (уламково-кульовий) характер поранення з радіальним напрямком ранових каналів; 4) дуже великі ушкодження [2].

Теоретичними передумовами визначення дистанції пострілу є:

- повторюваність умов пострілу (розвиток навколодульних явищ, руху газопорохового струменю тощо) з вогнепальної зброї певної моделі, яка забезпечується уніфікованим виконанням зброї та боеприпасів до неї;

- зміна форми, розмірів, щільності та інших параметрів газових потоків, які переносять про-

дукти пострілу зі зміною відстані від переднього зрізу ствола вогнепальної зброї;

- здатність матеріалу мішені (перешкоди) сприймати вплив основного та додаткових факторів пострілу.

Вплив різних факторів на відображення слідів пострілу.

Оснащення зброї пристроями зниження рівня звуку пострілу, дульними гальмами-компенсаторами, насадками. При встановленні на дульному зрізі вогнепальної зброї пристрою зниження рівня звуку пострілу відбувається так званий феномен першого пострілу. Перший постріл з використанням пристрою може бути до 8 дБ гучніший за подальші постріли. Використання пристроїв зниження рівня звуку пострілу дозволяє знижувати тиск порохових газів до 2–3 кг/м² й температуру до 20–30 °С, що невинно призводить й до зниження гучності звуку, який породжується газами, котрі виходять з каналу ствола. При пострілі зі зброї, оснащеної пристроєм зниження рівня звуку пострілу частина продуктів пострілу відкладається всередині глушника, на перетинках та внутрішніх стінках корпусу, що призводить до зменшення кількості продуктів на перешкоді. В результаті граничні дистанції відображення слідів додаткових факторів пострілу зменшуються (табл. 1).

Таким чином, характер вогнепального пошкодження при пострілі впритул залежить від комплексу факторів, зокрема від тиску порохових газів у переднього зрізу зброї, наявності або відсутності дульного гальма-компенсатора, або дульних насадок (наприклад, АКМ, АК-74, снайперська гвинтівка Драгунова та ін.), щільності контакту переднього зрізу зброї з перешкодою тощо.

Наприклад, оснащення нарізної вогнепальної зброї глушником впливає на механізм слідоутворення, зокрема, на:

- перешкоді (при близькому пострілі):
  - відсутність або зменшення механічної, термічної та хімічної дії порохових газів і полум'я;
  - скорочення відстані пострілу, на якій можливе виявлення продуктів пострілу та зменшення їхньої інтенсивності;
  - зменшення площини розриву тканин при пострілах впритул або їх відсутність;
- гільзах:
  - більший ступінь копчення бічної поверхні гільзи та наявність динамічного сліду від її контакту з вікном кришки ствольної коробки при видаленні;
  - наявність на дні гільзи сліду відбивача та більша вираженість сліду бойку на капсулі гільзи;
  - більша кутова ширина сліди викидача [3; 5, с. 1–7; 9].

Наявність у зброї дульного гальма або компенсатора сприяє розриву хмари кіптяви, змен-

Таблиця 1

Ознака	ПМ		Ручний кулемет Калашникова (РКК)		АКМ		АК-74У	
	Без ПЗРЗП	З ПЗРЗП	Без ПЗРЗП	З ПЗРЗП	Без ПЗРЗП	З ПЗРЗП	Без ПЗРЗП	З ПЗРЗП
Розриви	впритул	ознака не має прояву	10	-				
Опалення	15-20	10	10	Впритул	5	1	10	-
Відкладення кіптяви	30	15	30	5	70	10	80	30
Відкладення зерен пороху	50-60	30-50	80-100	-	600	180	500	240
Основна зона відкладення часток металу	40	10-15	80	15-20				
Точкові вклю- чення часток металу	120	120	120	120				

шує дистанцію її розповсюдження та зумовлює сферичну форму ділянок відкладення кіптяви. Наприклад, при пострілі з АКМ зона копчення зміщена праворуч уверх відносно кульового пошкодження; при пострілі зі снайперської гвинтівки Драгунова зона відкладення кіптяви являє собою п'ятикутну зірку.

Відсутність на зброї штатних дульних пристроїв. З іншого, боку відсутність на стволі нарізної вогнепальної зброї штатних додаткових пристроїв у вигляді дульних гальм-компенсаторів активного типу, полум'ягасників, пристроїв зниження рівня звуку пострілу призводить протилежного вищеописаному ефекту: виходу порохів газів назовні під великим тиском з великою швидкістю, що призводить до виникнення гідродинамічного удару під час зустрічі з головою та утворення притаманного слідового комплексу у вигляді повного або часткового руйнування мозкового черепа, за умов відсутності перед об'єктом (тілом) жодних (міцної або об'ємної тканини), об'єкт щільно та міцно прилягає до дульного зрізу, на стволі відсутні додаткові елементи у вигляді дульного гальма-компенсатора, компенсатора активного типу або інших додаткових приладів які можуть відвести частину порохів газів у сторону або обладнаних пристроєм зниження рівня звуку пострілу, тип боеприпасу який використовуюся під час пострілу (бронебійний, запалювальний, експансивний і т.д.).

Вплив властивостей матеріалу перешкоди. На інтенсивність копчення впливають властивості матеріалу мішені – чим він гладкий та щільний, тим менше кіптяви на ньому осідає. На грубій та ворсистій тканині осідає відносно більше продуктів пострілу.

Метеорологічні умови в момент пострілу. При бічному повітрі зі швидкістю 8–10 м/с на

дистанції пострілу близько 25 см зона копчення зміщується в бік вітру на 5–15 см. Крім цього, може бути відсутнім променевий характер зон та копчення. Зустрічний вітер на коротких дистанціях незначно впливає на характер відкладення продуктів пострілу.

Зі збільшенням вологості повітря в умовах дощу зменшуються розміри відкладення пороху, збільшується площа копчення, а її інтенсивність зменшується. Крім того, рідше має прояв променевий характер зон. Таким чином, значення дистанції пострілу, встановленої за розмірами зон копчення необхідно дещо зменшувати, а за інтенсивності копчення – збільшувати.

При пострілах в умовах низької температури (за $t = 15... - 20$ °C) щільність відкладення напівзгорілих та незгорілих порохів зерен навколо пошкодження збільшується. Відповідно, зменшуються розміри зони відкладення продуктів пострілу, з певної дистанції – інтенсивність копчення, а також гранична дистанція копчення.

Серед інших факторів, так би мовити в одну строчку можна назвати: наявність у каналі ствола зброї кіптяви від попередніх пострілів, коли при другому та подальших пострілах з чищеної зброї гранична межа відкладення кіптяви може збільшуватися до п'яти сантиметрів порівняно з першим пострілом; наявність на частинах зброї змащення; застосування нештатного патрона; «феномен Виноградова» [2, с. 93–96].

Висновки. Виявлені особливості огляду місця події за фактами застосування нарізної вогнепальної зброї можуть бути використані в подальших судово-експертних дослідженнях з визначення вогнепального характеру слідів, моделі зброї та патрона, дистанції пострілу, а також розв'язанню інших завдань кримінального провадження.

Література

1. Арешонков В. В., Пілюков Ю. А., Голоботовський В. І., Богайчук В.І. Значення ситуаційних судово-балістичних досліджень для кваліфікації кримінальних правопорушень. *Криміналістичний вісник*. 2022. № 37(1). С. 30–43.
2. Білецька Г.А. Визначення дистанції та обставин пострілу у сучасних умовах. *Науковий вісник Ужгородського університету, серія «Медицина»*. 2022. Вип. 1 (65). С. 93–96.
3. Бондар В. С. Методика досудового розслідування умисних вбивств, вчинених із застосуванням вогнепальної зброї : метод. рек. для практик. працівників. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2014. 176 с.
4. Бондар В. С., Соколов О. С. Судово-балістична реконструкція пострілу в залежності від ситуаційних обставин застосування вогнепальної зброї. *Вісник кримінального судочинства*. 2021. № 3–4. С. 81–91.
5. Бондар В.С. Сліди близького пострілу з деяких зразків вогнепальної стрілецької зброї, оснащеної пристроями зниження рівня звуку пострілу. *Часопис Академії адвокатури України*. 2013. № 4 (21). С. 1–7.
6. Методика встановлення належності об'єкта до бойових припасів вогнепальної стрілецької зброї та його придатності до стрільби. ДНДЕКЦ МВС України; ДЕЗП Мінюсту України [Гамов Д.Ю.]. Київ, 2012. 25 с.
7. Методика встановлення належності об'єкта до вогнепальної зброї та його придатності до стрільби (проведення пострілів). Методика. ДНДЕКЦ МВС України; ДЕЗП Мінюсту України. [Гамов Д. Ю.] Київ, 2012. 34 с.
8. Пчеліна О. В. Перспективи розвитку криміналістичної техніки. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2020. № 2. С. 250–254.
9. Розслідування злочинів, що вчиняються у сфері обігу вогнепальної зброї та боеприпасів: навч. практик. посіб. / В.С. Бондар, О.В. Бочковий, М.В. Кривонос та ін.; за ред. В.М. Комарницького, М.Г. Вербенського та А.Є. Фоменка. 2-ге вид., перероб. і доп. ТОВ «НОВІК-ПРИНТ». Київ, 2021. 534 с.
10. Соколов О.С., Кравчук О.В., Гордєєв А.І. Особливості використання інноваційного способу та пристрою для балістичної реконструкції пострілу під час установаження обставин застосування вогнепальної зброї. *Криміналістичний вісник*. 2024. № 2 (42). С. 7–19.
11. Ягодин А. Ф. Установление ситуационных обстоятельств выстрела комплексной судебно-баллистической и судебно-медицинской экспертизой. *Криміналістика і судмедба експертиза*. 2013. № 58(1). С. 320–326.

Анотація

Бондар В. С., Гузіков Р. О. Особливості огляду місця події за фактами застосування нарізної вогнепальної зброї. – Стаття.

У статті виокремлено особливості огляду місця події за фактами застосування нарізної вогнепальної зброї та систематизовані відповідні криміналістичні рекомендації.

Обґрунтовано, що для розв'язання завдань огляду місця події за фактами застосування нарізної вогнепальної зброї слідчий та спеціалісти відповідного профілю та спеціалізації мають піддати аналізу такі обставини події як: система та модель зброї, локалізація пошкоджень на тілі та одязі, розташування ран

та напрямок ранових каналів, відстань та напрямок пострілу, антропометричні характеристики постраждалого, параметри та особливості місця події (чи міг постражданий сидіти, стояти, зафіксувати приклад зброї тощо).

Зазначено, що відсутність додаткових слідів може бути викликана пострілом через перешкоду, що може ввести в оману у разі визначення дистанції пострілу. Найявніші перешкоди на шляху вогнепального снаряда зумовлює такі морфологічні ознаки, як: 1) наявність навколо вхідної рани і в її глибині відкладень сторонніх часток (фрагментів перешкоди); 2) наявність ознак деформації і фрагментації вогнепального снаряда; 3) довга форма вхідної рани (що нагадує бічний профіль кулі) або множинний (уламково-кульовий) характер поранення з радіальним напрямком ранових каналів; 4) дуже великі ушкодження.

Продемонстрований вплив різних факторів на відображення слідів пострілу, до яких відносяться: а) оснащення зброї пристроями зниження рівня звуку пострілу, дульними гальмами-компенсаторами, насадками. Доведено, що при пострілі зі зброї, оснащеної пристроєм зниження рівня звуку пострілу частина продуктів пострілу відкладається всередині глушника, на перетинках та внутрішніх стінках корпусу, що призводить до зменшення кількості продуктів на перешкоді. В результаті граничної дистанції відображення слідів додаткових факторів пострілу зменшуються; б) відсутність на зброї штатних дульних пристроїв; в) вплив властивостей матеріалу перешкоди; г) метеорологічні умови в момент пострілу.

Ключові слова: вогнепальна зброя, додаткові фактори пострілу, кримінальне провадження, нарізна вогнепальна зброя, огляд місця події, судова експертиза зброї.

Summary

Bondar V. S., Guzikov R. O. Peculiarities of examining the scene of an incident in the case of the use of a rifled firearm. – Article.

The article highlights the features of examining the scene of an incident in the case of the use of a rifled firearm and systematizes the relevant forensic recommendations.

It is substantiated that in order to solve the tasks of examining the scene of an incident in the case of the use of a rifled firearm, the investigator and specialists of the appropriate profile and specialization should analyze such circumstances of the incident as: the system and model of the weapon, the localization of damage on the body and clothing, the location of the wounds and the direction of the wound channels, the distance and direction of the shot, the anthropometric characteristics of the victim, the parameters and features of the scene of the incident (could the victim sit, stand, fix the butt of the weapon, etc.).

It is noted that the absence of additional traces can be caused by a shot through an obstacle, which can be misleading when determining the distance of the shot. The presence of an obstacle in the path of a firearm projectile causes such morphological features as: 1) the presence of deposits of foreign particles (fragments of the obstacle) around the entrance wound and in its depth; 2) the presence of signs of deformation and fragmentation of the firearm projectile; 3) the oblong shape of the entrance wound (resembling the lateral profile of a bullet) or the multiple (fragment-bullet)

nature of the wound with a radial direction of the wound channels; 4) very large injuries.

The influence of various factors on the reflection of shot traces has been demonstrated, including: a) equipping weapons with devices to reduce the sound level of the shot, muzzle brakes-compensators, and attachments. It has been proven that when firing from a weapon equipped with a device to reduce the sound level of the shot, part of the shot products is deposited inside the silencer, on the membranes and inner walls

of the case, which leads to a decrease in the number of products on the obstacle. As a result, the limiting distances for reflecting traces of additional shot factors are reduced; b) the absence of standard muzzle devices on the weapon; c) the influence of the properties of the obstacle material; d) meteorological conditions at the time of the shot.

Key words: firearms, additional factors of the shot, criminal proceedings, rifled firearms, scene inspection, forensic examination of weapons.

УДК 343.982
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v6.2024.22>

В. С. Бондар

orcid.org/0000-0003-1552-4555

*кандидат юридичних наук, професор,
завідувач кафедри кримінального процесу та криміналістики
Навчально-наукового гуманітарного інституту
Національної академії Служби безпеки України*

В. Ю. Парфьонов

orcid.org/0000-0002-0482-853X

*начальник відділу приймання, опрацювання
та аналізу оперативної інформації управління нагляду за додержанням законів
Національною поліцією України та органами, які ведуть боротьбу зі злочинністю
Луганської обласної прокуратури*

ПРО ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ НОВІТНІХ ТЕХНОЛОГІЙ У ДОКУМЕНТУВАННІ ТА РОЗСЛІДУВАННІ ОКРЕМИХ ВИДІВ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ

Постановка проблеми. Серед злочинів, учинених в період повномасштабного вторгнення РФ до України воєнні злочини взагалі та воєнні злочини зокрема, а саме порушення законів і звичаїв війни, передбачені ст. 438 Кримінального кодексу України (далі – КК України) є найбільш складними в сенсі документування та розслідування. Суттєвим чинником цього є заходи протидії, котрі вживаються фігурантами даних проваджень: приховання зовнішності, припинення катувань за певний період до обміну задля усунення тілесних ушкоджень відповідного характеру тощо, а також певні недоліки документування зазначених кримінально-правових деліктів. Зазначене актуалізує необхідність пошуку співробітниками органів правопорядку нових шляхів документування та розслідування злочинів даної категорії.

Стан дослідження. Питання використання новітніх досягнень науки і техніки під час досудового розслідування кримінальних правопорушень перебували та перебувають у фокусі уваги таких учених: Г.К. Авдеева [1, с. 33–48], Л.І. Аркуша, Д.С. Афонін, О.П. Бабіков [2], Т.В. Будко, А.В. Ватраль, О.І. Дроздов, О.М. Дуфенюк [4], І.В. Гловюк, В.Г. Гончаренко, І.В. Гора, В.А. Журавель, А.В. Іщенко, М.В. Карчевський, А.В. Коваленко, В.В. Коваленко, В.А. Колесник, О.Є. Користін, В.К. Лисиченко, А.В. Мовчан, О.П. Метелев [8, с. 42–53], М.А. Погорецький, М.Я. Сегай, Р.Л. Степанюк, Я.О. Тализіна, О.О. Торбас [11], В.М. Шевчук [13, с. 491–502; 14, с. 356–361], С.О. Шулгін [15; 16, с. 109–116], М.Г. Щербаковський, Д.М. Цехан [6], А.М. Черняк, І.А. Федчак, В.Г. Хахановський та ін. [3, с. 280–283; 12]. Проте дослідниками ще не надано оцінку процесуальної процедури використання даних,

отриманих у контррозвідальній діяльності у кримінальному процесуальному доказуванні (доведенні).

Метою статті є дослідження особливостей застосування новітніх технологій у документуванні та розслідуванні окремих видів воєнних злочинів.

Виклад основного матеріалу. У циклі робіт професора В.М. Шевчука здійснено ґрунтовний аналіз ролі технологій штучного інтелекту у правоохоронній діяльності, у забезпеченні безпеки України та подані оригінальні рекомендації щодо підвищення ефективності такої роботи, які становлять безумовний теоретичний та практичний інтерес, зокрема:

- аналіз супутникових знімків;
- аналіз відео- та фотоматеріалів;
- обробка аудіоматеріалів;
- аналіз соціальних мереж;
- аналіз даних з медичних закладів;
- розпізнавання обличчя;
- аналіз текстової інформації [13, с. 491–502; 14, с. 356–361].

Цілком очевидним є те, що відповідна оперативно-розшукова (контррозвідальна) діяльність буде більш ефективною за умови застосування новітніх технологій, у тому числі інформаційних, які базують на штучному інтелекті, зокрема нейромереж для розпізнавання вербальної інформації, соціальної інженерії, а також:

- перевірка достовірності інформації, отриманої з різних джерел, аналіз та підготовка відповідного дослідження (висновку);
- отримання даних про суб'єктів воєнних злочинів, а також осіб, які мають відношення до них, встановлення кримінальних, родинних зв'язків, зв'язків осіб, які разом працюють або навчаються тощо;

розпізнавання ознак зовнішності людини за фото- та відеоматеріалами (@osint_maigret_bot, @the_dark_I_bot, рекламні ідентифікатори, Wi-Fi, бенди);

– пошук за супутниковими знімками (Google Earth Pro, photo-map.ru, tool.geoimgr.com);

– пошук метаданих;

– пошук за позивними;

– гео та хронолокація.

Розповсюдженою практикою є розміщення суб'єктами даних злочинів відео катувань у відповідних групах у месенджері «Телеграм», відеохостінгу YouTube. Ефективність в ідентифікації воєнних злочинців демонструють нейронні мережі, які завдяки відповідній комбінації спеціальних лінгвістичних знань, аналітиків та фахівців у сфері машинного навчання дозволяють визначати ймовірність того, що конкретні ознаки голосу належать певному фігуранту.

Так, у рамках аналізу відео розстрілу військовослужбовці Збройних Сил України, викладеного в мережі було виокремлено аудіо треки для навчання нейромережі та порівняння зі зразками фонограм, досліджених у рамках OSINT-розвідки. Крім того, з відкритих джерел проаналізовано відео, в якому зафіксовано військово-службовця 85-ї бригади «южної групировки військ» із позивним Варяг. Під час аналізу

здійснено порівняння відповідних матеріалів, зафіксованих на відео розстрілу та відео, отриманого під час проведення OSINT-розвідки, в результаті якого встановлено 60% збігу.

Крім того, у теперішній час штучний інтелект використовується для планування розслідування, аналізу матеріалів кримінальних проваджень, а також вибору тактики проведення тієї чи іншої слідчої (розшукової) дії (ресурси на базі Палантір). Наприклад, із урахуванням даних про слідчу ситуацію та психологічні типи підозрюваних штучний інтелект може запропонувати найбільш раціональні прийоми допиту, його тривалість тощо.

Використання інформаційних ресурсів банків даних, колекцій, систем та підсистем має здійснюватися в рамках оперативно-розшукової справи (контррозвідувальної справи) або кримінального провадження і тільки особою, якою заведено оперативно-розшукову справу, або яка входить до складу слідчої групи, створеної для розслідування конкретного кримінального провадження. Інформація про доступ до банку даних повинна фіксуватися та зберігатися в автоматизованій системі обробки даних, включно з інформацією про особу, яка отримала доступ, та про обсяг даних, доступ до яких було отримано. Кожна дія особи щодо отримання інформації

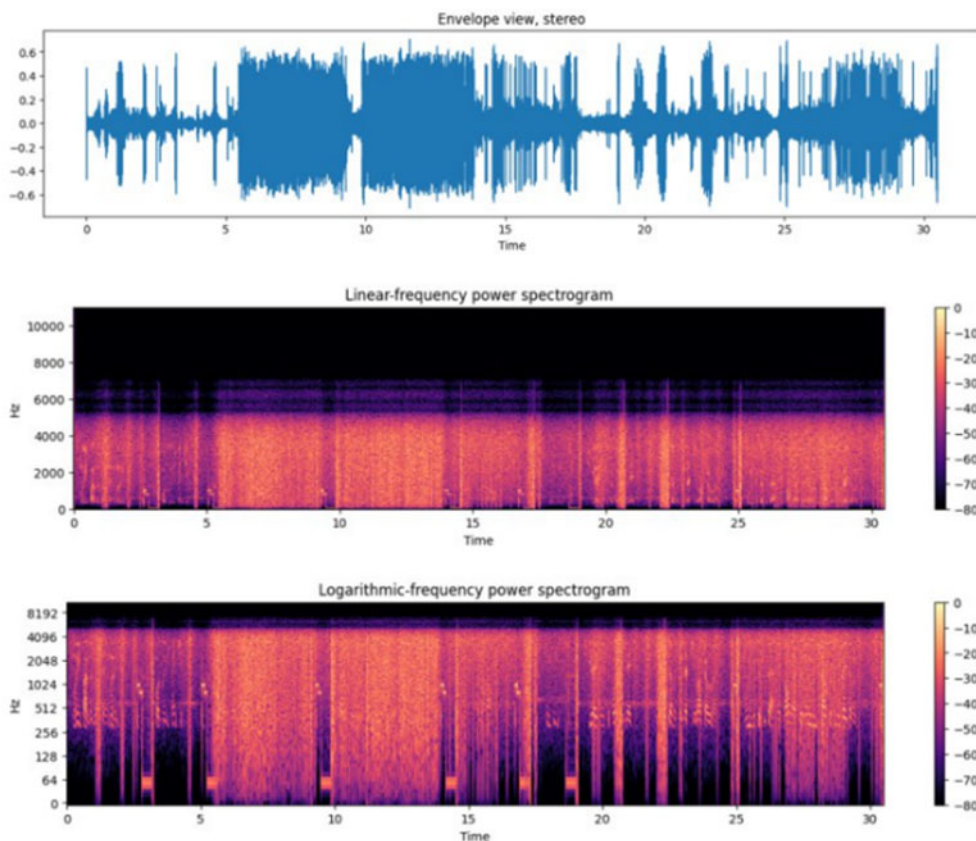

Рис. 1.

з інформаційних ресурсів, фіксується у спеціальному електронному архіві інформаційно-комунікаційної системи, за допомогою якої отримано відомості.

Використання інформації отриманої з банків даних підсистем що містять відомості стосовно осіб, причетних до вчинення воєнних та інших злочинів буде найефективнішою за умови комплексної обробки з інформацією, яка міститься в закритих базах даних органів правопорядку, результатами оперативно-розшукових та оперативно-технічних заходів (у тому числі проведених оперативними службами), контррозвідальних заходів, оброблених та проаналізованих з залученням аналітиків.

Цікавою представляється позиція О.П. Бабікова, який зважаючи на специфіку контррозвідальної діяльності стверджує, що вона «виключає можливість ретельно і достатньо повно опрацювати джерела та спосіб фіксації одержаних доказів. Проте інформація, одержана під час здійснення такої діяльності може бути підставою для внесення відомостей до ЄРДР та початку досудового розслідування» [2, с. 98].

З висловленою тезою погоджуємося частково.

По-перше, згідно з п. 14 ст. 92 Конституції України судоустрій, статус суддів, засади судової експертизи, організація і діяльність прокуратури, нотаріату, органів досудового розслідування, органів і установ виконання покарань, порядок виконання судових рішень, засади організації та діяльності адвокатури визначаються виключно законами України. Серед принципів контррозвідальної діяльності, закріплених ст. 4 Закону України «Про контррозвідальну діяльність» визначено, з-поміж іншого «безперервність» та «адекватність заходів щодо захисту державної безпеки реальним і потенційним загрозам». Згідно п. 1 ч. 2 ст. 6 цього ж Закону підставами для проведення контррозвідальної діяльності є [5]:

здійснення розвідальної діяльності проти України спеціальними службами іноземних держав, а також організаціями, окремими групами та особами, посягання на державний суверенітет, конституційний лад і територіальну цілісність (тобто кримінально-протиправної діяльності, передбаченої ст.ст. 109, 110, 110-2, 111, 111-1, 111-2, 112, 113, 114, 114-1, 114-2 КК України);

терористичні посягання чи терористичну діяльність, кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку (тобто кримінально-протиправні делікти, передбачені ст.ст. 258-258-5, 436, 436-2, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 446, 447 КК України).

Звідси випливає, що застосування відповідних адекватних заходів протидії вже само

по собі буде відрізнятися від заходів протидії, застосовуваних для нейтралізації протидії так би мовити «традиційній злочинності загально-кримінальної чи іншої подібної спрямованості», яка вчиняється в тому числі в різних формах, нехай і злочинного лідерства, але все ж таки громадянами України. Для протистояння спецслужбам потрібні інші засоби, позиції та заходи. У даному випадку контррозвідального характеру, котрі потребують тривалої кропіткої роботи.

Згідно з ч. 3 ст. 7 Закону України «Про контррозвідальну діяльність» відповідні підрозділи мають право: «... здійснювати заходи, визначені частиною третьою статті 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», – лише за ухвалою слідчого судді, постановленою за клопотанням керівника відповідного оперативного підрозділу або його заступника, погодженим із прокурором. Нагляд за додержанням законів під час проведення контррозвідальної діяльності здійснюється Генеральним прокурором, виконувачем його обов'язків або уповноваженим наказом Генерального прокурора заступниками Генерального прокурора» [5]. Тобто, мова про відсутність контролю, у тому числі судового взагалі не йдеться.

Далі. Відповідно, згідно п. 7 ст. 7 Закону України «Про контррозвідальну діяльність» органи, підрозділи та співробітники Служби безпеки України, що здійснюють контррозвідальну діяльність мають право «затримувати і тримати у спеціально відведених для цього місцях: осіб, підозрюваних у підготовці чи проведенні розвідально-підривної, терористичної діяльності та вчиненні інших кримінальних правопорушень, розслідування яких віднесено до компетенції органів Служби безпеки України, – на строки і в порядку, що передбачені законами України» [5]. Своєю чергою, згідно з п. 6 ч. 11 ст. 8 цього ж закону «контррозвідальна справа повинна бути закрита у разі притягнення особи до кримінальної відповідальності, в тому числі і за кордоном, за дії, що були підставами для заведення контррозвідальної справи» [5]. Відповідно до п. 14 ч. 1 ст. 3 КПК України «притягнення до кримінальної відповідальності – стадія кримінального провадження, яка починається з моменту повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення (п. 14 ч. 1 ст. 3 КПК України) [7]. В свою чергу, «у разі виявлення ознак злочину оперативний підрозділ, який здійснює оперативно-розшукову і контррозвідальну діяльність, зобов'язаний невідкладно направити зібрані матеріали... до органу досудового розслідування для початку та здійснення досудового розслідування» (ч. 2 ст. 7 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність») [9]. Тобто ризики протиправного

посягання на права і свободи особи зняті й таким запобіжником.

По-друге, однозначно, що матеріали:

а) фото-, аудіо-, відеозаписів, зафіксованих:

– безпілотними літальними апаратами Сил оборони України;

– безпілотними літальними апаратами аеророзвідки (військової повітряної розвідки), підрозділами ударних безпілотних авіаційних комплексів;

б) перехоплень, насамперед на об'єктах контррозвідувального забезпечення, потребують використання під час розслідування зазначених деліктів як приводи і підстави початку досудового розслідування, для отримання доказів, для попередження, виявлення, припинення і розслідування злочинів вищезазначеної категорії.

Можемо виокремити види матеріалів контррозвідувальної діяльності за функціональним призначенням (критерієм):

а) матеріали, в яких зафіксовано результати організаційної роботи з проведення відповідної діяльності (постанова про заведення справи, продовження строків її проведення тощо);

б) матеріали, в яких зафіксовано результати контррозвідувальної діяльності, тобто фактичні дані, відомості щодо протиправних, суспільно небезпечних діянь осіб, або груп осіб, відповідальність за які передбачена зазначеними вище кримінально-правовими заборонами.

По-третє. Обов'язковим критерієм для врахування, з метою подальшого не допущення хибних внесень відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі – ЄРДР), а також у випадках достовірних внесень відомостей до ЄРДР, однак при цьому подальшого встановлення початкових хибних обставин кримінального правопорушення, зокрема щодо об'єкту злочину та потерпілого, за ч. 2 ст. 438 КК України, є детальна невідкладна перевірка на об'єктах контррозвідувального забезпечення відомостей про обставини, які передували кримінальному правопорушенню, тобто відомості з бойових розпоряджень, підсумкових бойових донесень, журналів ведення бойових дій, анкетних даних на військовослужбовців, у тому числі фото- відео матеріалів з ними, безпосередньо щодо військовослужбовців Сил Оборони України, які виконували бойові (спеціальні) завдання на лінії бойового зіткнення чи в тилу ворога, оскільки наявні непоодинокі випадки в зонах діяльності оперативно-тактичних угруповань, коли виникають первинні ситуації, за яких надаються відомості щодо військовослужбовців Сил Оборони України, які не є об'єктом злочину та не є потерпілими, а кримінальне правопорушення представниками російських окупаційних військ вчинено відносно інших військових. Отже, дана обставина біль-

шою мірою впливає і на первинну ідентифікацію суб'єкту злочину.

На первинному етапі важливим є саме детальний, чіткий підхід у встановленні обставин означеного кримінального правопорушення, достовірні відомості про яке, у даному випадку, можуть бути отримані за результатами наданих первинних пояснень (в подальшому допитів) військовослужбовців Сил Оборони України, зокрема командирів, військових, які вийшли з «оточення» ворога, чи перебували на суміжних позиціях та виконували бойові (спеціальні) завдання, а також іншими військовими. Не треба й нехтувати відомостями, отриманими від полонених (в даному випадку маються на увазі представники російських окупаційних військ). Під час відібрання пояснень та проведення допитів необхідно слід звернути увагу на ідентифікацію суб'єктів злочину, поведінку, одяг, окремі ознаки наявні на їх одязі, шеврони, наліпки, тощо, озброєння та військову техніку які використовуються ворогом, інше військове майно, крім того, індивідуальні ознаки на тілі суб'єкта злочину, татування, оздоблення тощо.

Окрім того, важливу роль відіграє попередній аналіз обставин вчинення кримінального правопорушення, зокрема під час збирання відповідних документальних матеріалів перед внесенням відомостей до ЄРДР, а саме часу, місця, обставин перебування військових Сил Оборони України на лінії бойового зіткнення чи в тилу ворога, таких фактів та факторів як останніх з'єднань радіозв'язку, напрямків просування ворога, задіяних останніми підрозділів, тощо.

Слід попередньо враховувати та аналізувати отримані за інших обставин відомості, у тому числі від ворога, через агентурну мережу, від полонених (в даному випадку маються на увазі представники російських окупаційних військ), тощо, щодо можливих списків їх військових підрозділів, інших відомостей, у тому числі з мобільних гаджетів, як під час потрапляння в полон так і за інших обставин, під час проведення контррозвідувального забезпечення.

По-четверте. Пунктами 5, 6 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» передбачена обов'язковість судових рішень, зокрема «Висновків щодо застосування норм права, викладених у постановках Верховного Суду» [10]. З-поміж іншого станом на сьогодні маємо відповідні правові позиції, викладені в таких постановках:

– постанова від 03.03.2020 (справа №221/2901/15-к; провадження № 51-3070 км 18);

– постанова від 06.12.2021 (справа № 756/4855/17; провадження № 51-7121 км 18);

– постанова від 11.01.2022 (справа №942/1889/19; провадження № 51-3806 км 21).

По-н'яте (і в рамках даної публікації останнє). Чи достатньо врегульовано використання матеріалів контррозвідувальної діяльності в доказуванні (доведенні)? Дійсно, на жаль у сучасному кримінальному процесі продовжують виходити з поділу процесу доказування (доведення) та принципів (засад), котрі регулюють цей процес, виокремлюючи збирання доказів від їх оцінки. Збирання доказів залишається максимально деталізованим, тобто таким, що базується на теорії формальних доказів; оцінка доказів – вільною, тобто такою, що базується на теорії вільної оцінки доказів за внутрішнім переконанням. «Неозброєним оком» видно, що оцінка доказів за КПК України здійснюється вільно, без тиску з боку закону, за внутрішньою волею правозастосовця, але при тому законом встановлені суворі процесуальні рамки відносно збирання доказів.

Позаяк не можна заперечувати і того факту, що вітчизняна теорія доказів має багато загального з англосаксонською. В якості прикладу можна навести фундаментальні для доказового права поняття належності та допустимості доказів, які є невідомими іншим континентальним правовим системам і мають, очевидно, британське походження.

Таким чином, слід визнати той факт, що особливість вітчизняного кримінального процесу полягає в суворому дотриманні принципу свободи доказування (доведення) за внутрішнім переконанням, але тільки відносно оцінки доказів. Збирання доказів базується на принципі формалізації процедури.

Висновки. Тому, перспективними напрямками подальших наукових розвідок у цій сфері вважаємо:

- подальше машинне навчання нейромереж;
- залучення до процесу відповідного ідентифікаційного пошуку фахівців у галузі семантико-текстуальної експертизи;
- створення єдиної бази даних (картотеки) фотogram воєнних злочинців;
- врегулювання (створення) процесуального механізму звернення з клопотанням до прокурора під час ведення контррозвідувальних заходів (у рамках контррозвідувального пошуку) з метою створення можливості використання матеріалів контррозвідувальної діяльності як джерел судових доказів – документів.

Література

1. Авдеева Г.К. Проблеми визначення достовірності цифрових доказів у кримінальному провадженні. *Вісник Луганського навчально-наукового інституту імені Е.О. Дідоренка*. № 1 (2024). С. 33–48.
2. Бабіков О.П. Теоретико-прикладні засади негласних слідчих (розшукових) дій: генеза та перспек-

тиви розвитку: монографія; Наук.-досл. ін-т публічного права. Київ: Норма права, 2024. 446 с.

3. Бондар В.С. Використання експертних технологій в інформаційно-аналітичному забезпеченні розслідування злочинів проти основ національної безпеки України. *СБУ в умовах війни в Україні: сучасні реалії та інноваційні стратегії забезпечення національної безпеки*: мат. міжн. наук.-практ. конференції 4–5 липня 2024 року. Київ: Алерта, 2024. С. 280–283.

4. Дуфенюк О.М. Концептуальна модель балансу в кримінальному провадженні: інституційний, правозастосовний, особистісний рівні. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.01; 12.00.09; Львівський державний університет внутрішніх справ. Львів, 2024. 568 с.

5. Закони України: «Про розвідку», «Про контррозвідувальну діяльність», «Про Службу зовнішньої розвідки України»: чинне законодавство зі змінами та допов. станом на 2 травня 2023 р.: Київ: ПАЛІВОДА А.В., 2023. 68 с. (Закони України).

6. Кіберзлочинність та електронні докази = Cybercrime and digital evidence: навч. посібник / [Б. М. Головкін, О. І. Денькович, В. В. Луцик, Д.М. Цехан] ; за ред. канд. юрид. наук, доц. Ольги Денькович, д-р права, проф. Габріеле Шмельцер. Електрон. вид. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2022. 298 с.

7. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.

8. Метелев, О. (2024). Цифрові докази у кримінальному процесі: видова характеристика. *Вісник кримінального судочинства*, (1-2), 42–53.

9. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18 лютого 1992 року № 2135-XII у редакції від 18.07.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text> (дата звернення: 29.11.2024).

10. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02 червня 2016 року № 1402-VIII у редакції від 09.12.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення: 29.11.2024).

11. Торбас О. О. OSINT при розслідуванні кримінальних правопорушень : підручник. Одеса, 2024. 180 с.

12. Шевчишена К.П. Розслідування воєнних злочинів в Україні: дис. ... канд. юрид. наук (докт. філос.): 12.00.09 (081 – Право); Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2024. 330 с.

13. Шевчук В.М. Використання технологій штучного інтелекту та спеціальних знань у розслідуванні воєнних злочинів. *Правнична наука та законодавство України: європейський вектор розвитку в умовах воєнного стану: монографія / редкол.: В.А. Журавель (співголова), Н.С. Кузнецова (співголова), О.М. Бандурка та ін.; Нац. акад. прав. наук України. Харків: Право, 2023. С. 491–502.*

14. Шевчук В.М. Роль технологій штучного інтелекту у правоохоронній діяльності та забезпеченні безпеки та обороноздатності України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 6. С. 356–361.

15. Шульгін С. О. Оцінка слідчим і прокурором доказів при прийнятті процесуальних рішень на стадії досудового розслідування : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Науково-дослідний інститут публічного права ; Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ МВС України. Київ, 2021. 260 с.

16. Шульгін С.О. Достатність доказів як підстава прийняття процесуальних рішень слідчим та прокурором. *Право та державне управління*. 2019. № 2 (35). Т. 2. С. 109–116.

Анотація

Бондар В. С., Парфьонов В. Ю. Про особливості застосування новітніх технологій у документуванні та розслідуванні окремих видів воєнних злочинів. – Стаття.

У статті розглядаються можливості застосування новітніх технологій у документуванні та розслідуванні окремих видів воєнних злочинів, зокрема штучного інтелекту. Подаються приклади використання програмних продуктів під час документування конкретних злочинів, передбачених ст. 438 КК України.

Класифіковано види матеріалів контррозвідувальної діяльності за функціональним призначенням (критерієм):

а) матеріали, в яких зафіксовано результати організаційної роботи з проведення відповідної діяльності (постанова про заведення справи, продовження строків її проведення тощо);

б) матеріали, в яких зафіксовано результати контррозвідувальної діяльності, тобто фактичні дані, відомості щодо протиправних, суспільно небезпечних діянь осіб, або груп осіб, відповідальність за які передбачена ст.ст. 109, 110, 110-2, 111, 111-1, 111-2, 112, 113, 114, 114-1, 114-2, 258-258-5, 436, 436-2, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 446, 447 КК України (матеріали радіоперехоплень, відомості з бойових розпоряджень, підсумкових бойових донесень, журналів ведення бойових дій, анкетних даних на військовослужбовців, у тому числі фото- відео матеріалів з ними, безпосередньо щодо військовослужбовців Сил Оборони України, які виконували бойові (спеціальні) завдання на лінії бойового зіткнення чи в тилу ворога тощо).

Наведені правові позиції Верхового Суду щодо використання результатів контррозвідувальної діяльності у кримінальному провадженні.

Сформульовані пропозиції щодо подальших наукових розвідок у цьому напрямі з метою використання відповідних матеріалів у якості судових доказів, які обіймають:

- подальше машинне навчання нейромереж;
- залучення до процесу відповідного ідентифікаційного пошуку фахівців у галузі семантико-текстуальної експертизи;
- створення єдиної бази даних (картотеки) фонограм воєнних злочинців;
- врегулювання (створення) процесуального механізму звернення з клопотанням до прокурора під час ведення контррозвідувальних заходів (у рамках контррозвідувального пошуку) з метою створення можливості використання матеріалів контррозвідувальної діяльності як джерел судових доказів – документів.

Ключові слова: воєнні злочини, державна безпека, доказування, документування, контррозвідувальна діяльність, OSINT-розслідування, ідентифікація, інформаційна система, нейронна мережа, штучний інтелект.

Summary

Bondar V. S., Parfyonov V. Yu. On the peculiarities of the application of the latest technologies in the documentation and investigation of certain types of war crimes. – Article.

The article considers the possibilities of using the latest technologies in documenting and investigating certain types of war crimes, in particular artificial intelligence. Examples of using software products in documenting specific crimes stipulated in Art. 438 of the Criminal Code of Ukraine are given.

Types of counterintelligence materials are classified by functional purpose (criterion):

a) materials that record the results of organizational work on the implementation of the relevant activity (resolution on the initiation of a case, extension of the terms of its implementation, etc.);

b) materials that record the results of counterintelligence activities, i.e. factual data, information on illegal, socially dangerous acts of individuals or groups of individuals, liability for which is provided for in Art. 109, 110, 110-2, 111, 111-1, 111-2, 112, 113, 114, 114-1, 114-2, 258-258-5, 436, 436-2, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 446, 447 of the Criminal Code of Ukraine (radio interception materials, information from combat orders, summary combat reports, combat logs, personal data on servicemen, including photo and video materials with them, directly concerning servicemen of the Defense Forces of Ukraine who performed combat (special) tasks on the front line or behind enemy lines, etc.).

The legal positions of the Supreme Court on the use of counterintelligence results in criminal proceedings are presented.

Proposals have been formulated for further scientific research in this direction in order to use relevant materials as judicial evidence, which include:

- further machine learning of neural networks;
- involvement of specialists in the field of semantic and textual examination in the process of the relevant identification search;
- creation of a single database (card index) of phonograms of war criminals;
- regulation (creation) of a procedural mechanism for applying to the prosecutor during counterintelligence measures (within the framework of a counterintelligence search) in order to create the possibility of using materials of counterintelligence activities as sources of judicial evidence – documents.

Key words: war crimes, state security, evidence, documentation, counterintelligence, OSINT investigation, identification, information system, neural network, artificial intelligence.

УДК 343.2
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v6.2024.23>

Г. П. Галаша

orcid.org/0009-0005-1721-4317

*старший викладач кафедри правоохоронної діяльності та спеціальних юридичних дисциплін
Національного університету водного господарства та природокористування*

А. С. Багатко

orcid.org/0000-0003-4673-7406

*асистент кафедри інформаційного права та юридичної журналістики
Національного університету водного господарства та природокористування*

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ОРГАНІЗОВАНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ ТА СУТНІСТЬ ЇЇ КЛЮЧОВОЇ КАТЕГОРІЇ – ЗЛОЧИННОГО УГРУПУВАННЯ

Організована злочинність являє собою одну з найскладніших і найбільш суспільно небезпечних форм протиправної діяльності людини. Однією з ключових характерних ознак цього явища є формування стійких злочинних угруповань із функціонально-ієрархічною структурою. У зв'язку з цим беззаперечним є те, що існування організованої злочинності в сучасному українському суспільстві має вкрай негативний вплив на його розвиток, викликаючи деформацію суспільних відносин.

Дослідження сутності такого явища, як організована злочинність, є важливим не лише для студентів, які вивчають обов'язкові правові дисципліни, але й для юристів, кримінологів, соціологів та психологів, що прагнуть знайти оптимальні шляхи подолання цього феномену або принаймні зменшити його вплив. Зростання соціальної гостроти організованої злочинності негативно впливає на ключові сфери життя громадян та держави вцілому. Як наслідок, в наукових колах України та інших країн з'явилося багато ґрунтовних досліджень цього явища. Багато з них підкреслюють, що організована злочинність здатна до самодетермінації, тобто чинить негативний вплив на обставини, що її зумовлюють, включаючи економічне та політичне життя України.

Мета дослідження полягає в науковій розробці питань правової природи та сутності феномену організованої злочинності та її основної категорії – злочинного угруповання.

Для досягнення поставленої мети в роботі визначено такі **завдання**:

- здійснити теоретичний аналіз понять «організована злочинність» та «злочинне угруповання»;
- вивчити історичні аспекти розвитку організованої злочинності на території сучасної України;
- визначити ознаки організованої злочинності на основі нормативно закріплених положень чинного кримінального законодавства.

Теоретичну основу дослідження становлять наукові праці провідних вітчизняних правознавців, таких як В. Дорош, Т. Дрягіна, О. Дубенко, І. Коліушка, А. Колодій, А. Комзюк, О. Кузьменко, О. Куйбіда, Р. Миронюк, Р. Мельник, О. Пасенюк, В. Перепелюк, В. Теліпка та інших. Водночас, в умовах реформування правової системи України як сукупності правових інститутів влади, суспільних відносин та правозастосовної діяльності, що триває й досі, це питання залишається надзвичайно актуальним і потребує детального вивчення.

Об'єкт дослідження – система суспільних відносин, спрямованих на протидію проявам організованої злочинності та її основній категорії – злочинному угрупованню.

Предмет дослідження – поняття організованої злочинності та її основної категорії – злочинного угруповання, їх фактичний зміст та потенційні можливості негативного впливу.

Методи дослідження. Методологічну основу дослідження складає сукупність філософсько-світоглядних, загальнонаукових та спеціально-наукових методів, що забезпечують всебічне висвітлення та об'єктивний аналіз предмету дослідження. Формально-юридичний метод застосовано для аналізу норм національного законодавства, зокрема положень Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» № 3341-ХІІ від 30.06.1993 та Кримінального кодексу України, а також для визначення змісту понять «організована злочинність» та «злочинне угруповання». Системний метод використано при дослідженні механізму впливу організованої злочинності на економічний та політичний розвиток України. Порівняльно-правовий метод застосовано під час аналізу наукових праць вітчизняних учених, які досліджували природу організованої злочинності та її ключової категорії – злочинних угруповань.

Як зазначає В. Конопельський, хоча за роки Незалежності в економіці України спостеріга-

ються позитивні зміни та тенденції, вони досі не мають суттєвого впливу на складну політичну, соціальну та криміногенну ситуацію в країні [3, с. 49]. Це викликає занепокоєння, оскільки щорічно фіксуються негативні тенденції щодо стану, динаміки та географії організованої злочинності, яка залишається одним із основних факторів дестабілізації в політичній, соціальній, економічній та правовій сферах, створюючи реальну загрозу національній безпеці та демократичному розвитку держави. Враховуючи ці обставини, необхідно, щоб усі державні органи, зокрема правоохоронні, активніше та цілеспрямованіше протидіяли організованій злочинності, застосовуючи більш ефективні методи боротьби, розроблені на основі пропозицій науковців України та провідних зарубіжних країн.

Злочинність є динамічним соціальним явищем, що швидко змінюється у відповідь на зміни в суспільстві. Для успішної протидії та запобігання цим змінам необхідно постійно здійснювати активний моніторинг і аналізувати поточні криміногенні та кримінальні ситуації в Україні, своєчасно виявляти нові тенденції і розробляти адекватні заходи для їх нейтралізації. Окрім того, для ефективного визначення шляхів боротьби з організованою злочинністю важливо зрозуміти її сутність та роль у криміногенному середовищі країни.

Як зазначається в Законі України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» від 30.06.1993, під *організованою злочинністю* розуміється сукупність кримінальних правопорушень, що вчиняються у зв'язку з створенням та діяльністю організованих злочинних угруповань. Види та ознаки цих кримінальних правопорушень, а також кримінально-правові заходи щодо осіб, які вчинили такі кримінальні правопорушення, встановлюються чинним Кримінальним кодексом України [6].

На переконання Л. Андросович, *організована злочинність* – це історично обумовлене, негативне соціальне явище, що являє собою ієрархічно побудовану структуру, яка спирається на створений злочинний капітал і корупційний фактор, що мають на меті забезпечити власне функціонування і задоволення матеріальних потреб за допомогою збільшення капіталу, «відмивання» останнього та отримання влади [1, с. 55].

Н. Шулженко визначає *організовану злочинність* як системно пов'язаний комплекс злочинів, учинених учасниками стійких, ієрархізованих, злочинних структур (груп, співтовариств, асоціацій), які підтримують один одного, узгоджуючи діяльність. Мета цих угруповань – отримати максимальний прибуток від злочинного бізнесу на певній території або у певній сфері, що

перебуває під їх контролем [7, с. 309]. Близьке до цього, але акцентоване на дещо інших ознаках визначення формулюється вченим Негодою А.С., а саме: *організована злочинність* – це суспільно небезпечне соціальне явище, що характеризується тісним поєднанням кримінального світу з тіньовими економічними структурами і корупцією в органах влади і управління, що виявляє себе в діяльності злочинних спільнот, які контролюють джерела протиправних, а також окремих видів правомірних доходів на певних територіях або в певних сферах соціальної практики [5, с. 13].

Також зазначимо, що кримінальне правопорушення визнається вчиненим *за попередньою змовою групою осіб*, якщо його спільно вчинили декілька осіб (дві або більше), які заздалегідь, тобто до початку кримінального правопорушення, домовилися про спільне його вчинення. Кримінальне правопорушення визнається вчиненим *організованою групою*, якщо в його готуванні або вчиненні брали участь декілька осіб (три і більше), які попередньо зорганізувалися у стійке об'єднання для вчинення цього та іншого (інших) кримінальних правопорушень, об'єднаних єдиним планом з розподілом функцій учасників групи, спрямованих на досягнення цього плану, відомого всім учасникам групи [4].

Злочинна організація (у наукових колах – *злочинне угруповання*) відповідно до ч. 4 ст. 28 КК України є стійким ієрархічним об'єднанням декількох осіб (п'яти і більше), члени якого або структурні частини якого за попередньою змовою зорганізувалися для спільної діяльності з метою безпосереднього вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів учасниками цієї організації, або керівництва чи координації злочинної діяльності інших осіб, або забезпечення функціонування як самої злочинної організації, так і інших злочинних груп [4].

Зважаючи на наведені вище дефініції, можна констатувати, що поняття організованої злочинності залишається предметом активного обговорення науковцями особливо в період російської агресії направленої проти держави Україна. У всіх розглянутих випадках науковці вбачають основну мету поширення організованої злочинності – матеріальне збагачення, яке неможливо досягти такими великими обсягами та в короткий термін за допомогою легальних методів.

Що ж стосується статистичних даних, то відкриті джерела засвідчують, що у 2014–2015 рр. кількість виявлених правоохоронцями України *організованих груп та злочинних організацій* скоротилася з 185 до 135 (–27,0%), а в наступні роки зросла до 377, тобто у 2,8 рази порівняно з показником 2015 р. Особливо інтенсивне збільшення цього показника спостерігалось у 2019 р.

(+54,5%), 2020 р. (+37,1%) та 2021 р. (+28,7%) [2, с. 75].

Серед усіх виявлених злочинних угруповань абсолютну більшість (у середньому 96,6%) з 2015 по 2022 рр. було виявлено 97 злочинних організацій, у тому числі 2015–2016 рр. – від 1 до 4, у 2017 р. – 5, у 2018 р. – 12 і у 2019 р. – 16, у 2020 р. – 21, у 2021 р. – 28 [2, с. 76].

Аналогічна динаміка була характерною й для чисельності осіб, які вчинили кримінальні правопорушення у складі таких груп. Спочатку їх кількість зменшилася з 800 у 2013 р. до 570 у 2015 р. (–28,7%), а починаючи з 2016 р. постійно збільшувалося і у 2021 р. становила 1609 (зростання у 2,8 рази до рівня 2015 р.). Пікове підвищення цього показника також відбулося у 2017–2018 рр. (+58,7% та +50,6% відповідно). У 2019 р. чисельність таких осіб залишилася на рівні 2018 р. (–0,1%), а в останньому році зросла на 12,7% [2, с. 76].

У 2022 році було зафіксовано діяльність 355 організованих груп та 40 злочинних організацій. З них 40 організованих груп і 14 злочинних організацій підтримували міжрегіональні зв'язки, а 11 організованих груп і 4 злочинні організації мали транснаціональні зв'язки. У 2023 році кількість злочинних угруповань значно зросла: загалом було зафіксовано 443 організовані групи та 51 злочинну організацію, що свідчить про погіршення криміногенної ситуації в Україні.

Згідно з оновленими даними Офісу Генерального прокурора, за період з січня по серпень 2024 року в Україні було виявлено 466 організованих груп і 60 злочинних організацій. Серед них 11 організованих груп і 5 злочинних організацій діяли за участю неповнолітніх, 33 організовані групи та 5 злочинних організацій мали корупційні зв'язки, а 10 організованих груп і 6 злочинних організацій підтримували транснаціональні зв'язки. Найбільший вплив злочинні угруповання мали на сфері земельних правовідносин, лісового господарства та оборонну сферу. Крім того, 227 організованих груп і 60 злочинних організацій були залучені до так званої «полікримінальної сфери», вчиняючи широкий спектр злочинних діянь.

Отже, організована злочинність в Україні продовжує розвиватися та представляє серйозну загрозу національній безпеці та цілісності держави в умовах воєнного стану. Як за необхідність на сьогоденному етапі є вжиття термінових, правових, науково-обґрунтованих кримінологічних заходів для запобігання її поширенню. Розуміння специфічних рис цього явища є важливим кроком до вдосконалення стану боротьби з організованою злочинністю в Україні.

Дослідники, які вивчали історичні форми прояву організованої злочинності (зокрема,

П. Єспринцев, доктор юридичних наук, стосовно бандитизму), зазначають, що на різних етапах історії України діяли закони держав, до складу яких входили українські землі: Великого князівства Литовського, Речі Посполитої, царської Росії та Австро-Угорщини. Це включає такі пам'ятки права, як «Руська Правда» (XI ст.), Судебник Великого князя Казимира IV (1468 р.), Литовські статuti (1529, 1566, 1588 рр.) та інші, які стали основою для розвитку кримінального законодавства України, зокрема у сфері кримінальної відповідальності за організовану злочинність.

За часів Київської Русі під організованою злочинністю розуміли розбій, а відповідальність за нього була передбачена в «Короткій Правді». У XIV–XVI століттях термін «організована злочинність» продовжував включати розбійні напади, які здійснювались збройними групами, як зазначалося в Литовському статuti 1588 року. Законодавство того часу чіткіше окреслювало організовану злочинність, зокрема через визначення відповідальності за групові напади. Аналіз норм Уложення 1845 року показує, що це законодавство визначило «зграю» як організоване угруповання, створене для вчинення злочинів, що є актуальним і сьогодні при кваліфікації злочину скоєного у складі організованого злочинного угруповання.

Вчинення злочинів організованою групою розглядалося як обтяжуюча обставина. Дослідники підкреслювали високий рівень організації та дисципліни в таких групах, які мали чітку ієрархію та безумовне підпорядкування керівникам, що дозволяло їм ефективно приховувати сліди злочинів і уникати покарання. Крім того, вчені відзначали небезпеку самого існування злочинних груп, підкреслюючи, що до них могли входити не лише ті, хто брав участь в їхньому створенні, але й будь-які особи, які свідомо вступили до групи. Злочинна діяльність таких угруповань ставала регулярною і перетворювалася на своєрідне ремесло для її учасників.

З цієї причини законодавець того часу намагався максимально запобігти злочинам, що здійснювались організованими групами. Це було досягнуто через встановлення кримінальної відповідальності за саме створення організації та участь у ній, що вважалося завершеним злочинном. Аналіз цих положень свідчить, що вони зберігають свою актуальність і сьогодні, оскільки вони відображають сучасне розуміння поняття «бандитизм» (ст. 257 КК України). Отже, між кримінальними нормами минулого і сучасності існує тісний зв'язок, який підтверджує правильність не лише криміналізації бандитизму, а й виокремлення його специфічних ознак.

Щодо відповідальності за організовані злочини, то Кримінальне уложення 1903 року

передбачало диференціацію кримінальної відповідальності за участь у банді та за скоєні нею злочини. Термін «зграя» згадувався в статті 52 Загальної частини цього кодексу, поруч із поняттям «співтовариство» як іншою формою співучасті. У деяких статтях злочин, вчинений організованою групою, вважався кваліфікуючою ознакою і став підставою для більш суворого покарання. Перша криміналізація бандитизму як злочину відбулася у радянському законодавстві, зокрема в декретах 1918 і 1919 років.

Пізніше радянське законодавство розрізняло два види бандитизму: політичний і кримінальний. Політичний бандитизм визначався як дії, спрямовані на дезорганізацію радянської влади, тоді як кримінальний бандитизм включав грабежі і насильницькі злочини з корисливою метою. Під час подальшого розвитку українського законодавства поняття «бандитизм» було уточнене і введено в КК УРСР, затвердженому в 1922 році, де вже з'явилося чітке визначення організації банди і участі в ній як окремого злочину.

Під час радянського періоду бандитизм вважався злочином проти основ державного управління, і це визначення зберігалось в наступних редакціях кримінальних кодексів, зокрема в 1960 році. Після проголошення незалежності України в 1991 році, смертна кара була скасована, а бандитизм було включено до розділу «Кримінальні правопорушення проти громадської безпеки» в КК України, що був прийнятий у 2001 році.

Таким чином, історія криміналізації бандитизму в Україні свідчить про постійну еволюцію цього поняття відповідно до соціально-політичних умов того часу.

У ст. 257 КК України 82 «Бандитизм» йдеться про організацію озброєної банди з метою нападу на підприємства, установи, організації чи на окремих осіб, а також участь у такій банді або у вчинюваному нею нападі. Під бандою слід розуміти організовану стійку озброєну групу з двох і більше осіб, які заздалегідь об'єдналися для вчинення нападів на громадян або організації. Банда може бути створена і для вчинення одного злочину, але вимагає ретельної підготовки нападу. *Від інших організованих груп банда відрізняється своєю озброєністю і своїми злочинними цілями – вчинення нападів на громадян і організації* [4].

Озброєність означає, що хоча б один з членів банди має зброю, і всі інші учасники про це поінформовані. Це безпосередньо стосується поняття нападу, адже напад вважається здійсненим навіть у випадках, коли зброя, наявна у членів банди, не була використана. Під озброєністю розуміється наявність у бандитів вогнепальної

або холодної зброї, металюї чи газової, пневматичної зброї, а також вибухових пристроїв, незалежно від того, чи є ця зброя заводського чи саморобного виготовлення.

Напад – це дії, спрямовані на досягнення злочинного результату через застосування насильства над потерпілим або створення ситуації реальної загрози його негайного застосування. Зазвичай напади мають плановий характер. Тому з історико-правового погляду зграї та банди, як специфічні форми злочинної діяльності, були невід'ємною частиною української державності на всіх етапах її розвитку. Під впливом численних історичних, політичних та військових факторів цей склад злочину зазнав значних змін. Якщо до 20-х років ХХ століття кримінальні правопорушення, вчинені бандами, були частиною загальнокримінальної злочинності з корисливо-насильницькою спрямованістю, то подальші політично-репресивні події додали новий етап розвитку бандитизму, надавши йому політичний підтекст.

Згідно з історією, корені організованої злочинності, особливо її озброєних форм, слід шукати в нашій історії, починаючи з перших років існування Радянської республіки. Революція 1917 року радикально змінила життя суспільства. Тяжкі соціальні умови, насильство, бездіяльність законів, голод і розруха, посилені безпритульністю (більше 8 млн людей), створили ідеальні умови для розвитку злочинності. Термін «організована група» (синонім «зграя») вперше використано в радянському кримінальному законодавстві в Указі Президії Верховної Ради СРСР від 4 червня 1947 року, який встановлював підвищену кримінальну відповідальність за розкрадання, скоєне організованою групою (зграєю).

Згідно із Законом України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» (1993 р.), організована злочинність визначається як сукупність кримінальних правопорушень, вчинених через створення і діяльність організованих злочинних угруповань. Види та ознаки таких правопорушень, а також кримінально-правові заходи щодо осіб, які їх вчинили, регулюються чинним Кримінальним кодексом України.

Таким чином, історія показує, що в умовах реформування і розбудови державної системи організована злочинність намагається проникати в усі сфери суспільного життя. Тому основними напрямками запобігання організованим злочинності є детальна законодавча регламентація цього явища, відповідальність за нього і повна ліквідація злочинних угруповань за активної участі правоохоронних органів.

Сучасна правова доктрина передбачає, що питання розуміння організованої злочинності і її

стрижневого поняття – злочинного угруповання – є надзвичайно важливим. Під час визначення поняття «організована злочинність» потрібно враховувати складність її внутрішньої структури, прагнення до монополізації сфер діяльності та отримання великих прибутків. Організована злочинність не є альтернативою державі, а паралельно існуючою системою, яка не прагне протиставити себе державі, а скоріше встановити з нею широкі зв'язки. Її слід розглядати як «процес взаємодії» між політичними, економічними та соціальними інститутами суспільства. Вітчизняна практика боротьби з організованою злочинністю визнає необхідність чіткого визначення цього явища, встановлення критеріїв і класифікацій, а також введення кримінальної відповідальності за організацію злочинних груп або угруповань. Окрім того, виділення цього фактора в окрему кримінально-правову категорію передбачає необхідність притягнення до кримінальної відповідальності осіб, що здійснюють загальне керівництво злочинною діяльністю, не пов'язану з безпосереднім вчиненням конкретних злочинів. Перша спроба визначити організовану злочинність була зроблена в Законі України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю», де в ст. 1 організована злочинність розглядається як сукупність злочинів, скоєних у зв'язку зі створенням і діяльністю організованих злочинних угруповань. Однак це визначення має загальний характер і не охоплює всієї різноманітності організованої злочинної діяльності. Організована злочинність — це складна, органічно цілісна система стійких організованих угруповань, що здійснюють великомасштабну злочинну діяльність, створюючи сприятливі умови для її продовження, зокрема для легалізації отриманих злочинних прибутків. Вона використовує не тільки власні, спеціально створені структури для керівництва та обслуговування угруповань, але й державні інститути та структури громадянського суспільства для забезпечення зовнішньої взаємодії. Крім того, законодавча регламентація питань щодо форм співучасті, зокрема злочинної організації, не є бездоганною.

Дослідники звертають увагу на відсутність чітких змістовних ознак організованої злочинної діяльності в українському законодавстві. Це підтверджується тим, що в наукових колах України триває активна дискусія щодо визначення поняття організованої злочинності, що свідчить про недостатнє вивчення цього явища у науці кримінального права. Тому є необхідність детальніше дослідити сутнісні ознаки організованої злочинної діяльності, включаючи її історичні аспекти.

Література

1. Андросович Л. Г. Стан наукового дослідження організованої злочинності у фінансовій системі. *Прикарпатський юридичний вісник*. Вип. 3 (50). 2023. С. 54–57.
2. Спринцев П. С. Теорія та практика запобігання організованій злочинності в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Донецький державний університет внутрішніх справ. Кропивницький, 2023. 642 с.
3. Конопельський В. Я. Поняття організованої злочинності та її запобігання. *Південноукраїнський правничий часопис*. № 3. 2023. С. 47–52.
4. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05 квітня 2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25.
5. Негода А. С. Протидія організованій злочинності кримінально-правовими заходами. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. Вип. 80, частина 2. 2023. С. 11–15.
6. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю : Закон України від 30 черв. 1993 р. № 3341-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 35.
7. Шульженко Н. В. Інформаційна безпека від загроз транснаціональної організованої злочинності. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. № 6. 2022. С. 307–310.

Анотація

Галаша Г. П., Багатко А. С. Концептуальні засади організованої злочинності та сутність її ключової категорії – злочинного угруповання. – Стаття.

Стаття «Концептуальні засади організованої злочинності та сутність її ключової категорії – злочинного угруповання» присвячена глибокому аналізу теоретичних основ і практичних аспектів функціонування організованої злочинності в сучасному суспільстві. У дослідженні представлено огляд ключових підходів до визначення цього явища, зокрема, кримінологічних, соціологічних, правових та економічних теорій. Автори наголошують, що організована злочинність є складним і багатоглядним соціальним феноменом, який суттєво впливає на суспільні процеси та вимагає мультидисциплінарного підходу для ефективного аналізу.

Особлива увага приділена ключовій категорії організованої злочинності – злочинним угрупованням, які є базовими структурними елементами цього явища. У статті розглядаються їхня сутність, характерні ознаки, функціональна структура та механізми взаємодії з іншими соціальними інститутами, включаючи політику та економіку. Висвітлено питання формування ієрархії, розподілу ролей у злочинному середовищі, а також специфіки координації діяльності між різними угрупованнями.

Додатково проаналізовано вплив злочинних угруповань на соціально-економічний розвиток, їхню участь у корупційних схемах, нелегальних фінансових операціях, тиску на бізнес-середовище та політичні процеси. У статті також акцентується увага на глобалізації організованої злочинності, її транснаціональному характері та загрозах, які вона становить для міжнародної безпеки.

Автори наголошують на важливості вивчення організованої злочинності через призму її історичного розвитку. У роботі розглянуто генезу цього явища, починаючи з ранніх форм соціального об'єднання, що

використовували насильство для досягнення економічних і політичних цілей, і до сучасних складних мережевих структур. Особлива увага приділяється специфіці організованої злочинності в умовах глобалізації, коли злочинні угруповання виходять за межі національних кордонів, адаптуються до нових умов і використовують сучасні технології для координації своєї діяльності.

Розглянуто феномен злочинних угруповань у контексті їхньої ролі в суспільстві. Автори наголошують, що злочинні угруповання не лише порушують правопорядок, але й впливають на економіку, політику, соціальні відносини та культурні аспекти. У роботі детально проаналізовано методи впливу таких угруповань на легальний бізнес, включаючи вимагання, контроль за ресурсами та фінансові махінації. Окремо обговорюються випадки, коли злочинні угруповання виступають як тіньові політичні сили, впливаючи на вибори, прийняття законів та інші аспекти управління державою.

У статті наведено приклади успішних практик боротьби з організованою злочинністю у світі. Розглядаються кримінологічні стратегії та законодавчі ініціативи, які були впроваджені в країнах Європи, США, Канаді, а також у країнах Азії. Зокрема, проаналізовано досвід Італії у боротьбі з мафіозними структурами, діяльність ФБР у США, спрямовану на ліквідацію злочинних синдикатів, та політику Китаю щодо протидії організованої злочинності через посилення державного контролю та цифровий нагляд. Усі ці приклади демонструють необхідність інтегрованого підходу, що поєднує законодавчі, економічні, технологічні та соціальні інструменти.

Особлива увага приділяється питанням реформування українського кримінального законодавства у сфері протидії організованої злочинності. Автори пропонують низку рекомендацій, зокрема удосконалення механізмів кримінальної відповідальності для учасників злочинних угруповань, розширення міжнародної співпраці у цій сфері та впровадження сучасних технологій для моніторингу й аналізу діяльності злочинних структур. У статті підкреслюється важливість зміцнення національної безпеки через зменшення впливу організованої злочинності на політичну й економічну стабільність держави.

Дослідження також акцентує увагу на необхідності подальшого розвитку теоретичних підходів до вивчення організованої злочинності. Автори наголошують, що сучасна наука має пропонувати не лише аналіз, але й інноваційні рішення для подолання цього явища. У статті обговорюється роль міждисциплінарного підходу, що поєднує кримінологію, соціологію, економіку, правознавство та інші науки, у розробці дієвих стратегій боротьби з організованою злочинністю.

На завершення стаття підкреслює значення міжнародного співробітництва у боротьбі з організованою злочинністю. Автори зазначають, що у глобалізованому світі жодна країна не може ефективно протидіяти цьому явищу самостійно. Необхідна координація зусиль на регіональному та міжнародному рівнях, включаючи обмін інформацією, спільні операції та розробку єдиних стандартів у сфері правозастосування. Лише комплексний підхід, що враховує специфіку кожної країни та загрози глобального масштабу, може забезпечити успішне подолання організованої злочинності. Стаття є вагомим внеском у розвиток наукових знань про природу організованої злочинності, формує базу для подальших досліджень і практичних розробок у сфері кримінології та правозастосування. Вона

спрямована не лише на дослідників, але й на практиків, які займаються питаннями протидії злочинності та забезпеченням національної безпеки.

Ключові слова: організована злочинність, злочинне угруповання, кримінологія, правова природа, структура злочинних угруповань, боротьба з організованою злочинністю, кримінальне законодавство, соціально-економічний вплив, кримінологічні стратегії, національна безпека, міжнародне співробітництво, глобалізація злочинності, правова система, технології у протидії злочинності.

Summary

Galasha G. P., Bahatko A. S. Conceptual basis of organized crime and the essence of its key category – criminal grouping. – Article.

The article «Conceptual basis of organized crime and the essence of its key category – criminal grouping» is devoted to an in-depth analysis of the theoretical foundations and practical aspects of the functioning of organized crime in modern society. The study presents an overview of key approaches to defining this phenomenon, in particular, criminological, sociological, legal and economic theories. The authors emphasize that organized crime is a complex and multifaceted social phenomenon that significantly affects social processes and requires a multidisciplinary approach for effective analysis.

Particular attention is paid to the key category of organized crime – criminal groups, which are the basic structural elements of this phenomenon. The article examines their essence, characteristic features, functional structure and mechanisms of interaction with other social institutions, including politics and economics. The issues of hierarchy formation, distribution of roles in the criminal environment, as well as the specifics of coordination of activities between different groups are highlighted.

Additionally, the impact of criminal groups on socio-economic development, their participation in corruption schemes, illegal financial transactions, pressure on the business environment and political processes is analyzed. The article also focuses on the globalization of organized crime, its transnational nature and the threats it poses to international security.

The authors emphasize the importance of studying organized crime through the prism of its historical development. The work examines the genesis of this phenomenon, starting from early forms of social association that used violence to achieve economic and political goals, and to modern complex network structures. Particular attention is paid to the specifics of organized crime in the context of globalization, when criminal groups go beyond national borders, adapt to new conditions and use modern technologies to coordinate their activities.

The phenomenon of criminal groups is considered in the context of their role in society. The authors emphasize that criminal groups not only violate law and order, but also affect the economy, politics, social relations and cultural aspects. The work analyzes in detail the methods of influence of such groups on legal business, including extortion, control over resources and financial fraud. Cases are separately discussed when criminal groups act as shadow political forces, influencing elections, the adoption of laws and other aspects of state governance.

The article provides examples of successful practices in combating organized crime in the world.

Criminological strategies and legislative initiatives that have been implemented in European countries, the USA, Canada, as well as in Asian countries are considered. In particular, the experience of Italy in the fight against mafia structures, the activities of the FBI in the USA aimed at eliminating criminal syndicates, and China's policy on combating organized crime through increased state control and digital surveillance are analyzed. All these examples demonstrate the need for an integrated approach that combines legislative, economic, technological and social instruments.

Particular attention is paid to the issues of reforming Ukrainian criminal legislation in the field of combating organized crime. The authors offer a number of recommendations, in particular, improving the mechanisms of criminal liability for members of criminal groups, expanding international cooperation in this area and introducing modern technologies for monitoring and analyzing the activities of criminal structures. The article emphasizes the importance of strengthening national security by reducing the impact of organized crime on the political and economic stability of the state.

The study also focuses on the need for further development of theoretical approaches to the study of organized crime. The authors emphasize that

modern science should offer not only analysis, but also innovative solutions to overcome this phenomenon. The article discusses the role of an interdisciplinary approach that combines criminology, sociology, economics, law and other sciences in developing effective strategies to combat organized crime. The article concludes by emphasizing the importance of international cooperation in combating organized crime. The authors note that in a globalized world, no country can effectively combat this phenomenon on its own. Coordination of efforts at the regional and international levels is necessary, including information exchange, joint operations and the development of uniform standards in the field of law enforcement. Only a comprehensive approach that takes into account the specifics of each country and global threats can ensure the successful overcoming of organized crime. The article is a significant contribution to the development of scientific knowledge about the nature of organized crime.

Key words: organized crime, criminal group, criminology, legal nature, structure of criminal groups, fight against organized crime, criminal legislation, socio-economic impact, criminological strategies, national security, international cooperation, globalization of crime, legal system, technologies in combating crime.

УДК 343.14
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v6.2024.24>

Д. Ю. Гаркот
orcid.org/0009-0003-8484-439X
аспірантка кафедри кримінального процесу
Національного університету «Одеська юридична академія»

СПЕЦІАЛЬНІ ПІДСТАВИ ВИЗНАННЯ ПОКАЗАНЬ ІЗ ЧУЖИХ СЛІВ НЕДОПУСТИМИМИ ДОКАЗАМИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Постановка проблеми. Необхідною передумовою використання доказів задля потреб кримінального процесуального доказування є їх допустимість, правила якої спрямовані на отримання доказів із чітким і неухильним дотриманням вимог КПК України. Це пов'язано з тим, що отримання доказів з істотним порушенням вимог кримінального процесуального закону призводить до їх недопустимості та, відповідно, неможливості використання у кримінальному провадженні.

Повною мірою це стосується використання в доказуванні показань із чужих слів, похідний характер яких зумовив визначення законодавцем особливостей встановлення їх допустимості та визнання недопустимими доказами. Зокрема, законодавець поширює на показання з чужих слів загальні підстави визнання доказів недопустимими, поряд з якими у частинах 6, 7 статті 97 КПК України встановлює спеціальні підстави, притаманні лише цьому виду доказів [1].

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Теоретико-правові аспекти, пов'язані з визначенням поняття та сутності допустимості доказів, і практичні основи їх оцінки з точки зору цієї процесуальної властивості досліджували В.В. Вапнярчук, І.В. Гловюк, М.С. Городецька, В.Г. Дрозд, І.Ю. Кайло, О.В. Капліна, С.О. Ковальчук, М.А. Погорецький, Д.Б. Сергєєва, М.М. Стоянов, Т.О. Тітко, В.В. Тютюнник, С.Б. Фомін, І.Л. Чупрікова, М.Є. Шумило та інші вітчизняні вчені. Поряд із проблематикою допустимості доказів у цілому, низка науковців, зокрема Т.В. Бабчинська, Г.С. Зінченко, О.В. Ільченко, І.М. Коваль, Г.Р. Крет, Ю.І. Лозинська, А.В. Панова, О.В. Ряшко, Н.В. Скідан і Р.М. Шехавцов, звертаються до розкриття механізму встановлення допустимості показань із чужих слів. Водночас, підстави недопустимості показань із чужих слів залишаються дослідженими недостатньо повно та підлягають подальшій теоретико-правовій характеристиці.

Метою статті є дослідження, з урахуванням положень КПК України, сформованої на їх основі судової практики і доктринальних підходів, спеціальних підстав визнання показань із чужих слів недопустимими доказами.

Виклад основного матеріалу. Звертаючись до визначення спеціальних підстав визнання показань із чужих слів недопустимими доказами, законодавець у частині 6 статті 97 КПК України закріплює, що такі показання не можуть бути допустимим доказом факту чи обставин, на доведення яких вони надані, якщо показання не підтверджується іншими доказами, визнаними допустимими згідно з правилами, відмінними від положень частини 2 цієї статті [1]. Системний аналіз наведеної норми у сукупності з нормою частини 2 статті 97 КПК України свідчить, що підставою визнання показань із чужих слів недопустимими доказами на підставі частини 6 зазначеної статті є непідтвердження показань із чужих слів, визнаних допустимими доказами відповідно до інших правил допустимості, передбачених нормами кримінального процесуального закону, за допомогою будь-яких інших допустимих доказів, за винятком показань із чужих слів, наданих іншими учасниками кримінального провадження.

У цілому такий законодавчий підхід отримав схвальну оцінку в доктрині кримінального процесу. Так, Л.В. Гаврилюк та А.В. Пономаренко відзначають, що показання з чужих слів не можуть бути вирішальними та єдиними доказами під час постановлення судового рішення [2, с. 445]. Таким чином, висунення законодавцем такої умови одночасно є необхідною вимогою достатності доказів як процесуальної властивості, притаманної сукупності доказів, використуваних на момент ухвалення відповідного процесуального рішення.

У своїй практиці ККС ВС констатує істотне порушення вимог кримінального процесуального закону судами попередніх інстанцій у разі використання ними для обґрунтування судових рішень показань із чужих слів, які не підтверджуються іншими допустимими доказами, отриманими відповідно до правил, які відрізняються від положень, визначених частиною 2 статті 97 КПК України. Зокрема, в контексті надання оцінки доводам касаційної скарги, ККС ВС вказує, що з матеріалів провадження вбачається, що під час нового апеляційного розгляду суд апеляційної інстанції в основу обвинувального

вироку повторно поклав показання потерпілого, які є показаннями, наданими із чужих слів – зі слів його батька як свідка у цьому кримінальному провадженні, який на початку лютого 2019 року у вечірній час йому зателефонував потерпілому та повідомив, що того дня виявив у власному будинку обвинуваченого та побачив, що телевізор і тюнер переміщені зі звичайного місця та підготовлені до винесення, а наступного дня зранку зайшов до будинку та побачив, що вказані речі зникли. Зазначений свідок не був допитаний в судовому засіданні у зв'язку зі смертю, а його показання не підтверджувалися за допомогою інших доказів, за винятком показань із чужих слів, наданих потерпілим – його сином. Натомість, з огляду на норму частини 6 статті 97 КПК України і з посиланням на релевантну практику ЄСПЛ, ККС ВС відзначає, що законність та обґрунтованість судового рішення має визначатися в такому разі підтвердженням показань із чужих слів сукупністю інших належних, допустимих і достовірних доказів. Таким чином, як вказує ККС ВС, суд апеляційної інстанції, визнавши допустимим доказом показання із чужих слів потерпілого та поклавши їх в основу обвинувального вироку як вирішальні докази винуватості обвинуваченого за відсутності інших належних доказів, визнаних допустимими згідно з правилами, відмінними від положень частини 2 статті 97 КПК України, істотно порушив вимоги кримінального процесуального закону (постанова від 22.04.2021 р. у справі № 732/760/19) [3].

Визначаючи підстави визнання показань із чужих слів недопустимими доказами, законодавець у частині 7 статті 97 КПК України передбачає, що у будь-якому разі не можуть бути визнані допустимим доказом показання з чужих слів, якщо вони даються слідчим, прокурором, співробітником оперативного підрозділу або іншою особою стосовно пояснень осіб, наданих слідчому, прокурору або співробітнику оперативного підрозділу під час здійснення ними кримінального провадження [1]. Наведена підстава закріплена законодавцем як безумовна, оскільки в імперативній формі містить вказівку на недопустимість таких показань із чужих слів.

У доктрині кримінального процесу зазначена підстава визнання показань із чужих слів недопустимими доказами, зазвичай, отримує схвальну оцінку. Так, М.А. Погорецький та М.Є. Шумило наголошують, що встановлена частиною 7 статті 97 КПК України заборона пов'язана з тим, що співробітник оперативного підрозділу, слідчий, прокурор мають у кримінальному провадженні процесуальний інтерес (на стороні обвинувачення), у зв'язку з чим одержані ними показання з чужих слів є недопу-

стимими внаслідок їх отримання з неналежного процесуального джерела [4, с. 292–293].

Натомість, окремі вчені піддають підставу визнання показань із чужих слів недопустимими доказами, передбачену частиною 7 статті 97 КПК України, частковій критиці. Зокрема, погоджуючись із доцільністю нормативної заборони використання показань із чужих слів, наданих співробітнику оперативного підрозділу, слідчому або прокурору, звертають увагу на спірний характер її поширення випадки отримання показань із чужих слів від іншої особи щодо пояснень осіб, наданих співробітнику оперативного підрозділу, слідчому або прокурору в ході здійснення ними кримінального провадження. Відстоюючи таку позицію, А.В. Панова та Н.В. Скідан обґрунтовують її тим, що оскільки априорі слідчий, прокурор, співробітник оперативного підрозділу не є належним суб'єктом надання ані показань у порядку статті 95 КПК України, а тим паче показань з чужих слів (стаття 97 КПК України), що пов'язано з тим, що вони мають інший статус у кримінальному провадженні та це заборонено у частині 7 статті 97 КПК України, саме показання таких інших осіб можуть стати допоміжними засобами встановлення обставин кримінального провадження, адже вони також безпосередньо сприймали інформацію від першоджерела [5, с. 193].

У судовій практиці надання показань із чужих слів співробітником оперативного підрозділу, слідчим або прокурором, отриманих ними під час здійснення кримінального провадження, та показань із чужих слів іншою особою стосовно пояснень осіб, які надавалися співробітнику оперативного підрозділу, слідчому чи прокурору в ході здійснення ними кримінального провадження, розглядається як безумовна підстава визнання таких показань недопустимими доказами. Так, надаючи оцінку доводам касаційної скарги, ККС ВС наголошує, що апеляційний суд залишив без уваги те, що суд першої інстанції ґрунтував свої висновки про винуватість засудженого також на інших недопустимих доказах. Зокрема, суд першої інстанції послався на показання: свідка, який входив до складу слідчо-оперативної групи, про те, що при опитуванні підозрюваний пояснив, що він хворіє та вимушений вживати наркотичні речовини як безпечний засіб; свідка, котрий брав участь як понятий, про те, що підозрюваний пояснив, що зберігає вказані речовини для власного вжитку з метою лікування. Згадані показання, відповідно до статті 97 КПК України, є показаннями з чужих слів і не можуть бути використані на доведення існування факту, про який йдеться в поясненні іншої особи, на якому ґрунтуються ці пока-

зання (постанова від 22.05.2018 р. у справі № 662/1113/15) [6].

З огляду на норму частини 7 статті 97 КПК України, обов'язковою умовою визнання показань із чужих слів, наданих співробітнику оперативного підрозділу, слідчому або прокурору, недопустимими доказами є їх отримання вказаними суб'єктами під час здійснення ними кримінального провадження. Отримання співробітником оперативного підрозділу, слідчим або прокурором показань із чужих слів у кримінальному провадженні, яке ними не здійснюється, не призводить до їх визнання недопустимими доказами з підстави, передбаченої частиною 7 статті 97 КПК України. У такому випадку зазначені суб'єкти надаватимуть показання з чужих слів за загальними правилами, передбаченими нормами кримінального процесуального закону, з подальшою їх оцінкою, в тому числі з точки зору допустимості.

Звертаючись до застосування норми частини 7 статті 97 КПК України, ККС ВС у своїй практиці вказує, що у вироку апеляційного суду правильно зазначено, що свідок не є слідчим, прокурором чи працівником оперативного підрозділу в розумінні статті 41 КПК України, який має повноваження на здійснення слідчих (розшукових) дій та негласної слідчої (розшукової) дії у кримінальному провадженні за письмовим дорученням слідчого або прокурора. Станом на 8 грудня 2019 року свідок працював на посаді поліцейського сектору реагування патрульної поліції Миргородського ВП, перебував того дня на чергуванні та перевіряв повідомлення, що надійшло на номер 102, про наїзд на пішохода. Обов'язки зі встановлення місцезнаходження транспортного засобу, водій якого вчинив наїзд та зник з місця пригоди, він виконував на підставі своїх посадових обов'язків, а не у зв'язку з виконанням ним письмового доручення слідчого в рамках кримінального провадження. Треба зазначити, що на момент встановлення особи, яка здійснила наїзд на потерпілу, відомості в ЄРДР про кримінальне правопорушення ще не були внесені. Отже, в цьому випадку сукупність згаданих обставин вказує на те, що свідок не є працівником оперативного підрозділу в розумінні статті 41 КПК України, а застереження, викладені у частині 7 статті 97 КПК, щодо допустимості показань про обставини, отриманих із чужих слів, не підлягають застосуванню щодо показань цього свідка (постанова від 11.07.2022 р. у справі № 541/240/20) [7].

Аналогічного висновку ККС ВС доходить у випадку надання показань із чужих слів працівниками інших підрозділів правоохоронних органів, за винятком оперативних підрозділів у розумінні статті 41 КПК України. Зокрема,

ККС ВС наголошує, що свідки є працівниками поліції, які прибули за викликом на місце вчиненого та затримували підозрюваного. У судовому засіданні вони повідомляли виключно ті факти та обставини затримання засудженого, очевидцями яких вони були безпосередньо, на які суд і послався у своєму рішенні. Тому, через призму кримінального процесуального закону, їх показання не є показаннями з чужих слів. Як встановлено вироком суду, зазначені свідки були учасниками подій, вони не давали у судовому засіданні показань стосовно пояснень осіб, наданих співробітнику оперативного підрозділу, слідчому чи прокурору під час здійснення ними кримінального провадження. Тому в суду не було підстав визнавати такі показання недопустимими доказами (постанова від 25.10.2018 р. у справі № 161/7193/16-к) [8].

Аналізуючи частину 7 статті 97 КПК України та сформовану на її основі практику ККС ВС, необхідно звернути увагу на обґрунтованість підходу в частині визначення як безумовної підстави визнання показань із чужих слів недопустимими доказами їх отримання співробітником оперативного підрозділу, слідчим або прокурором. Натомість, у частині показань із чужих слів іншої особи (у розумінні наведеної норми кримінального процесуального закону) стосовно пояснень осіб, які надавалися співробітнику оперативного підрозділу, слідчому чи прокурору в ході здійснення ними кримінального провадження, заслуговує на підтримання наведена вище позиція А.В. Панової та Н.В. Скідан, виходячи із таких міркувань. По-перше, інші особи (у розумінні частини 7 статті 97 КПК України) сприймають відомості, які надаються особою, котра є їх першоджерелом, співробітнику оперативного підрозділу, слідчому або прокурору, як свідки та, з огляду на цей процесуальний статус, зобов'язані давати правдиві показання під час досудового розслідування та судового розгляду і несуть кримінальну відповідальність за завідомо неправдиві показання слідчому, прокурору, слідчому судді чи суду або за відмову від давання їм показань слідчому, прокурору, слідчому судді чи суду, крім випадків, передбачених цим Кодексом (пункт 2 частини 2 статті 66, частина 1 статті 67 КПК України) [1]. По-друге, на відміну від співробітника оперативного підрозділу, слідчого, прокурора, свідки не є заінтересованими у результатах кримінального провадження. У своїй сукупності ці гарантії спрямовані на забезпечення отримання від свідків правдивих показань, у тому числі й показань, які надаються ними із чужих слів.

Наведене дозволяє запропонувати викласти частину 7 статті 97 КПК України у такій редакції:

«7. У будь-якому разі не можуть бути визнані допустимим доказом показання з чужих слів, якщо вони даються слідчим, прокурором, співробітником оперативного підрозділу стосовно пояснень особи, наданих їм під час здійснення ними кримінального провадження».

Висновки. Результати проведеного дослідження дозволяють стверджувати, що законодавець у нормах кримінального процесуального закону виокремлює дві спеціальні підстави визнання показань із чужих слів недопустимими доказами: 1) непідтвердження показань із чужих слів іншими доказами, які визнані допустимими відповідно до правил, відмінних від встановлених положеннями частини 2 статті 97 КПК України; 2) надання показань із чужих слів співробітником оперативного підрозділу, слідчим, прокурором або іншою особою щодо пояснень осіб, наданих співробітнику оперативного підрозділу, слідчому чи прокурору під час здійснення ними кримінального провадження. Як свідчить дослідження судової практики, у кожному з наведених випадків суди повинні констатувати наявність істотного порушення вимог кримінального процесуального закону, допущення якого призводить до визнання показань із чужих слів недопустимими доказами.

Література

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
2. Пономаренко А.В., Гаврилюк Л.В. Визнання показань із чужих слів доказом у кримінальному процесі України. У кн.: *Modern achievements of EU countries and Ukraine in the area of law: collective monograph*. Riga: Izdevniecība «Baltija Publishing», 2020. Р. 2. Р. 438-454.
3. Постанова ККС ВС від 22.04.2021 р. у справі № 732/760/19 (провадження № 51-245км20). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96632050>.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар: у 2 т. Т. 1 / О.М. Бандурка, С.М. Блажівський, Є.П. Бурдоль та ін.; за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, А.В. Портнова. Харків: Право, 2012. 768 с.
5. Панова А.В., Скідан Н.В. Окремі питання використання показань із чужих слів у кримінальному процесі України. *Jurnalul juridic național: teorie și practică*. 2018. № 6. Р. 199–203.
6. Постанова ККС ВС від 22.05.2018 р. у справі № 662/1113/15. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/74309843>.
7. Постанова ККС ВС від 11.07.2022 р. у справі № 541/240/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105218427>.
8. Постанова ККС ВС від 25.10.2018 р. у справі № 161/7193/16-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/77607631>.

Анотація

Гаркот Д. Ю. Спеціальні підстави визнання показань із чужих слів недопустимими доказами у кримінальному провадженні. – Стаття.

Актуальність теми статті зумовлена тим, що підстави недопустимості показань із чужих слів залишаються дослідженими недостатньо повно та підлягають подальшій теоретико-правовій характеристиці. Це зумовило постановку як мети статті дослідження, з урахуванням положень КПК України, сформованої на їх основі судової практики і доктринальних підходів, спеціальних підстав визнання показань із чужих слів недопустимими доказами.

Здійснено системний аналіз частини 6 статті 97 КПК України у сукупності з частиною 2 статті 97 КПК України. Звернено увагу на те, що ККС ВС констатує істотне порушення вимог кримінального процесуального закону судами попередніх інстанцій у разі використання ними для обґрунтування судових рішень показань із чужих слів, які не підтверджуються іншими допустимими доказами, отриманими відповідно до правил, які відрізняються від положень, визначених частиною 2 статті 97 КПК України.

Вказано на визначений законодавцем безумовний характер підстави визнання показань із чужих слів недопустимими доказами, передбаченої частиною 7 статті 97 КПК України. Розкрито доктринальні підходи і наведено судову практику застосування підстави визнання показань із чужих слів недопустимими доказами, передбаченої вказаною нормою. Констатовано, що обов'язковою умовою визнання показань із чужих слів, наданих співробітнику оперативного підрозділу, слідчому або прокурору, недопустимими доказами є їх отримання вказаними суб'єктами під час здійснення ними кримінального провадження.

На підставі аналізу частини 7 статті 97 КПК України та сформованої на її основі практики ККС ВС, звернено увагу на недоцільність визнання недопустимими доказами показань із чужих слів іншої особи (у розумінні наведеної норми) стосовно пояснень осіб, які надавалися співробітнику оперативного підрозділу, слідчому чи прокурору в ході здійснення ними кримінального провадження. Запропоновано внести зміни до частини 7 статті 97 КПК України і розроблено проект нової редакції цієї норми.

За результатами проведеного дослідження узагальнено спеціальні підстави визнання показань із чужих слів недопустимими доказами і вказано, що за їх наявності суди повинні констатувати істотне порушення вимог кримінального процесуального закону.

Ключові слова: докази, процесуальні джерела доказів, показання з чужих слів, допустимість доказів, підстави визнання доказів недопустимими.

Summary

Harkot D. Yu. Special grounds for recognizing hearsay evidence as inadmissible evidence in criminal proceedings. – Article.

The relevance of the topic of the article is due to the fact that the grounds for inadmissibility of hearsay evidence remain insufficiently researched and are subject to further theoretical and legal characterization. This has led to the aim of the article to study, with

due regard for the provisions of the CPC of Ukraine, the case law and doctrinal approaches formed on their basis, the special grounds for recognizing hearsay as inadmissible evidence.

The author makes a systematic analysis of part 6 of Article 97 of the CPC of Ukraine in conjunction with part 2 of Article 97 of the CPC of Ukraine. The author emphasizes that the Cassation Criminal Court of the Supreme Court of Ukraine notes a significant violation of the requirements of the criminal procedural law by the courts of previous instances if they use hearsay evidence to substantiate court decisions which is not supported by other admissible evidence obtained in accordance with the rules which differ from the provisions set forth in part 2 of Article 97 of the CPC of Ukraine.

The author emphasizes the unconditional nature of the grounds for recognizing hearsay as inadmissible evidence provided for in part 7 of Article 97 of the CPC of Ukraine. The author reveals the doctrinal approaches and provides the court practice of applying the grounds for recognizing hearsay as inadmissible evidence provided for by this provision. It is stated that a prerequisite for the recognition of hearsay statements

provided to an operational unit officer, investigator or prosecutor as inadmissible evidence is that they were obtained by these entities in the course of criminal proceedings.

Based on the analysis of Part 7 of Article 97 of the CPC of Ukraine and the practice of the CCC of the Supreme Court formed on its basis, the author emphasizes the inadmissibility of recognizing as inadmissible evidence the hearsay statements of another person (within the meaning of the above provision) regarding the explanations of persons provided to an operational unit officer, investigator or prosecutor in the course of criminal proceedings. The author proposes to amend part 7 of Article 97 of the CPC of Ukraine and develops a new draft version of this provision.

Based on the results of the study, the author summarizes the special grounds for recognizing hearsay as inadmissible evidence and indicates that if they exist, the courts should find a significant violation of the requirements of the criminal procedure law.

Key words: evidence, procedural sources of evidence, hearsay, admissibility of evidence, grounds for recognizing evidence as inadmissible.

УДК 343.1
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v6.2024.25>

О. В. Калінніков
orcid.org/0000-0003-4337-833X
доктор філософії, адвокат,
докторант

*Київського університету інтелектуальної власності і права
Національного університету «Одеська юридична академія»*

ПРАВОВІ ПІДСТАВИ ОБРАННЯ ЗАПОБІЖНОГО ЗАХОДУ ЗА ВІДСУТНОСТІ ПІДОЗРЮВАНОВОГО, ОБВИНУВАЧЕНОГО

Інститут запобіжних заходів, в тому числі, в аспекті обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою за відсутності підозрюваного, досліджували, зокрема, наступні науковці: С.Є. Абламський, І.В. Гловюк, А.Л. Даль, В.Г. Дрозд, В.А. Завтур, О.В. Капліна, М.І. Карпенко, О.В. Лазукова, Л.М. Лобойко, В.В. Михайленко, В.В. Назаров, В.Т. Нор, В.В. Рожнова, М.В. Самойлов, В.М. Тертишник, О.І. Тищенко, Л.Д. Удалова, Т.Г. Фоміна, В.І. Фаринник, О.Ю. Хабло, С.Л. Шаренко, О.Г. Шило, М.І. Шевчук, М.Є. Шумило, Г.В. Юркова та інші.

Стаття 29 Конституції України гарантує кожній людині право на свободу та особисту недоторканність. Дане право кореспондується з імперативним приписом, що вказане право легітимно може бути обмежено тільки вмотивованим судовим рішенням на підставах та в порядку, визначених законом [1].

Конституційним Судом України було сформовано певні підходи до розуміння прав, закріплених у ст. 29 Основного Закону України, зокрема:

– гарантії права на свободу та особисту недоторканність вважаються ціннісним цивілізаційним здобутком, який визнають усі демократичні держави, засновані на повазі до верховенства права [2];

– дане право є одним із засадничих прав, невіддільним однаково для кожного, особливо цінним для кожної людини і суспільства загалом, яке потребує посилення гарантій захисту для унеможливлення свавільного позбавлення свободи людини [3];

– тримання під вартою за вмотивованим рішенням слідчого судді, суду відповідає принципу верховенства права та мінімізує ризик допущення свавілля [4];

– у зв'язку з тим, що метою зазначеної правової норми є недопущення свавільного обмеження (позбавлення) свободи чи особистої недоторканності особи, дотримання зазначених імперативних вимог є обов'язковим [5];

Конституційне право особи, закріплене у ст. 29 Конституції України кореспондується з положеннями міжнародних договорів: ст. 1, 3

Загальної декларації прав людини 1948 року [6], ст. 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року [7], ст. 9 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 року [8], які визнають, що кожна особа має право на свободу та особисту недоторканність, що виступає гарантією та запорукою захисту від свавілля.

Практика Європейського суду з прав людини щодо застосування ст. 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, яка закріплює право на свободу та особисту недоторканність, виходить з наступного:

– дана конвенційна норма передбачає позитивне зобов'язання держави не тільки утримуватися від активного порушення зазначених прав, а й вживати відповідних заходів для забезпечення захисту від незаконного втручання в ці права всіх осіб, які перебувають в межах її юрисдикції (*El-Masri v. the former Yugoslav Republic of Macedonia [GC]*), §239) [9, с. 12];

– метою даної норми є запобігання свавільному або необґрунтованому позбавленню волі (*S. V. and A. v. Denmark [GC]*), §73; *McKay v. The United Kingdom [GC]*), §30) [9, с.12];

– тримання під вартою відповідає вимогам законності, якщо воно здійснюється «відповідно до процедури, встановленої законом», тобто до процедури встановленої національним законодавством, однак при цьому підлягають застосуванню правові стандарти міжнародного права. У всіх випадках Конвенція встановлює зобов'язання дотримуватися відповідних матеріальних та процесуальних норм (*Medvedyev and Others v. France [GC]*), §79; *Toniolo v. San Marino and Italy*), §46; *Paci v. Belgium*), §64; *Pirozzi v. Belgium*, §§45–46) [9, с. 4];

– умови позбавлення волі були чітко визначені у національному законодавстві, а правозастосовна практика була передбачувана для того, щоб був дотриманий стандарт «законності», встановлений Конвенцією, який вимагає, щоб всі закони були достатньо чіткими, щоб дозволити особі в розумній мірі за конкретних обставин передбачити наслідки, які можуть бути результатом

конкретних дій (Khlaifia and Others v. Italy [GC], §92; Del Rho Prada v. Spain [GC], §125; Creangă v. Romania, §120; Medvedev and Others v. France [GC], §80) [9, с. 14].

Заходи забезпечення кримінального провадження, передбачені ст. 131 КПК України, виступають одним з способів легітимного обмеження конституційного права на свободу та особисту недоторканність.

Школа С.М. під запобіжними заходами розглядає інструменти кримінального провадження, які обмежують конституційні права та свободи осіб, підозрюваних або обвинувачених у вчиненні кримінальних правопорушень. На переконання дослідника основні підстави для їх застосування визначені в статті 132 КПК України, і включають законність, обґрунтованість та співмірність таких дій з характером протиправних діянь [10, с. 390].

На переконання Середи К.О. запобіжні заходи є частиною заходів кримінального процесуального примусу, метою яких є забезпечення дієвості кримінального провадження [11, с. 107].

Удалова Л.Д. вважає, що запобіжні заходи мають примусовий вплив на обвинуваченого або підозрюваного для недопущення поведінки, яка не дозволяє виконати завдання кримінального судочинства [12, с. 111].

Попелюшко В.О. вказує, що запобіжні заходи за своїм характером є різновидом кримінального процесуального примусу попереджувального (випереджувального) характеру, пов'язаного з тимчасовим обмеженням (позбавленням) слідчим суддею, судом права особи (підозрюваного, обвинуваченого, засудженого) на свободу та особисту недоторканність [13, с. 4].

Запобіжні заходи, як вид заходів забезпечення кримінального провадження, виступають важливим елементом складного механізму досягнення завдань кримінального провадження при розслідуванні кримінальних правопорушень.

У кримінальному процесуальному законодавстві України використовується термін «застосування запобіжного заходу» для позначення процедури, яка здійснюється в присутності підозрюваного, а в разі відсутності підозрюваного, даний порядок визначається як «обрання запобіжного заходу» (ст. 193 КПК України) [14].

В правовому регулюванні, з огляду на системне тлумачення положень КПК України, такі правові категорії як «обрання запобіжного заходу» та «застосування запобіжного заходу» є тотожними, це узгоджується з правовими висновками Верховного Суду.

Так, на переконання Верховного Суду виходячи зі змісту диспозицій статей 177, 178, 194, 196 КПК, терміни «застосування запобіжного заходу» та «обрання запобіжного заходу» вико-

ристовуються як синонімічні (тотожні за своїм правовим значенням). Чіткого розмежування між поняттями «застосування запобіжного заходу» та «обрання запобіжного заходу», який би мав різні процесуальні наслідки, кримінальний процесуальний закон не містить. Крім того, у КПК України не передбачено іншого процесуального документа, крім ухвали про застосування запобіжного заходу (ст. 196 КПК) при вирішенні питань, пов'язаних із такими заходами (Постанова Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 14.02.2022 у справі № 991/3440/20, провадження № 51-5359 кмо 21) [15].

Згідно з ст. 177 КПК України підставою застосування запобіжного заходу є наявність обґрунтованої підозри у вчиненні особою кримінального правопорушення, а також наявність ризиків, які дають достатні підстави слідчому судді, суду вважати, що підозрюваний, обвинувачений, засуджений може здійснити дії: 1) переховуватися від органів досудового розслідування та/або суду; 2) знищити, сховати або спотворити будь-яку із речей чи документів, які мають істотне значення для встановлення обставин кримінального правопорушення; 3) незаконно впливати на потерпілого, свідка, іншого підозрюваного, обвинуваченого, експерта, спеціаліста у цьому ж кримінальному провадженні; 4) перешкоджати кримінальному провадженню іншим чином; 5) вчинити інше кримінальне правопорушення чи продовжити кримінальне правопорушення, у якому підозрюється, обвинувачується [14].

Шило О.Г. зазначає, що лише наявність цих двох складових надає достатні підстави слідчому, прокурору, ініціювати вирішення слідчим суддею, судом питання про застосування запобіжного заходу; в іншому випадку можливість такого ініціювання виключається, про що прямо зазначено у ч. 2 ст. 177 КПК України [16, с. 271].

Вітчизняними дослідниками напрацьовані наступні наукові підходи до розуміння підстав обрання запобіжного заходу, відповідно до яких підставами для обрання запобіжного заходу є:

– сукупність даних, які вказують на: 1) причетність особи до скоєного злочину; 2) її потенційну протиправну поведінку; 3) обставини, які враховуються при виборі запобіжного заходу [10, с. 391];

– по-перше, це наявність обґрунтованої підозри у вчиненні особою кримінального правопорушення, по-друге, це наявність ризиків того, що підозрюваний буде намагатися здійснити визначені законом дії [17, с. 271, 272];

– сукупність матеріально-правових і кримінально-процесуальних підстав для реалізації відповідної процедури [10, с. 391];

– фактичні дані, які вказують на вчинення злочину даною особою, а також дані, що вста-

новлюють можливість ухилення від слідства та суду, відбування покарання, або вчинення інших протизаконних дій, що перешкоджають встановленню істини [10, с. 391];

– комбінація наступних даних про минулі дії особи та ймовірну майбутню поведінку: 1) інформація, яка свідчить про причетність особи до скоєння злочину; 2) інформація, що вказує на можливість вчинення особою дій, що входять до переліку ризиків, передбачених ст. 177 КПК України [18, с. 184];

– факти, з якими пов'язується виникнення права в уповноважених КПК України осіб на обмеження в межах кримінального провадження конституційного права підозрюваного, обвинуваченого на свободу та особисту недоторканність шляхом застосування тримання під вартою [19, с. 52].

При цьому, ч. 6 ст. 193 КПК України, передбачено, що слідчий суддя, суд розглядає клопотання про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою та може обрати такий запобіжний захід за відсутності підозрюваного, обвинуваченого лише у разі доведення прокурором наявності підстав, передбачених статтею 177 цього Кодексу, а також наявності достатніх підстав вважати, що підозрюваний, обвинувачений виїхав та/або перебуває на тимчасово окупованій території України, території держави, визнаної Верховною Радою України державою-агресором, та/або оголошений у міжнародний розшук. У такому разі після затримання особи і не пізніше як через сорок вісім годин з часу її доставки до місця кримінального провадження слідчий суддя, суд за участю підозрюваного, обвинуваченого розглядає питання про застосування обраного запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою або його зміну на більш м'який запобіжний захід, про що постановляє ухвалу [14].

На переконання Михайленко В.В. використані в ч. 6 ст. 193 КПК України формулювання свідчать про те, що можливість розгляду такого клопотання не може розглядатися окремо від підстав обрання запобіжного заходу. Самі умови розгляду клопотання встановлюються в невід'ємному зв'язку з обранням запобіжного заходу. Отже, слідчий суддя не може визначати можливість розгляду клопотання без дослідження доказів, поданих на його підтвердження, поза межами судового засідання. Без проведення розгляду відповідного клопотання по суті неможливо дослідити наявність обґрунтованої підозри, ризиків кримінального провадження та факту оголошення підозрюваного в розшук [20, с. 141].

Згідно Академічного тлумачного словника української мови «підстава» це те головне, на чому базується, ґрунтується що-небудь [21].

Дерев'яно М.І. пропонує підстави застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою умовно поділити на: 1) процесуальну підставу, яка полягає в обов'язку прокурора довести, що жоден із більш м'яких запобіжних заходів не може запобігти ризикам при виконанні підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього процесуальних обов'язків (за виключеннями, передбаченими ч. 5 ст. 176 КПК України); 2) матеріальну підставу, тобто таку, що пов'язана із кваліфікацією дій особи та її попередньої злочинної діяльності [22].

Аналіз зазначених кримінально-процесуальних норм дозволяє дійти висновку, що обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою за відсутності підозрюваного, обвинуваченого можливе за наявності сукупності підстав, які можна диференціювати на дві групи: 1) загальні, які визначені ст. 177 КПК України та 2) спеціальні, які передбачені ч. 6 ст. 193 КПК України.

До загальних підстав, які визначені ст. 177 КПК України можна віднести: 1) наявність статусу підозрюваного; 2) наявності обґрунтованої підозри у вчиненні підозрюваним, обвинуваченим кримінального правопорушення; 3) наявності достатніх підстав вважати, що існує хоча б один із ризиків, передбачених статтею 177 КПК, і на які вказує слідчий, прокурор.

До спеціальних підстав, які передбачені ч. 6 ст. 193 КПК України можна віднести: 1) виїзд та/або перебування підозрюваного, обвинуваченого на тимчасово окупованій території України; 2) виїзд та/або перебування підозрюваного, обвинуваченого території держави, визнаної Верховною Радою України державою-агресором; 3) оголошення підозрюваного, обвинуваченого у міжнародний розшук.

Згідно Академічного тлумачного словника української мови «та» це єднальний сполучник, який уживається для поєднання двох рівноправних синтаксичних одиниць, а «або» є розділовим сполучником, що може вживатися на означення того, що: 1) з ряду перелічуваних предметів (явищ і т. ін.) можливий тільки один, 2) предмети чи явища періодично чергуються або змінюються іншими [21].

Використані законодавцем у ч. 6 ст. 193 КПК України сполучники та/або свідчать про те, що наведені обставини можуть бути як у сукупності, так і достатньо однієї з перерахованих.

Відтак, усі зазначені загальні підстави повинні бути у сукупності, відсутність будь-якої свідчить про відсутність в цілому підстав для обрання запобіжного заходу. При цьому, спеціальних підстав може бути сукупність або щонайменше одна.

Висновки. Визначені кримінальним процесуальним законодавством України запобіжні

заходи як вид заходів забезпечення кримінального провадження виступають одним з способів легітимного обмеження права на свободу та особисту недоторканність, яке гарантовано Конституцією України та міжнародними договорами. У науці кримінального процесу немає єдності думок щодо систематизації підстав обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою за відсутності підозрюваного, обвинуваченого. Підстави обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою за відсутності підозрюваного, обвинуваченого також можна диференціювати на дві групи: 1) загальні, які визначені ст. 177 КПК України та 2) спеціальні, які передбачені ч. 6 ст. 193 КПК України.

Література

1. Конституція України: прийнята 28 черв. 1996 р. Верховна Рада України: [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
2. Рішення Конституційного Суду України від 18.07.2024 № 8-р(П)/2024. Верховна Рада України: [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-24#Text>.
3. Рішення Конституційного Суду України від 19.06.2024 № 7-р (П)/2024. Верховна Рада України: [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-24#Text>.
4. Рішення Конституційного Суду України від 25.06.2019 № 7-р/2019. Верховна Рада України: [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-19#Text>.
5. Рішення Конституційного Суду України від 23.11.2017 № 1-р/2017. Верховна Рада України: [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-17#Text>.
6. Загальна декларація прав людини 1948 року: підписана 10 груд. 1948 р. Верховна Рада України: [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.
7. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: підписана в Римі 4 листоп. 1950 р. Верховна Рада України: [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
8. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: підписаний 16 груд. 1966 р. Верховна Рада України: [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043.
9. Посібник із застосування статті 5 Європейської конвенції з прав людини «Право на свободу та особисту недоторканність» від 31 груд. 2019 р. URL: https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_5_ukr.
10. Школа С.М. Принципи забезпечення прав людини при обранні запобіжних заходів. ПРАВО І СУСПІЛЬСТВО № 2/2023. Т. 2. DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.2.2.57.%20%D1%81.%20388-392>.
11. Серета К.О. Правове регулювання запобіжних заходів у кримінальному провадженні. Дисертація кандидата юридичних наук, Київ, 2018. 248 с.
12. Удалова Л.Д. Кримінальний процес України. Особлива частина: підручник. Київ: Кондор, 2005. 280 с.
13. Попелюшко В.О. Запобіжні заходи в новому КПК України: поняття, мета, підстави, порядок застосування. Адвокат. 2012. № 9. С. 4–6.
14. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
15. Постанова Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 14.02.2022 у справі № 991/3440/20, провадження № 51-5359 кмо 21). Єдиний державний реєстр судових рішень: [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103466876>.
16. Шило О.Г. Особливості обґрунтування запобіжних заходів у кримінальному провадженні. Науковий вісник Ужгородського національного університету 2014, випуск 25. с. 269–273.
17. Хабло О.Ю. Обґрунтування підстав застосування запобіжних заходів: конвенційні стандарти та вітчизняна практика. *Право і суспільство*. 2020. № 4. С. 270–278.
18. Лоскутов Т.О. Предмет регулювання кримінального процесуального права: монографія. Київ: Юридичний світ, 2016. 416 с.
19. Дерев'яно М. І. Підстави застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. *ВІСНИК КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА* № 3/2015. С. 49–55.
20. Михайленко В.В. Проблемні питання обрання запобіжного заходу за відсутності підозрюваного в провадженнях щодо корупційних і пов'язаних з ними злочинів. Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі: матеріали IV Міжнар. наук.- практ. конф. (Київ, 12 груд. 2019 р.): у 2 ч./ [редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін.]. – Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2019. – Ч. 1. – 264 с.
21. Академічний тлумачний словник української мови (1970-1980). URL: <https://sum.in.ua>.
22. Дерев'яно М. І. Підстави застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. *ВІСНИК КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА* № 3/2015. С. 49–55.

Анотація

Калінніков О. В. Правові підстави обрання запобіжного заходу за відсутності підозрюваного, обвинуваченого. – Стаття.

У статті розглянуто правові підстави обрання запобіжного заходу за відсутності підозрюваного, обвинуваченого. Проаналізовано приписи ст. 29 Конституції України, які гарантують кожній людині право на свободу та особисту недоторканність, а також практику її тлумачення Конституційним Судом України. Досліджено підходи Європейського суду з прав людини щодо застосування ст. 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, яка закріплює право на свободу та особисту недоторканність. З огляду на положення кримінального процесуального законодавства України визначено, що заходи забезпечення кримінального провадження виступають одним з способів легітимного обмеження конституційного права на свободу та особисту недоторканність. Проаналізовано наукові праці вітчизняних дослідників та визначено, що у науці кримінального процесу немає єдності думок щодо підстав обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою за відсутності підозрюваного, обвинуваченого та їх систематиза-

ції. Запропоновано систематизувати підстави обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою за відсутності підозрюваного, обвинуваченого на дві групи: 1) загальні, які визначені ст. 177 КПК України та 2) спеціальні, які передбачені ч. 6 ст. 193 КПК України. Всі зазначені загальні підстави повинні бути у сукупності, відсутність будь-якої свідчить про відсутність в цілому підстав для обрання запобіжного заходу. Водночас, з спеціальних підстав повинна бути щонайменше одна. До загальних підстав віднесено: 1) наявність статусу підозрюваного; 2) наявності обґрунтованої підозри у вчиненні підозрюваним, обвинуваченим кримінального правопорушення; 3) наявність достатніх підстав вважати, що існує хоча б один із ризиків, передбачених ст. 177 КПК України, і на які вказує слідчий, прокурор. До спеціальних підстав віднесено: 1) виїзд та/або перебування підозрюваного, обвинуваченого на тимчасово окупованій території України; 2) виїзд та/або перебування підозрюваного, обвинуваченого території держави, визнаної Верховною Радою України державою-агресором; 3) оголошення підозрюваного, обвинуваченого у міжнародний розшук.

Ключові слова: заходи забезпечення кримінального провадження, запобіжні заходи, обрання запобіжного заходу, застосування запобіжного заходу, підстави обрання запобіжного заходу.

Summary

Kalinnikov O. V. Legal grounds for choosing a preventive measure in the absence of a suspect or accused. – Article.

The article deals with the legal grounds for choosing a preventive measure in the absence of a suspect or accused. The author analyzes the provisions of Article 29 of the Constitution of Ukraine, which guarantee everyone the right to liberty and security of person, as well as the practice of its interpretation by the Constitutional Court of Ukraine. The author analyzes the approaches of the

European Court of Human Rights to the application of Article 5 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, which enshrines the right to liberty and security of person. Given the provisions of the criminal procedure legislation of Ukraine, it is determined that measures to ensure criminal proceedings are one of the ways to legitimately restrict the constitutional right to liberty and security of person. The author analyzes the scientific works of domestic researchers and determines that in the science of criminal procedure there is no unanimity of opinion regarding the grounds for choosing a preventive measure in the form of detention in the absence of a suspect or an accused and their systematization. The author proposes to systematize the grounds for choosing a preventive measure in the form of detention in the absence of a suspect or an accused into two groups: 1) general grounds as defined by Article 177 of the CPC of Ukraine and 2) special grounds as provided for in Part 6 of Article 193 of the CPC of Ukraine. All of these general grounds must be present in the aggregate, and the absence of any of them indicates that there are no grounds for choosing a preventive measure in general. At the same time, there must be at least one special ground. The general grounds include: 1) the status of a suspect; 2) reasonable suspicion that the suspect or accused has committed a criminal offense; 3) sufficient grounds to believe that there is at least one of the risks provided for in Article 177 of the CPC of Ukraine, as indicated by the investigator or prosecutor. Special grounds include: 1) departure and/or stay of the suspect or accused in the temporarily occupied territory of Ukraine; 2) departure and/or stay of the suspect or accused in the territory of a state recognized by the Verkhovna Rada of Ukraine as an aggressor state; 3) putting the suspect or accused on the international wanted list.

Key words: measures to ensure criminal proceedings, preventive measures, choosing a preventive measure, application of a preventive measure, grounds for choosing a preventive measure.

УДК 343.14
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v6.2024.26>

А. О. Наконечний
orcid.org/0009-0006-7168-6179

*аспірант кафедри кримінально-правових дисциплін
Інституту права Львівського державного університету внутрішніх справ*

КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА НЕЗАКОННОГО ВИКОРИСТАННЯ З МЕТОЮ ОТРИМАННЯ ПРИБУТКУ ГУМАНІТАРНОЇ ДОПОМОГИ, БЛАГОДІЙНИХ ПОЖЕРТВ АБО БЕЗОПЛАТНОЇ ДОПОМОГИ

Постановка проблеми. Ще до початку повномасштабного вторгнення РФ на територію України траплялися випадки незаконного використання гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги, проте, оскільки в Кримінальному кодексі України (далі – КК) була відсутня відповідна стаття, то такі дії кваліфікувалися, зокрема за статтями 190, 191 КК. З початку війни незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги набуло значних масштабів, внаслідок чого КК було доповнено відповідною статтею. Незважаючи на те, що вчинення досліджуваного кримінального правопорушення досить розповсюджене, про що свідчать постійні публікації в засобах масової інформації, разом із тим наразі більшість судових рішень, ухвалених у цих провадженнях, є вирокami на підставі угод.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Значна кількість аспектів, які прямо чи опосередковано стосуються питань дослідження висвітленої тематики, були предметом наукового інтересу дослідників, серед яких В. А. Бабич, О. О. Дудоров, Д. В. Каменський, А. В. Коломійчук, О. В. Кузьменко, Р. О. Мовчан, Г. В. Муляр, О. М. Мусиченко, М. І. Хавронюк, В. М. Шевців та інші. Поза тим, зважаючи на новизну норми статті 201-2 КК, особливий науковий інтерес та практичне застосування, безперечно становить аналіз основних елементів незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги.

Метою статті є розкриття особливостей криміналістичної характеристики незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги.

Виклад основного матеріалу. Ефективне виявлення та розслідування кримінальних правопорушень робить актуальним дослідження питання щодо змісту та ролі криміналістичної характеристики кримінального правопорушення, зокрема, незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги.

М. Салтевський зазначає, що зустрічається три підходи до конструювання визначення криміналістичної характеристики. Прихильники першого підходу, формулюють поняття характеристики простим переліком ознак і властивостей злочину. Прихильники другого підходу визначення поняття криміналістична характеристика формулюють через підкреслення інформаційної значущості цих ознак і властивостей. А прихильники третього підходу переносять акцент на опис механізму злочинного діяння, типових відображуваних у відображуючих і об'єктів, взаємодіють у процесі вчинення злочину. З огляду на зазначені підходи, автор наводить своє визначення криміналістичної характеристики, зазначаючи, що це інформаційна модель, що являє собою якісно-кількісну систему опису типових ознак конкретного виду (групи) злочинів [1, с. 418–419]. Слід зауважити, що П. Берназ виділяє також четвертий та п'ятий підходи, відповідно до яких криміналістична характеристика: це модель системи зведених відомостей про криміналістично значимі ознаки виду, групи або конкретного злочину; це абстрактне наукове поняття, науково самостійна понятійна категорія криміналістики відповідно [2, с. 33].

В. Журавель, В. Коновалова та В. Шепітько визначають криміналістичну характеристику як систему відомостей про криміналістично значущі ознаки злочинів цього виду, що відображає закономірні зв'язки між ними і слугує побудові та перевірці слідчих версій у розслідуванні злочинів [3, с. 11]. Такої ж позиції притримуються О. Подобний і В. Тіщенко, зазначаючи, що це система притаманних тому або іншому виду злочинів особливостей, які мають велике значення для розслідування й обумовлюють застосування криміналістичних методів, прийомів і засобів [4, с. 142].

Аналіз наведених визначень свідчить, що їм притаманні три ознаки криміналістичної характеристики: система відомостей про ознаки конкретного виду злочину, наявність закономірних зв'язків між ознаками злочину, важлива роль у розслідуванні злочинів.

Досліджуючи особливості криміналістичної характеристики, Є. Лук'янчиков наголошує, що вона містить у собі інформацію про злочин

у цілому і його складові елементи (об'єкт та об'єктивну сторону), але, на відміну від них, являє собою, по-перше, систему лише криміналістично значущих відомостей про ознаки злочину, а не будь-яких однакових для всіх видів злочинів, які в межах визначеного виду можуть сприяти його розкриттю. По-друге, відомості про ознаки елементів злочину описуються на якісно-кількісному рівні. Тобто встановлюються кореляційні закономірні взаємозв'язки – що (дії, знаряддя, сліди й ін.), із чим зв'язано, яким саме чином, що за чим слідує, що та за допомогою чого може бути встановлено тощо. Практичне значення таких характеристик полягає в тому, що при розслідуванні конкретного злочину зібрану про нього інформацію зіставляють із системою узагальнених відомостей про злочини цього виду, які розслідували раніше (інформаційною моделлю). За збігом криміналістично значущих ознак злочину стає можливим визначити, чим раніше характеризувалися поки що невідомі в цьому розслідуванні обставини. Звичайно, найбільший інтерес викликає те, хто вчинив злочин. На підставі узагальнених відомостей про те, хто та за яких обставин учиняв подібні злочини, з'являється об'єктивна можливість обмежити напрямок пошуку злочинця. Побудована за таких умов криміналістична характеристика стає дійовим інструментом у розслідуванні події злочину [5, с. 108; 6, с. 185].

Схожої думки притримується В. Артюхова, яка стверджує, що криміналістична характеристика злочину є важливим розділом криміналістичної методики та дієвим інструментом для розслідування кримінальних правопорушень. За її допомогою ознаки, що є криміналістично значимими для певного виду злочинів, узагальнюються у відповідній системі. На підставі останньої будуються типові слідчі версії, що використовуються під час планування досудового розслідування [7, с. 7].

На важливості криміналістичної характеристики злочину наголошує також П. Берназ, зазначаючи, що вона визначає ефективні тактичні прийоми та засоби, які необхідні для розкриття злочину. Автор зазначає, що структура криміналістичної характеристики злочину становить собою сукупність найбільш значимих для виявлення, розкриття та розслідування злочину інформації про особливості суспільно небезпечних діянь, які мають важливе значення для кримінального переслідування, осіб, які вчинили злочин, а також є ефективним засобом для висунення версій. Але структура криміналістичної характеристики злочину не є універсальною, її елементи можуть варіюватися в залежності від певної групи злочинів [8, с. 14]. В іншому своєму дослідженні науковець зазначає, що криміналіс-

тична характеристика злочину в слідчій діяльності використовується як інструмент для висунення слідчих версій та формування обставин, які підлягають встановленню [2, с. 31].

У наукових працях здебільшого увага приділяється криміналістичній характеристиці певного виду злочинів, яка найбільше відповідає потребам практичної діяльності, оскільки сприяє розробленню методик розслідування окремих видів кримінальних правопорушень. Водночас, дослідження понять «міжвидова криміналістична характеристика злочинів» та «індивідуальна характеристика злочинів» також має значний науковий та практичний інтерес для з'ясування питань, що мають значення для розслідування як усіх видів злочинів, так і конкретного, окремого злочину. Саме на підставі ознак останнього формується елементи криміналістичної характеристики певної групи злочинів [7, с. 6].

Вважаємо за доцільне погодитися з О. Кузьменко, яка зазначає, що у криміналістичній характеристиці опису підлягають лише ті ознаки, що мають саме криміналістичне значення та сприятимуть підвищенню ефективності досудового розслідування і судового розгляду кримінального правопорушення [9, с. 173].

Серед науковців відсутній єдиний погляд на кількість та назви елементів структури криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень. Наприклад, О. Дуфенюк стверджує, що роль криміналістичної характеристики окремими вченими ставиться під сумнів через надмірну абстрактність, однак формування загального уявлення про різні елементи кримінального правопорушення є вихідним пунктом досудового розслідування [10, с. 403].

П. Берназ визначає наступні елементи структури криміналістичної характеристики злочину: спосіб вчинення злочину; спосіб приховання злочину, маскування; типові матеріальні сліди злочину та вірогідні місця знаходження; характеристика особи злочинця; характеристика особи потерпілого; обстановка злочину (місце, час) [8, с. 14].

Натомість, інша група науковців до основних елементів криміналістичної характеристики відносять: спосіб злочину, місце та обстановку, час учинення злочину, знаряддя і засоби, предмет посягання, особу потерпілого, особу злочинця, типові сліди злочину [1, с. 419; 3, с. 11; 4, с. 142–143; 11, с. 9]. При цьому М. Салтевський наголошує, що структуру криміналістичної характеристики не можна ототожнювати з обставинами, що підлягають доказуванню за кримінальним провадженням [1, с. 419].

Відмінностями зазначених підходів є виокремлення як окремого елемента структури криміналістичної характеристики предмету кримі-

нального правопорушення (предмету посягання). Проте, при визначенні елементів структури криміналістичної характеристики саме досліджуваного кримінального правопорушення предмет посягання є найбільш важливим елементом і викликає на сьогодні значну кількість дискусій.

В. Шевців надав визначення криміналістичній характеристиці незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги, зазначивши, що її варто розглядати як систему, адже всі її структурні елементи знаходяться в тісних взаємозв'язках і є результатом упорядкованої діяльності з виокремлення законмірностей у механізмі вчинення конкретного виду (групи) кримінальних правопорушень. Науковець визначає криміналістичну характеристику незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги як систему наукових положень про узагальнені типові ознаки елементів механізму вчинення виокремленого різновиду кримінального правопорушення, що сприяють вирішенню працівниками органів досудового розслідування завдань кримінального провадження шляхом обрання оптимальної для кожного етапу ситуативно зумовленої програми розслідування [12, с. 30, 35].

До основних елементів криміналістичної характеристики незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги О. Кузьменко обґрунтовано відносить: предмет кримінального правопорушення (злочинного посягання); спосіб, час, типові сліди кримінального правопорушення та особу злочинця [9, с. 174]. В. Шевців додатково виділяє ще типові способи підготовки, вчинення та приховування кримінального правопорушення [12, с. 40]. Обидва науковці основним елементом визначають саме предмет кримінального правопорушення, з чим не можливо не погодитися.

Слід зазначити, що низка науковців визначає центральним елементом криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень спосіб вчинення кримінального правопорушення. Така позиція заслуговує на увагу, однак саме у цих кримінальних провадженнях найбільш важливу роль відіграє предмет кримінального правопорушення. У зв'язку з цим доцільно виокремити наступні основні елементи криміналістичної характеристики незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги: предмет кримінального правопорушення; спосіб вчинення кримінального правопорушення; типові сліди кримінального правопорушення; особу злочинця.

Наразі багато питань виникає щодо визначення предмета досліджуваного кримінального правопорушення (гуманітарна допомога, безоплатна допомога і благодійна жертва), адже досить частими є випадки, коли фізичні та юридичні особи передають кошти на придбання певних речей. І виникає питання, чи є ці придбані речі гуманітарною допомогою.

Крім того, трапляються випадки, коли товар ввозиться в країну під виглядом гуманітарної допомоги з метою уникнення сплати податків і зборів, наприклад автомобіль. На нашу думку, такі товари не можуть розглядатися як гуманітарна допомога. Якщо в першому випадку і виникають певні сумніви щодо набуття такими речами статусу гуманітарної допомоги, то в другому випадку вони точно нею не є.

Тобто досить важливим у цьому випадку є визначення ознак гуманітарної допомоги, безоплатної допомоги і благодійних пожертв.

Одні науковці слушно зауважують, що при застосуванні ст. 201-2 КК слід брати до уваги специфіку майна як предмета цього кримінального правопорушення. Адже предмети, що юридично не мають такого статусу, не можуть розглядатися як гуманітарна допомога, – навіть якщо вони, як і предмети гуманітарної допомоги, спрямовуються на здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони у зв'язку з військовою агресією РФ проти України, цивільного захисту населення та його повсякденних потреб [13, с. 23].

Частиною 1 ст. 201-2 КК передбачена кримінальна відповідальність за продаж товарів (предметів) гуманітарної допомоги або використання благодійних пожертв, безоплатної допомоги або укладання інших правочинів щодо розпорядження таким майном, з метою отримання прибутку, вчинені у значному розмірі. Кваліфікуючими ознаками ч. 2 цієї статті є вчинення зазначених дій повторно або за попередньою змовою групою осіб, або службовою особою з використанням службового становища, або у великому розмірі, й відповідно ч. 3 вчинені організованою групою або в особливо великому розмірі, або під час надзвичайного або воєнного стану [14]. Зазначена норма права є бланкетною, адже відсилає до законодавчих актів, які містять визначення таких понять як гуманітарна допомога, благодійні жертви, безоплатна допомога.

При цьому зі змісту норми права вбачаються способи вчинення досліджуваного кримінального правопорушення, які наводить М. Хавронюк: 1) продаж товарів (предметів) гуманітарної допомоги; 2) використання благодійних пожертв, безоплатної допомоги; 3) укладання інших правочинів щодо розпорядження таким майном (товарів (предметів) гуманітарної допомоги, бла-

годійних пожертв, безоплатної допомоги). Для усіх трьох форм кримінального правопорушення характерною є мета – отримання прибутку ... і ознака предмету – «у значному розмірі» [15]. Такої ж позиції притримуються й інші науковці.

Типові сліди незаконного використання з метою отримання прибутку, гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги також були предметом дослідження науковців, в тому числі й з огляду на визначення елементів криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності. О. Кузьменко виділяє наступні типові сліди цього правопорушення: документальні підтвердження надання особам відповідних об'єктів, укладені правочини та показання свідків [9, с. 175]. Натомість, В. Шевців поділяє типові сліди зазначеного кримінального правопорушення на матеріальні та ідеальні. При цьому, науковець зазначає, що матеріальні сліди представлені предметами вказаних кримінальних правопорушень (транспортними засобами, індивідуальними засобами захисту, лікарськими та медичними засобами, одягом, продуктами харчування і т. п.), документами (виписками з банківських рахунків, сертифікатами кінцевого споживача, деклараціями про перелік товарів, що визнаються гуманітарною допомогою, гарантійними листами кінцевого користувача товарів, договорами купівлі-продажу, статутними й установчими документами, дозвільними документами й т. д.), записами на сторінках у соціальних мережах, переписуваннями в месенджерах та електронній пошті, мобільними телефонами, комп'ютерами, ноутбуками, грошовими купюрами тощо. Ідеальними ж слідами є свідки та підозрювані особи. При цьому свідками можуть бути службові особи митниць, Збройних Сил України, інших військових формувань, правоохоронних органів, транспортних служб, органів місцевого самоврядування тощо; очевидці нецільового, з метою отримання прибутку, використання гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги; працівники банківських установ; працівники благодійних організацій; волонтери; близькі особи, знайомі та колеги правопорушника [12, с. 82–83].

Разом з тим, слід зауважити, що це кримінальне правопорушення належить до правопорушень у сфері господарської діяльності, які мають свої особливості, відмінні від сфери пошуку слідової інформації інших кримінальних правопорушень. Варто погодитися з С. Трачем, який зазначає, що електронне середовище, в якому здійснюється пошук фактичних даних кримінальних протиправних дій утворюється за сукупності носіїв інформації, програмно-технічних засобів, а місце безпосереднього вчинення –

використанням комп'ютерних технологій і місця настання шкідливих наслідків. Для виявлення необхідна прив'язка інформації до конкретних технічних засобів її збереження, передачі, приймання та обробки, тобто конкретизація місць можливого вчинення кримінального правопорушення. До таких місць віднесено: 1) комп'ютер; 2) комп'ютерні (інформаційні) мережі; 3) мережі електрозв'язку (телекомунікаційні мережі). До місць пошуку належать не всі зазначені, а тільки ті, що можна виокремити на підставі вже наявних даних (комп'ютерна система потерпілого; сервер провайдера потерпілого; комп'ютерна система правопорушника; сервери провайдерів та комп'ютерні системи сторонніх осіб, які використовував правопорушник (як без їх відома, так з їх відома); інші місця мережі, яка була задіяна правопорушниками); 4) окремі приміщення або їх комплекс, у яких розміщені автоматизовані системи з відповідним технічним комплексом забезпечення їхньої діяльності; 5) електронні носії інформації, які забезпечують її збереження; 6) державні контролюючі органи у галузі зв'язку; 7) оператори телекомунікацій, провайдери телекомунікацій; 8) виробники і постачальники обладнання, матеріалів і засобів у галузі зв'язку та інформатизації, обладнання теле- та радіомовлення; 9) підприємства, установи та організації, які використовують при здійсненні господарської чи підприємницької діяльності інформаційні або телекомунікаційні технології [16, с. 162].

Особу злочинця досліджує А. Коломійчук, який стверджує, що законодавець чітко не визначає коло суб'єктів даного кримінального правопорушення. На його думку, можливо притягнути до кримінальної відповідальності осіб, що не є суб'єктами отримання гуманітарної допомоги чи, наприклад, благодійної організації, але виходячи зі змісту даної статті, а також враховуючи її бланкетний характер, суб'єктами мали б бути: – донори гуманітарної допомоги; – отримувачі гуманітарної допомоги; – благодійні організації, інші благодійники та бенефіціари [17, с. 166]. У цілому з аналізу зазначеної статті можна зробити висновок, що суб'єкт цього кримінального правопорушення може бути як загальним, так і спеціальним. Разом із тим, серед науковців поширюється думка про необхідність зазначення в диспозиції ст. 201-2 КК кола суб'єктів, щоб унеможливити притягнення до кримінальної відповідальності осіб, що не є суб'єктами отримання гуманітарної допомоги [18, с. 174; 19, с. 217].

Висновки. Результати проведеного дослідження свідчать, що криміналістична характеристика незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги –

це система, яка складається з сукупності типових (інформаційних) ознак, які взаємодіють між собою мають вагоме значення для розслідування кримінального правопорушення. До основних елементів криміналістичної характеристики незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги належать: предмет цього кримінального правопорушення; спосіб вчинення кримінального правопорушення; типові сліди кримінального правопорушення; особа злочинця.

Література

1. Салтєвський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі): підручник. Київ: Кондор, 2006. 588 с.
2. Берназ П. В. Поняття «криміналістична характеристика злочину». *Південноукраїнський правничий часопис*. 2017. № 2. С. 30–34.
3. Шепітько В. Ю., Журавель В. А., Конова В. О. та ін. Криміналістика: підручник / за ред. В. Ю. Шепітька. Харків: Право, 2019. Т. 2. 328 с.
4. Тіщенко В. В., Подобний О. О. Криміналістика: навчально-методичний посібник. Одеса: Видавництво «Юридика». 2022. 236 с.
5. Лук'янчиков Є. Д. Щодо поняття криміналістичної характеристики злочинів. *Історико-правовий часопис*. 2013. № 2. С. 107–113.
6. Лук'янчиков Є. Д., Лук'янчиков Б. Є., Петряев С. Ю. Криміналістична характеристика в структурі методики розслідування злочинів. *Криміналістика і судова експертиза*. 2021. Вип. 66. С. 178–190.
7. Артюхова В. В. Криміналістична характеристика злочину: стан наукової розробки. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 4. С. 3–8.
8. Берназ П. В. Структура криміналістичної характеристики злочину. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2017. № 3. С. 11–14.
9. Кузьменко О. В. Особливості криміналістичної характеристики незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги. *Ірпінський юридичний часопис: науковий журнал*. 2022. Вип. 2 (9). С. 171–178.
10. Благуа Р. І., Гарасимів О. І., Дуфенюк О. М. та ін. Криміналістика: підручник / за заг. ред. Є. В. Пряхіна. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2023. 820 с.
11. Волобуєв А. Ф., Одерій О. В., Степанюк Р. Л. та ін. Криміналістика: підручник / за заг. ред. А. Ф. Волобуєва, Р. Л. Степанюка, В. О. Малярової. Харків, 2018. 312 с.
12. Шевців В. М. Методика розслідування незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. Харків, 2023. 231 с.
13. Дудоров О. О., Мовчан Р. О., Каменський Д. В. Кримінальна відповідальність за незаконне використання гуманітарної допомоги: проблеми кваліфікації та вдосконалення законодавства. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 1. С. 21–37.
14. Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
15. Хавронюк М. І. За незаконне використання гуманітарної допомоги – кримінальна відповідальність. URL: <https://pravo.org.ua/blogs/za-nezakonne-vykorystannya-gumanitarnoyi-dopomogy-kryminalna-vidpovidalnist/>.
16. Трач С. С. До окремих питань криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності. *Юридична наука*. 2020. № 2 (104). Т. 2. С. 157–166.
17. Коломійчук А. В. Проблеми правозастосування статті 201-2 Кримінального кодексу України. *Молодий вчений*. 2023. № 10 (122). С. 164–167.
18. Муляр Г. В., Бабич В. А. Особливості кримінальної відповідальності за розкрадання гуманітарної допомоги під час дії правового режиму воєнного стану в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2023. Вип. 77. Ч. 2. С. 171–174.
19. Мусиченко О. М. Кримінальна відповідальність за незаконне використання гуманітарної допомоги. *Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів XXI століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень: у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 19 травня 2023 р.) / за загальною редакцією С. В. Ківалова*. Одеса: Видавництво «Юридика», 2023. Т. 2. С. 215–219.

Анотація

Наконечний А. О. Криміналістична характеристика незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги. – Стаття.

Стаття присвячена дослідженню особливостей криміналістичної характеристики незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги. Висвітлено різні підходи до конструювання визначення криміналістичної характеристики та наведено її ознаки.

Зазначено, що у криміналістичній характеристиці опису підлягають лише ті ознаки, що мають саме криміналістичне значення та сприятимуть підвищенню ефективності досудового розслідування і судового розгляду кримінального правопорушення. Наведено визначення криміналістичної характеристики незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги.

Розкрито структуру криміналістичної характеристики та наведено різні підходи до її визначення та наповнення. Виокремлено основні елементи криміналістичної характеристики незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги, до яких віднесено: предмет кримінального правопорушення; спосіб вчинення кримінального правопорушення; типові сліди кримінального правопорушення; особу злочинця.

Акцентовано увагу на предметі досліджуваного кримінального правопорушення (гуманітарна допомога, безоплатна допомога і благодійна жертва) як основного елементу криміналістичної характеристики зазначеного виду правопорушення, його особливостях.

Також висвітлені типові сліди незаконного використання з метою отримання прибутку, гуманітарної

допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги з огляду на те, що досліджуване кримінальне правопорушення відноситься до кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності. Обґрунтовано, що вони мають свої особливості, відмінні від сфери пошуку слідової інформації інших кримінальних правопорушень.

У статті досліджено питання щодо особи злочинця, якою може бути вчинено це кримінального правопорушення. З огляду на норму закону зроблено висновок про те, що ним може бути як загальний, так і спеціальний суб'єкт.

Ключові слова: криміналістична характеристика, елементи криміналістичної характеристики, гуманітарна допомога, безоплатна допомога, благодійна жертва.

Summary

Nakonechniy A. O. Criminalistics of the unlawful use of humanitarian aid, charitable donations or free assistance for profit. – Article.

The article is devoted to the study of the peculiarities of the criminalistic characteristics of the illegal use of humanitarian aid, charitable donations or free aid for profit. The author highlights various approaches to the construction of the definition of a criminalistic characteristic and provides its features. It is noted that only those features which are of forensic importance and will contribute to the efficiency of pre-trial investigation and trial of a criminal offence are subject to description in the criminalistic characteristic. The author provides

a definition of the criminalistic characteristic of the illegal use of humanitarian aid, charitable donations or free aid for profit.

The author reveals the structure of the forensic characteristic and presents various approaches to its definition and content. The author highlights the main elements of the forensic characterization of the illegal use of humanitarian aid, charitable donations or free assistance for profit, which include: the subject of a criminal offence; the method of committing a criminal offence; typical traces of a criminal offence; and the identity of the offender.

The author focuses on the subject matter of the criminal offence under study (humanitarian aid, free-of-charge assistance and charitable donation) as the main element of the forensic characterization of this type of offence and its features.

The article also highlights typical traces of illegal use for profit of humanitarian aid, charitable donations or free assistance, given that the criminal offence under study is a criminal offence in the field of economic activity. It is substantiated that they have their own peculiarities which differ from the sphere of searching for trace information of other criminal offenses.

The article examines the issue of the identity of the offender who may have committed this criminal offense. Given the provision of the law, the author makes a conclusion that it can be both a general and a special subject.

Key words: forensic characterization, elements of forensic characterization, humanitarian aid, free aid, charitable donation.

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 34.05

DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v6.2024.27>**О. В. Ільїна***orcid.org/0000-0003-4848-3120**кандидат юридичних наук, доцент,**доцент кафедри кримінально-правової політики та кримінального права**Навчально-наукового інституту права**Київського національного університету імені Тараса Шевченка***А. В. Пучко***orcid.org/0009-0006-1250-2712**студент II курсу магістратури**Навчально-наукового інституту права**Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

СУДОВИЙ ПРЕЦЕДЕНТ ЯК ДЖЕРЕЛО ПРАВА В УКРАЇНІ

У загальній теорії права немає єдиного підходу щодо розуміння поняття «джерело права». Тому ця проблема спонукає різних вчених до її вивчення як на рівні загальної теорії права, так і на галузевому рівні.

Відповідно до ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23.02.2006 р. при розгляді справ (українські) суди зобов'язані застосовувати Конвенцію та практику Європейського суду з прав людини як джерело права. Вважається, що створюване Судом право є класичним прецедентним правом, основою якого є принцип *ratio decidendi* («підстава для вирішення»), коли правило, сформульоване судом під час вирішення конкретної справи, стає нормою права для цього суду і для внутрішніх судів країн учасниць Конвенції [1, с. 2]. Практика Суду є прецедентною, і норми Конвенції не застосовуються судом окремо від тих рішень, які були ним раніше прийняті при застосуванні конкретної статті Конвенції. При цьому під прецедентами Суду розуміють не самі розглянуті справи, а ті основоположні принципи в тлумаченні і застосуванні норм Конвенції, які були покладені в основу судових рішень [2, с. 12]. Визнання судової практики Суду джерелом вітчизняного права означає поширення на таку судову практику положень вітчизняної юридичної науки про джерело права, під яким розуміють юридичне поняття, через яке розкривається питання про силу, яка створює право [3, с. 12].

Визнання практики Європейського суду з прав людини джерелом права знайшло юридичне закріплення в ст. 8 КАСУ, якою передбачено, що адміністративні суди при вирішенні справ застосовують принцип верховенства права з урахуван-

ням судової практики Європейського суду з прав людини. Вважається, що при здійсненні правосуддя Конвенція та рішення Суду зобов'язані застосовуватися лише за наявності певних умов, а саме: 1) за наявності в українському законодавстві правових «прогалін» щодо прав людини та основних свобод, які водночас визначені в Конвенції та протоколах до неї; 2) для кращого розуміння тих положень українського законодавства, до яких були внесені зміни або доповнення на підставі відповідних рішень Суду; 3) для реалізації на практиці таких основних принципів Конвенції, як «верховенство права», «справедливість», «справедливий баланс», «справедлива сатисфакція», оскільки в чинному вітчизняному законодавстві вони є новими категоріями та повністю не досліджені [4, с. 75].

У національному кримінальному праві проблема джерела права є, напевно, однією з найбільш дискусійних. Ця теза ґрунтується на положеннях статті 3 КК України, у якій передбачено, що кримінальне законодавство становить КК України, який ґрунтується на Конституції України та загальноновизнаних принципах і нормах міжнародного права.

На основі цього положення вироблено дві основні теорії. Перша визначає, що єдиним джерелом кримінального права є Кримінальний кодекс України [5, с. 37–38; 6, с. 80, 81], друга визначає, що кримінальне право багатоджерельне [7, с. 30].

Ця позиція в науці кримінального права обґрунтовується співвідношенням кримінального права та кримінального закону.

На думку В.О. Навроцького, «...кримінальне право як галузь права є змістом положень, які становлять його предмет, а криміналь-

ний закон – формою, у яких вони отримали юридичну обов'язковість...» [8, с. 349]. Тому є потреба у розмежуванні «джерела права» та «джерела законодавства», адже вони не співпадають за колом джерел, у яких вони виражені: система законодавства втілена у законодавстві й інших нормативно-правових актах, а система права – не тільки в позитивному праві, а й відображена у звичаєвому праві, неписаних принципах права і аксіомах, міжнародно-правових актах, які мають рекомендаційний характер, договорах нормативного змісту, судових прецедентах і навіть у правосвідомості [9, с. 588].

Однак деякі сучасні вчені-криміналісти підтримують думку, що слід уникати протистояння кримінального права та законодавства. Наприклад, О.В. Харитонова, зазначає, що «в сучасних кримінально-правових дослідженнях, розмежовуючи кримінальне право і закон, все ж таки слід уникати їх протистояння. Тому велике теоретичне і практичне значення матимуть дослідження, пов'язані з синтезом положень, що висуваються окремими напрямками правової науки в єдине інтеграційне праворозуміння, що отримує свій вираз у галузі кримінального права у прагненні до єдності його змісту і форми» [10, с. 541].

Проте, на наш погляд, найбільш правильний підхід побудовано на розмежуванні «кримінального права» та «кримінального законодавства», який підтримує, наприклад Ю.Б. Хім'як, В.О. Навроцький, Ю.В. Трунцевський, В.М. Кудрявцев. Згідно з цим підходом, джерельна база кримінального права та законодавства не збігаються.

Як було зазначено раніше, рішення ЄСПЛ є одним із видів судового прецеденту. На сьогодні серед вчених-криміналістів найбільш поширеною є думка, що судовий прецедент не є джерелом кримінального права. Однак, наприклад, В.О. Навроцький зазначає що, «...категоричне неприйняття прецеденту не відповідає існуючій правозастосовній практиці, суперечить цілям правильного і одноставного застосування закону» [11, с. 62].

Оскільки прецедент у розумінні романо-германської правої сім'ї – це судові рішення, в якому сформовано певні правові положення, правила, визначення-дефініції, вказівки, що були вироблені у процесі судової діяльності і які наділені певною мірою узагальненості, загальноновизнаності та обов'язковості (принаймні деякі з них) [12, с. 95]. Він досить суттєво впливає на правопорядок у державі. І тому його ігнорування поставить під сумнів законність винесених судових рішень у конкретних кримінальних справах. Адже це підтримує єдність судової практики в державі. Отже, прецедент є джерелом кри-

мінального права в Україні і, оскільки у своїх рішеннях ЄСПЛ створює «норму тлумачення», такі його позиції, з огляду на вищезазначене, також мають визнаватись джерелом кримінального права.

Важливим питанням є коло тих рішень ЄСПЛ, які мають обов'язковий характер в Україні. Так, деякі вчені вважають, що рішення ЄСПЛ є обов'язковими лише для тих держав, що є відповідачами у цих справах. Такої думки дотримується, зокрема А.Л.Федорова [13]. Інші вчені вважають, що практика ЄСПЛ має застосовуватись і у державах, які не є стороною спору. Так, наприклад, В.Д. Юрчишин зазначає, що у ст. 17 Закону «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» та у Законі від 17 липня 1997 року «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року», Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до ЄКПЛ не зроблено застережень, що суди України застосовують практику ЄСПЛ як джерело права лише у справах проти України. А тому у своїх рішеннях суди України можуть посилаються на будь-яке рішення ЄСПЛ, якщо це буде доречним [14, с. 49].

Факт того, що в Україні мають застосовуватись всі позиції ЄСПЛ містять також і нормативно-правові акти. Так ч. 5 ст. 3 КК України регламентує, що «Закони України про кримінальну відповідальність повинні відповідати положенням, що містяться в чинних міжнародних договорах, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України» [15], та ч. 3 статті 19 Закону «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», а саме, що «орган представництва забезпечує постійну та з розумною періодичністю перевірку чинних законів і підзаконних актів на відповідність Конвенції та практиці Суду, передовсім... позбавлення свободи» [16].

Крім цього, як вже було зазначено вище, Суд у своїх рішеннях пояснює загальне тлумачення Конвенції, створюючи норми тлумачення. І як зазначив П.Б. Єфграфов, «усталені позиції щодо розуміння конвенційних норм мають загальну дію, тобто поширюються на невизначене коло осіб і на необмежену кількість подібних ситуацій, випадків» [17]. М. Гердген вважає, що тлумачення ЄКПЛ, яке робить ЄСПЛ, носить самостійний та незалежний від розбіжностей у національних термінологіях характер [18, с. 40].

Тож, можна зробити висновок, що оскільки позиції Суду носять загальний характер і в них тлумачаться зобов'язання держави в сфері прав людини, національні органи держав мають дотримуватись та використовувати такі положення задля уніфікації всіх понять, що засто-

совуються у праві держав-членів Ради Європи. Адже в цьому і полягає одна з основних функцій ЄСПЛ: «підтримувати Конвенцію, як живий інструмент» і досягти однакового розуміння норм Конвенції всіма державами Ради Європи задля ефективного захисту прав людини. В Україні судовий прецедент визнається джерелом права в одному випадку – при застосуванні практики Європейського суду з прав людини. В свою чергу ЄКПЛ та практика ЄСПЛ нерозривно пов'язані, на що вказує Закон про виконання рішень ЄСПЛ, де Конвенція та практика називаються одним джерелом права. Оскільки зміст та обсяг конвенційних положень розкривається через практику ЄСПЛ вони повинні розглядатись як єдина система.

Література

1. Селіванов А.О. Право тлумачити закони та юридичні наслідки застосування офіційної інтерпретації. *Вісник Верховного Суду України*. 2006. № 7. С. 2–6.
2. Єфименко В. Європейський прецедент України. Про питання впровадження у національне судочинство практики Європейського суду з прав людини. *Юрид. практика*. 2007. № 45. С. 12–13.
3. Хаустова М. Г. Проблеми організаційно-правового забезпечення гармонізації законодавства України до законодавства Європейського Союзу. *Проблеми законності*. академ. зб. наук. пр. відп. ред. В. Я. Тацій. Х.: Нац. у-т «ЮАУ», 2013. Вип. 121. С. 12–29.
4. Паліюк В. П. Застосування судами загальної юрисдикції України Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод у разі «неякісного» законодавства (положення ст. 8 Конвенції щодо права на повагу до приватного і сімейного життя). *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2014. № 1. С. 73–88.
5. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник для студентів юрид. спец. вищих закладів освіти / за ред. М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. 2-е вид. перероб. і допов. К.: Юрінком Інтер, 2005. 480 с.
6. М. Костицький Теоретичне та практичне значення рішень Конституційного суду України для реалізації норм кримінального права. *Вісник Конституційного суду України*. 2005. № 2. С. 79–82.
7. Христова Г.О. Конструкція зобов'язань держави у сфері прав людини: порівняльний аналіз міжнародних та європейських підходів. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2014. № 4 (79). С. 25–36.
8. Навроцький В.О. Про співвідношення понять «кримінальне право» та «кримінальне законодавство». *Теоретичні та прикладні проблеми кримінального права України*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 20-21 травня 2011. РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка. Луганськ, 2011. С. 347–351.
9. Суржик Ю.В. Практика Європейського суду з прав людини – джерело кримінального права України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 10. С. 587–590. URL: http://lsej.org.ua/10_2022/10_2022.pdf (дата звернення: 20.12.2024).
10. Харитоновна О.В. Деякі методологічні аспекти дослідження кримінального права та закону. *Теоретичні та прикладні проблеми кримінального права України*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 20-21 травня 2011. РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка. Луганськ, 2011. С. 537–542.
11. Навроцький В.О. Основи кримінально-правової кваліфікації: навч. посіб. К.: Юрінком Інтер, 2006. 704 с.
12. Стрельцова О.В. Судовий прецедент та судова практика: співвідношення. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2004. № 9 (35). С. 91–98.
13. Федорова А.Л. Міжнародно-правові зобов'язання України з Європейської Конвенції про захист прав людини та основних свобод: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.11. Київ, 2003. 20 с.
14. Юрчишин В.Д. Практика Європейського суду з прав людини як джерело права: колізії у національному законодавстві та шляхи їх вирішення. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2012. Т. 11. С. 47–55.
15. Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 року, № 2341-III Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001 № 25-26, ст. 131 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 20.12.2024)
16. Про виконання рішень і застосування практики ЄСПЛ : Закон України від 23 лютого 2006 року, N 3477-IV, Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2006, N 30 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text>. (дата звернення: 20.12.2024)
17. Євграфов П. Правотлумачна діяльність Європейського суду з прав людини і її значення для України. *Юридичний вісник України*. 2005. № 44. С. 4.
18. Гердеген М. Європейське право / Пер. з нім. Київ: К.І.С., 2008. 528 с.

Анотація

Ільїна О. В., Пучко А. В. Судовий прецедент як джерело права в Україні. – Стаття.

У загальній теорії права немає єдиного підходу щодо розуміння поняття «джерело права». Тому ця проблема спонукає різних вчених до її вивчення як на рівні загальної теорії права, так і на галузевому рівні. Тенденція до розширення переліку джерел права, пов'язана не тільки з впливом європейського права, але й з переглядом доктрини в цілому, що ґрунтується на відході від позитивістських начал і сприйнятті ліберально-правових концепцій розуміння сутності права.

Юрисдикція Європейського суду з прав людини поширюється на Україну. Правовою підставою для цього став Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 року, норми якого надають можливість розглядати рішення ЄСПЛ в якості джерела права. Застосування практики ЄСПЛ в Україні ґрунтується на положеннях статей 8 і 9 Конституції України, Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (1950 р.), Законів України «Про міжнародні договори України» та «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини». Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» регулює відносини, що виникають у зв'язку з обов'язком держави виконати рішення Європейського суду з прав людини у справах проти України; з необхідністю усунення причин порушення Україною Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод і протоколів до неї; з впровадженням в українське судочинство європей-

ських стандартів прав людини; зі створенням передумов для зменшення числа заяв до Європейського суду з прав людини проти України. Положення Закону значною мірою стосуються саме остаточних рішень ЄСПЛ у справах проти України, якими визнано порушення Конвенції. Виходячи зі змісту Закону України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року» Україна визнає на своїй території обов'язковість юрисдикції ЄСПЛ з усіх питань, що стосуються тлумачення й застосування Конвенції. В Україні судовий прецедент визнається джерелом права в одному випадку – при застосуванні практики Європейського суду з прав людини. Таким чином ЄСПЛ та практика ЄСПЛ нерозривно пов'язані, на що вказує Закон про виконання рішень ЄСПЛ, де Конвенція та практика називаються одним джерелом права. Оскільки зміст та обсяг конвенційних положень розкривається через практику ЄСПЛ вони повинні розглядатись як єдина система.

Ключові слова: джерело права, судовий прецедент, Європейський суд з прав людини, Європейська конвенція з прав людини та основоположних свобод, міжнародні договори.

Summary

Irina O. V., Puchko A. V. Judicial precedent as a source of law in Ukraine. – Article.

In the general theory of law there is no single approach to understanding the concept of «source of law». Therefore, this problem encourages various scholars to study it both at the level of the general theory of law and at the sectoral level.

The tendency to expand the list of sources of law is associated not only with the influence of European law, but also with the revision of the doctrine as a whole, which is based on a departure from positivist principles and the adoption of liberal-legal concepts of understanding the essence of law.

The jurisdiction of the European Court of Human Rights extends to Ukraine. The legal basis for this was the Law of Ukraine «On the Execution of Decisions and

the Application of the Practice of the European Court of Human Rights» of February 23, 2006, the norms of which provide the opportunity to consider the decisions of the ECHR as a source of law. The application of the ECHR practice in Ukraine is based on the provisions of Articles 8 and 9 of the Constitution of Ukraine, the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (1950), the Laws of Ukraine «On International Treaties of Ukraine» and «On the Execution of Decisions and the Application of the Practice of the European Court of Human Rights». The Law of Ukraine «On the Execution of Decisions and the Application of the Practice of the European Court of Human Rights» regulates the relations arising from the obligation of the state to execute the decisions of the European Court of Human Rights in cases against Ukraine; with the need to eliminate the causes of Ukraine's violation of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and the Protocols thereto; with the introduction of European human rights standards into Ukrainian judicial proceedings; with the creation of prerequisites for reducing the number of applications to the European Court of Human Rights against Ukraine. The provisions of the Law largely concern the final decisions of the ECHR in cases against Ukraine, which have recognized a violation of the Convention. Based on the content of the Law of Ukraine «On Ratification of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 1950», Ukraine recognizes the mandatory jurisdiction of the ECHR on its territory on all issues related to the interpretation and application of the Convention. In Ukraine, judicial precedent is recognized as a source of law in one case – when applying the practice of the European Court of Human Rights. Thus, the Convention and the practice of the ECHR are considered as a single source of law of Ukraine.

Key words: source of law, judicial precedent, European Court of Human Rights, European Convention on Human Rights and Fundamental Freedoms, international treaties.

УДК 341.3
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v6.2024.28>

О. В. Плотніков
orcid.org/0000-0001-9814-1108
кандидат юридичних наук,
старший юрист
Громадської організації «Десяте Квітня»

ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ЗАБОРОНИ КАСЕТНИХ БОЄПРИПАСІВ В МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ

Постановка проблеми. З 2014 року Україна знаходиться в стані міжнародного збройного конфлікту, викликаного агресією російської федерації. Незважаючи на численні порушення з боку агресора, Україна прагне до повного дотримання норм міжнародного гуманітарного права щодо ведення війни. Ці норми включають в себе положення щодо заборони чи обмеження застосування деяких видів зброї. Це, стосується, зокрема, касетних боєприпасів. Хоча Україна не є стороною Конвенції про касетні боєприпаси 2008 року і застосовує касетні боєприпаси на полі бою фактично наша держава запроваджує деякі обмеження, пов'язані з касетними боєприпасами, наприклад, загальну заборону їхнього застосування проти цивільного населення. Значна частина міжнародних партнерів України, передусім держав-учасниць ЄС, є сторонами Конвенції про касетні боєприпаси і прискіпливо стежать за застосуванням касетних боєприпасів Україною. Це зумовлює потребу в усвідомленні міжнародно-правового режиму касетних боєприпасів, його становлення та розвитку.

Стан опрацювання проблематики. Питання, пов'язані з міжнародно-правовим режимом касетних боєприпасів. В існуючих дослідженнях наявні окремі згадки без якого-небудь помітного аналізу. Зарубіжна література з даного питання також достатньо бідна. Серед авторів виділяються Ф. Кальсховен, Т. Неш, Е. Прокош. Окрім цих авторів, підґрунтям для проведення цієї розвідки стали первинні документи, такі як протоколи та звіти за результатами міжнародних заходів, що призвели до формування міжнародно-правового режиму касетних боєприпасів

Метою дослідження є встановлення історико-правових передумов формування міжнародно-правового режиму Конвенції про касетні боєприпаси 2008 року.

Виклад основного матеріалу дослідження. Друга половина ХХ століття стала часом формування нових міжнародно-правових режимів, спрямованих на заборону чи обмеження деяких конкретних видів зброї, зокрема запальної зброї, протипіхотних мін, зброї, що ранили уламками, які не віднаходяться в людському тілі.

Серед іншого, на міжнародному рівні відбувалося обговорення можливої заборони касетних боєприпасів – зброї, що активно застосовувалася в локальних конфліктах того часу.

Про перші нариси майбутнього правового режиму можна говорити з 1971 року, коли Мексика, Нідерланди, Об'єднана Арабська Республіка, Швейцарія та Швеція представили проєкт майбутнього міжнародно-правового інструменту щодо захисту цивільного населення від небезпек, які несуть бойові дії, що включав, зокрема, заборону бомб, що фрагментуються на велику кількість малокаліберних уражаючих елементів [1]. З урахуванням цих напрацювань та у відповідь на формальну пропозицію з боку 19 країн, Міжнародний комітет Червоного Хреста скликав групу експертів в галузях військової справи, права та медицини для дослідження звичайних озброєнь, що могли спричинити непотрібні страждання або мати невибіркову дію [2, с. 78–79]. Перша доповідь цієї групи, що була представлена в 1973 році, містила глави, які стосуються малокаліберних куль, вибухової та осколкової зброї (в тому числі, касетних боєприпасів, флешет, боєприпасів об'ємного вибуху), зброї відкладеної дії, запальної зброї, а також можливих майбутніх типів зброї (в тому числі, лазерів). В доповідь увійшли характеристики зброї та військові вимоги щодо них, та опис їхнього медичного впливу.

Одночасно з цим, Швеція скликала власну міжвідомчу групу експертів в галузі військової справи, права та медицини, які підготували доповідь щодо технічних характеристик різних видів звичайної зброї та перспектив її заборони [3]. В лютому 1974 року Швеція та шість інших країн представили дослідження з проєктами текстів можливих заборон п'яти типів зброї, в тому числі, касетних бомб [4]. Порівняно з пропозиціями 1971 року, можна виділити декілька важливих змін. Так, заборона протипіхотних осколкових бомб тепер прямо стосувалася касетних боєголовок. В дослідженні протипіхотні касетні боєприпаси розглядалися як такі, що мають невибіркову дію та спричиняють непотрібні страждання через ризик численних поранень.

Міжнародна конференція Червоного Хреста в листопаді 1973 року ухвалила резолюцію, в якій запросила МКЧХ скликати конференцію урядових експертів для дослідження питання звичайної зброї, що може вважатися такою, що завдає непотрібних страждань або має невивіркову дію [2, с. 84]. Нею стала Люцернська конференція, яка розпочала свою роботу в жовтні 1974 року, та участь в якій взяли урядові експерти 49 держав.

Обговорення призвели до формування руху за заборону касетних боєприпасів, який, щоправда, спочатку сприймався рядом акторів скептично. Цей скептицизм відобразився, зокрема, в позиції МКЧХ щодо проблеми касетних боєприпасів, що була висловлена в 2000 році та передбачала підхід, подібний до обмеження використання запальної зброї (наприклад, заборону застосування в місцях концентрації цивільного населення, оснащення механізмами самознищення, розмінування територій, уражених касетними боєприпасами, тощо) [5]. До 2006 року агенції ООН також визначали касетні боєприпаси як зброю, що викликає занепокоєння, проте не закликали до їхньої повної заборони. Так, під час зустрічі в листопаді 2005 року, що стосувалася Конвенції про конкретні види звичайної зброї, одинадцять агенцій ООН закликали додати касетні боєприпаси до порядку денного Конвенції 1980 року [6, с. 239]. Ряд неурядових організацій в цей час також вимагав обмеження виробництва, мораторію на використання, продаж чи інші форми поширення касетних боєприпасів. В 2003 році сформувалася Коаліція проти касетних боєприпасів (Cluster Munition Coalition), яка закликала до мораторію на касетні боєприпаси доки не будуть вирішені гуманітарні проблеми, пов'язані з цим видом зброї [7, с. 44].

Міркування ООН, урядів та неурядових організацій поєдналися в процесі Осло, що створив інституційний механізм для перетворення цих позицій в міжнародну угоду. В рамках процесу відбулися конференції в Осло (лютий 2007 року), Лімі (травень 2007 року), Відні (грудень 2007 року) та Веллінгтоні (лютий 2008 року), в рамках яких був розроблений проєкт договору, що був представлений дипломатичній конференції в Дубліні в травні 2008 року. Під час цих заходів активно обговорювалася неприпустимість шкоди цивільним особам, що знайшло своє відображення в підписаній в 2007 році Декларації Осло по касетних боєприпасах. Зокрема, Декларація закликала «укласти до 2008 року юридично обов'язковий міжнародний документ що заборонить використання, виробництво, передачу та накопичення касетних боєприпасів, що спричиняють неприйнятну шкоду цивільним особам та створити мережу співробітництва

та допомоги, що забезпечить належне надання лікування та реабілітації жертвам та їхнім громадам, очищення забруднених територій, освіти щодо ризиків та знищення накопичених касетних боєприпасів» [8].

Хоча положення Декларації Осло часто цитувалися саме в такому вигляді (наприклад, Генеральний Секретар ООН Пан Гі Мун висловлював занепокоєння «використанням, розробкою, виробництвом, накопиченням та передачею касетних боєприпасів, що спричиняють неприпустиму шкоду цивільним особам» [8, с. 242]), очевидним було, що питання шкоди цивільним особам було лише одним з багатьох питань, що мало бути вирішене в рамках процесу Осло. Неясним залишалось де та як можна провести обмеження піднятих проблем. Наприклад, що стосується забруднення територій касетними суббоєприпасами, що не вибухнули, широко визнавалося, що, щонайменше, частина цих боєприпасів залишиться після завершення конфлікту, і їхні технічні особливості не дозволяють досягти стовідсоткового знищення чи самознищення таких боєприпасів. Тож виникало питання який рівень збереження таких боєприпасів слід визнати прийнятним.

При цьому, деякі держави вказували, що формулювання, використані в Декларації Осло явно не передбачали заборони всіх касетних боєприпасів. Дійсно, початкова редакція договору, що, наприклад, обговорювалася під час конференції в Лімі, передбачала заборону застосування лише деяких типів касетних боєприпасів (наприклад таких, що розкидаються з повітря) [9]. Коаліція за заборону касетних боєприпасів, хоча і закликала не робити виключень з числа заборонених типів касетних боєприпасів, все ж припускала можливість дозволу на використання певних типів касетних боєприпасів, якщо забезпечується їх знищення до моменту закінчення бойових дій і вони не породжують забруднення певних територій касетними боєприпасами [6, с. 245].

З урахуванням розбіжностей щодо того які касетні боєприпаси спричиняють неприйнятну шкоду цивільним особам, фундаментальним питанням стало питання визначення. Під час конференцій розглядалось чи повинне визначення бути категоричним та включати всі види касетні боєприпаси, та хто повинен нести тягар доведення у визначенні того, що є забороненим, а що ні. Що стосується першого питання, процес Осло дійшов до визначення, яке забороняло всі касетні боєприпаси та суббоєприпаси. В тексті проєкту містилися обширні описи предметів, які виключаються з визначення та не розглядаються як касетні боєприпаси, однак сама по собі заборона стосувалася виду зброї в цілому. Що стосується другого питання, відбувалося напра-

цювання відповідних вимог, що могли б бути включені в конвенційну заборону. Це призвело до ухвалення широкої заборони, з якої в подальшому робилися виключення на запит учасників процесу.

Обидва ці питання обговорювалися в кулуарах Лімської та Віденської конференції. Так, під час останньої було представлено проєкт, що включав в себе категоричну заборону, який надавав визначення касетних боєприпасів як «боєприпасів, розроблених для розкидання чи вивільнення вибухових суббоєприпасів та включає такі суббоєприпаси», та включав список виключень з цього визначення [10, с. 118]. Тож замість припущення про допустимість певних видів боєприпасів, це визначення розпочиналося з загального твердження про неприпустимість всіх касетних боєприпасів та опису боєприпасів, що могли виглядати подібними до касетних, але не розглядалися як такі. Можна помітити значну відмінність від того, як касетні боєприпаси розглядалися в системі Конвенції про звичайну зброю, в тому числі, під час конференцій в Люцерні та Лугано, а отже навіть гіпотетична можливість того, що певні види касетної зброї можуть залишитися дозволеними була виключена. Незважаючи на супротив ряду країн, саме така структура увійшла до остаточного тексту договору, що був погоджений в Дубліні в травні 2008 року.

Система Конвенції по касетних боєприпасах передбачала такий самий набір обмежень і заборон, що й у випадку протипіхотних мін. Зокрема, це включало обов'язок не застосовувати касетні боєприпаси, не поширювати касетні боєприпаси та знищити наявні запаси касетних боєприпасів [11]. Однак, незважаючи на подібність заборон, уявляється, що Конвенція по касетних боєприпасах стала менш успішною, ніж подібні конвенції, що передбачали знищення наявних запасів певної зброї. Станом на 2024 рік її сторонами стали 112 держав (на відміну від 164 сторін Оттавської конвенції). Більше того, в світлі наростаючих загроз власній безпеці, в 2024 році Литва оголосила про вихід з Конвенції про касетні боєприпаси [12], створивши прецедент відмови від зобов'язань щодо незастосування та знищення озброєнь.

Висновки. Конвенція про касетні боєприпаси 2008 року створила всеохоплюючий правовий режим заборони касетних боєприпасів. Водночас, вона так і не змогла стати універсальною, оскільки велика кількість держав, включно з провідними військовими потугами світу, не приєдналися до цієї Конвенції. Можливе пояснення полягає в обраному шляху повної заборони, що повторював шлях Оттавської конвен-

ції про заборону протипіхотних мін. Цей шлях означав відмову від більш м'якого регуляторного підходу, що міг би слідувати моделі обмежень за Конвенцією про деякі види звичайної зброї 1980 року, наприклад, щодо запалювальної зброї. Ризикованість цього підходу демонструється не тільки відмовою ряду держав від приєднання до Конвенції, але й появою тенденції до відмови від зобов'язань поза нею, що робить майбутнє міжнародно-правового режиму заборони касетних боєприпасів проблематичним.

Література

1. Prokosch E. The Development of the Convention on Conventional Weapons 1971-2003. 2021. URL: https://article36.org/wp-content/uploads/2021/12/The-Development-of-the-CCW.pdf?mc_phishing_protection_id=28048-c7anv7f0s0v91iu3cerg (дата звернення: 02.11.2024).
2. Kalshoven F. The Conference of Government Experts on the Use of Certain conventional Weapons, Lucerne, 24 September-18 October 1974. *Netherlands Yearbook of International Law*. 1975. Vol. 6. P. 77-102.
3. Royal Ministry of Foreign Affairs. Conventional Weapons, Their Deployment and Effects from a Humanitarian Aspect: Recommendations for the Modernization of International Law, 1973. 182 p.
4. The Seven Countries Proposal, 1974. URL: https://article36.org/wp-content/uploads/2021/12/The-Development-of-the-CCW.pdf?mc_phishing_protection_id=28048-c7anv7f0s0v91iu3cerg (дата звернення: 03.11.2024).
5. ICRC. 'Existing Principles and Rules of International Humanitarian Law Applicable to Munitions that May Become Explosive Remnants of War. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/561503?v=pdf> (дата звернення: 12.11.2024).
6. Rappert B., Moyens R. The Prohibition of Cluster Munitions. *The Nonproliferation Review*. 2009. Vol. 16. Issue 2. P. 237-256.
7. Nash T. Stopping Cluster Munitions. *Disarmament Forum*. 2006. No 4. P. 35-48.
8. Declaration of Oslo Conference on Cluster Munitions, Oslo, 23 February 2007. URL: <https://www.clusterconvention.org/files/oslo/Oslo-Declaration-final-23-February-2007.pdf> (дата звернення: 12.11.2024).
9. Convention on Cluster Munitions. Chair's Discussion Text for Lima Conference, May 2007. URL: <https://academic.oup.com/book/57496/chapter-abstract/473450336?redirectedFrom=fulltext> (дата звернення: 12.11.2024).
10. Rappert B. Controlling the Weapons of War: Politics, Persuasion and the Prohibition of Inhumanity. London: Routledge, 2013. 236 p.
11. Convention on cluster munitions, 2008. URL: https://www.icrc.org/sites/default/files/external/doc/en/assets/files/other/icrc_002_0961.pdf (дата звернення: 12.11.2024).
12. Human Rights Watch. Lithuania Leaving Cluster Muniton Ban Undermines Agreement, Threatens Crucial Norms. URL: <https://www.hrw.org/news/2024/08/01/lithuania-leaving-cluster-muniton-ban-undermines-agreement-threatens-crucial-norms> (дата звернення: 12.11.2024).

Анотація

Плотніков О. В. Формування правового режиму заборони касетних боеприпасів в міжнародному праві. – Стаття.

У статті розглядається формування та розвиток міжнародно-правового режиму, спрямованого за заборону касетних боеприпасів. Зазначається, що обговорення обмеження чи заборони касетних боеприпасів розпочалися ще в 1970-х роках, однак, через опозицію ряду держав протокол про касетні боеприпаси не став частиною режиму Конвенції про деякі види звичайної зброї 1980 року. Хоча касетні боеприпаси викликали занепокоєння ряду держав, про їхню заборону чи обмеження не йшлося до початку 2000-х років.

Зазначається, що новий виток розвитку міжнародно-правового режиму касетних боеприпасів в 2000-х роках розвивався під впливом процесу, що призвів до ухвалення Конвенції про заборону проти-піхотних мін в 1997 році та в багатьох аспектах повторював цей рух. Зокрема, це стосувалося підтримки та впливу неурядових організацій на уряди, а також діяльності ООН, яка створила інституційний механізм, спрямований на перетворення позицій держав та вимог неурядових організацій на конкретне міжнародно-правове зобов'язання.

Досліджується Декларація Осло, що закликала до всеохоплюючої заборони касетних боеприпасів. Простежується викликаний нею рух від часткової заборони деяких видів касетних боеприпасів до повної їх заборони. Характеризуються проблеми з визначенням касетних боеприпасів, з якими зіткнулася міжнародна спільнота. Простежується розвиток опису касетних боеприпасів в попередніх проектах та остаточному тексті Конвенції.

Наголошується, що остаточний текст Конвенції по касетних боеприпасах передбачав їх повну заборону та знаменував собою відмову від припустимості про правомірність окремих видів касетних боеприпасів. Зазначається що Конвенція по касетних боеприпасах виключила навіть гіпотетичну можливість визнання деяких касетних боеприпасів законними. Досліджується набір обмежень встановлений Конвенцією про касетні боеприпаси та встановлений Конвенцією обов'язок знищення касетних боеприпасів. Підкреслюється, що попри подібність до Оттавської конвенції, Конвенція по касетних боеприпасах отримала менше визнання серед держав. В світлі зростаючих загроз, зокрема створених збройною агресією російської федерації проти України та інших держав, спостерігаються випадки відмови держав від зобов'язань за Конвенцією про касетні боеприпаси.

Ключові слова: обмеження озброєнь, конкретні види звичайної зброї, обмеження запальної зброї, обмеження касетних боеприпасів, касетні боеприпаси, Конвенція Осло.

Summary

Plotnikov O. V. Formation of the legal regime of prohibition of cluster munitions in international law. – Article.

The article examines the formation and development of the international legal regime aimed at banning cluster munitions. It is noted that discussions on the restriction or prohibition of cluster munitions began as early as the 1970s, however, due to opposition from a number of states, the protocol on cluster munitions did not become part of the regime of the Convention on Certain Conventional Weapons of 1980. Although cluster munitions raised concerns among a number of states, their prohibition or restriction did not occur until the early 2000s. It is noted that a new round of development of the international legal regime on cluster munitions in the 2000s developed under the influence of the process that led to the adoption of the Convention on the Prohibition of Anti-Personnel Mines in 1997 and in many respects repeated this movement. Thus, it concerned the support and influence of non-governmental organizations on governments, as well as the activities of the UN, which created an institutional mechanism aimed at transforming the positions of the state and the demands of non-governmental organizations into specific international legal obligations.

The Oslo Declaration, which called for a comprehensive ban on cluster munitions, is examined. The movement it caused from a partial ban on some types of cluster munitions to their complete ban is traced. The problems with the definition of cluster munitions that the international community faced are characterized. The development of the description of cluster munitions in previous drafts and the final text of the Convention is traced.

It is emphasized that the final text of the Convention on Cluster Munitions provided for their complete ban and marked a rejection of the admissibility of the legality of certain types of cluster munitions. It is noted that the Convention on Cluster Munitions has excluded even the hypothetical possibility of recognizing some cluster munitions as legal. The set of restrictions established by the Convention on Cluster Munitions and the obligation established by the Convention to destroy cluster munitions is studied. It is emphasized that despite its similarity to the Ottawa Convention, the Convention on Cluster Munitions has received less recognition among states. Threats are growing in the world, in particular those created by the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine and other states, and there are cases of states refusing to comply with their obligations under the Convention on Cluster Munitions.

Key words: arms restrictions, specific types of conventional weapons, incendiary weapons restrictions, cluster munition restrictions, cluster munitions, Oslo Convention.

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

О. В. Павлушенко Вивчення англійської мови як складова реабілітації українських дітей з особливими потребами в контексті збройної агресії Росії проти України.....	3
В. О. Панкратова Проектні технології як засіб формування ключових компетенцій при викладанні юридичних дисциплін	10
М. М. Чорний Організація і процесуальне керівництво досудовим розслідуванням як функція прокуратури: термінологічні проблеми	14

КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

А. В. Хлопов Про деякі особливості розвитку правового регулювання форм реалізації права громадян на участь у місцевому самоврядуванні в Україні	18
І. С. Яковець Щодо створення правових передумов та основ для функціонування місцевих державних адміністрацій префектурного типу	24

ЦИВІЛЬНЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

М. М. Войнарівський Щодо значення та особливостей примусової ліквідації (припинення) суб'єкта господарювання як адміністративно-господарської санкції.....	27
В. В. Грицько Право інтелектуальної власності на шляху до стандартів системи права ЄС	34
В. В. Красуцький Відступлення права вимоги за зобов'язаннями, що виникають внаслідок притягнення третіх осіб до субсидіарної відповідальності за зобов'язаннями боржника	38
Л. Л. Нескороджена, Г. З. Лазько Встановлення факту смерті особи чи оголошення померлим: питання теорії та практики	44
Р. М. Поліщук Система господарсько-правового регулювання банкрутства товариств з обмеженою відповідальністю та її стандарти.....	50

ТРУДОВЕ ПРАВО,

ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Т. В. Водоп'ян, А. С. Багатко Медіація як інструмент вирішення трудових спорів: невичерпний ресурс для розвантаження судової системи	58
В. П. Мельник Щодо питання моніторингу імплементації Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю в Україні: 15 років поспіль, проблеми та перспективи	64

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС, ФІНАНСОВЕ ПРАВО, ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

С. І. Бевз, Н. М. Самарін Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг як спеціальний орган державного регулювання у сфері енергетики ...	70
Ю. А. Безкровний Роль адміністративних процедур у сфері вищої освіти	76
Д. Ю. Михальський Принципи публічно-правової охорони інтелектуальної власності: теоретичні аспекти.....	80
М. І. Шаульський Відкриті інновації: перспективи розвитку.....	86
В. В. Ярема Удосконалення формування правових цінностей та соціально-ціннісних потреб військовослужбовця Збройних Сил України.....	92

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ

М. Г. Кузнєцов Правове забезпечення виборчих прав: проблеми кримінальної відповідальності та корупційних правопорушень.....	96
О. В. Хорошун Принципи законності, справедливості та неупередженості в діяльності ДБР	101
І. М. Човган Об'єкт кримінального правопорушення, передбаченого ст. 361-1 КК України.....	106

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС, КРИМІНАЛІСТИКА

В. С. Бондар, Р. О. Гузіков Особливості огляду місця події за фактами застосування нарізної вогнепальної зброї.....	111
В. С. Бондар, В. Ю. Парфьонов Про особливості застосування новітніх технологій у документуванні та розслідуванні окремих видів воєнних злочинів.....	118
Г. П. Галаша, А. С. Багатко Концептуальні засади організованої злочинності та сутність її ключової категорії – злочинного угруповання.....	124
Д. Ю. Гаркот Спеціальні підстави визнання показань із чужих слів недопустимими доказами у кримінальному провадженні.....	131
О. В. Калінніков Правові підстави обрання запобіжного заходу за відсутності підозрюваного, обвинуваченого	136
А. О. Наконечний Криміналістична характеристика незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги.....	141

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

О. В. Ільїна, А. В. Пучко Судовий прецедент як джерело права в Україні.....	147
О. В. Плотніков Формування правового режиму заборони касетних боєприпасів в міжнародному праві.....	151

CONTENTS

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW

- Pavlusenko O. V.**
Studying English as a component of rehabilitation process for Ukrainian children with special needs in the context of Russia's armed aggression against Ukraine 3
- Pankratova V. O.**
Project technologies as a means of forming key competencies in teaching legal disciplines 10
- Chornyj M. M.**
Organization and procedural guidance of pre-trial investigation as a function of the prosecutor's office: terminological issues..... 14

CONSTITUTIONAL AND MUNICIPAL LAW

- Khlopov A. V.**
About some features of the development of legal regulation of forms of realization of the right of citizens to participate in local self-government in Ukraine..... 18
- Yakovets I. S.**
Regarding the creation of legal prerequisites and foundations for the functioning of local state administrations of the prefecture type..... 24

CIVIL AND ECONOMIC LAW AND PROCESS

- Voinarivskiy M. M.**
On the meaning and features of the forced liquidation (termination) of an economic entity as an administrative and economic sanction 27
- Hrytsko V. V.**
Intellectual property law on the way to the standards of the EU legal system..... 34
- Krasutskiy V. V.**
Assignment of the right of claim for obligations resulting from the holding of third parties to subsidiary liability for the debtor's obligations 38
- Neskorodzhena L. L., Lazko G. Z.**
Establishing the fact of death of a person or declaring him dead: issues of theory and practice... 44
- Polishchuk R. M.**
System of economic and legal regulation of bankruptcy of limited liability companies and its standards 50

LABOUR LAW, SOCIAL WELFARE LAW

- Vodopian T. V., Bahatko A. S.**
Mediation as a tool for the resolution of labor disputes: an inexhaustable resource for reducing the burden on the court system 58
- Melnyk V. P.**
On the issue of monitoring the implementation of the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities in Ukraine: 15 years in a row, problems and prospects..... 64

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS, FINANCIAL LAW, CYBERLAW

Bevz S. I., Samarin N. M. The National Energy and Utilities Regulatory Commission as a special state regulatory body in the energy sector.....	70
Bezkrivniy Yu. A. The role of administrative procedures in the field of higher education	76
Mykhalskyi D. Yu. Principles of public-legal protection of intellectual property: theoretical aspects.....	80
Shaulskyi M. I. Open innovation: prospects for development.....	86
Yarema V. V. Improving the formation of legal values and social and value needs of a serviceman of the Armed Forces of Ukraine	92

CRIMINAL LAW, CRIMINOLOGY

Kuznietsov M. H. Legal support of electoral rights: problems of criminal liability and corruption offenses.....	96
Khoroshun O. V. Principles of legality, fairness and impartiality in the SBI's activities	101
Chovgan I. M. The object of a criminal offense under Article 361-1 of the Criminal Code of Ukraine	106

CRIMINAL PROCEDURE, CRIMINALISTICS

Bondar V. S., Guzikov R. O. Peculiarities of examining the scene of an incident in the case of the use of a rifled firearm.....	111
Bondar V. S., Parfyonov V. Yu. On the peculiarities of the application of the latest technologies in the documentation and investigation of certain types of war crimes	118
Galasha G. P., Bahatko A. S. Conceptual basis of organized crime and the essence of its key category – criminal grouping	124
Harkot D. Yu. Special grounds for recognizing hearsay evidence as inadmissible evidence in criminal proceedings	131
Kalinnikov O. V. Legal grounds for choosing a preventive measure in the absence of a suspect or accused	136
Nakonechniy A. O. Criminalistics of the unlawful use of humanitarian aid, charitable donations or free assistance for profit	141

INTERNATIONAL LAW

Ilina O. V., Puchko A. V. Judicial precedent as a source of law in Ukraine.....	147
Plotnikov O. V. Formation of the legal regime of prohibition of cluster munitions in international law	151

НОТАТКИ

Науково-практичне юридичне видання

ПРИКАРПАТСЬКИЙ ЮРИДИЧНИЙ ВІСНИК

Науково-практичний журнал

Випуск 6 (59)

Виходить шість разів на рік

Українською та англійською мовами

Коректор – І. Чудеснова
Комп'ютерна верстка – О. Молодецька

Підписано до друку 28.11.2024 р. Формат 60×84/8. Обл.-вид. арк. 18,81. Ум. друк. арк. 18,6.
Папір офсетний. Цифровий друк. Наклад 100 примірників. Замовлення № 0125/076.

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»
(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 7623 від 22.06.2022 р.)
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1. Тел. +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua